PANAIT ISTRATI

CORESPONDENŢĂ CU SCRIITORI STRĂINI

Ediţie, traduceri şi note de ALEXANDRU TALEX

CUVÂNT ÎNAINTE

Cu volumul de faţă începem ediţia Corespondenţa lui Pariait Istrati, concepută să apară după cum urmează: I. Scriitori străini; II. În dialog cu Romain Rolland; III. Scriitori români; IV. Diverşi prieteni intimi şi corespondenţi necunoscuţi.

Corespondenţa este un capitol de mare însemnătate în biografia lui Panait Istrati – oglindă fidelă a vieţii unui artist format la şcoala Frumosului unit cu nevoia de dreptate socială. A spus-o dealtfel singur, într-o pagină autobiografică:, ; De când ştiu să citesc, Arta s-a mărturisit ochilor mei sub o înfăţişare potrivită cu temperamentul meu şi nădejdile unei cmeniri asuprite; era epică şi slujea cauza dreptăţii (…) începem să fim oameni şi artişti, atunci când suntem simţitori la întreaga suferinţă omenească, atunci când o exprimăm potrivit posibilităţilor noastre şi ne străduim să înlăturăm răul pricinuit lumii de egoismul nostru. Arta este un război cu propria noastră imperfecţiune."

În paginile acestei corespondenţe întâlnim un impresionant volum de informaţie autobiografică, inedită, care întregeşte perioade importante din viaţa lui Istrati; anii de vagabondaj, debutul ca scriitor de limbă franceză, ajutorul primit în corectarea manuscriselor din punct de vedere al gramaticii franceze, prietenia cu Romain Rolland (ceea ce i-a apropiat şi separat în perioada anilor 1930— 1935), confesiuni şi interesante aprecieri ale unor „voci” autorizate privind opera şi gândirea scriitorului nostru. Sub acest aspect, corespondenţa lui Panait Istrati are valoare de document preţios pentru istoria literară.

Coloana vertebrală a acestei corespondenţe este Prietenia. Pe care a definit-o simplu şi sugestiv: „Doi ochi care te privesc şi o inimă care bate la unison”. Comuniune de năzuinţi, solidaritate şi întrajutorare în momentele de grea cumpănă. A crezut cu sacrificiu de sine în acest „cel mai nobil sentiment uman”.

Toate prieteniile scriitoriceşti i-au fost aduse de operă. A avut ca interlocutori mari personalităţi ale scrisului european, cei care „vorbeau cu succes în numele conştiinţei universale”. Dar şi necunoscuţi din acea mult slăvită „Sahară necuvântătoare”, care

i se spovedeau şi-i cereau un cuvânt de îmbărbătare, îngenuncheaţi de asprimea vieţii de fiece zi.

A trăit marea euforie ori de câte ori întâlnea un confrate, sensibil să i se alăture luptei pentru alungarea urâtului din lume, nu nvmai cu vorta ci şi cu fapta. Dar şi cumplita suferinţă a eşecului, în faţa vorbăriei frumes ticluite, care nu se voia implicată în fapte. A mărturisit-o, nu numai pe pagini de scrisori: „Nicăieri în Crient nu am fest atât de singur ca la Paris- Nimeni nu vrea să-şi sacrifice tihna materială, să-şi pună viaţa în jec. Artiştii, care ar fi trebui* să fie primii care să cobcare în stradă, s-o smulgă tristului ei destin, nu fac nimic. Ei îşi rumegă» tolăniţi, bietele lor cuceriri.”

Romain Rolland a încercat să explice singurătatea scriitorului nostru, atribuind-o firii lui „mai mult de 4rei sferturi orientală”. Adevărul a fest însă altul şi anume: abdicarea marilor conştiinţe ale epocii, pe care le-a crezut în stare să pornească într-o luptă de stârpire a nelegiuirilor din lume. Înşelare amarnică, ce l-a hotărât să părăsească Cecidentul şi să revină definitiv în patrie, în 1930.

Când Panait Istrati a strigat, în 1929: „Sunt un învins!”, explicând şi de ce, fraţii lui de condei s-au desolidarizat public şi s-au încolonat obedienţi în tabăra lefegiilor calomniei. Iar Romain Rolland, cel altădată „au-dessus de la mêlée “, i-a dat lovitura de graţie, complăcându-se într-o tăcere complice, abdicând de la ceea ce fusese şi iubise cândva.

Faimoasa „trahison des cleres”, denunţată de Julien Benda în epocă, a fost şi pentru Panait Istrati o cumplită lovitură morală, care i-a grăbit sfârşitul prematur.

Este bine să se ştie – şi corespondenţa o atestă cu prisosinţă – că doar trei scriitori europeni au întovărăşit paşii scriitorului nostru, solidari cu mesajul operei sale, cu poziţia socială a autorului ei. Ei sunt: olandezul A.-M. De Jong (care a fost asasinat de fascişti în timpul celui de-al doilea război mondial), suedezul Emst Bendz şi grecul Nikos Kazantzakis care l-a personificat drept o „flacără” ce a luminat calea năpăstuiţilor de pretutindeni, în drumul spre izbăvirea de nedreptatea socială.

Acestora li s-au alăturat anonimii din gloata truditorilor pentru o pâine, care i-au populat spontan singurătatea, simţindu-l unul de-al lor, oferindu-i inima lor recunoscătoare. Exemplificăm cu un

fragment din scrisoarea unui fost miner, bibliotecar în satul Flemalle-Haute: „Tu poţi prea bine să nu ai habar de satul nostru mosan, afară de faptul că aici suntem cu duzinile cei care te iubim. Suntem mai mulţi de o sută – mineri, fierari, sticlari, calici de toate soiurile – care ţi-am sorbit cărţile şi-ţi cunoaştem întreaga operă… Află că suferim mult ştiindu-te atât de singur!”

Cineva de la noi a afirmat că Panait Istrati a fost bântuit toată viaţa de-o „foame de bani ce nu l-a părăsit niciodată pe marele povestitor”. Paginile corespondenţei ne arată însă că nu s-a zbătut pentru sine. Ci pentru năpăstuiţii care îi băteau la uşă sau pe care îi întâlnea în drumurile sale prin lume. S-a îndatorat la bănci, plătind dobânzi mari, neputându-şi astupa urechile la geamătul celor căzuţi în suferinţă.

I s-a mai reproşat că ar fi fost o fire nestatornică în prietenie. Şi aici, corespondenţa stă mărturie că nu el a fost cel care a provocat ruptura; a bătut la uşa închisă şi a întins o mână iertătoare chiar celor care l-au defăimat. Despre conjuraţia celor înhămaţi la carul calomniei, s-a rostit el însuşi, într-o confesiune: „Desigur, am lovit şi lovesc mereu în tagma fabricanţilor de artă. Dar eu lovesc cu inimă de om cald şi fără ură permanentă. Izbesc şi uit, ba chiar întind repede mâna către cel lovit prea tare sau pe nedrept. Ei mă lovesc rece şi cu ură de moarte, în străinătate, aceiaşi oameni, aceeaşi ură. De la Romain Rolland şi până la ultimul „rollandist „care m-a lovit după reîntoarcerea mea din Rusia, o ură vânjoasă mă urmăreşte. Această ură nu încetează nici azi, când se ştie în Franţa, în mod public, că sunt greu bolnav… Foştii prieteni nu mi-o iartă, deşi le-am dat semne vizibile că nu-s om care clocesc în puful înăbuşitor al urii.”

Pe parcursul publicării corespondenţei, cititorul le va afla numele şi împrejurările.

*

În paginile ce urmează, prezentăm corespondenţa lui Panait Istrati cu zece scriitori europeni şi anume:

Dialog epistolar cu Jean Guéhenno, A.-M. De Jong şi Nikos Kazantzakis. (Mulţumim doamnelor Annie Guéhenno, Eléni Kazantzakis şi lui Mels de Jong, pentru sprijinul şi încuviinţarea dată.)

Scrisori către Emst Bendz, Jean-Richard Bloch, Georg Brandes, François Franzoni, Josué Jéhouda, Frédéric Lefèvre şi Marcel

Martinet.

Ca de obicei, însoţim şi ediţia de faţă cu o Addenda, unde cititorul şi cercetătorul literar vor găsi informaţii complementare, aprecieri despre om şi operă, din studiile apărute după moartea lui Panait Istrati, necunoscute la noi.

Referitor la reproducerea textelor franceze, menţionăm următoarele:.

Am respectat ortografia franceză în vigoare, îndreptând tacit erori de distribuire a accentelor, cazuri de scriere fonetică în locul celei etimologice, punctuaţia. Am unificat regimul majusculelor conform normelor proprii ortografiei franceze.

Din punct de vedere morfologic, am operat intervenţii minimale în situaţii de strângentă necesitate. De ex.: Istrati omite adesea pronumele adverbial en sau negaţia pas; când prezenţa lor era riguros necesară, au fost introduse între []; la fel, au fost introduse prepoziţii omise: ex. Près Paris – près [de] Paris, sau alte vocabule indispensabile corectei interpretări a enunţului; ex.: j'ai entendu – j'ai entendu [dire]; pour dehors de Ricder – pour [en] dehors de [chez] Rieder.

— În unele situaţii de utilizare incorectă a articolului neliotărât de, i s-a substituit forma corectă, cu pronume hotărât, ex.: je préfère ne pas avoir de radio – le radio.

Am păstrat formulări care, deşi incorecte morfologic sau sintactic, nu afectează înţelegerea textului:

— Prepoziţii improprii unor construcţii; ex. Le droit à faire pentru le droit de r**j;

— Forme adjectivale de asemenea improprii ca: de mieux pentru meilleur, vieux pt. Vieil;

— Greşeli de concordanţă a timpurilor verbale;

— Formulări forţate sau calchiate după exprimarea românească; ex.: ça ne le regarde que ma signature (pt. Ce qui le regarde ce n'est que ^); qu'il serait salutaire; ne répondait ni à ma propre pensée; je ne me rends aucun compte;

— Toponimele şi antroponimele au fost menţinute în forma folosită de Istrati, cu variatele alternanţe;

— De asemenea, am păstrat utilizarea ad hoc a unor termeni; ex. Valute pt. Devises; j'ai les balles pt. J'ai les sous etc.

Omisiunile din text, ca şi alte intervenţii ale editorului au fost marcate prin [] sau (…) ••

LEXANDRU TALEX

I

DIALOG EPISTOLAR

JEAN GUÉHENNO1

1

EDITIONS RIEDER

EUROPE

REVUE MENSUELLE

Paris, le 18 octobre 1932

Cher Istrati

Je vous ai fait télégraphier l'autre jour. Nous sommes ici dans une grande tristesse.

Vous seriez gentil de m'envoyer d'urgence ce que vous avez écrit pour notre commun hommage à Robertfrance.

Merci.

Amitié, Guéhenno

[Traducere:]

EDITURA RIEDER EUROPE

REVISTĂ LUNARĂ

Paris, 18 octombrie 1932

Dragă Istrati,

V-am telegrafiat deunăzi. O mare tristeţe ne-a doborât aici.

Aţi fi amabil trimiţându-mi de urgenţă ceea ce aţi scris pentru omagiul nostru comun lui Robertfrance.

Mulţumesc.

Cu prietenie, Guéhenno

1 Jean Guéhenno (1890— 1978), scriitor umanist, eseist şi critic literar, membru al Academiei Franceze, din 1961. Fiu de muncitori, autodidact, şi-a preparat bacalaureatul şi intrarea la Şcoala Normală superioară, mai apoi profesor universitar şi inspector general onorific la Educaţia Naţională. Intelectual angajat, a desfăşurat o intensă activitate în presă şi în Rezistenţa antifascistă. Opera sa literară numără douăzeci şi şase de volume – alcătuită din studii critice, eseuri, filosofie, memorialistică, pledoarie neabătută pentru libertate şi demnitate, pentru frăţie internaţională şi pace.

Editura Graset-Fasquelle a tipărit în 1979 volumul Entre le passé et l'avenir (între trecui şi viitor), texte publicate de Jean Guéhenno, între 1929—1935, alese de Annie Guéhenno şi

prezentate de Pascal Ory.
Corespondenţa dintre Panait Istrati şi Jean Guéhenno se află în păstrarea familiilor respective.
Repere bibliogra fice:
Panait Istrati: Scrisori către Jean Guéhenno, în Manuscriptum, nr. 1—1981 (p. 158—172; prezentare şi traducere de Alexandru Talex).
EDITIONS RIEDER EUROPE
REVUE MENSUELLE
Paris, 28 octobre 1932
Cher Istrati,
Je viens de corriger les épreuves de votre hommage à Robertfrance. Je vous avais demandé le droit de «corriger et d'arranger». Finalement, je n'en ai pas eu le coeur. Je publie le texte tel qu'il est, şi sincère, şi émou- vant. C'est le plus bel et le plus juste hommage à notre ami K A peine ai-je mis en ordre une ou deux phrases, un peu incertaines, quant à la langue. C'est tout ce que j'avais le droit à faire.
Ce que disent ces pages de votre propre santé m'inquiète. Donnez-moi de vos nouvelles, şi vous le voulez bien. Je voudrais savoir que l'espoir vous est revenu, que vous allez mieux.
J'avais pour vous beaucoup d'estime. Me permettez-vous de vous dire, qu'après avoir lu ces pages, je me sens pour vous une plus vraie amitié? Je regrette bien fort, qu'au cours de vos voyages à Paris, je n'ai fait jamais que vous rencontrer et toujours rapidement.
J'ai envoyé le manuscrit de votre hommage à la femme de Robertfrance. Je suis sûr qu'il lui fera un très grand plaisir, qu'il lui sera une sorte de consolation.
Bon courage, cher Istrati. Je voudrais avoir de vous de meilleures nouvelles.
Croyez à mon amitié.
Guéhenno
9, rue des Lilas, Paris (XIX-e)
[Traducere:]
EDITURA RIEDER
EUROPE
REVISTĂ LUNARĂ
Paris, 28 octombrie 1932

Dragă Istrati,

Tocmai am terminat corectarea şpalturilor cu articolul vostru omagial despre Robert- france. Vă cerusem voie „să corectez şi să aranjez textul”. Până la urmă, nu m-am îndurat. Public articolul aşa cum este, atât de sincer, atât de tulburător. E cel mai frumos şi mai îndreptăţit omagiu adus prietenului nostru.1 Abia dacă am îndreptat una sau două fraze, puţin neclare din punct de vedere al limbii. E tot ce se cuvenea să fac.

Ceea ce spun aceste pagini despre sănătatea dumneavoastră mă nelinişteşte. Fiţi bun şi daţi-mi veşti despre dumneavoastră. Aş vrea să ştiu că v-a revenit speranţa, că vă simţiţi mai bine.

Aveam pentru dumneavoastră multă stimă. Îmi îngăduiţi să vă spun, că după citirea acestor pagini, simt pentru dumneavoastră o prietenie adevărată? Regret din toată inima că, în timpul călătoriilor dumneavoastră la Paris, n-am făcut decât să vă întâlnesc, şi totdeauna în mare grabă.

Am trimis nevestei lui Robertfrance manuscrisul cu omagiul dumneavoastră. Sunt sigur că-i va procura o mare plăcere, că îi va fi un fel de mângâiere.

Curaj, scumpe Istrati! Aş dori să am de la dumneavoastră veşti mai bune.

Vă încredinţez de prietenia mea.

Guéhenno

Strada Liliacului, nr. 9 Paris, (XIX)

1 Mon bon Robertfrance (Bunul meu Robertfrance) în Europe, Paris, 15 noiembrie 1932 {vezi şi voi. Amintiri-Evocări-Confesiuni, Editura Miuerva, 1985, la pp. 279 – 282).

3

EDITIONS RIEDER EUROPE

REVUE MENSUELLE

Paris, le 29 novembre 1932

Cher Panaït Istrati,

On me communique vos lettres à propos du Bureau de placement 1 et je me sens pour vous un peu plus de sympathie encore. Şi cela pouvait vous être agréable, je ferais volontiers selon mes forces, sur vos livres, le travail que notre ami Robertfrance faisait şi bien. Vous savez que j’aurais beaucoup de joie à publier dans la revue 2 ce nouveau roman de vous.

Je vous souhaite de vous mieux porter et je vous prie de croire

à ma bonne amitié.

Guéhenno

Tradu cere:]

EDITURA RIEDER EUROPE

REVISTĂ LUNARA.

Paris, 29 noiembrie 1932

Dragă Panait Istrati,

Mi se transmit scrisorile dumneavoastră, referitoare la Biroul de plasare *, şi care mă fac să vă simpatizez şi mai mult. Dacă asta ar putea să vă fie pe plac, aş face bucuros —potrivit puterilor mele – munca pe care prietenul nostru Robertfrance o presta atât de bine pe manuscrisele cărţilor dumneavoastră. Aflaţi că aş fi foarte bucuros să public în revistă acest nou roman al dumneavoastră.

Vă doresc să vă simţiţi mai bine şi vă rog să credeţi în prietenia mea.

Guéhenno

1 Scrisori trimise la Rieder, în legătură cu corectarea manuscrisului, de o altă „mână franceză, prietenă “, în urma morţii lui Jacques Robertfrance.

2 Biroul de plasare a apărut în două numere din revista Europe (15 februarie – 15 martie

1933).

4

Monastère Neamţz le 6 décembre ’32

Mon cher Guéhenno,

Je suis heureux de savoir que vous voulez vous charger de la correction de mon français, dans les livres que j’écrirai peut-être encore. Aussi, veuillez me dire ce que vous pensez du Bureau de placement et sachez bien que j’ignore les susceptibilités d’auteur. Nous parlerons de mes défauts franchement. Ça sera votre première preuve d’amitié pour moi.

Amicalement,

Fanait Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Mănăstirea Neamţ

6 decembrie ’32

Dragul meu Guéhenno,

Sunt fericit să aflu că dumneata te însărcinezi cu corectarea francezei mele, în cărţile pe care poate încă le voi mai scrie. Aşa că fii bun şi spune-mi ceea ce gândeşti despre Biroul de plasare şi să nu uiţi că susceptibilităţile de autor îmi sunt necunoscute. Vom discuta cu francheţa despre lipsurile mele. Asta va fi prima dumitale dovadă de prietenie faţă de mine.

Cu prietenie,

Panait Istrati

5

Monastère Neamţz le 11 fevrier ’33

Mon cher Guéhenno,

Je reçois de Schneider une lettre et un relevé de mon compte d’où il résulte clairement que Rieder chancellent. Ils sont foutus!

C’est en vain que Robertfrance m’a convaincu de leur céder l’exclusivité de mon oeuvre, même posthume, dans l’espoir de m’assurer un minimum de quatre mille Fr. Par mois, quel que soit l’état de vente, pourvu que je livre un manuscrit annuellement.

Je leur livre presque deux manuscrits par an et ils me sortent des droits d’auteur qui sont ceux du temps de Oncle Angliei: deux mille Fr! Et encore! Le reste jusqu’à quatre mille, ils les considèrent «des avances importantes, consenties, vue ma situation». Et pour s’en dédommager, ils réclament de moi rien moins que… trois manuscrits nouveaux!

Comme, cette fois, je ne marcherai plus, il est certain qu’ils me couperont encore une fois mes mensualités, ainsi qu’ils l’ont déjà fait, sans crier gare, de janvier à juin 1931.

Seulement, voilà, à cette époque-là, j’ai pu venir à Paris et gueuler, menacer et rétablir la baraque, tandis que maintenant, incapable de quitter mon lit pour plus d’une heure, il ne me resterait qu’à me brûler la cervelle.

Aussi, je te prie de faire connaâtre cette ignominie des Rieder à Romain Rolland, avec qui je ne correspond plus depuis mars 1930 et à J. R. [ichard] Bloch, qui m’aime toujours un peu.

M’estimez-vous assez pour venir à mon secours?

Oh, cette fois, şi je me lève, je veux être chien şi je continue encore de rester dans cette boâte infame, qui a fait mon malheur!

Amicalement, votre

Panaït Istrati

Şi tu as le manuscrit du Bureau de placement, je te prie de ne

pas leur en livrer copie.

[T raducere:]

Mănăstirea Neamţului,

11 februarie *33

Dragul meu Guéhenno,

Primesc de la Schneider o scrisoare şi un extras al contului meu, din care rezultă în mod Iar că Rieder se clatină. Sunt duşi pe copcă!

Degeaba m-a convins Robertfrance să le cedez în exclusivitate opera mea, chiar şi postumă, în speranţa că-mi vor asigura un minimum lunar de patru mii de franci, oricare ar fi situaţia vânzării, cu condiţia să le dau un manuscris pe an.

Le dau aproape două manuscrise anual, iar ei îmi calculează drepturi de autor ca în perioada Moş Anghel, adică două mii de franci! Mai mult! Restul, până la patru mii, îl consideră „avansuri importante, acordate dată fiind situaţia mea”. Şi, ca să nu fie în pagubă, îmi pretind nici mai mult, nici mai puţin decât… Trei manuscrise noi!

Cum de data aceasta nu voi mai ceda, cu siguranţă că îmi vor tăia încă o dată drepturile băneşti lunare, aşa cum au mai făcut-o, pe neaşteptate, din ianuarie până în iunie 1931.

Numai că, pe atunci am putut veni la Paris şi am răcnit, am ameninţat şi am restabilit situaţia – în timp ce acum, incapabil să-mi părăsesc patul mai mult de-o oră, nu mi-ar rămâne decât să-mi zbor creierii.

Aşa că te rog să-l încunoştiinţezi, de mârşăvia celor de la Rieder, pe Romain Rolland, cu care nu mai corespondez din martie 1930, ca şi pe Jean-R. [ichard] Bloch, care încă mai ţine puţin la mine.

Mă preţuieşti oare într-atât încât să-mi vii în ajutor?

Oh, de data asta, dacă izbutesc să mă pun pe picioare, să fiu al dracului dacă mai rămân în dugheana asta păcătoasă, care m-a nenorocit.

Prieteneşte, al dumitale

Dacă ai manuscrisul Biroului de plasare, te rog să nu le dai lor vreo copie.

Mon adresse:

Sanatoriul Filaret, Bucarest Bucarest, le 7 mars ’33

Mon cher Guéhenno,

Depuis le 25 fév [rier], je suis ici. C’est un sana-hôpital de l’État, où on ne peut que mourir. Heureusement, les docteurs me connaissent depuis vingt-cinq ans et ils font leur possible. J’ai quitté Neamţu parce que ma bicoque monacale avait pris feu, j’ai failli brûler en pleine nuit. Ce bouleversement m’a valu une rechute des hémoptisies et une bronchite. En ce moment, je ne suis pas certain que je la mènerai jusqu’à Pâques. Enfin, c’est égal. Je voudrais seulement te prier ici, şi je meurs, de faire à Rieder accorder à ma femme une petite pension, 1 pendant une année. C’est une toute jeune „dont j’ai fait interrompre les études (physique et chimie). Elle les finira l’été et l’automne prochain et obtiendra un service à l’Etat. Je ne lui laisse pas un sou, même pas l’argent pour mon enterrement. Des dettes, oui.

J’ai dit à Bloch et le répète à toi: je demande pardon à Romain Rolland pour l’avoir fâché, mais il a pu voir que je suis resté et que je meurs honnête homme. Je ne suis pas le «vendu», décrété par ses amis d’aujourd’hui. Je fais encore honneur à sa préface d’il y a dix ans. Et je n’ai jamais cessé de l’aimer. Mais je pense qu’il est inutile que je lui écrive, comme tu me dis. Non. Tout est fini. Toutes les choses meurent. (A propos, fais-moi vite envoyer son dernier livre Y Annonciatrice. C’est le seul de lui qué j’ignore.)

Oh, oui!, R [omain] R [olland] n’a pas été pour moi une petite affaire. Je te quitte. J’ai tant de choses à te dire, mais on me défend d’écrire. Fraternellement, ton

Panaït Istrati

Traducere:]

Adresa mea: Sanatoriul Filaret Bucureşti

Bucureşti, 7 martie ’33

Dragul meu Guéhenno,

Mă aflu aici de la 25 febrfuarie]. E un sanatoriu-spital de stat, unde nu se poate decât muri. Din fericire, doctorii mă cunosc de douăzeci şi cinci de ani şi fac tot ce le stă în putinţă. Am părăsit Mânăstirea Neamţ, deoarece chilia mea monahală luase foc şi era cât pe-aci să ard în toiul nopţii. Această agitaţie mi-a provocat revenirea hemoptiziilor şi o bronşită. În momentul de faţă nu sunt sigur că o voi duce până la Paşti. În definitiv, mi-e tot una! Aş vrea numai să te rog să aranjezi, dacă mor, ca Rieder să acorde o mică pensie nevestei mele, 1 timp de un an. E o fiinţă

tânără, căreia i-am întrerupt studiile (fizico-chimice). Le va termina în vara şi toamna viitoare şi va obţine o slujbă la stat. Nu-i las niciun ban, nici măcar gologanii pentru înmormântare. Datorii, da!

I-am spus lui Bloch şi ţi-o repet şi ţie: îi cer iertare lui Romain Rolland pentru că l-am supărat, dar el a putut să vadă că am rămas şi mor un om cinstit. Nu sunt „vândutul “, decre- tat de prietenii lui de astăzi. Onorez încă prefaţa lui, de-acum zece ani. Şi nu am încetat să-l iubesc. Dar cred că-i inutil să-i scriu, aşa cum mă îndemni tu. Nu! Totul s-a sfârşit. Toate mor. (Apropo, trimite-mi repede ultima sa carte VAnnonciatrice [Vestitoarea]. E singura pe care nu o cunosc).

O, da! Rfomain] R [olland] n-a fost pentru mine o întâmplare oarecare.

Te părăsesc. Am atâtea să-ţi spun, dar mi se interzice să scriu.

Frăţeşte, al tău

Panait Istrati

1 Dorinţă nerealizată, Editura Rieder dând faliment la puţin timp după moartea scriitorului brăilean.

7

Bucarest, le 5 avril ’33 Sanatorium Filaret

Mon cher Guéhenno,

Je te prie de me faire savoir şi la Maison entend me payer la publication dans Europe du Bureau de placement. Revue de Paris m’a payé six mille franes pour La Maison Thüringer. Je serai heureux de recevoir quatre mille, de Europe, pour le Bureau [de placement.] Et surtout de les recevoir le plus tôt possible.

Les médecins ne veulent plus que ma femme, jeune et anémique, habite la même chambre que moi. Je dois donc la faire loger en ville. Et comme elle a une mère et une grande-mère qui vivent de notre aide, je dois leur louer un petit appartement, faire venir mon bric-à-brac de Braïla et le compléter d’un tas de choses qui me manquent. Car vers la fin de ce mois je serai obligé de quitter cet hôpital: les mouches m’y dévoreraient. J’irai me jeter dans un lit, chez moi.

J’ai donc grand besoin d’un peu d’argent supplémentaire, ma mensualité me suffisant péniblement pour faire le tour du mois, mes mois trop chargés.

C’est dix mille, au bas mot, qu’il me faudrait pour cet

aménagement, mais d'où les prendre? Aussi, je te prie de me dire şi je peux compter au moins sur ce que Europe voudra bien me donner, pour Le Bureau [de placement].

Şi c'est oui, qu'on veuille bien virer l'argent à un vieux compte mort que j'ai au Crédit Lyonnais, agence AF, Avenue Niel (Ternes). Delà, j'aurais l'argent quand je voudrais, en émettant ici un chèque.

Ne voudrait-on pas m'envoyer encore cinq exemplaires de la Maison Thüringer? J'en ai déjà prié Martinet, mais rien n'arrive.

Fraternellement, à toi

Panaït Istrati

[T raducere:] Bucureşti, 5 aprilie '33

Sanatoriul Filarei

Dragul meu Guéhenno,

Te rog să-mi comunici dacă editura Rieder înţelege să-mi plătească sau nu publicarea Biroului de plasare, în Europe. Revue de Paris mi-a plătit şase mii de franci pentru Casa Thüringer. Aş fi fericit să primesc patru mii, de la Europe, pentru Biroul de plasare. Şi mai ales, să-i primesc cât mai repede posibil.

Medicii nu mai vor ca nevastă-mea, tânără şi anemică, să locuiască în aceeaşi cameră cu mine. Trebuie deci să-i aranjez o locuinţă în oraş. Şi cum ea are o mamă şi o bunică, care trăiesc din ajutorul nostru, trebuie să le închiriez un mic apartament, să-mi aduc bulendrele de la Brăila şi să le completez cu o mulţime de lucruri care lipsesc. Căci, la sfârşitul lunii, voi fi nevoit să părăsesc acest spital: aci muştele m-ar devora. Mă voi duce să mă trântesc într-un pat, la mine acasă.

Am, deci, mare nevoie de ceva bani, suplimentar, ceea ce primesc de la editură abia ajungându-mi s-o scot la capăt lună de lună – lunile mele atât de împovărate.

Mi-ar trebui pe puţin zece mii de franci pentru aranjarea locuinţei; dar de unde să-i iau? De aceea, te rog să-mi spui dacă pot conta măcar pe ceea ce Europe ar binevoi să-mi dea pentru Biroul de plasare.

Dacă-i da, să binevoiască a vira aceşti bani, la un vechi cont-mort, pe care îl am la Crédit Lyonnais, agenţia AF, Avenue Niel (Ternes). De-acolo, aş avea banii când aş dori-o, emi- ţând de-aici un cec.

Nu s-ar putea să mi se trimită încă cinci exemplare din Casa

Thüringer? L-am rugat pentru asta pe Martinet, dar nu-mi soseşte nimic.

Frăţeşte, al tău

Panait Istrati

8

LES EDITIONS RIEDER EUROPE

REVUE MENSUELLE

Paris, le 16 mai 1933

Cher Istrati,

Je n'ai pas répondu à votre dernière lettre. Pardonnez-moi. Je viens de vivre des terribles jours. Ma femme est morte, il y a trois semaines, à Mon- tolieu, dans son village. C'était une admirable fille et nous ne savions vivre qu'ensemble.

À mon retour ici, j'ai parlé aux administrateurs de la maison de votre lettre. Ils m'ont dit être en correspondance avec vous à ce sujet.

Rolland, dans une lettre qu'il m'a adressée, il y a quelques jours, se plaignait de n'avoir pas de vous des nouvelles. II me dit, vous avoir écrit il y a -quelque temps et il espère que vous avez bien reçu sa lettre 1.

Que devenez-vous? Comment allez-vous?

À vous ou à toi (je ne sais plus), fraternellement

Guéhenno

[Traducere:]

EDITURA RIEDER EUROPE

REVISTĂ LUNARĂ

Paris, 16 mai 1933

Dragă Istrati,

N-am răspuns la ultima dumitale scrisoare. Iartă-mă. Trăiesc zile îngrozitoare. Mi-a murit nevasta, acum trei săptămâni, la Montolieu, în satul ei. Era o fată admirabilă şi eram nedes- părţiţi.

La înapoierea aci, am vorbit cu administratorii editurii referitor la scrisoarea dumitale. Mi-au spus că se află în corespondenţă cu dumneata în această privinţă.

Într-o scrisoare pe care mi-a trimis-o acum câteva zile, Rolland se plângea că nu are veşti de la dumneata. El îmi spune că ţi-a scris acum câtăva vreme şi speră că ai şi primit scrisoarea sa l.

Ce se întâmplă cu dumneata? Ce mai faci?

Dumitale sau ţie (nu mai ştiu cum), cu frăţie

Guéhenno

1 Această scrisoare a rămas fără urmări.

9

Adresse définitive: str. Popa Savu, no. 33

Bucureşti, le 5 juin *33

Mon cher Guéhenno,

Je reçois aujourd*hui ta lettre du… 16 mai (?!), adressée à Braïla (pourquoi à Braïla? Ne sais-tu pas que depuis une année que je suis au lit, j'ai passé tout ce temps entre le monastère Neamtz et l'hôpital de Filaret? D'ailleurs, je n'ai plus ma maisonnette de Braïla. Mon ami, l'anarchiste Constan- tinescu, sur le terrain duquel j'avais bâti ma bicoque, m'en a chassé, ou plutôt il en a chassé ma femme 1. II n'aimait pas celle-ci, il adorait la Suissesse, la précédente et me conseillait de l'attendre jusqu'à la fin de mes jours. Et j'ai dû partir également, dès le printemps 1932. J'ai perdu ainsi un gâte qui me coûtait cinquante mille Fr. Fr. Et dont les créanciers me poursuivent encore, tout comme pour la ferme que j'avais aménagée chez l'oncle Dimi, à Baldovinesti, qui m'a coûté vingt-cinq mille Fr. Et d'où j'ai été mis à la porte par mes cousins-cousines, qui ne voulaient pas élever des pores et s'appeler «porchers». Ceux-là disaient: «Comment élever des pores, quand – cousins de Panaït Istrati – nous pourrions contracter des mariages magnifiques! i> Pour se débarasser de moi, ils ont trouvé un moyen bien simple: ils ont raconté partout, dans le village, des détails de la merveilleuse saignée opérée dans l'U.R.S.S., qu'ils savaient de ma propre bouche. La gendarmerie s'en est émue. J'ai failli être ligoté et expédié à Braïla comme «insoumis» et bolchévik. Mais avec l'anarchiste, ça a été bien plus joli: non content d'avoir ma maison, il a voulu, il y a trois semaines, garder même mes meubles, livres et manuscrits, disant qu'il pensait en faire «un musée Panaït Istrati».

— Cependant que moi, ici, je ne savais pas quoi mettre dans mes trois pièces où devaient vivre cinq personnes et que des médecins-amis de T Institut Cantacuzène se cotisaient entre eux pour m'acheter le strict nécessaire. Ah, non! Ce qui m'arrive, à moi, ne peut arriver à personne d'autre).

Donc, ta femme este morte. Et je t'embêtais avec mes

malheurs, cependant que tu luttais avec les tiens. Excuse-moi. Je n'en savais rien. C'est ainsi: que nous le criions sur le toit ou que nous le passions sous silence, nous souffrons et nous mourons seuls. Je sais cela depuis longtemps.

Ces derniers mois, plus que jamais, j'en ai fait la triste expérience. Non seulement en ce qui concerne ma maladie et ma détresse matérielle, mais aussi pour ce qui est de mon esprit d'indépendance. Tu as peut-être entendu (toute la presse française en a parlé, après le 27 mai), j'ai failli, pour la seconde fois, en trois ans, être assommé par nos fascistes: en janvier 1931, quand, à Jassy, il a fallu sortir l'armée pour que je puisse parler en public (fascistes et communistes me huaient alors en choeur) [2]; le samedi 27 mai dernier, quand allant signer des exemplaires dans une librairie d'ici[3], des hitlériens ont envahi le magasin et m'ont sommé de sortir. Je les ai fait sortir, eux, en tirant mon revolver. II n'y a eu aucun «romancier Pétresco» qui soit venu à mon secours, ainsi qu'il a été écrit dans toute la presse. J'ai été seul, avec ma femme et mon médecin. Aucun journal bucarestois n'a soufflé mot. (Un détail: nous avons eu, du 20 au 27 mai, «La Semaine du Livre» quand, la mascarade officielle mise à part, un public moyen, très chaud, très intéressant, m'a obligé de sortir moi-même de mon lit et d'aller signer des livres, qui depuis longtemps, ne me rapportent plus rien.)

Şi tu veux me faire un plaisir (et même dans le but de combattre notre fascisme) parle de cet événement dans Europe, ne fut-ce que quelques mots. Relève le fait que nous vivons depuis six mois, à Bucarest et dans cinq autres départements, sous le régime de l'état de siège, décrété par le parlement et le gouvernement national-tsaraniste qui, durant dix années d'opposition, avait hurlé contre les libéraux qui gouvernaient également au moyen de l'état de siège. Mais ce régime exceptionnel ne vise que les communistes, ou plutôt des pauvres diables comme ces mille ouvriers affamés des Ateliers des chemins de fer de Bucarest qui, au début de cette année, se mettant en grève; on en a mitraillé (à la mitrailleuse) deux cents environ, on en a arrêté huit cents et on a déclaré «sept morts et vingt blessés», tandis qu'on transportait les cadavres avec les camions, pour les incinérer pendant la nuit et déclarer ensuite

aux familles que «les autres se sont enfuis en Russie», comme şi Bucarest était sis sur le Dniestr.

Un détail: les hitlériens affichent chemises brunes, svastica et assomment les gens à leur aise. Très rarement, une arrestation de quelques heures. Et s'ils menacent la ville et les autorités même, poignard et revolver au poing, comme à Sibiu et à Czernovitz, il y a un mois, on les condamne à... quinze [jours] ou un mois de prison avec surcis!

Je te prie de parler aussi dans Europe (şi tu ne l'as déjà fait) pour ce pauvre Victor Serge, dont tu es au courant. Ah, comme c'est triste d'entendre R [omain] R [olland] dire, dans l'interview de YHumafnité] du 26 mai «qu'il écarte avec mépris cette <histoire Serge) montée (?!) par Panaït Istrati contre l'U.R.SS. Et devenue machine de tous les contre-révolutionnaires.» 4

«Histoire montée» par moi! Cependant que le pauvre diable est en prison depuis le 8 mars, ainsi que sa belle-soeur, que sa femme est folle et que, enfant et beaux-parents, sont dans la rue! «Histoire montée» par moi, n'est-ce pas, chers adhérents sans conditions à «l'oeuvre socialiste» des Soviets? Ah, pourquoi ne suis-je pas mort, il y a douze ans, ne plus connaâtre Rolland, ni la Russie et ne plus être l'écrivain que je suis malgré moi.

Je te prie de dire cela à notre grand ami, que j'aime toujours et que je n'ai pas à juger, auquel j'ai vendu la liberté, rompant avec lui, en mars 1930, exprès pour lui prouver que je sais aimer un ami en silence, même s il veut aller contre mes idées et sentiments (qui étaient jadis les siens). Dislui encore que je suis ému en t'entendant me dire qu'il m'a écrit, 5 il y a quelque temps, mais que je n'ai pas eu le bonheur de recevoir sa lettre et que je lui serais infiniment reconnaissant s'il voulait se donner la peine de me répéter (recommandée, ma correspondance est lue et souvent confisquée) ce qu'il me disait dans cette lettre perdue, que je n aurais jamais laissée sans réponse, tu le penses bien!

Oui, qu'il me prouve qu'il ne me hait pas. Et qu'il m'écrive une seule fois encore. 5 Car ma maladie avance toujours, compliquée d'une hypertrophie du coeur qui me cloue au lit et qui m'empêche de travailler. (Cette lettre, c'est avec trente-huit degrés de fièvre que je l'écris.)

Je voudrais également qu'il soit, à côté de toi, mon arbitre dans ce conflit entre mes éditeurs assassins et moi, qui veulent

m’affamer et qui me tuent maintenant avec leurs interprétations criminelles d’un contrat que j’ai signé, les yeux fermés, sans trop regarder au sens de sa lettre, sachant que Robertfrance jamais ne serait injuste avec moi.

Cependant, ce contrat est simple, şi l’on veut être honnête. Voilà:

Autrefois mes contrats disaient: tu me donneras six, sept ou dix livres et je te payerai ce qu’il y aura, mais tu es libre, après avoir donné ces livres, d’aller tenter améliorer ton sort ailleurs.

Un jour Robertfrance me dit: «Ecoute, donne-nous Vexclusivité totale, actuelle et posthume et nous t’assurerons un minimum de quatre mille Fr. Par mois, contre un volume par an, que tu nous livrerais. Et şi tu nous donnes plus nous te payerons plus.»

Eh bien, j’ai donné plus et, un moment, ils m’ont payé plus (un court moment et un pauvre plus, pour trois ou quatre livres que je leur ai donné en sus de ce que j’étais obligé). Puis, brusquement, de janvier à juin 1931, Robertfrance vivant, ils ne me paient plus un sou, sans même avoir l’honnêteté de me prévenir. Cela, je l’ai pardonné à Robertfrance, mais je ne l’oublierai jamais.

Je suis venu à Paris en m’endettant jusqu’au cou, en juin 1931. Et alors Rob [ertfrance] me repêche (je voulais rompre le contrat) et me fait céder quatre vol [umes] en trois ans, pour les mêmes quatre mille, jusqu’en juillet 1934. Actuellement, deux vol [umes] sont livrés et le troisième, Méditerranée, le sera dans un mois et le dernier en janvier prochain.

Mais voilà qu’ils ne vendent pas pour mes quatre mille Fr. Et, à nouveau comme par le passé, ils me parlent d’un «compte débiteur» qui monte à quatre-vingt mille Fr! Pensez, ils m’écrivent eux-mêmes qu’on me devait à ce jour quatre-vingt treize mille Fr., mais que de cette somme, je leur dois quatre-vingt mille Fr. Parce qu’ils n’ont vendu que pour treize mille Fr. Eh bien, je pense que cela les regarde, nom de Dieu, ou alors qu’ils me permettent de partir AVEC TOUS MES LIVRES, édités chez eux et je saurai trouver du pain ailleurs. Mais, jamais, jamais ne reconnaâtrai cette dette, ni ne voudrai qu’elle pèse sur mon avenir et m’empêche d’aspirer, ma vie durant, à plus de quatre mille Fr. Par mois. Non, non! Et je suis prêt, au besoin, de crier cette injustice sur des affiches collés sur les murs de Paris.

Puis, ils ne m'ont pas payé un sou pour la publication du Bureau de placement, dans Europe. Ils ont passé mon dû (combien?) dans mon compte débiteur. Ah, non! Je veux mon argent! Je suis un invalide, j'ai cinq bouches à nourir, un oncle infirme (mon vieil oncle Dimi), j'ai des hommes intéressants à aider de mon argent et je veux cet argent. Ou, şi non, la liberté! Rompons le contrat!

Ils ont trouvé le même moyen de me voler sur ce que je gagne ailleurs. Ils m'ont pris 30% sur les six mille Fr. Que j'ai pris de la Revue de Paris pour La Maison Thüringer. Ils appelent cela gérer mon oeuvre! La régir/– Oui, la régir et prendre du 30%, mais lorsque ce sont eux qui découvrent le client, la revue, l'édition de luxe ou le cinéma.

Ami Guéhenno, je te prie, ainsi que R [omain] R [olland], de bien vouloir intervenir vite et régler cela. Je suis à bout de patience!

Amicalement à toi et à R. [omain] R. [olland]

Panait Istrati Recommandée

[Traducere:]

A dresă definitivă: str. Popa Savu, nr. 33

Bucureşti, 5 iunie '33

Dragul meu Guéhenno,

Primesc astăzi scrisoarea ta din... 16 mai (?!), adresată la Brăila (de ce la Brăila? Nu ştii că de un an, de când sunt la pat, mi-am petrecut tot acest timp între Mânăstirea Neamţ şi Spitalul Filaret? De altfel, nici nu mai am căsuţa de la Brăila. Prietenul meu, anarhistul Constantinescu, pe terenul căruia mi-am clădit căsuţa, m-a alungat sau mai degrabă mi-a alungat nevasta.1 El n-o iubea pe aceasta, ci o adora pe elveţiancă – pe cea dinainte – şi mă sfătuia s-o aştept până la sfârşitul zilelor, mele. Şi a trebuit să plec, de asemenea, şi eu, în primăvara lui 1932. Am pierdut astfel un adăpost care mă costase cincizeci de mii de franci francezi şi ale cărui poliţe încă mă urmăresc, ca şi pentru ferma pe care o înjghebasem la moş Dumitru, la Baldovineşti, care m-a costat douăzeci şi cinci de mii de franci şi de unde am fost alungat de verii şi verişoarele mele, care nu vroiau să crească porci şi să fie numiţi „porcari". Aceştia spuneau: „Cum să creştem porci, când – fiind veri cu Panait Istrati – am putea încheia căsătorii strălucite!" Ca să scape de mine, au găsit un mijloc foarte simplu:

au povestit peste tot, în sat, amănunte despre nemaipomenita baie de sânge săvârşită în U.R.S.S., pe care le aflaseră chiar din gura mea. Jandarmeria şi-a pierdut cumpătul. Cât pe-aci să fiu legat fedeleş şi expediat la Brăila, ca „nesupus” şi bolşevic. Dar, cu anarhistul a fost şi mai nostim: nu se mulţumise să aibă doar căsuţa mea; a vrut – acum trei săptămâni – să pună mâna până şi pe mobilele, cărţile şi manuscrisele mele, pretinzând că vrea să facă un „muzeu Panait Istrati”, în timp ce eu, aci, nu ştiam ce să pun în cele trei camere, în care trebuiau să trăiască cinci persoane şi medici-prieteni de la Institutul Cantacuzino puneau mână de la mână, ca să-mi cumpere strictul necesar. Ah, nu! Numai mie mi se poate întâmpla aşa ceva).

Aşadar, soţia ta a murit. Şi eu te băteam la cap cu nenorocirile mele, în timp ce tu te luptai cu ale tale. Iartă-mă. Nu ştiam nimic. Asta e: fie că ne strigăm durerea de pe acoperiş fie că o îndurăm în tăcere, suferim şi murim singuri. Ştiu acest lucru de multă vreme. Mai mult ca niciodată, în lunile din urmă, am trăit această tristă experienţă. Nu numai în ce priveşte boala şi mizeria mea materială, ci şi referitor la spiritul meu de independenţă. Ai auzit, poate (toată presa franceză a vorbit după 27 mai despre acest lucru), că era cât pe-aci să fiu omorât, pentru a doua oară în trei ani, de fasciştii de la noi: la Iaşi, în ianuarie 1931, când a trebuit să scoată armata, pentru ca să pot vorbi în public (fascişti şi comunişti mă huiduiau în cor) 2; sâmbătă 27 mai, ducându-mă să semnez exemplare într-o librărie de-aici3, hitleriştii au năvălit înăuntru şi m-au somat să plec. Am scos revolverul şi i-am făcut să plece ei. N-a fost niciun „romancier Petrescu” care mi-ar fi venit în ajutor, aşa cum au scris toate ziarele. Am fost singur, cu nevasta şi doctorul meu. Niciun ziar bucureştean n-a suflat un cuvânt. (Un amănunt: de la 20 la 27 mai, se organizase „Săptămâna cărţii “, când, exceptând mascarada oficială, un public de mijloc, foarte cald, foarte interesant, m-a silit să-mi părăsesc patul şi să merg să semnez cărţi, care de multă vreme nu-mi mai aduc niciun venit.)

Dacă vrei să-mi faci o plăcere (şi chiar în scopul combaterii fascismului de la noi), vorbeşte despre acest eveniment în Europe, fie şi numai câteva cuvinte. Scoate în evidenţă faptul că de şase luni trăim, la Bucureşti şi în alte cinci judeţe, sub stare de asediu, decretată de parlament şi de guvernul naţional-

ţărănesc care, în cei zece ani de opoziţie, a tunat şi fulgerat împotriva liberalilor care şi ei guvernau tot cu starea de asediu. Dar acest regim excepţional nu vizează decât pe comunişti sau, mai degrabă, pe sărmanii amărâţi, cum sunt miile de muncitori înfometaţi de la Atelierele Căilor Ferate din Bucureşti, care, declarând grevă la începutul acestui an, au fost seceraţi (cu mitraliera) circa două sute şi arestaţi alţi opt sute, declarându-se doar şapte morţi şi douăzeci răniţi, în timp ce cadavrele erau transportate noaptea cu camioanele, spre a fi incinerate, spunându-se apoi familiilor că „au fugit în Rusia”, ca şi când Bucureştiul s-ar afla aşezat pe Nistru.

Un amănunt: hitleriştii arborează cămăşi brune, zvastica şi doboară oamenii după bunul lor plac. Foarte rar, câte o arestare de câteva ore. Şi pentru că terorizează oraşul şi chiar autorităţile, cu pumnalul şi revolverul în mână – cum a fost cazul, acum o lună la Sibiu şi Cernăuţi – îi condamnă la cincisprezece (zile) sau o lună, cu suspendare de pedeapsă!

Te mai rog să vorbeşti în Europe (dacă n-ai făcut-o până acum) în sprijinul bietului Victor Serge, a cărui situaţie o cunoşti. Ah! Cât este de trist să-l aud pe R [omain] R [olland] spunând, în interviul din L’Humafnité], din 26 mai, că „el dă la o parte cu dispreţ această «poveste Serge», pusă la cale (?!) de Panait Istrati, împotriva U.R.S.S. Şi devenită maşinaţie a tuturor contrarevoluţionarilor.” 4

„Poveste pusă la cale” de mine! În acest timp, nenorocitul se aflâ la închisoare, de la 8 martie, ca şi cumnata lui, nevasta i-a înnebunit, iar copilul şi socrii sunt în stradă! „Poveste pusă la cale” de mine, nu-i aşa, dragi partizani fără condiţii la „opera socialistă” a Sovietelor? Ah, de ce n-am murit acum doisprezece ani, ca să nu-l mai cunosc pe Rolland, nici Rusia şi să nu mai fiu scriitorul care sunt fără voia mea.

Te rog să-i spui toate acestea marelui nostru prieten, pe care încă îl iubesc şi pe care nu e treaba mea să-l judec, căruia i-am redat libertatea, rupând cu dinsul în martie 1930, anume ca să-i dovedesc că ştiu iubi în tăcere un prieten, chiar dacă el ţine să fie împotriva ideilor şi sentimentelor mele (altădată şi ale lui). Mai spune-i că am fost mişcat când mi-ai comunicat că mi-a scris acum câtăva vreme, dar că n-am avut fericirea să primesc scrisoarea lui şi că i-aş fi infinit recunoscător dacă ar vrea să-şi

dea osteneala să repete ceea ce-mi spunea în acea scrisoare pierdută, pe care n-aş fi lăsat-o niciodată fără răspuns, cum ţi-o închipui şi tu! (Să-mi scrie recomandat, deoarece corespondenţa mea este citită şi adesea confiscată.)

Da! Să-mi dea dovadă că nu mă urăşte. Şi să-mi mai scrie măcar o singură dată.5 Căci boala mea înaintează neîncetat, complicată cu o hipertrofie a inimii, care mă ţintuieşte la pat şi mă împiedică să lucrez. (îţi scriu aceste rânduri, cu treizeci şi opt de grade febră.)

Aş vrea, de asemenea, ca el să fie arbitrul meu, alături de tine, în acest conflict cu ai mei editori-asasini, care vor să mă înfometeze şi mă omoară acum cu interpretările lor criminale ale unui contract pe care l-am semnat cu ochii închişi, fără a-l purica, ştiind că Robert- france n-ar fi putut să fie niciodată nedrept cu mine.

Totuşi, acest contract este simplu, pentru cine vrea să fie cinstit. Iată:

Altădată, contractele mele sunau: tu îmi vei da şase-opt sau zece cărţi, iar eu îţi vo plăti atâta cât valorează ele; eşti liber însă, după ce ai dat aceste cărţi, să încerci a-ţi ameliora soarta în altă parte.

Într-o zi, Robertfrance îmi spuse: „Ascultă, cedează-ne opera ta în exclusivitate totală actuală şi postumă şi noi îţi vom asigura un minimum de patru mii de franci pe lună, în schimbul unui volum pe care ni-l vei da anual. Şi dacă ne dai mai mult, îţi vom plăti mai mult/’

Ei bine, am dat mai mult şi, un timp, m-au plătit mai mult (un scurt timp şi un biet mai mult, pentru trei sau patru cărţi pe care le-am dat în plus peste ce eram obligat). Apoi, brusc, din ianuarie până în iunie 1931, nu-mi mai plătesc niciun ban, neavând măcar cinstea de-a mă preveni, deşi Robertfrance era în viaţă. Acest gest i l-am iertat lui Robertfrance, însă nu-l voi uita în veci.

În iunie 1931, am venit la Paris, îndatorându-mă până-n gât. Şi atunci Rob [ertfrance] mă pescuieşte din nou (voiam să rup contractul) şi mă convinge să le cedez patru vol [ume], în trei ani, pentru aceiaşi patru mii de franci, până în iulie 1934. Actualmente, două vol [ume] sunt predate şi al treilea, în lumea Mediteranei, va urma peste o lună, iar ultimul în ianuarie viitor.6

Dar, iată că ei nu fac vânzare pentru cei patru mii de franci ai

mei şi din nou, ca şi-n trecut, îmi vorbesc de un „cont debitor”, care urcă la optzeci de mii de franci! închipuieşte-ţi: îmi scriu ei înşişi că-mi datorau până acum nouăzeci şi trei de mii de franci, dar că din această sumă optzeci de mii de franci le datorez eu lor, fiindcă n-au făcut vânzare decât de treisprezece mii de franci. Ei bine, pentru numele lui Dumnezeu, cred că asta îi priveşte sau, atunci, să-mi dea voie să plec cu TOATE CĂRŢILE MELE, editate la ei şi voi şti să găsesc o bucată de pâine în altă parte. Dar niciodată, niciodată nu voi recunoaşte această datorie şi nici nu voi accepta ca ea să apese asupra viitorului meu, împiedicându-mă să aspir, cât mai am de trăit, la mai mult de patru mii de franci lunar. Nu, nu! Sunt gata, la nevoie, să strig această nedreptate pe afişe lipite pe zidurile Parisului.

Apoi, ei nu mi-au plătit niciun ba7i pentru publicarea Biroului de plasare în Europe. Au trecut ce mi se cuvenea (cât?), în contul meu debitor. Ei bine, nu! îmi reclam banii mei! Sunt un invalid, am cinci guri de hrănit, un unchi infirm (bătrânul meu moş Dumitru), am de ajutat cu banii mei oameni care merită şi deci vreau aceşti bani. Sau, dacă nu se poate, libertatea! Rupem contractul!

Au găsit acelaşi mijloc să mă fure şi din ceea ce câştig în altă parte. Au luat 30% din cei şase mii de franci pe care i-am primit de la Revue de Paris, pentru Casa Thüringer. Ei numesc asta: a gira opera mea! Administrarea ei! Da, s-o administreze şi să ia 30%, dar numai atunci când sunt ei cei care descoperă clientul, revista, ediţia de lux sau ecranizarea.

Prietene Guéhenno, te rog pe tine, ca şi pe R [omain] R [olland], să binevoiţi a interveni repede şi a pune la punct situaţia asta. Sunt la capătul răbdării.

Cu prietenie, ţie şi lui R [omain] R [olland],

Panait Istrati

Recomandată

1 Margareta Izescu, cu care se căsătorise (18 aprilie 1932).

2 Un grup de scriitori ieşeni, în frunte cu Mihail Sadoveanu, organizează un „Festival literar”, în onoarea lui Panait Istrati. Programat pentru 11 ianuarie 1931, se ţine la 18 ianuarie 1931, din cauza manifestaţiilor huliganice în piaţa cinematografului „Trianon”.

3 Cu ocazia „Săptămânii cărţii”, Panait Istrati a fost invitat să

dea autografe la librăria „Alcalay”, în plin centrul Bucureştiului. Cu revolverul în mână, Panait Istrati i-a pus pe fugă pe huligani. Afirmaţia că a fost apărat de Cezar Petrescu apăruse în presa străină, necorespun- zând adevărului.

4 La protestul lui Romain Rolland, că n-a rostit pasajul incriminat, VHumanité a publicat dezminţirea în numărul din 8 iunie 1933.

5 în scrisoarea datată 8 septembrie 1933, Romain Rolland îl informează, între altele: „Ţi-am scris, acum câteva luni, la Mănăstirea Neamţ; şi dacă scrisoarea mea nu ţi-a fost dată, fă reclamaţie la călugării «dumitale». Mai mult: am scris de câteva ori la Rieder, ca să-ţi apăr interesele.” în aceeaşi scrisoare, privitor la interviul din L'Humanité, despre Victor Serge precizează: „din greşeală aţi fost implicat; le-am scris, şi rectificarea acestei erori a fost publicată.”

6 în lumea Mediteranei are două volume: Răsărit de soare şi Apus de soare, care a apărut post mortem.

A.-M. DE JONG1

1

Montana sur S ier re Curhaus „Victoria1

Le 27 décembre ’26

Cher confrère et ami,

De retour de Paris, où j’ai fait un court séjour pour participer à un meeting antifasciste 2, je trouve votre aimable lettre, dont je vous remerci, et je m’empresse de vous dire combien je vous suis reconnaissant de constater votre scrupuleuse conscience d’homme de lettres.

Non, le passage 3 dont le sens vous paraât obscur, ne veut pas dire ce que vous lui attribuez, mais tout simplement ce qu’il affirme, c’est-à-dire: que la maison était à ce point dépourvue de gardien qu’ «il ri y entrait que celui qui ne voulait pas voler», donc, ceux qui voulaient voler y pénétraient tout à leur aise, ce qui n’est pas chose rare dans nos pays et un peu partout.

N’empêche, grâce à ce doute, je connais aujourd’hui votre beau proverbe: «Un cheval aveugle ri y pourrait rien briser» et je suis à votre disposition, avec reconnaissance, pour tous vos doutes à venir, en ce qui concerne la traduction de mes textes, qui ne sont pas toujours très claires.

Fraternellement, votre

Panaït Istrati
N'ayant pas sous la main un livre pour vous le dédicacer, je me permets de vous envoyer, comme souvenir, l'image ci-jointe, 4 et je vous prie d'avoir la bonté de me faire parvenir votre traduction hollandaise, avec un mot de votre main, dès qu'elle sera mise en vente.
[Traducere:]
Montana sur Sierre Curhaus „Victoria"
27 decembrie '26
Dragă confrate şi prietene, înapoiat de la Paris, unde am făcut un scurt popas pentru a lua parte la un miting antifascist, 2 găsesc amabila dumneavoastră scrisoare, pentru care vă mulţumesc şi mă grăbesc a vă spune cât vă sunt de recunoscător remarcând scrupuloasa dumneavoastră conştiinţă de scriitor.
Nu! pasajul3 al cărui sens vă pare obscur nu vrea să spună ceea ce îi atribuiţi, ci pur şi simplu ceea ce el afirmă şi anume: casa era atât de nepăzită, încât „nu intra înăuntru decât cel care nu avea intenţia să fure ". – Deci, cei care voiau să fure intrau înăuntru după bunul lor plac, ceea ce nu-i un fapt rar în ţările noastre şi aproape pretutindeni.
Nu face nimic, datorită acestei îndoieli, cunosc acum frumosul vostru proverb: „Un cal chior n-ar putea să strice nimic acolo "şi, recunoscător, vă stau la dispoziţie pentru toate îndoie- ile viitoare, în ce priveşte traducerea textelor mele, care nu totdeauna sunt foarte clare.
Frăţeşte, al dumneavoastră
Panait Istrati
Neavând la îndemână o carte pentru a vi-o dedica, îmi permit să vă trimit, ca amintire, fotografia alăturată 4 şi vă rog să aveţi bunătatea de-a face să-mi parvină traducerea dumneavoastră în olandeză, îndată ce va fi în librărie, cu un cuvânt scris de mâna dumneavoastră.
1 Scriitor olandez (1888— 1943), cu o operă alcătuită din romane, nuvele şi piese de teatru, între care cea mai cunoscută este Het Veraad (Trădarea), prima parte din ciclul M. Gizen.
Traducând Moş Anghel, A. M. De Jong îi scrie lui Panait Istrati cerându-i lămuriri asupra unor exprimări din text. Devin de îndată prieteni intimi, cu o corespondenţă voluminoasă. De Jong este una din marile prietenii ale lui Panait Istrati, care l-a

întovărăşit şi susţinut până la moarte.

A tradus în olandeză majoritatea operei istratiene; a publicat în presă câteva eseuri despre Panait Istrati şi opera lui, precum şi povestirile Nemurire, Bakâr, Sarkiss, Acum zece ani la Saint-Malo. (Vezi Addenda prezentei ediţii.)

Scrisorile lui Panait Istrati se află la Muzeul Literaturii, din Haga, iar şaptesprezece scrisori ale lui de Jong în arhiva Margaretei Istrati.

2 Miting antifascist „Italia în lanţuri”, în sala „Manège de Panthéon”, unde a luat cuvân- tul, alături de André Breton, Henri Torrès, Marcel Fournier.

3 Din volumul Moş Anghel, pe care-l traducea A. M. De Jong.

4 Carte poştală cu fotografia lui Istrati, în camera de la sanatoriu, având dedicaţia: Confratelui şi prietenului A. M. De Jong, cu toată frăţia. — Panait Istrati. Montana, decembrie 1926".
Repere bibliografice:

Documents inédits: Correspondance intégrale Panait Istrati – A. M. De Jong (text stabilit, adnotat şi prezentat de Alexandru Talex, în Secolul XX, nr. 284 – 286).

Correspondance Panait Istrati —A. M. De Jong, în Les Cahiers Panait Istrati, Valence, nr. 5/1987. (Prezentare: Une amitié qui a vaincu le temps de Alexandru Talex.)

Palace Hôtel. Schéveningen

Schéveningen, le 4 août 1927

Cher ami et confrère,

Je suis dans votre magnifique pays depuis deux jours, et quoique mes yeux aient déjà vu bien des pays étonnants, je n’arrête pas, depuis ces deux jours, de m’extasier. Vraiment, je crois bien n’avoir pas encore vu une terre şi parfaitement idéale, une nation şi prospère, une contrée şi intime! 1

En traversant hier La Haye, je l’ai considérée comme la petite ville la plus belle du monde, et aujourd’hui Schéveningen et sa plage m’étourdissent.

Je reste ici jusque lundi matin, puis deux jours à Amsterdam, Amstel- Hôtel.

Pourrions-nous nous recontrer?

Reçu votre superbe édition de mon Oncle Anghel. 2 Fraternellement, vôtre

Panaït Istrati

[Traducere:]

Palace Hotel Schéveningen

Schéveningen, 4 august 1927

Dragă prietene şi confrate,

Mă aflu în minunata dumneavoastră ţară şi cu toate că ochii mei au văzut până acum destule ţări uimitoare, nu încetez, de două zile, să mă extaziez. Cred că într-adevăr, n-am văzut încă un pământ ideal într-un chip atât de desăvârşit, o naţiune atât de prospera, un ţinut atât de intim! 1

Traversând, ieri, Haga, am considerat-o drept unul dintre orăşelele cele mai frumoase din lume, iar azi Schéveningen şi plaja lui mă ameţesc.

Rămân aici până luni dimineaţa, apoi alte două zile la Amsterdam (Amstel-Hotel).

Am putea, oare, să ne întâlnim?

Primit Moş Anghel, superba dumneavoastră ediţie.2 Frăţeşte, al dumneavoastră,

Panait Istrati

1 Vezi articolul Le bonheur de se tenir en place: Choses hollandaises et autres de Panait Istrati, în La Wallonie, Liège, 23 august 1927, care consemnează impresii din Olanda.

2 Cu dedicaţia traducătorului: „Lui Panait Istrati, inimă generoasă, suflet frăţesc, spirit profund. — A. M. De Jong”. (Majoritatea operelor lui Panait Istrati s-a tipărit în Olanda, la două mari edituri: „Kosmos “şi „N. V. Em. Queridos.”)

24, rue du Cotisée

Paris, le 1 sept (embre) 1927

Mon frère Adrien,

Bien reçu ta belle lettre et les manuscrits, mais…

La vie et le travail me bouffent!

D’abord, chez les Ionesco (que tu dois voir ce mois, en venant à Paris), gros travail de peinture: j’ai refait un escalier et le sous-sol où j’ai écrit Kyra et Nerrantsoula. Puis, j’ai beaucoup couru pour chercher (et trouver) un appartement. Je cours encore pour l’aménager. Enfin, mon travail proprement dit.

Aussi, c’est tout ce que je puis te dire en ce moment. Mais, une fois installé, je te dirai toute ma joie de t’avoir connu personnellement: je te la dirai surtout en vivant avec toi quelques jours à Paris. Şi tu viens fin septembre], je pourrai te loger chez

moi, près [de] Paris, à Meudon, 1 où je resterai à écrire jusqu'en décembre.

Au revoir, donc, formidable type que tu es! Je vous embrasse, toi et les tiens.

Ton Panaït (alias Adrien)

J'ai eu une lettre de Quérido, un peu de «cher maâtre» à «cher maâtre»! Elle portait ce titre: À l homme exceptionnel!, que je n'ai pas aimé.

J'aurais besoin de Bakâr 2. Ne m'envoie plus le manuscrit hollandais. Je n'y comprends goutte!

[T raducere:] str. Cotisée, nr. 24

Paris, 1 sept [embrie] 1927

Adrien, fratele meu,

Am primit frumoasa ta scrisoare şi manuscrisele, dar…

Viaţa şi munca mă înfulecă!

Mai întâi la Ioneşti (pe care trebuie să-i vezi luna asia când vii la Paris), treabă multa cu zugrăveala: am refăcut scara şi subsolul unde am scris Chira şi Nerantula. Apoi am alergat mult, pentru a căuta (şi găsi) un apartament. Alerg încă, pentru a-l aranja. În sfârşit, lucrul meu propriu-zis.

Asta-i tot ce-ţi pot spune momentan. Dar, odată instalat, îţi voi spune întreaga-mi bucurie de-a te fi cunoscut personal, ţi-o voi spune mai ales petrecând cu tine câteva zile la Paris. Dacă vii spre sfârşitul lui sept [embrie], voi putea să te găzduiesc la mine, lângă Paris, la Meudon 1, unde voi rămâne până în decembrie, ca să scriu.

La revedere, deci, omule formidabil care eşti! Vă îmbrăţişez, pe tine şi ai tăi.

Al tău,

Am o scrisoare de la Quérido, puţin în genul „scumpe maestre" către „scumpe maestre" l Avea acest titlu: „Omului excepţional/" ceea ce nu mi-a plăcut.

Aş avea nevoie de Bakâr.2 Nu-mi mai trimite manuscrisul olandez, fiindcă nu pricep o iotă.

1 Apartament închiriat la Meudon-Val-Fleury, în vara anului 1927, cu intenţia de a-şi continua opera. Aici începe Ciulinii Bărăganului.

2 Bakâr, tradus de A. M. De Jong, a apărut în revista Nu (Acum), octombrie 1928.

4

Meudon-Val Fleury (S. Et O.)

1, Avenue de la Gare

Le 10 sept [embre] 1927

Mon cher Adrien,

Je ne t'attendais pas le 14 septembre. Ces jours-ci j'ai été absent de Paris et je le serai tout ce mois, ainsi que le suivant.

D'abord, je dois aménager cet appartement d'où je t'écris en ce moment. Puis, ce sera un travail fou, que je dois abattre avant fin octobre. Enfin, fin octobre, je pars en Russie, invité à participer à l'anniversaire de dix ans de la Révolution bolcheviste. 1 Sont encore invités cinq Français, dont Rolland 2 et le prof. Langevin.

Et Ionesco est parti en Roumanie pour six mois! Et moi, j'aurais voulu t'héberger chez moi, ce qu'il m'est impossible avant quinze jours.

Tu vois donc où j'en suis.

Je m'enterre ici et fuis tout le monde. Le business d'abord, parce qu'il s'agit de vivre.

Comment ferons-nous? J'en suis désolé. Je pourrais te voir un moment, bien entendu, mais tu sais combien nous nous aimons et ce que devait être ton arrivée à Paris, şi les circonstances ne s'y opposaient.

M'en voudras-tu?

Viens toujours. Des hôtels, il y en a partout et pour toutes les bourses. Şi nos meubles arrivent avant le 14, tu seras chez moi. Sinon, j'ai entendu [dire] que Touring-Hôtel est bien et pas cher.

Apporte un peu de musique hollandaise pour ma compagne. 3 Fraternellement à toi et aux tiens, vôtre

Panaït.

[Traducere:]

Meudon-Val-Fleury (S.-O.)

Bulevardul Gării, nr. 1

10 septembrie 1927

Dragul meu Adrian,

Nu te aşteptam la 14 septembrie. Zilele astea am lipsit din Paris şi voi fi absent toată luna asta, precum şi cea viitoare.

Mai întâi trebuie să amenajez acest apartament de unde îţi scriu în clipa de faţă. Apoi va urma o muncă nebună, pe care

trebuie s-o termin înainte de sfârşitul lui octombrie. În sfârşit, la finele lui octombrie plec în Rusia, invitat să iau parte la cea de-a zecea aniversare a Revoluţiei bolşevice 1. Mai sunt invitaţi cinci francezi, printre care Rolland 2 şi prof. Langevin.

Şi Ionescu este plecat, în România, pentru şase luni! Eu aş fi vrut să te găzduiesc la mine, ceea ce mi-e absolut imposibil înainte de cincisprezece zile.

Deci, tu vezi în ce situaţie mă aflu.

Mă îngrop aici şi fug de toată lumea. Treburile înainte de toate, ca să-mi pot duce viaţa.

Cum să facem? Sunt dezolat! Bineînţeles, aş putea să te văd un moment, dar tu ştii cât ne iubim şi ce trebuia să însemne sosirea ta la Paris, dacă împrejurările n-ar fi potrivnice.

Îmi vei purta pică?

Vino, oricând. Hoteluri se află pretutindeni şi pentru toate pungile. Dacă mobilele noastre sosesc înainte de 14, vei sta la mine. Dacă nu, am înţeles că Touring-Hotel este bun şi deloc scump.

Adu-mi puţină muzică olandeză pentru tovarăşa mea.3

Cu frăţie, ţie şi alor tăi, al vostru

Panait

1 Invitat oficial de „Voxs”, Panait Istrati pleacă în Uniunea Sovietică, la 15 octombrie 1927, împreună cu Christian Rakovski.

2 Din delegaţia franceză fac parte Francis Jourdain şi Léon Moussignac. Romain Rolland nu dă curs invitaţiei, invocând starea sănătăţii.

3 Marie-Louise Baud-Bovy (în intimitate Bilili). A trăit în uniune liberă cu Panait Istrati, din 1926 până în 1930. L-a întovărăşit, în 1928, în periplul sovietic.

5

Athènes, le 20 février 1928

Mon très cher Adrien,

Je reçois ta lettre au moment même de mon expulsion de Grèce 1] je la lis, la relis et me réjouis comme un gavroche 2 de ton adorable angoisse, de tes cris de détresse. Béni soit le malandrin qui m’a parlé mal de toi et t’a parlé mal de moi, car il a réussi à t’arracher ces cris et à me faire t’aimer plus (şi cela était possible!). Quant à notre cher Quérido, je te dirai tout simplement que son nom n’a guère été prononcé dans le bref

entretien que j’ai eu avec ce type dont j’ignore jusqu’à son nom.

Oui, cet homme m’avait effrayé! II m’a dit que ta haine pour la Russie martyre va jusqu’à tourner en rigolade l’exécution de Sacco et Vanzetti, 3 uniquement parce que les communistes ont pris la défense de ces malheureux. Ah, je t’assure, cela m’a fait de la peine. Mon Adrien, un şi ignoble détracteur d’un grand peuple qui souffre et qui lutte, cela m’avait terrassé et je lui ai dit que s’il dit vrai, je romprai avec toi.

Car tu dois savoir, Adrien, que la Russie communiste à l’oeuvre, c’est une [chose] et les malandrins européens, [une] autre.

Tu ne peux pas être communiste (je ne sais pas moi, ce que je suis!), mais tu dois défendre l’Union contre les attaques ignobles de la racaille criminelle qui nous domine, nous exploite, nous assassine.

C’est tout ce que je te demande. Ligue-toi et tes amis, unissez vos clameurs à celles des hommes qui demandent, comme moi, qu’on laisse la Svovié- tie tranquille. C’est tout, tout, tout, et tu seras mon frère!

Adieu ou au revoir, un jour. Je pars à Odessa, pour vivre deux ans en Russie. Adresse: chez Mr Théoharis Théoharidis, Elisabetinskaia 13, Odessa. Ton frère t’embrasse, ainsi que les vôtres.

Panaït Istrati

[Traducere:]

Atena, 20 februarie 1928

Scumpul meu Adrian,

Primesc scrisoarea ta chiar în clipa expulzării mele din Grecia 1; o citesc, o recitesc şi mă înveselesc ca un „gavroche” 2 de spaima ta adorabilă, de strigătele tale de disperare. Bine-cuvântată fie puşlamaua care mi-a vorbit rău de tine, iar ţie, rău de mine, fiindcă a reuşit să-ţi smulgă aceste strigăte, iar pe mine să mă facă să te iubesc şi mai mult (dacă asta era posibil!). Cât despre scumpul nostru Quérido, îţi voi spune pur şi simplu că numele lui n-a fost deloc rostit în scurta întrevedere avută cu acest tip, al cărui nume nici nu-l ştiu.

Da, acest om mă înspăimântase! Mi-a spus că ura împotriva Rusiei martire merge până la a lua în glumă execuţia lui Sacco şi Vanzetti, 3 numai pentru că aceşti nenorociţi au fost apăraţi de

comunişti. Ah!, te asigur că asta m-a mâhnit. Dragul meu Adrian, un atât de josnic defăimător al unui popor mare, care suferă şi luptă, m-a consternat şi i-am declarat că, dacă spusele lui sunt adevărate, voi rupe cu tine.

Deoarece, Adrien, tu trebuie să ştii că Rusia comunistă în acţiune este una, iar tâlharii europeni, altceva.

Tu nu poţi fi comunist (eu unul nu ştiu ce sunt!), dar tu trebuie să aperi Uniunea, împotriva atacurilor mârşave ale lepădăturilor criminale, care ne domină, ne exploatează, ne asasinează.

E tot ce-ţi cer. Asociază-te, tu şi prietenii tăi, uniţi strigătele voastre cu cele ale oamenilor care, ca şi mine, cer ca Sovieţia să fie lăsată în pace. Asta-i tot, absolut tot şi tu vei fi fratele meu!

Adio sau la revedere, într-o zi. Plec la Odesa, ca să trăiesc doi ani, în Rusia. Adresa: la domnul Théoharis Theoharidis, Elisabetinskaia nr. 13, Odesa.

Fratele tău te îmbrăţişează, pe tine şi ai voştri.

Panait Istrati

1 Vezi „Addenda "prezentei ediţii.

2 Gavroche, personaj din Mizerabilii lui Victor Hugo. Simbolizează: ştrengar, copil al Parisului, deştept şi generos.

3 La începutul lui octombrie 1927, Istrati prezidează şi ia cuvântul la mitingul de protest împotriva executării lui Sacco şi Vanzetti. (Sala Wagram, Paris.)

6

Adresse: Gossizdat-Moscou

Moscou, le 6 juillet 1928

Mon cher de Jong,

Devant, à la fin de ce mois, partir pour une année de voyages qui comprendront les régions suivantes: Moscou-Nijni — Novgorod-la Volga—

Astrakhan-la Caspienne – Bakou-Azerbaïdj an – Géorgie-Arménie-Kras- novodosk-Turkestan – Quzbekistan-Samarkand-Tachkent —Kirghizie – Kasakstan-Aktioubinsk-Samara-l'Oural (mines de platine) – Omsk-No- vosibirsk-Irkoutsk-le Baïkal-les mines d'or de [la] Léna-la Mongolie— chita-la Mandehourie-roussouri-ramour-Vladivostok – Sakhaline-le Japon. Je te prie de me faire savoir, dans le plus bref délai possible, şi tu peux me faire accepter, par quelque journal ou revue, des correspondances et dans quelles conditions.

Ces voyages, je les entreprends en compagnie de l'écrivain grec Nikos Kazantzaki et les articles seront signés de nos deux noms.

II est utile de les assurer à l'avance de la tenue générale de ces articles; ils ne contiendront guère de chiffres, et ne seront pas écrits sur un ton polémique. Notre but est de découvrir les aspects nouveaux de la vie des peuples peu connus, aujourd'hui soviétisés, et de présenter cette vie dans son cadre pittoresque. Une abondante documentation photographique en résultera également. Şi ces organes en font cas, tu voudras bien le préciser dans ta réponse, et reçois, cher ami, mes salutations amicales.

Panaït Istrati

Recommandée

[Traducere:]

Adresa: Gossizdat-Moscova

Moscova, 6 iulie 1928

Dragul meu de Jong,

La sfârşitul acestei luni trebuind să plec pentru un an, în călătorii care vor include regiunile următoare: Moscova, Nijni-Novgorod, Volga, Astrahan, Marea Caspică, Baku, Azerbaidjan, Georgia, Armenia, Krasnovodosk, Turkestan, Hebekistan, Samarkand, Taşkent, Kirghistan, Kazahstan, Aktjubinsk, Samara, Urali (minele de platină), Omsk, Novosibirsk, Irkuţk, Baikal – minele aurifere de la Lena –, Mongolia, Tachita, Manciuria, Ussuri, Amur, Vladivostok, Sahalin, Japonia. – Te rog să mă anunţi, în cel mai scurt răstimp posibil, dacă poţi face ca un ziar sau revistă să primească de la mine corespondenţe şi în ce condiţiuni.

Aceste călătorii le întreprind în compania scriitorului grec Nikos Kazantzakis şi articolele vor fi semnate de amândoi.

E bine să fie asigurate dinainte; în ce priveşte ţinuta afcestor articole, ele nu vor conţine deloc cifre şi nu vor fi scrise pe un ton polemic. Scopul nostru este de-a descoperi aspectele noi, din viaţa unor popoare puţin cunoscute, azi sovietizate şi de a prezenta această viaţă în cadrul ei pitoresc. De aici decurge şi o bogată documentaţie fotografică. Dacă aceste organe de presă le dau importanţă, fii bun şi precizează-mi-o în răspunsul tău. Şi primeşte, scumpe prieten, salutările mele amicale.

Moscou, le 29 juillet 192b Gossizdat-Moscow

Bien cher Adrien,

J’ai été bien touché de ta susceptibilité amicale. Non, il n’y a rien: j’écrivais, alors, une dizaine de lettres stéréotypes aux journaux, avec «Monsieur» et «Cher confrère» et, de ce coeur-là, «glacial», comme tu dis, il est explicable que je t’ai appelé par ton nom de Jong.

Ta réponse à Odessa, je l’ai reçue, et je t’ai répondu. D’ailleurs, le différend créé par le stupide a été liquidé entre nous dès ma lettre d’Athènes.

Certes, mon coeur d’ami et de révolutionnaire aimerait voir le frère Adrien tout près de mes convictions, en ce qui concerne la Russie, qui souffre, qui est entourée d’ennemis et qui a grand besoin de défenseurs, car elle est grandiose dans ce qu’elle veut et dans ce qu’elle réalise. Mais... Je sais que les convictions, seules les constatations personnelles peuvent les créer.

Şi jamais tu veux profiter d’une occasion, à l’avenir, pour visiter la Russie, tu n’as qu’à me le dire: à partir de la frontière russe, tu es mon hôte. Ce sera, sûrement, après ce grand voyage d’une année que j’entreprends avec Kazantzaki et après mon retour en Europe, quand nous viendrons sans faute te revoir, toi, Quérido, les amis et la belle Hollande que je ne puis plus oublier.

J’accepte, ferme, les conditions pécuniaires que tu me transmets, pour Telegraaf et pour l’éditeur Quérido. De la qualité et la tenue de nos articles „je ne me fais pas de bile. Tu me connais. Et Kazantzaki est un créateur et un des hommes les plus érudits de notre temps.

Maintenant, il faut aller plus loin et préciser:

Je mets le copyright à Paris, pour l’original français sous le titre général: En suivant VÉtoile Rouge, mais la Hollande peut supprimer ce titre général et accepter le titre du livre (il y en aura plusieurs); ainsi, par exemple ’. En- descendant la Volga, dans lequel nous décrirons les peuplades les moins connues ou Le Turkestan, La Sibérie etc. Je propose à ton éditeur Quérido,. Un de ces livres, pour cinq cents goulds, mais seulement pour la langue hollandaise; il n’a pas le droit de traduction dans une autre langue.

Quant à Telegraaf, je te prie de lui donner de nouvelles assurances à propos de la tenue impartiale de nos articles et de leur qualité: nous ne sommes ni des communisards, ni des

débutants, dieu merci. Puis, demandelui comment veut-il publier: un feuilleton par semaine, ou toute une série d'articles d'un coup, c'est-à-dire quotidiennement? Cela est très important pour nous, car il faut savoir comment il faut faire les expéditions sur des distances aussi considérables.

S'il veut quotidiennement, nous lui enverrons la série toute entière: Le Turkestan, par exemple. S'il veut une fois par semaine, alors nous lui donnerons des articles de partout: Volga, Caucase, Georgie, Turkestan, Sibérie etc. J'accepte à l'avance le choix, qu'il fera, de ces deux modalités.

Voici pour l'affaire.

Je regrette d'apprendre que Nu n'a pas pu garder un homme de ta qualité, mais avec Quérido, que la vieillesse rend bien pensant, tu devais t'y attendre.

Oui, pour mes nouvelles, ils seraient bien aimables s'ils voulaient m'envoyer le plus tôt possible mes honoraires, à mon compte 3198, Banque du Dauphiné, 6 rue de Bât d'Argent, Lyon, France, en m'avertissant de la somme versée. Je dépense tout ce que je gagne et je ne rentrerai jamais dans l'argent que me coûtent ces voyages.

Pour finir, voici quelques bouts de papiers à effigie, que ton fils adore, mais dislui que cette adoration venant de lui m'a attristé; seuls les vieux gagas raffolent de şi peu de chose; les vaillants comme lui doivent aimer le vent, la mer, la forêt, les cerfs-volants, les sports. – Puis, plus tard, les gars au regard franc, les livres forts, les repas copieux et la femme passionnée.

Néanmoins, s'il me promet de se débarrasser d'une passion şi mesquine, je lui achèterai ici une belle collection.

A toi, ton frère

Panaït Istrati

Amitiés sincères aux tiens et à tous nos amis.

Recommandée

[Traducere:]

Adresa: Gossizdat-Moscova

Moscova, 29 iulie 1928

Dragul meu Adrian,

Am fost sensibil mişcat de susceptibilitatea ta prietenească. Nu, nu-i nimic serios; atunci scriam o duzină de scrisori stereotipe, la ziare cu „Domnule "şi „Dragă confrate "şi dată fiind

acea inimă „glacială “– cum spui tu – este explicabil că te-am chemat cu numele tău de Jong.

Răspunsul tău l-am primit la Odesa şi ţi-am răspuns. Dealtfel, diferendul creat de individul stupid a fost lichidat între noi, încă de la scrisoarea mea trimisă din Atena.

Desigur, inimii mele de prieten şi de revoluţionar i-ar fi plăcut să-l vadă pe fratele Adrian foarte apropiat de convingerile mele, în ce priveşte Rusia care suferă, care e înconjurată de duşmani şi are nevoie de apărători, fiindcă e grandioasă în cele ce vrea şi realizează. Dar… Eu ştiu că numai constatările personale pot crea convingerile.

Dacă vreodată, în viitor, vrei să profiţi de-o ocazie, pentru a vizita Rusia, n-ai decât să mi-o spui; începând de la frontiera rusă, eşti oaspetele meu. Aceasta va fi posibil desigur după marea călătorie de un an, pe care o întreprind cu Kazantzakis şi după înapoierea mea în Europa, când vom veni negreşit să te revedem, pe tine, pe Quérido, prietenii şi frumoasa Olandă, pe care n-o pot uita.

Accept ferm condiţiile băneşti pe care mi le comunici pentru Telegraaf şi editorul Quérido. Cât despre calitatea şi ţinuta articolelor noastre, nu-mi fac sânge rău. Pe mine mă cunoşti. Iar Kazantzakis este un creator şi unul dintre oamenii cei mai erudiţi din vremea noastră.

Acum trebuie să mergem mai departe şi să precizăm.

Pentru originalul francez, sub titlul general: Urmând Steaua Roşie, cedez „copyrightf’-ul la Paris, dar Olanda poate suprima acest titlu general şi să preia titlul cărţii (vor fi mai multe). De exemplu: Coborând pe Volga, în care vom descrie seminţiile mai puţin cunoscute sau Turke- stanul, Siberia etc. Îi propun editorului tău, Quérido, una din aceste cărţi, pentru cinci mii de guldeni, dar numai pentru limba olandeză; fără drept de traducere în altă limbă.

Cât despre Telegraaf, te rog să-i dai din nou asigurări privitoare la atitudinea imparţială a articolelor noastre şi la calitatea lor. Nu suntem, slavă Domnului, nici comunizanţi, nici înce pători. Apoi, întreabă-l, cum vrea să le publice: în foileton săptămânal sau câte o serie întreagă, deodată, adică zilnic? Asta este foarte important pentru noi, deoarece trebuie ştiut cum să facem expedierile pe distanţe atât de considerabile.

Dacă doreşte zilnic, îi vom trimite întreaga serie: de exemplu Turkestanul. Dacă vrea săptămânal, atunci îi vom trimite articole de pretutindeni Volga, Caucaz, Gecrgia, Turkestan, Siberia etc.

Accept anticipat alegerea ce va face între aceste două modalităţi.

Asta pentru capitolul afaceri.

Regret, aflând că Nu n-a putut păstra un om de calitatea ta, dar trebuia să te aştepţi de la Quérido, care cu vârsta a devenit conformist.

Da, în ce priveşte nuvelele mele, ar fi foarte amabili dacă vor a-mi trimite onorariile cât mai repede posibil, la contul meu 3198, Banque du Dauphiné, str. Bât d'Argent, nr. 6, Lyon „Franţa, înştiinţându-mă de suma depusă. Cheltuiesc tot ce câştig şi nu voi recupera niciodată banii care mă costă aceste călătorii.

În încheiere, iată câteva capete de hârtie cu efigie, pe care le adoră băiatul tău, dar spune-i, din parte-mi, că acest gen de adoraţie m-a întristat; numai bătrânii zaharisiţi se prăpădesc după nimicuri; voinicii ca el trebuie să iubească vântul, marea, pădurea, zmeiele, sporturile apoi, mai târziu, ştrengarii cu privirea sinceră, cărţile valoroase, mesele îmbelşugate şi femeia pasionată.

Totuşi, dacă-mi promite să se debaraseze de-o pasiune atât de meschină, îi voi cumpăra de-aici o frumoasă colecţie.

Al tău frate,

Panait Istrati

Sinceră prietenie alor tăi şi tuturor prietenilor noştri.

8

Erivan (Arménie), le 8 septembre *28

Mon cher Adrien,

Voici deux premiers articles sur TUnion Soviétique. Ils sont de [la première série, que nous avons distribuée dans divers pays. La seconde série, dans un mois, sera La Transeaucasie, puis le Turkestan et enfin, la Sibérie. Dis-moi şi tu en veux plus ou moins, plus longs ou plus courts, et, aussi, s'ils te vont. II est entendu que nous sommes prêts à te réserver un volume entier, şi Quérido est toujours disposé d'en accepter la publication.

Comme tu vois, je voyage toujours.

C'est tout pour le moment. Je file pour visiter une belle mosquée.

Ton fraternel,
Panaït Istrati
[Traducere:]
Erevan (Armenia), 8 septembrie ’28
Dragul meu Adrian,
Iată două prime articole despre Uniunea Sovietică. Fac parte din prima serie, pe care am distribuit-o în diverse ţări. Peste o lună, a doua serie va fi Transcaucazia, apoi Turkestanul şi în sfârşit Siberia. Spune-mi dacă vrei mai multe sau mai puţine, mai lungi sau mai scurte şi, de asemeni, dacă merg. Rămâne înţeles că suntem gata să-ţi rezervăm ua volum întreg, dacă Quérido mai este dispus să accepte publicarea.
Cum vezi, călătoresc întruna.
Atât pentru moment. O şterg ca să vizitez o moschee.
Al tău, frăţeşte
Panait Istrati
9
Samara, le 9 septembre *28
Cher Adrien,
Nous avons commencé le grand vagabondage qui finira, dans huit mois, avec Vladivostok. En ce moment nous descendons la Volga, en visitant tous les grands centres: Nijni-Novgorod, Kazan, Samara, Saratov, Stalingrad, Astrakhan. En octobre nous t’enverrons une partie de nos articles. Affectueusement, ton
Panaït Istrati
Carte postale
{Traducere:]
Samara, 9 septembrie *28
Dragă Adrian,
Am încep» t marea hoinăreală ce se va sfârşi peste opt luni, la Vladivostok. În acest moment coborâm pe Volga, vizitând marile centre: Nijni-Novgorod, Kazan, Samara, Saratov, Stalingrad, Astrahan. În octombrie îţi trimitem o parte din articolele noastre.
Afectuos, al tău
Panait Istrati
10
Ttflis, le 26 septembre ’28
Cher Adrien,
Nous avons descendu la magnifique Volga, jusqu’à Astrakhan,

puis, par la Caspienne, nous sommes venus ici, pays de beaux hommes et de superbes femmes. Sous peu, nous nous arrêterons pour écrire la première série d'articles, dont tu aura la primeur.

Fraternellement, ton

Panaït Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Tiflis, 26 septembrie *28

Dragă Adrian, !

Am coborât pe magnifica Volgă, până la Astrahan, apoi pe la Caspica, am poposit aici, o ţară de bărbaţi chipeşi şi femei superbe. În curând, ne vom opri pentru a scrie prima serie de articole, pe care tu o vei avea în premieră.

Frăţeşte, al tău

Panait Istrati

11

Adresse: Paris,

24, rue du Cotisée

Moscou, le 6 février 1929

Mon cher Adrien,

Reçu ta réponse tardive.

Je me désintéresse complètement de la parution des articles dans Nieuw Rott. (erdamer) Courentou ailleurs. Même, şi possible, arrêter toute publication.

J'ai besoin d'attendre encore et bien méditer avant de publier quoi que ce soit sur la Russie, car les problèmes qui se posent à mon esprit sont bien complexes et bougent sans cesse.

Du reste, je me suis séparé de Kazantzaki. 11 continue le voyage, indifférent à la gravité des questions.

A bientôt. Avant quinze jours je serai à Paris.

Fraternellement ton,

Panait Istrati

[Traducere:]

Adresă: Paris, str. Cotisée, nr. 24

Moscova, 6 februarie, 1929

Dragul meu Adrian,

Am primit răspunsul tău tardiv.

Mă dezinteresez total de apariţia articolelor în Nieuw Rotterdamer Courant sau aiurea. Ba, chiar, dacă e posibil,

opreşte orice publicare.
Am nevoie să mai aştept şi să mă gândesc bine înainte de-a publica indiferent ce despre Rusia, deoarece problemele ce se pun cugetului meu sunt destul de complexe şi în continuă mişcare.
În rest, m-am despărţit de Kazantzakis. El îşi continuă călătoria, nepăsător la gravitatea întrebărilor.
Pe curând. În mai puţin de cincisprezece zile voi fi la Paris.
Frăţeşte, al tău
24, rue du Cotisée, chez Ionesco
Paris, le 18 février ’29
Cher vieux,
J’arrive et je suis content d’apprendre que tu veux venir à Paris. Dépêche-toi donc! Je serai heureux de pouvoir te serrer les mains.
Ton Panaït Istrati
Carte postale
[Traducere:]
Str. Cotisée, nr. 24, la Ionescu
Paris, 18 februarie ’29
Dragul meu,
Am sosit şi sunt mulţumit să aflu că vrei să vii la Paris. Deci, grăbeşte-te! Voi fi fericit să-ţi strâng mâinile.
Al tău,
Panait Istrati
13
Paris, 24 rue du Cotisée le 1 er mars *29
Cher Adrien,
Viens quand tu veux.
Je suis à Paris pour deux mois. Même, très occupé en ce moment, ça m’arrange que tu viennes plus tard.
Télégraphie-moi l’heure de l’arrivée du train en gare. Néanmoins, sache que c’est plus pratique que tu prennes un taxi et que tu descendes chez Ionesco, le bottier et le grand ami, d’où je t’écris, étant donné mes courses et mes rendez-vous qui pourraient m’empêcher de venir te chercher à la gare.
A toi et aux tiens, affectueusement,
Panaït Istrati
[Traducere:]

Paris, str. Cotisée, nr. 24 1 martie ’29

Dragă Adrien,

Vino când vrei.

Mă aflu la Paris pentru două luni. Şi chiar, foarte ocupat în acest moment, îmi convine ca tu să vii mai târziu.

Telegrafiază-mi ora sosirii trenului în gară. Totuşi, să ştii că e mult mai practic să iei un taxi şi să coborî la Ionescu, cizmarul şi marele prieten, de unde-ţi scriu, date fiind alergăturile şi întâlnirile mele, care ar putea să mă împiedice să vin ca să te caut la gară.

Ţie şi alor tăi, cu afecţiune

Panait Istrati

14

Montanu-sur-Sierre, Curhaus „Victoria” le 17 mai ’29

Amis, voici l’adresse. Amitié à vous deux et aux enfants.

Panagaki

Comment vont-ils mes chers amis? Pour nous, la vie est toujours belle et le poker suit son bonhomme de chemin. Bien à vous.

Bernard 1

Carte postale

Traducere:]

Montana-sur-Sierre, Curhaus „Victoria”

17 mai ’29

Prieteni, iată adresa. Prietenie, vouă amândurora şi copiilor.

Panagaki

Cum o duc scumpii mei prieteni? Pentru noi, viaţa e mereu frumoasă, iar pocherul îşi vede de drum.

Bernard 1

1 Bernard Feldstein – un tuberculos abandonat de nevastă şi prieteni, lipsit de mijloace pentru a se îngriji. Panait Istrati îl întâlneşte într-unul din sanatoriile elveţiene, îl ia cu sine şi, la începutul lui aprilie 1929, se duc la Menton (Franţa), la pensiunea „Les Sapins”, unde vine şi A. M. De Jong cu soţia. Aici se hotărăşte îngrijirea medicală a lui Bernard, cheltuielile urmând a fi suportate, frăţeşte, de Istrati şi de Jong. După o scurtă şedere la Paris, amândoi se internează la sanatoriul „Victoria”, de la Montana-sur-Sierre. În iunie 1929, revin tot amândoi la Paris, în studioul închiriat de Panait Istrati, pe Avenue

des Ternes, nr. 96.

15

Montana-sur-Sierre, Curhaus „Victoria “le 18 mai ’29

Cher Adrien,

Voici Le Pêcheur.1 Fais pour le mieux. Car il nous faut beaucoup de galette; aotre brave Bernard est installé comme un roi, mais le docteur me dit qu’il a besoin de soins sérieux et assez longs.

Ce n’est pas vrai qu’il est perdu. Au contraire: de Murait est sûr de sa guérison, grâce à sa robustesse.

Aussi, je veux faire tous les sacrifices. Ça coûtera dans les quinze fr. Suisses par jour, prix exceptionnel.

Je vous quitte, car on a sonné pour la table, et je vous embrasse fraternellement tous les quatre.

Votre,

Panaït Istrati

[Traducere:]

Montana-sur-Sierre, Curhaus „Victoria”

18 mai ’29

Dragâ Adrien,

Iată Pescuitorul l. Procedează cât mai bine. Fiindcă ne trebuie mulţi bani; bravul nostru Bernard e instalat ca un rege, dar doctorul îmi spune că are nevoie de îngrijiri serioase şi destul de lungi.

Nu e adevărat că-i pierdut. Dimpotrivă: de Murait e sigur de vindecarea lui, graţie robus- teţii fizice.

De aceea, vreau să fac toate sacrificiile. Va costa circa cincisprezece franci elveţieni pe zi, preţ excepţional.

Vă părăsesc, căci s-a sunat masa şi vă îmbrăţişez frăţeşte pe tuspatru.

Al vostru,

Panait Istrati

1 Pescuitorul de bureţi, trimis ca să-l traducă în olandeză şi să-l propună vreunui editor"

16

Montana-sur-Sierre, Curhaus „Victoria “le 25 mai ’29

Mon énorme Adrien!

Reçu ta lettre, dont le contenu nous prouve (à Bernard et à moi), que tu deviens de plus en plus énorme, à pied et à cheval,

en auto et dans ton sommeil, en écrivant on en pissant, de près et de loin. Bénis sois-tu! Et bénie la diablesse de Co 1, qui se laisse faire la cour pour mieux te donner un coup de pied au cul. – Ah, la garce!

Bernard? — Hum! II est notre gloire. Deux sarants luttent avec lui et en sont fiers (il passe ici pour mon secrétaire et meilleur ami; lorsqu'on veut avoir une dédicace, c'est vers lui qu'on va d'abord, avec mille caresses.) Nous occupons des appartements privés (hum! hum! ou ne sait pas dans quelle «purée» nous pataugeons!). Nous jouons au poker, gros jeu et perdons gros, mais la vie est belle quand-même (hier soir j'ai gagné cinquante florins.)

Toutes les femmes font la cour à Bernard (et le cochon dit que c'est par admiration pour moi: à d'autres!). II les baise et moi je tiens la chandelle. Ah non! Tout à l'heure je vais annoncer que c'est lui l'écrivain et moi le secrétaire.

On lui a fait toutes les radiographies, mophies, scophies (ce sont des termes scientifiques, que des profanes comme toi ignorent!). II y a trois jours: première piqûre de sels d'or, traitement dangereux que Bernard a mis knock-out! Résultat: plus de fièvre! On va continuer: trois mois (préparez les florins!) et nous aurons un baryton! (coût du traitement: dix florins par jour, prix de faveur – n'oubliez pas qu'il est au Victoria, Curhaus, le premier à Montana, un des premiers au monde; vante-moi, bouche, sinon je te chie dessus!)

Chaque jour, le médecin-chef et sa belle assistante entrent chez nous avec un: «bonjour, chers amis!» —Nous répondons tous deux: «boum! boum!»

Mais le chef et la belle ne comprennent pas:

— Qu-est-ce que c'est: «boum! boum»?!

Bernard réplique:

— En roumain, cela veut dire: «nous vous aimons bien!» C'est du nègre!

Maintenant, assez de blague! Affaire sérieuse: et je fais ici appel à l'esprit de sacrifice de mon Adrien.

II te faudra faire, mon brave, un voyage à La Haye, où toi et Duijs devrez jeter sur la balance tout votre poids de gros bons bougres et énormes amis, dans l'affaire Trotsky. 2

J'ai une lettre alarmante de Magdaleine Paz (Magdaleine Marx,

dans les lettres; son meilleur livre: Femme! gros succès, il y a quelques années,). Elle et son mari Maurice Paz, avocat à la Cour, sont les amis français les plus dévoués à T.

Magdaleine possède de T. La lettre que Duijs nous avait demandée et qui fixe une fois pour toutes le but du séjour et l'attitude politique de T. En cas d'admission (et il faut admission, gott ver dam! 2). Cette lettre, T. L'adresse à Magdaleine, mais sur la demande de Duijs, il est prêt à en adresser une, avec le même contenu, à Duijs ou au gouvernement.

Magdaleine part pour la Hollande, où elle ne connait personne, et me demande ton appui amical et celui de Duijs. Je lui ai répondu que je vous écrirai à vous deux et qu'elle peut compter sur votre dévouement. Je lui ai dit, Vhomme que tu es. Elle va donc te télégraphier le jour et l'heure de son arrivée à La Haye, Hôtel Central. Elle a l'adresse de Duijs et la tienne.

C'est une belle femme, généreuse, spirituelle, coquette, qui vous charmera. Faislui un brin de cour, şi le coeur t'en dit (mais ne montre pas ces lignes à Co, qui m'arracherait les yeux!). Şi, par hasard, tu veux la prendre en auto (ah, le veinard!), à Anvers ou à Rosendaal, télégraphielui: Maupaz- Paris, mais tout de suite, car elle est pressée. Elle te reconnaâtra, en lui disant d'aller du train, droit sur la belle Auburn. Et boum!

Et bon succès politique.

Salut aux êtres libres et amoureux de vie!

Votre Panagakt

[T radncere:]

Montana-sur-S i-erre, Curhaus „Victoria'* 25 mai *29

Uriaşul meu Adrian!

Am primit scrisoarea ta, al cărei conţinnt ne dovedeşte (lui Bernard şi mie) că devii din ce în ce mai enorm, în picioare şi călare, în automobil şi în somnul tău, scriind sau urinând, de-aproape sau de departe. Să fii binecuvântat! Binecuvântată şi drăcoaica ta de Co 1, care se lasă curtată, ca să-ţi dea cât mai bine un picior în spate. – Ah! paceaura!

Bernard? Hm! el este gloria noastră. Doi savanţi luptă împreună cu el şi sunt mândri de asta (el trece aci drept secretarul meu şi cel mai bun prieten; când vrea cineva o dedicaţie „către el se îndreaptă mai întâi, cu mii de linguşeli.) Ocupăm apartamente particulare (hm! hm! nu se ştie în ce

mizerie ne bălăcim!?). Jucăm pocher în stil mare şi pierdem în stil mare, dar viaţa e totuşi frumoasă (aseară am câştigat cincizeci de florini.)

Toate femeile îl curtează pe Bernard (şi porcul spune că-i din admiraţie pentru mine: la alţii!). El se culcă cu ele şi eu le ţin lumânarea. Ah, nu! Numaidecât o să anunţ că scriitorul este el, iar eu, secretarul.

I s-au făcut toate radiografiile, mofiile, scofiile (sunt termeni ştiinţifici, pe care profani ca tine nu-i cunosc!) Acum trei zile: prima injecţie cu aur, tratament periculos pe care Bernard l-a făcut knock-out! Rezultat: nici urmă de febră! Se va continua: trei luni (pregătiţi florinii) şi vom căpăta un bariton! (costul tratamentului: zece florini pe zi, preţ de favoare – nu uitaţi tă se află la „Victoria” -Curhaus, sanatoriu de frunte la Montana, unul din primele în lume; laudă-mă gură, că, de nu, fac ceva pe tine!)

În fiecare zi, medicul-şef şi frumoasa lui asistentă intră la noi, cu un „bună ziua, dragi prieteni!” – Noi răspundem amândoi: „bum! bum! “

Dar şeful şi frumoasa nu pricep nimic:

— Ce-i asta: „bum! buml?”

Şi Bernard le replică:

— În româneşte asta înseamnă: „noi vă iubim mult!” E o păsărească.

Acum, destul cu gluma! E vorba de o chestiune serioasă şi fac apel aici la spiritul de sacrificiu al lui Adrian al meu.

Va trebui să faci, viteazul meu, un drum la Haga, unde tu şi Duijs trebuie să aruncaţi în balanţă toată greutatea voastră de oameni cumsecade şi prieteni colosali în afacerea Troţchi 2.

Am o scrisoare alarmantă a Magdalenei Paz (Magdaleine Marx, în literatură; cea mai bună carte a ei: Femeie! succes foarte mare, acum câţiva ani). Ea şi bărbatu-său, Maurice Paz, avocat la Curte, sunt cei mai devotaţi prieteni francezi ai lui T.

Magdalena posedă de la T. Scrisoarea pe care Duijs ne-o ceruse şi care precizează, odată pentru totdeauna, scopul şederii şi atitudinea politică a lui T., în caz de admitere. (Şi trebuie admitere, gott fer dam 2/). Această scrisoare T. O adresează Magdalenei, dar la cererea lui Duijs, el e gata să adreseze una, cu acelaşi conţinut, lui Duijs sau guvernului.

Magdalena pleacă spre Olanda, unde nu cunoaşte pe nimeni,

şi-mi cere sprijinul tău amical şi pe al lui Duijs. I-am răspuns că vă voi scrie la amândoi şi că poate să conteze pe devotamentul vostru. I-am spus ce om eşti tu. Deci, ea îţi va telegrafia ziua şi ora sosirii la Haga, Hotel Central. Are adresa lui Duijs şi a ta.

Este o femeie frumoasă, generoasă, spirituală, cochetă, care vă va fermeca. Fă-i puţină curte, dacă inima îţi dă ghes (dar să nu arăţi scrisoarea asta lui Co, căci mi-ar scoate ochii î). Dacă, întâmplător, vrei s-o duci cu maşina (oh! norocosule 1), la Anvers sau la Rosendaal, telegra- fiază-i: Maupaz-Paris, dar imediat, fiindcă e grăbită. Ea o să te recunoască, spunându-i să se îndrepte de la tren direct spre frumoasa ta Auburn. Şi bum!

Şi deplin succes politic.

Salut fiinţelor libere şi îndrăgostite de viaţă!

Al vostru, Panagaki

1 Iacova, soţia lui de Jong. În Olanda, există obiceiul de-a prescurta prenumele celor din familie la o singură silabă. Co îşi striga bărbatul: A (în loc de Adrian).

2 înjurătură olandeză.

17

Colmar, le 16 juin ’29 Hôtel de V „Europe “

Mon cher Adrien,

En rentrant en France, je me suis arrêté ici, tout seul, complètement isolé du monde, pour que je puisse me retrouver un peu. Le don que je fais à mes amis, de toute ma personne, c’est peut-être une belle chose, mais elle n’avance pas le lourd char de mes affaires.

Or c’est bien le moment que je me consacre un peu à mon oeuvre, même dans l’intérêt de mes amis qui m’aiment, pour une chose ou pour une autre. II faut, mon vieux, se retrouver seul pour la lourde tâche de ce que nous portons sur nos épaules.

Je lisais avec inquiétude, dans ta dernière lettre, la description sincère de ta rage contre une plume qui ne marche pas comme tu voudrais. Oh, je sais bien, je ne sais que trop, de quoi il s’agissait, et cela me fait t’aimer encore plus. Oui, l’art c’est une affreuse putain qui nous trompe parfois. C’est pourquoi nous devons la traiter à coups de bâton.

En qualité d’ami et de vieille bête qui en a vu de toutes les couleurs, je te conseille donc de ne pas te laisser tromper par la putain d’art. Şi l’atmosphère familiale ne te va pas, éloigne-toi

promptement. Sois seul. Souffre. Gémis. Mords ta queue.
C’est ce que je fais en ce moment.
Car le drame russe m’ayant fait renoncer à mon livre Vers Vautre flamme, qui était prêt pour l’imprimerie, je dois maintenant rattraper le fil d’Ariane que j’ai perdu depuis deux ans. J’attaque le premier volume d’un nouveau cycle 1 qui est en conformité avec mon état d’âme aujourd’hui, après la terrible confirmation de mes anciennes convictions par l’expérience russe.
Comme pour les exigences de mon oeuvre, j’aurai besoin de revoir mon pays, j’ai décidé d’y aller, avec ma bonne compagne Bilili, vers fin juillet. Je te demande donc şi tu penses toujours pouvoir m’accompagner. C’est pour toi une occasion unique de voir une contrée inexistante dans l’Occident européen.
Certes, on en dépensera, car, malgré l’hospitalité de là-bas, notre rang, notre renommée, ne nous permettent pas de laisser les autres payer. – Voilà comment cela se passe. Mais en aucun cas, ta part ne pourra dépasser cinq florins par jour, cela je te le garantis et suis prêt à mettre le surplus de ma poche. Le coût du voyage, je ne me le rappelle plus. II faudra se renseigner. Je crois, dans les deux cents florins par personne, aller et retour, en troisième.
Bernard est à Paris, seul locataire de mon atelier de l’avenue des Ternes. Pauvre homme! Je ne sais pas pour combien de temps il en aura encore. Les médecins de Montana sont bien pessimistes. À ce qu’il paraât, un cartilage est déjà attaqué.
Je reste ici encore cinq jours; après, à Paris. — Je vous embrasse tous.
Votre,
Panaït Istrati
[Traducere:]
Colmar, 16 iunie ’29 Hotel „Europa “
Dragul meu Adrian,
La înapoierea în Franţa, m-am oprit aici, absolut singur şi izolat complet de lume, ca să mă pot regăsi puţin. E poate un lucru frumos că dăruiesc prietenilor mei întreaga-mi făptură., dar asta nu urneşte carul împovărat al intereselor mele.
Ori, tocmai acum e momentul să mă consacru puţin operei mele, chiar în interesul prietenilor mei, care mă iubesc dintr-un

motiv sau altul. Trebuie, dragul meu, să te regăseşti singur pentru greaua sarcină pe care o purtăm pe umerii noştri.

Citeam cu îngrijorare, în ultima ta scrisoare, descrierea sinceră a furiei tale împotriva unei peniţe care nu merge cum ai vrea tu. Oh, o ştiu prea bine, ştiu chiar prea mult despre ce este vorba şi asta mă face să te iubesc şi mai mult. Da, arta e o paceaură înfiorătoare, care ne înşeală uneori. Iată de ce trebuie s-o tratăm cu lovituri de baston.

În calitate de prieten şi de bătrân dobitoc, care a văzut de toate, te sfătuiesc să nu te laşi păcălit de paceaura de artă. Dacă atmosfera familială nu-ţi convine, îndepărtează-te cât mai repede. Fii singur. Suferă. Gemi. Muşcă-ţi coada.

E ceea ce fac eu însumi în acest moment.

Deoarece drama rusească m-a făcut să renunţ la cartea mea Vers Vautre flamme, care era gata pentru tipar, acum trebuie să apue din nou firul Ariadnei, pe care l-am pierdut de doi ani. Atac primul volum al unui nou ciclu 1 care se potriveşte stării mele sufleteşti de azi, după teribila confirmare a vechilor mele convingeri, prin experienţa rusească.

Cum – fiindcă opera mea o cere – voi avea nevoie să-mi revăd ţara, m-am hotărât să mă duc acolo, cu buna mea tovarăşă Bilili, către sfârşitul lui iulie. Te întreb, deci, dacă te mai gândeşti că m-ai putea întovărăşi. Ar fi pentru tine o ocazie unică de a vedea un ţinut cum nu există în Occidentul european.

Desigur, vom cheltui, deoarece în ciuda ospitalităţii de-acolo, situaţia şi renumele nu ne îngăduie să-i lăsăm pe alţii să plătească, aşa cum se întâmplă. Dar, în niciun caz, partea ta nu va depăşi cinci florini pe zi, asta ţi-o garantez, fiind gata să pun din buzunarul meu, pentru surplus. Costul călătoriei nu mi-l reamintesc. Trebuie să te interesezi. Cred că este cam două sute de florini de persoană, clasa a treia, dus şi întors.

Bernard e la Paris, singurul locatar al atelierului meu din Avenue des Ternes. Sărmanul om! Nu ştiu cât timp o mai duce. Medicii de la Montana sunt destul de pesimişti. După cât se pare, un cartilaj a şi fost atacat.

Rămân aci încă cinci zile; după aceea, la P? râs. Vă îmbrăţişez pe toţi.

Al vostru,

Panait Istrati

I După cea de-a doua întâlnire cu Romain Rolland, la Villeneuve, Istrati se opreşte la Colmar. Aici se hotărăşte să scrie un nou ciclu al operei sale: Căutătorii de credinţă. Deşi în prada unei crize de sciatică, el începe manuscrisul În docurile Brăilei, pe care îl abandonează la pagina 72. {Publicat postum în Manuscriptum, nr. 1 şi 2/1973. Republicat în voi. Amintiri, evocări, confesiuni, Editura Minerva, 1985, pp. 381 – 414.)

18

Paris, le 15 juillet 1929 96, Avenue des Ternes

Mon cher Adrien,

Tu t’es terré. Et sûrement tu pisses ta prose à gros jet, comme je pisse la mienne, ici, seul, vrai ermite, les couilles lourdes de salep.

Allons, mon brave! Minute de répit. Cela ne fera pas le bonheur de l’Humanité et le nôtre encore moins. Voyons donc où nous en sommes.

D’abord, tu ne m’as pas répondu à ma dernière lettre, écrite de Colmar, où je te demandais şi tu te décides ou non de m’accompagner en Roumanie. Pourquoi me méprise-tu ainsi, espèce de taureau hollandais!

Puis. Voilà. II y a autre chose: Vers Vautre flamme, paraât en trois volumes moyens, 15 octobre, 1er novembre et 15 novembre.

Ça sera une terrible pétarade dans toute l’Europe, car ces volumes sont comme leur titre l’affirme: feu et flammes!

II suffirait que tu trouves le temps, un seul jour, de donner un coup d’oeil sur les pages qui sortent en ce moment de la machine à écrire, pour que tu t’aperçoives qu’une traduction de toi en hollandais serait le meilleur service que tu aurais jamais rendu à la classe ouvrière.

Puis, autre chose: j’aimerais que Quérido, ton éditeur, s’empare de ces- livres avant Kosmos, qui est mou et paie mal. (Ils sont déjà retenus en Angle terre et en Amérique et cela doit suffire à Ouérido pour être certain qu’il ne ferait pas une mauvaise affaire.)

Mais pour que Quérido les obtienne, il faut qu’il accepte: 15% du prix fort de vente, avec mille florins d’àcompte à la remise des manuscrits, puis, regarder les comptes six mois après l’apparition des livres.

Sur ces mêmes conditions on traite partout. En ce moment, je

suis en pourparlers avec Emst Bendz, le critique suédois, qui est à Paris, et traite pour la Suède et le Danemark.

Veux-tu le proposer à Quérido et lui expliquer la chose? Tu me rendrais ■un service, car je suis débordé par les malheurs des autres et par les miens propres. J'en ai marre de cette existence. Je crois que cela ne finira jamais pour moi, même şi je devenais millionnaire de livres sterlings. Bernard va beaucoup mieux. Depuis son retour de Montana, je l'ai installé ici, chez moi.

II vient de passer quinze jours à la campagne et rentrera demain. Parle-moi un peu de toi et de Co. Va-t-elle mieux?

Panaït Istrati

[Traducere:]

Paris, 15 iulie 1929 Avenue des Ternes, nr. 96

Dragul meu Adrian,

Te-ai dat la fund. Şi, desigur, dai drumul din tine, gârlă, prozei tale aşa cum o fac şi eu „aci, singur, pustnic sadea, cu boaşele grele de salep.

Haide, viteazul meu! Să ne tragem un pic sufletul. Toate astea n-aduc fericire omenirii, iar nouă nici atât. Aşa că, hai să vedem cum stăm.

Mai întâi, nu mi-ai răspuns la ultima scrisoare, de la Colmar, unde te întrebam dacă te decizi sau nu să mă întovărăşeşti în România. Pentru ce mă dispreţuieşti astfel, neam de taur olandez!

Apoi, iată, mai e şi altceva: Vers l'autre flamme apare în trei volume: 15 octombrie, întâi şi 15 noiembrie.

Va fi o teribilă bubuială în întreaga Europă, deoarece aceste volume sunt, precum o spune şi titlul: fot şi flăcări!

Ar fi de ajuns să-ţi faci timp o singură zi, ca să-ţi arunci ochii pe paginile ce ies acum de la dactilografiat, pentru ca să-ţi dai seama că o traducere în olandeză ar fi cel mai bun serviciu pe care l-ai putea aduce vreodată clasei muncitoare.

Apoi, altceva: mi-ar plăcea ca editorul tău, Quérido, să pună mâna pe aceste cărţi înaintea celor de la „Kosmos", care sunt molateci şi plătesc prost. (Cărţile au şi fost reţinute în Anglia şi America şi asta trebuie să-i fie suficient lui Quérido pentru a fi sigur că n-ar face o afacere proastă).

Dar, ca să le obţină, Quérido trebuie să accepte: cincisprezece la sută din preţul brut de vânzare, cu o mie florini aconto, la

predarea manuscriselor, apoi de făcut situaţia conturilor după şase luni de la apariţia cărţilor.

În aceleaşi condiţii se tratează peste tot. În momentul de faţă, mă aflu în discuţii cu criticul suedez Emst Bendz, care se află la Paris şi tratează pentru Suedia şi Danemarca.

Vrei tu să-i propui lui Quérido şi să-i explici chestiunea? Mi-ai face un serviciu, deoarece sunt copleşit de nenorocirile altora şi de ale mele proprii. Mi-e lehamite de această existenţă. Cred că situaţia asta nu va înceta niciodată pentru mine, chiar de aş deveni milionar în lire sterline. Bernard merge mult mai bine, după înapoierea de la Montana l-am instalat, aci, la mine; tocmai a petrecut cincisprezece zile la ţară şi întreabă de tine şi de Co. Ea e mai bine?

Panait Istrati

19

Paris, le 17 juillet} 29

96, avenue des Terne z

Cher Adrien,

Nos lettres se sont croisées. Je t'ai écrit hier, longuement. Je reçois à l'instant ta lettre du 12.

Tu me demandes şi Bernard (qui est depuis hier de retour) «préfère se débrouiller soi-même». Qu'il le préférerait, il n'y a pas de doute, mais s'il le peiit, voilà qui est une autre paire de manches.

Depuis que nous l'avons connu, personne, sauf nous deux, ne l'a aidé avec un franc. A St-Hilaire, où soi-disant son cousin lui a payé la pension, il n'en a pas moins dépensé les cinq cents fr. Que jelui avais remis au départ.

Donc, je ne t'ai rien dit, mais puisque tu me demandes, je te réponds: şi tu peux continuer parfois à lui venir en aide, bien sûr qu'il serait salutaire. Cela me permettrait de souffler. Or justement, des obligations écrasantes et imprévues m'écrasent en ce moment, mais je mourrais plutôt que de lâcher ce brave homme qui n'a plus au monde que nous deux.

Je voulais même te demander şi tu n'es pas en mesure de me prêter un peu d'argent. Dans six mois j'aurai de bonnes rentrées d'Amérique et d'Angleterre. Je serai bien à mon aise. Mais en ce moment, je suis foutu. Et par dessus le marché, je dois faire pour sept mille fr. De dépenses pour rendre habitable, avec Bernard,

ma femme et moi, cet atelier Âù je suis et qui n’est pas fait pour un ménage à trois.

Ainsi, pense, amicalement. Şi tu peux, bien; şi non, tant pis et rien ne sera changé entre nous, car à l’impossible personne n’est tenu.

J’ai besoin de cinq cents florins. Şi tu me les trouvais chez Quérido, je serais sauvé et je n’aurais pas besoin d’autre chose.

Quant à la Roumanie, je ne sais pas bien şi j’y vais. II serait très nécessaire, car la terreur et la pourriture sont là-bas plus grandes que jamais, et j’aurais à écrire des choses utiles. Mais, l’argent, l’argent. Maudit argent!

Fraternellement à vous quatre.

Panaït Istrati

JT r aducere:]

Paris, 17 iidie ’29 Avenue des Ternes, nr. 96

Dragă Adrian,

Scrisorile noastre s-au încrucişat. Ţi-am scris ieri mai pe larg. În acest moment, primesc scrisoarea ta din 12.

Mă întrebi dacă Bernard (care s-a reîntors ieri) „preferă să se descurce singuri Că ar pre- Jera-o, nicio îndoială, dar că o şi poate, asta-i altă pereche de mâneci.

De când l-am cunoscut noi, nimeni, afară de noi doi, nu l-a ajutat cu un franc. La Saint- Hilaire, unde aşa-zisul său văr i-a plătit pensiunea, el n-a cheltuit nici cei cinci sute de franci pe care i-i dădusem la plecare.

Deci, eu nu ţi-am spus nimic, dar pentru că tu mă întrebi, îţi răspund: dacă poţi continua, uneori, să-i vii în ajutor, ar fi desigur salutar. Asta mi-ar permite să răsuflu. Or, tocmai acum, obligaţii zdrobitoare şi neprevăzute mă strivesc, dar mai degrabă aş muri decât să părăsesc acest om cumsecade, care nu ne mai are în lume decât pe noi doi.

Voiam chiar să te întreb dacă ai posibilitatea să-mi împrumuţi ceva bani. Peste şase luni, voi avea sume bune, venite din America şi Anglia. Voi fi la largul meu. Dar acum sunt la pământ. Şi, pe deasupra, îmi trebuie şapte mii de franci, ca să pot face locuibil acest atelier, unde mă aflu împreună cu Bernard şi soţia mea şi care nu-i potrivit pentru un menaj în trei.

Aşa că gândeşte-te prieteneşte. Dacă poţi, e bine; dacă nu, cu atât mai rău şi nimic nu se va schimba între noi, fiindcă nimeni

nu e obligat să facă imposibilul.
Am nevoie de cinci sute de florini. Dacă mi i-ai putea procura de la Quérido, aş fi salvat şi n-aş avea nevoie de altceva.
Cât despre România, nu ştiu bine dacă mă duc. Ar fi foarte necesar, teroarea şi putreziciunea fiind acolo mai mari ca niciodată şi aş avea de scris lucruri folositoare. Dar, banii, banii f Blestemaţii bani!
Frăţeşte, la tuspatru
Panait Istrati
20
Paris… En flanant le 25 juillet ’29
Cher Adrien,
Reçu les cents florins. Merci. Tu es bien brave. — Ça ne fait rien pour les cinq cents, şi tu ne peux pas. J’espère que tu feras avec Quérido (pas avec Kosmos) et que tu me trouveras les mille (dont cinq cents seront pour moi) avance sur les trois vol. [urnes].
Je vous serre les pattes à tous les trois.
Panaïi
Carte postale
[Traducere:]
Paris… Hoinărind 25 iulie ’29
Dragă Adrian,
Am primit cei o sută de florini. Mulţumesc. Eşti un om de ispravă. În ce priveşte cei cinci sute, dacă nu poţi, nu-i nimic. Sper că vei face ceva cu Quérido (nu cu „Kosmos”) şi că-mi vei face rost de o mie (cinci sute pentru mine), avans pentru cele trei vol [ume].
Vă strâng labele la tustrei,
Panait
21
Paris, le 26 juillet ’29 96, av [enue] des Ternes
Mon cher Adrien, Reçu le tehékoslovaque de cinq cents florins, mais dis à Quérido que cela ne va pas. II a conclu et payé mille florins pour les Mémoires de Trotsky, deux volumes. Certes, je ne suis pas Trotsky, mais je suis autre chose,. — Quel que chose qui ne peut pas donner (et Rieder n’acceptera pas) trois volumes avec un acompte de cinq cents fi [orins] même en payant 15% du prix fort.

L’Amérique, dont je t’ai parlé, ne paye pas mille fi [orins], mais deux mille dollars (hélas, je n’ai pas encore vu leur couleur, car c’est Rieder qui les encaissera.)

Enfin, fais comprendre à Quérido qu’il doit verser, après avoir vu quelle matière enflammée je lui livre, encore cinq cents fi [orins].

Dans quelques jours, je t’enverrai 2/3 du manuscrit.

Embrassades et merci.

Ton Panaït

[T raducere:]

Paris, 26 iulie 1929 Avfenue] des Ternes, nr. 96

Dragul meu Adrian,

Primit cehoslovacul de cinci sute florini, dar spune-i lui Quérido că nu merge aşa. El a acceptat şi plătit o mie de florini pentru Memoriile lui Troţchi, în două volume. Desigur, nu sunt Troţchi, dar sunt totuşi altceva – ceva care nu poate da (şi Rieder nu va accepta) trei volume ou un acont de cinci sute de fi [orini], chiar plătind 15 la sută din preţul brut.

America, de care ţi-am pomenit, plăteşte nu o mie de fi [orini], ci două mii de dolari (nu le-am văzut culoarea, deoarece Rieder îi va încasa.)

În sfârşit, fă-l pe Quérido să înţeleagă că, după ce a văzut ce carte incendiară îi dau „trebuie să verse încă cinci sute de fi [orini].

În câteva zile, îţi trimit două treimi din manuscris.

Îmbrăţişări şi mulţumiri.

Al tău,

PanaiP

22

Paris, U 31 juillet *29 96, av [enue] des Ternes

Cher Adrien,

Voici le début de Vers Vantre flamme. 1 Ce sont les deux tiers du livre.. Le reste, tu l’auras dans huit jours.

Lis la préface. 2 11 est dit que c’est écrit en collaboration. Comment?

I. Vers Vautre flamme (entièrement de moi) – II. Soviets 1929 (entièrement par Victor Serge) – III. Lueurs sur la Révolution russe. – Ou autre titre – (entièrement par Boris Souvarine).

C’est «distinctement», pas? Et c’est tout ce qui regarde la

postérité, car l'éditeur, ça ne le regarde que ma signature et la bourse. Six mois plus tard, je dirai les noms publiquement.

Ton Panaït

Je quitte Paris dans dix jours. Ecris par adresse Ionesco. Et dis-moi ce que tu en penses.

[Traducere:]

Paris, 31 iulie '29 Av [enue] des Ternes, nr. 96

Dragă Adrian,

Iată începutul (cărţii) Spre altă flacără 1. Sunt două treimi din carte. Restul îl vei primi în opt zile.

Citeşte prefaţa.2 S-a spus că este scris în colaborare. Cum?

I. Spre altă flacără (în întregime de mine). II. Soviete 1929 (în întregime de Victor Serge).

— III. Lumini asupra Revoluţiei ruse – sau un alt titlu – (în întregime de Boris Sauvarin).

E limpede ori nu? E tot ceea ce priveşte posteritatea, căci pe editor nu-l priveşte decât semnătura mea şi punga. Şase luni mai târziu voi face cunoscute numele.

Al tău

Panait în zece zile părăsesc Parisul. Scrie-mi la adresa lui Ionescu. Şi spune-mi părerea ta.

1 Spre altă flacără este titlul seriei celor trei cărţi. Primul volum, scris de Panait Istrati, are titlul: Après seize mois en U.R.S.S. (tradus în româneşte: Spovedania unui învins.)

2 Nu este „prefaţă”, ci o „notă “a autorului, în care se precizează cine a scris cele trei volume.

23

Budapest, le 21 août '29

Cher Adrien, ce matin je repars pour mon pays. J'aimerais savoir şi tu as reçu de Rieder la confirmation que notre affaire est en règle. Şi Rieder ne t'a pas écrit, alors Quérido doit te le dire et… te rembourser les cinq cents. — Voici mon adresse: N. Constantiuescu, Piaţa sf. Arhangheli 21, Braïla, Roumanie. Ecris bien lisiblement. — Amitiés à toute la baraque.

P.I.

Carte postale

[Traducere:]

Budapesta, 21 august '29

Dragă Adrian, în dimineaţa asta plec din nou în ţara mea. Aş

vrea să ştiu dacă ai primit de la Rieder confirmarea că afacerea noastră este în regulă. Dacă Rieder nu ţi-a scris, atunci Quérido e cel care trebuie să-ţi spună şi… să-ţi ramburseze cei cinci sute. Iată adresa mea: N. Constantine seu, Piaţa Sf. Arhangheli, nr. 21 Brăila, România. Scrie cât mai citeţ. Prietenie tuturor,

P.I.

24

Timişoara, le 2 septembre *29*

Amis,

Je suis parmi les loups qui parlent ma langue. Cette fois. Et c’est le même diable.

Bataille sur toute la ligne! Demain je pars pour enquêter ailleurs.

Es-tu rentré dans tes cinq cents fi [orins], mon brave Adrien?

Ecris-moi: M. N. Constantinescu (pour moi), Piaţa Sf. Arhangheli 21 Braïla, Roumanie.

Fraternité. Votre

Panaït

[Traducere:]

Timişoara, 2 septembrie *29

Prieteni,

Mă aflu printre lupii ce vorbesc limba mea. De dala asta! Dar tot acelaşi drac. Bătălie pe toată linia. Mâine plec în anchetă 1 prin alte părţi.

Ţi-ai primit cei cinci sute fi [orini], bravul meu Adrian?

Scrie-mi: N. Constantinescu (pentru mine), Piaţa Sf. Arhangheli, nr. 21, Brăila, România.

Frăţie. Al vostru,

Panait

1 Istrati soseşte, la sfârşitul lui august 1929, în România unde va ancheta cauzele reprimării sângeroase a greviştilor de la Lupeni. Va scrie opt reportaje, pe care le publică în ziarul Lupta (24 septembrie —2 octombrie 1929). E atacat violent de presa reacţionară, hărţuit de huligani şi Siguranţă. Părăseşte Bucureştiul, apărându-se cu revolverul de bandele fasciste, pe cheiul Gării de Nord.

25

Paris, le 16 octobre ’29 24, rue du Colisée

Mon cher Adrien,

Depuis trois jours, je suis de retour dans ce maudit atelier de l'Avenue des Ternes, d'où notre bon Bernard est sorti pour aller à Lariboisière mettre fin à une souffrance, par trop surhumaine. 1

Ses effets sont encore ici et cela me fait un mal qui tue le coeur. Rarement j'ai aimé un homme şi totalement. Mais nous pouvons dire, vous deux là-bas et moi ici, que nous n'avons pas marchandé à ce grand inconnu, ni notre amour fraternel, ni notre aide humaine. Et sûrement il est mort nous emportant dans son coeur.

Infecte vie! pleine d'illusions et de néant!

Je n'ai pas le coeur, ni le temps de te raconter ce que j'ai vécu en Roumanie. Je te dirai seulement que peu d'hommes sont aujourd'hui şi affreue sement insultés comme je le fus en Grèce, en Roumanie, et le suis en ce moment en France. Dans mes deux patries d'origine, je suis un vendu aux Soviets et à la franc-maçonnerie. En France, je ne suis plus pour les communistes qu'un vendu à la bourgeoisie et un agent de la police roumaine. C'est tout ce qu'ils trouvent à me répondre à 1' «Affaire Roussakov». 2

Maintenant, écoute-moi, mon brave Adrien. Je vais de nouveau t'embêter arec mes misères financières, mais sache, comme tu le sais déjà, que şi tu ne peux rien, rien ne sera changé à notre belle amitié. C'est fraternellement que je fais de nouveau appel à ta bourse, pour trois ou quatre mois, et pour un emprunt de cinq cents florins. Şi la chose t'est possible, envoie-les moi le plus tôt. Şi non, eh bien, je vous embrasse tous les quatre, et même ton chien et ton cheval.

Je rentre de Roumanie avec une dette de quinze mille franes, par dessus les dix mille que j'ai dépensés en six semaines pour moi et ma femme. J'ai fait des dettes parce que j'ai trouvé, là-bas comme partout, des hommes qui ••e mouraient de misère. Mais ces dettes-là ne sont pas pressantes, car j'ai emprunté à des amis qui peuvent facilement attendre la publication de mes livres en roumain, qui couvrira cette somme et au-delà.

Mais voilà que moi ici je suis par terre, ayant trop pris à l'avance pour un de mes collaborateurs à ces trois livres. C'est encore rien, car tout est souscrit et le tirage s'annonce considérable. II y [en] aura assez pour tirer les Roussakov de Russie et pour les installer ici. Mais pour cela il faut que les trois

livres paraissent d'abord, ce qui se passera entre novembre et décembre. En attendant, il me faut les cinq mille fr. Peux-tu me les avancer?

À vous tous, votre frère toujours à court d'argent, quoique vendu, vendu, vendu.

Affectueusement,

Panaït Istrati

R

••» Traducere:]

Paris, 16 octombrie '29 Str. Cotisée, nr. 24

Dragul meu Adrian,

M-am înapoiat de trei zile în acest blestemat atelier din Avenue des Ternes, de unde bunul nostru Bernard a plecat, ca să se ducă la Lariboisière, pentru a pune capăt unei suferinţe supraomeneşti.1

Lucrurile lui sunt încă aici şi asta-mi ucide inima. Rareori am iubit un om atât de total. Dar, putem spune, voi doi de-acolo şi eu de-aici, că nu am negustorit acestui mare necunoscut nici dragostea noastră frăţească, nici ajutorul nostru ©menesc. Şi cu siguranţă că a murit du- cându-ne în inima lui.

Viaţă mizerabilă! plină de iluzii şi de neant!

N-am nici inima şi nici timpul să-ţi povestesc ceea ce am trăit în România. Îţi voi spune numai că puţini oameni sunt insultaţi astăzi atât de înfiorător cum am fost eu în Grecia şi în România şi cu în sunt acum în Franţa. În cele două patrii ale mele de origine, sunt un vândut Sovietelor şi francmasoneriei. În Franţa, pentru comunişti, nu mai sunt decât un vândut burgheziei şi un agent al poliţiei româneşti. Asta-i tot ce găsesc să-mi răspundă la „Afacerea Rusakov" 2.

Acum ascultă-mă, bunul meu Adrian. Te plictisesc din nou cu necazurile mele băneşti, dar să ştii, cum o şi ştii dealtfel, că, dacă nu poţi nimic, nimic nu se va schimba în frumoasa noastră prietenie. Fac un nou apel frăţesc la punga ta, pentru un împrumut de cinci sute florini, pe trei sau patru luni. Dacă îţi este cu putinţă, trimite-mi-i cât mai repede. Dacă hu, ei bine, vă îmbrăţişez pe tuspatru şi chiar pe câinele şi pe calul tău.

Mă înapoiez din România cu o datorie de cincisprezece mii de franci, peste cei zece mii pe care i-am cheltuit în şase săptămâni, pentru mine şi soţia mea. Am făcut datorii, fiindcă am găsit acolo,

ca pretutindeni, oameni ce mureau de mizerie. Dar aceste datorii nu sunt presante, căci am împrumutat de la prieteni pentru care nu e greu să aştepte publicarea în româneşte a cărţilor mele, care va acoperi această sumă şi chiar mai mult.

Dar iată că aici sunt la pământ, luând prea mult avans pentru unul dintre colaboratorii mei la cele trei cărţi. Nu-i nimic, totul este subscris şi tirajul se anunţă considerabil. Va fi destul ca să fie scoşi Rusakovii din Rusia şi instalaţi aici. Dar, pentru asta, trebuie mai întâi să apară cele trei cărţi, ceea ce va fi între noiembrie şi decembrie. În aşteptare, am nevoie de cei cinci mii de franci. Poţi să mi-i avansezi?

Vouă tuturor, fratele vostru totdeauna strâmtorat băneşte, deşi vândut, vândut, vândut.

Cu afecţiune,

Panait Istrati

1 Se sinucisese cu un foc de revolver, medicii declarându-i boala incurabilă.

2 Un capitol din primul volum al trilogiei Spre altă flacără.

26

Paris, le 26 octobre ’29

Cher Adrien,

Comme je n’ai pas encore reçu ta réponse, et devant partir ce matin pour Vienne, où je resterai à travailler près de ma femme, voici mon adrèsse: e/o frau Taussig, Döblinger Hauptstrasse 18, Vienne XIX.

Amitiés à vous tous.

Panaït Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Paris, 26 octombrie ’29

Dragă Adrian,

Cum încă n-am primit răspunsul tău şi trebuie să plec în dimineaţa asta la Viena, unde voi rămâne să lucrez, aproape de soţia mea, iată-mi adresa: e/o Doamna Taussig, Döblinger Hauptstrasse 18, Viena XIX.

Cu prietenie, vouă tuturor

Wien XIX, Döblinger Haupt str [asse], 66 le 12 novembre ’29

Mon cher Adrien,

Je te réponds moi aussi avec retard et même à la hâte, parce

que depuis dix jours je suis de nouveau terrassé par mon impitoyable sciatique. Je me bourre affreusement d'aspirine. J'ai la tête en bouillie. Et des nuits infernales. Sacrée vie, va!

J'ai été content de te lire un peu longuement. Ton histoire de l'ingrat ami qui te montre şi vilain visage, c'est vraiment navrant. Heureusement que tu en as des épaules!

Je suis triste d'apprendre que Co soit şi constamment malade. La brave amie! Dislui toute mon amitié et mes souhaits d'un prompt rétablissement. II faut qu'elle se soigne sérieusement. «La vie est belle!» (Sauf lorsqu'il faut se loger une balle! Pauvre bon ami Bernard! Je ne l'oublierai jamais!)

Enfin, quant à la galette, tu dis être nettoyé. Dommage! Pour le moment, je me suis rafistolé, tant bien que mal, mais sous peu je serais de nouveau dans les choux. Que veux-tu, mon vieux! C'est ma destinée. — Oui: j'ai deux fois ce qu'il me faut pour vivre, mais je me mets quatre fois sur le dos plus que je n'en peux tenir.

C'est le grand effort que je fais en ce moment pour les études de cette brave compagne de vie, que vous connaâtrez un jour, qui me fiche par terre: trois mille fr. Français par mois!

Or, voilà que bientôt, dans quelques mois, elle doit débuter (chanter). Alors il me faudra trouver 15.000 fr. C'est toute une histoire, ce sacré métier, à elle. Puis, elle gagnera, j'en suis sûr. En attendant, je dois trouver cet argent. Puis-je encore compter sur toi, pour les 5000, dans 2—3 mois?

Cela me serait d'un grand secours.

Merci pour les trente fi [orins] du Pêcheur. C'est toujours ça! Gott ver dam/

À vous tous, bien tendrement, vôtre

Panait Istrati

[Traducere:]

Viena XIX, Döblinger Hauptstrfasse], 66

12 noiembrie '29

Dragul meu Adrian,

Şi eu îţi răspund cu întârziere şi chiar în grabă, fiindcă de zece zile sunt din nou doborât de nemiloasa mea sciatică. Mă îndop, înspăimântător, cu aspirină. Mi-e capul zob. Şi nopţi infernale. Blestemată viaţă, du-te!

Am fost mulţumit să te pot citi ceva mai pe larg. Povestea ta, cu prietenul ingrat care ţi-arată o faţă atât de urâtă, e într-adevăr

sfâşietoare. Din fericire, tu ai umeri.

Sunt trist să aflu despre Co că e mereu bolnavă. Prietenă curajoasă! Transmite-i întreaga mea prietenie şi urări de grabnică restabilire. Trebuie să se îngrijească în mod serios. „Viaţa e frumoasă!” (Afară de cazul când trebuie să-ţi tragi un glonte! Sărmanul bun prieten Bernard Nu-l voi uita niciodată!)

În sfârşit, cât priveşte banii, tu îmi spui că eşti curăţat. Păcat! Pentru moment, m-am cârpit de bine-de-rău, dar în curând voi fi iarăşi la ananghie. Ce vrei, dragul meu! Asta-i soarta mea. Da! am de două ori cât îmi trebuie să trăiesc, dar îmi pun în spinare de patru ori mai mult decât pot duce.

E marele efort acum, pentru studiile bunei mele tovarăşe de viaţă, pe care o vei cunoaşte într-o zi şi care mă pironeşte la pământ: trei mii de franci francezi pe lună!

Or, iată că în curând, peste câteva luni, ea trebuie să debuteze (canto). Atunci o să trebuiască să fac rost de cincisprezece mii de franci. E o poveste întreagă această afurisită pasiune a ei. Apoi va câştiga bani, sunt sigur. În aşteptare, trebuie să găsesc aceşti bani. Mai pot să contez pe tine, pentru cei cinci mii, în două-trei luni?

Mi-ar fi de un mare ajutor.

Îţi mulţumesc pentru cei treizeci de florini, de la Pescuitorul [de bureţi]. Totdeauna asta el Gott fer dam!

La toţi ai voştri, cu multă tandreţe, al vostru

Panait Istratv

28

Vienne, le 27 décembre 1929

(Lendemain triste de ce triste Noël à Vienne, comme tous mes Noëls, par prédestination, afin de punir la révolte impie d’un enfant qui, courant les grandes routes, a toujours fait de ce grand jour de fête chrétienne un jour de lourde tristesse pour le coeur de sa mère, restée seule à la maison.)

Oui, mon cher Adrien, j’ai reçu ce matin ton chèque de deux cent cinquante florins, ce dont je te remercie fraternellement. Mais [il me servira, pendant huit jours, autant que m’a servi le mandat de cinq cent soixante- quinze schillings autrichiens que Robertfrance – (Rieder) – dit m’avoir envoyé le 20 décembre et que je n’ai pas encore reçu.

11 fallait bien que je ne le reçoive pas! Tous les autres

précédents, je les avais reçus à temps. Mais celui-ci, pour lequel j'avais prévenu Rieder une semaine à Vavance de ne pas manquer de me Venvoyer le 20 le plus tard (selon le contrat), celui-ci, non, il devait aller se promener quelque part, peut-être autour de la tombe de ma mère, parce qu'il s'agissait d'un Noël, jour d'expiation, pour moi, jour quand Panagaki, en Egypte, en Syrie, ou ailleurs,. Devait rester sans argent, sans logis, sans nourriture, devait infailliblement grelotter dans les rues, se nourrir d'air frais et penser à sa mère qui, à la maison, pleurait la naissance du Christ.

Certes! oh certes! Grâce à ma nouvelle situation d'auteur (merde) traduit dans vingt langues de merde, je ne suis cette fois pas resté sans abri „ni sans pain, mais pour la seconde fois je refuse ce matin de payer ma note de coke (je la refuse par… Fierté! on ne présente pas des notes de coke à. Un homme şi célèbre!)

On s'était encore aperçu que cette célébrité qui ferme şi vertueusement sa porte à tous les journalistes, il la ferme encore, la verrouille même, depuis cinq jours, pour faire bouillir sur son poêle une marmite qui répand dans tout l'appartement une odeur nauséabonde, une odeur qui rappelle tantôt le poisson, tantôt le camembert et davantage les pieds pourris. (C'est exquis, je t'assure, mais pour comprendre cela il faut être immortel!)

On a vu également, enfin, que l'aimable auteur, dont les livres garnissent les vitrines des librairies de Vienne, se métamorphose soudain, ces jours de fête, en un sinistre avare, lui qui a étonné les facteurs et fournisseurs avec sa largesse: il reçoit des cadeaux (oh, des arbres de Noël, des fleurs, des vases, toutes choses qu'on ne peut hélas pas manger!), il reçoit des cadeaux et n'en offre à personne, pas plus que le moindre pourboire. (Ces gens, ces mortels, ne savent pas que j'ai longuement contemplé ce matin un beau chèque de deux cent cinquante florins, je l'ai léché un peu, puis, envoyé à ma banque de Genève, en le priant de me revenir sous une forme moins métaphysique et avant que je sois mort.)

Bénie soit la vie, mon cher Adrien, je t'embrasse et embrasse tous les tiens et tous les hommes de la terre qui sont bons ou qui, ne pouvant être bons, se contentent le jour de Noël de se chauffer autour des braséros publics, de se nourir d'air frais et

m'être ainsi supérieurs à moi qui peux avoir du charbon à crédit et une bonne bouillie roumaine qui sent les pieds pourris et qui est exquise.

Ton Panagaki, le bienheureux. (Merde!)

{Traducere:]

Viena, 27 decembrie 1929

(Tristă zi, următoare acestui trist Crăciun la Viena, ca toate Crăciunurile mele, predestinate ca să pedepsească revolta nelegiuită a unui copil care, gonind pe marile drumuri ale vieţii, a făcut totdeauna din această zi de mare sărbătoare creştinească, o zi de tristeţe grea pentru inima mamei lui, rămasă singură, acasă.)

Da, dragul meu Adrian, în dimineaţa asta am primit cecul tău de două sute cincizeci de florini, pentru care îţi mulţumesc frăţeşte. Dar el îmi va folosi, timp de opt zile, atât cât mandatul de cinci sute şaptezeci şi cinci şilingi austrieci, pe care Robertfrance (Rieder) spune că mi l-a trimis la 20 decembrie şi pe care încă nu l-am primit.

Trebuia să nu-l primesc! Toate celelalte le primisem la timp. Dar acesta, pentru care preve- nisem Editura Rieder, cu o săptămână înainte, ca nu cumva să nu mi-l trimită cel mai târziu pe 20 (potrivit contractului), acesta, nu! el trebuia să se plimbe pe undeva, poate pe lângă mormântul mamei mele, pentru că era vorba de un Crăciun, zi de ispăşire pentru mine, zi când Panagaki, în Egipt, în Siria sau aiurea, trebuia să rămână fără bani, fără adăpost, fără mâncare, trebuia în mod obligatoriu să tremure pe străzi şi să se hrănească cu aer proaspăt, gândindu-se la maică-sa care, acasă, plângea naşterea lui Cristos.

Desigur! oh, desigur! Graţie noii mele situaţii de scriitor (rahat) tradus în douăzeci de limbi de rahat, n-am rămas de astă dată fără adăpost, nici fără pâine, dar pentru a doua oară refuz, în dimineaţa asta, să-mi plătesc nota pentru cărbuni (o refuz din… mândrie! Nu se prezintă note pentru cărbuni unui om atât de celebru!).

Se mai băgase însă de seamă că această celebritate, care închide uşa, atât de virtuos, ziariştilor, o mai închide încă, şi chiar cu zăvorul, de cinci zile, ca să-şi fiarbă pe sobă o ciorbă ce răspândeşte în tot apartamentul o duhoare greţoasă, ce reaminteşte când peştele, când camambert-ul şi mai ales

picioarele nespălate. (E încântător, te asigur, dar ca să poţi înţelege asta trebuie să fii nemuritor!)

În Sfârşit, s-a văzut de asemenea că amabilul autor, ale cărui cărţi garniseau vitrinele librăriilor din Viena, se metamorfozează deodată, în aceste zile de sărbăt©are, într-un avar sinistru, el care uimise factorii şi furnizorii cu largheţea sa: primeşte cadouri (oh! pomi de Crăciun, flori, vaze—, toate lucruri, care, vai! nu pot fi mâncate!); primeşte cadouri, dar nu dăruieşte nimănui nimic, nici măcar cel mai mic bacşiş. (Aceşti oameni, aceşti muritori nu ştiu că azi dimineaţă am contemplat îndelung un frumos cec de două sute cincizeci de florini, că l-am lins un pic, apoi l-am trimis la banca mea de la Geneva, rugându-l să-mi revină sub o formă, mai puţin metafizică şi înainte să mor.)

Binecuvântată să fie viaţa, dragul meu Adrian! Te îmbrăţişez şi-i îmbrăţişez pe toţi ai tăi şi pe toţi oamenii de pe pământ, care sunt buni sau care, neputând fi buni, se mulţumesc în ziua de Crăciun să se încălzească în jurul grătarelor publice cu mangal, să-şi potolească foamea cu aer proaspăt, fiindu-mi astfel superiori, mie cel care pot avea cărbuni pe datorie şi o bună ciorbă Tomânească mirosind a picioare nespălate şi care e delicioasă.

Al tău, Panagaki prea fericit (Rahat!

29

Vienne, le 9 janvier 1930

Cher Adrien,

J’ai écrit à Latzko lui disant ma très ancienne envie de le connaâtre personnellement. Donc, dépèche-toi de venir, sans quoi, nous allons nous soûler tout seuls.

II faut venir et… Et encore autre chose: il faut encore que tu m’accompagnes en Egypte, où je partirai fin janvier, de Trieste. J’y vais avec ma compagne et une violoniste, son professeur, dans une tournée de Conférences- Concerts.

D’Egypte. – Comme, du reste, je te disais pour la Roumanie. – Tu reviendrais avec un volume de magnifiques impressions que tu publieras d’abord par correspondance, dans quelque Telegraaf. II faut faire cela, à tout prix. Ce n’est qu’en faisant les choses «à tout prix» que nous arrivons à faire quelque chose sur cette terre.

Je m’arrête ici, pour aujourd-hui, ayant toute une «chierie» de

réponses à faire.
Amitiés à vous tous.
Panaït
C'est presque certain que du Caire, nous irons toucher Port-Saïd, et de là, il n'y a qu'une nuit de bateau pour toucher Jaffa, donc la Palestine.
Oui, reçu les soixante quinze fi. [orins] du Pécheur et Kyra en hollandais.
[Traducere:] *; [£ ';
► Viena, 9 ianuarie 1930
Dragă Adrian,
I-am scris lui Latzko l, comunicându-i foarte vechea-mi dorinţă de a-l cunoaşte personal. Deci, grăbeşte-te să vii, dacă nu, ne vom îmbăta singuri.
Trebuie să fii şi... Şi încă ceva: trebuie ca tu să mă întovărăşeşti în Egipt, unde voi? pleca la sfârşitul lui ianuarie, de la Triest. Merg acolo cu tovarăşa mea şi o violonistă – profesoara ei –, într-un turneu de Conferinţe-Concerte.
Din Egipt – cum dealtfel îţi spuneam şi privitor la România – vei reveni cu un volum de impresii nemaipomenite pe care le vei publica, mai întâi sub formă de corespondenţă în vreun Telegraaf oarecare. Trebuie, cu orice preţ, să faci asta. Numai făcând lucrurile „cu orice preţ "izbutim să facem ceva pe acest pământ.
Mă opresc aici, pentru azi, având de făcut un maldăr de răspunsuri.
Prietenie, la voi toţi,
Panait
Mai mult ca sigur că de la Cairo o să mergem la Port-Said şi, de-acolo, nu-i decât o noapte cu vaporul, pentru a ajunge la Jaffa, deci în Palestina.
Da, am primit cei şaptezeci şi cinci fi [orini] pentru Pescuitorul [de bureţi] şi Chira în olandeză.
1 Andreas Latzko, scriitor austriac, antifascist, autorul cărţii Les Hommes en guerre (Oameni în război).
30
Vienne, le 13 janvier 1930
Mon cher Adrien,
Voilà, c'est décidé: nous nous embarquons le 1er février sur Helouan, du «Lloyd Triestino», à Trieste. II a fallu que je

bombarde Rieder avec ma plus grosse dicke Bertha, pour l'obliger à me donner l'argent dont j'ai besoin pour ce voyage, qui n'est pas du tout une partie de plaisir, mais ma vie, ma vie de toujours exprimée surtout dans les voyages.

Maintenant écoute: je te propose sérieusement de nous accompagner. C'est très réalisable. Je prends sur moi de te faire venir de Borgvliet en Egypte, de te faire passer là-bas quinze jours-trois semaines et de te faire retourner chez toi, rien que contre une somme de soixante livres sterlings. Bien entendu, tu n'auras pas de chambre d'hôtel à payer, tu va dormir avec moi, car mon amie est accompagnée de son professeur, la violoniste, et celle-ci ne doit pas savoir que Bilili est ma femme. Elles auront une chambre à elles seules. Nous, la nôtre.

L'Egypte, c'est encore une patrie à moi que je connais bien où on peut vivre bien, şi on sait ne pas se laisser voler. Et je sais me débrouiller là-bas, mieux que dans ma patrie d'origine.

Le voyage, en troisième, mais absolument confortable, sur Helouan (dix mille tonnes), coûte quatorze livres st. [erlings.] Şi tu mets encore six livres, pour arriver à Trieste, voilà vingt livres. Double cette somme, et tuas le retour; mais le retour, d'Alexandrie ou de Palestine, où je compte aller, tu pourrais aussi le faire sur un navire qui te déposerait directement à Anvers ou Rotterdam, et alors cela coûterait moins cher. Je ne parle plus de la possibilité d'obtenir une réduction de 30%, comme écrivain, chose qui m'est arrivée ici sans que je la demande, étant reconnu au «Lloyd Triestino». Donc, quarante livres, et voilà l'aller-retour assuré. Pour le reste, şi tu peux mettre vingt livres, bien, sinon, mets-en seulement dix. Comme nous allons en Egypte sur une base certaine, – (notre tournée artistique se fait sous les auspices du propriétaire du grand Théâtre «Alhambra» d'Alexandrie). – Nous comptons gagner un peu d'argent, ne serait-ce que cent livres sterlings. Eh bien, c'est une bonne occasion pour toi de rentrer dans les deux cent cinquante florins que tu m'as prêtés, en déambulant à mes côtés dans un pays féerique d'où tu rentreras avec un bouquin qui te rapportera sûrement plus que l'argent dépensé pour le voyage.

Bilili vous aime beaucoup depuis qu'elle vous connaât par moi et se réjouirait de te voir accepter notre très joyeuse compagnie, avant de nous retrouver tous à ton charmant foyer de Nieuw-

Borgvliet.

Viens donc Adrien. Sois ici pour le 27—28, ou plutôt arrête-toi à Salz- bourg, où nous viendrons te trouver et faire ainsi la connaissance des Latzko.

Je compte sur une ferme décision de ta part.

Ton

Panaït

[Traducere:]

Viena, 13 ianuarie 1930

Dragul meu Adrian, Wj

Iată, s-a hotărât: ia 1 februarie, ne îmbarcăm, de la Triest, pe Helouan, al lui „Lloyd Tries- tino”. A trebuit să-l bombardez pe Rieder, cu cel mai mare dicke „Bertha “1 al meu, ca să-l oblig să-mi dea banii necesari pentru acest voiaj, care nu este deloc o partidă de plăcere, ci viaţa mea, viaţa mea de totdeauna exprimată mai ales în călătorii.

Acum, ascultă: îţi propun, cu toată seriozitatea, să ne însoţeşti. E foarte realizabil, îmi iau sarcina ca să te fac să vii de la Borgoliet în Egipt, să petreci acolo cincisprezece zile

— Trei săptămâni şi să te înapoiezi acasă – totul numai pentru şaizeci de lire sterline. Bineînţeles, n-o să ai de plătit cameră la hotel. Vei dormi cu mine, fiindcă prietena mea este acompaniată de profesoara ei – violonista –, care nu trebuie să ştie că Bilili este femeia mea. Ele vor avea, singure, o cameră. Noi, pe-a noastră.

Egiptul este încă una din patriile mele, pe care o cunosc bine şi unde se poate trăi bine. Dacă te pricepi cum să nu te laşi furat. Iar eu ştiu să mă descurc acolo mai bine decât în patria mea natală.

Voiajul, în clasa a treia, dar absolut confortabil, pe Helouan (zece mii de tone) costă paisprezece lire st [erline]. Dacă mai pui şase lire, ca să ajungi la Triest, iată douăzeci de lire. Dublează această sumă şi ai întorsul; dar, înapoierea de la Alexandria sau din Palestina – unde socot să ajung – ai putea s-o faci şi pe un vapor care te-ar depune direct la Anvers sau Rotterdam şi, atunci, te-ar costa mai ieftin. Nu mai vorbesc de posibilitatea de-a obţine o reducere de 30 la sută, ca scriitor, ceea ce mi s-a întâmplat mie fără s-o cer, fiind recunoscut la „Lloyd Triestino”. Deci, patruzeci de lire şi iată asigurat dus-întorsul. Pentru rest,

dacă poţi să pui douăzeci de lire, e bine; dacă nu, pune numai zece. Cum noi plecăm în Egipt pe o bază sigură (turneul nostru artistic se face sub auspiciile proprietarului marelui Teatru „Alhambra “, din Alexandria), contăm să câştigăm ceva bani, fie şi numai o sută de lire sterline. Ei bine, este o ocazie bună, pentru tine, să recuperezi cei două sute cincizeci de florini pe care mi i-ai împrumutat, plimbându-te alături de mine într-o ţară feerică, de unde te vei înapoia cu o carte ce-ţi va aduce, cu siguranţă, mai mulţi bani decât ai cheltuit pentru călătorie.

Bilili vă iubeşte mult, de când vă cunoaşte din spusele mele, iar pe tine s-ar bucura să* te vadă acceptând foarte vesela noastră companie, înainte de a ne regăsi, cu toţii, în încântătorul tău cămin de la Nieuw-Borgoliet.

Aşa că vino, Adrian. Fii aici pe 27 – 28 sau, mai bine, opreşte-te la Salzburg, unde vom veni să te găsim şi să cunoaştem astfel familia lui Latzko.

Contez pe o hotărâre fermă din partea ta.

Al tău,

Panait

1 Aluzie la faimosul tun german, cu care a fost bombardat Parisul, în primul război mondial.

31

Vienne, le 15 janvier 1930

Mon cher ami,

Mon projet d’une tournée artistique en Egypte et en Palestine se réalise. J’ai obtenu le visa du Consulat égyptien à Vienne et vaincu toutes les difficultés matérielles.

Aussi, je te confirme mes propositions et t’engage ferme deux causeries littéraires à Alexandrie, deux au Caire et une à Tel-Aviv.

Pour ta contribution à cette tournée, je t’assure la somme forfaitaire de 400 (quatre cents) livres sterlings, tous frais de voyage et de séjour à ta charge.

Te remerciant pour ta gentillesse, je te serre affectueusement les mains.

Ton

Panaït Istrati

[Traducere:]

Viena, 15 ianuarie 1930

Dragul meu prieten,

Proiectul unui turneu artistic în Egipt şi Palestina se realizează. Am obţinut viza Consulatului egiptean la Viena şi am învins toate dificultăţile materiale.

Aşa încât, îţi confirm propunerile mele şi te angajez pentru două cozerii literare la Alexandria, două la Cairo şi una la Tel-Aviv.

Pentru contribuţia ta la acest turneu, îţi asigur suma forfetară de 400 (patru sute) lire sterline, cu toate cheltuielile de călătorie şi sejur în sarcina ta.

Mulţumindu-ţi pentru gentileţe, îţi strâng mâinile cu afecţiune.

Al tău,

Vienne, le 20 janvier 1930

Bravooooo! Gott ver dam! Voilà ce que j'appelle un Hollandais!

Peut-être je t'introduirai dans notre programme. Moi, plus de conférence, je lirai un morceau spécialement écrit pour l'Egypte. Toi, tu parleras quelque chose, n'importe quoi, en allemand, şi tu le connais mieux que le français, ou en anglais, ou en papou.

Mais sache que des cent cinquante livres st., je n'ai plus un sou. Şi on ne m'envoie pas cinquante livres st. D'Egypte, j'arriverai à Alexandrie avec trente schillings autrichiens dans la poche. C'est égal! Là-bas, grand enthousiasme, malgré les communistes qui veulent me jouer de sales tours. Je suis certain que nous gagnerons en Egypte plus que nos frais.

Ma compagne est folle de joie que tu nous accompagnes. Quelle fameuse équipe nous allons faire!

Je cours à l'agence pour voir s'il est encore temps de te réserver une cabine ou une place dans ma cabine. Elles deux, nous deux, épatant! J'espère que la compagnie te fera la réduction, au moins celle de payer en seconde et voyager en première, ce qui fait une différence de huit livre st. (24 – 32).

Je t'embrasse, je vous embrasse tous!

Panapoulos

Au revoir chez Latzko! J'ai vu hier son fils! c'est un amour d'Orient.

Débrouille-toi!

Sache:

1. Le Bateau «Vienne» part de Trieste, samedi 1er février à lh. Du matin,

2. Donc il faut te trouver à Trieste, vendredi 31 janv. [ier]. Dé-

merde-toi et ne reste pas le cul sur terre fasciste.

Panaït

J'ai payé soixante schillings en plus de deux cents florins.

Nous allons directement. Impossible d'arriver le même jour à Salzburg et à Trieste, partant de Vienne.

Panaït

[T raducere:]

Viena, 20 ianuarie 1930

Dragul meu prieten,

Bravooo! Gott ver dam/, eşti un adevărat olandez!

Poate te voi introduce în programul nostru. Eu, nicio conferinţă, voi citi un text, special scris pentru Egipt. Tu vei vorbi ceva, nu contează ce, în nemţeşte, dacă o ştii mai bine deoât franceza, sau în engleză sau în papuaşă.

Dar află că din cele o sută cincizeci de lire sterline, nu mai am un ban. Dacă nu mi se trimit cincizeci de lire sterline din Egipt, voi ajunge la Alexandria doar cu cei treizeci de şilingi austrieci în buzunar. Mi-e egal. Acolo, mare entuziasm, în ciuda comuniştilor ce vor să-mi joace mişte feste urâte. Sunt convins că vom câştiga, în Egipt, mai mult decât vom cheltui.

Tovarăşa mea e nebună de bucurie că tu ne însoţeşti. Ce echipă faimoasă o să facem! Alerg la agenţie, ca să văd dacă mai e timp să-ţi reţin o cabină sau un loc în cabina mea. Ele două; noi doi, grozav! Sper că compania îţi va face cel puţin reducerea de a plăti pentru a doua şi să călătoreşti Intr-a-ntâia, ceea ce înseamnă o diferenţă de opt lire. (24—32). Te îmbrăţişez, vă îmbrăţişez pe toţi!

Panapulo

La revedere, la Latzko! I-am văzut ieri feciorul! E dintr-o dragoste din Orient.

Descurcă-te!

Spre ştiinţă:

1. Vaporul „Viena” pleacă din Triest sâmbătă 1 februarie, la ora unu dimineaţa;

2. Deci trebuie să fii la Triest în seara de vineri 31 ian [uarie]. Ieşi din cloaca aia de ţară fascistă.

Pan ait

Am plătit şaizeci de şilingi, peste cei două sute florini.

Noi mergem direct. Imposibil de ajuns în aceeaşi zi la Salzburg

şi la Triest, plecind de la Viena.

Panait

33

Lundi [20 janvier 1930]

J'ai oublié de te dire dans ma lettre de ce matin qu'il faut faire visa de transit italien et visa égyptien, à moins que la Hollande se passe de l'un et de l'autre. Intéresse-toi et viens avec le passeport en règle.

Panaït

L'agence peut aussi te faire les visas, mais il faut le passeport. Elle nous a fait les nôtres.

Carte postale

[Traducere:]

Luni [20 ianuarie 1930]

Am uitat să-ţi spun, în scrisoarea mea de azi dimineaţă, că trebuie să faci viza de tranzit italian şi viza egipteană, în afară de cazul în care Olanda nu pretinde nici pe una nici pe cealaltă. Interesează-te şi vino cu paşaportul în regulă.

Agenţia poate, de asemenea, să-ţi facă vizele, dar trebuie paşaportul. Ea ni le-a făcut pe ale noastre.

Prietenie, la toată baraca.

P.I-

Dr. Weber-Bauler

61, Chemin de la Montagne

Chêne-Bougeries

Genève, le 14 mars '30

Mon cher Adrien,

Excuse-moi de te répondre avec tant de retard. Ta lettre, envoyée à Ionesco, a connu une belle aventure; réexpédiée ici par Marthe\avec d'autres lettres, dans une enveloppe trop faible qui s'est déchirée et qui a semé son contenu, elle ne m'est parvenue qu'aujourd'hui. Quant à t'écrire, moi, des travaux urgents, les courses et la lassitude m'en ont empêché.

Car je ne suis plus qu'une loque morale et physique, mon pauvre ami, écrasé de dettes, sans pouvoir me relever de mon désastre et abandonné de tout le monde. Cette histoire m'a prouvé que je n'avais pas d'amis ou presque. Personne ne s'est dérangé pour demander la moindre réparation du tort qu'on m'a fait. Torrès 2 est un phraseur et un farceur. Rolland un prudent.

Les autres ne me connaissent pas. Aucun de mes prétendus amis des lettres ne m’a écrit un mot pour m’exprimer son indignation. Silence total. Chacun regarde par deux fois avant de faire un geste qui pourrait compromettre sa situation ou lui coûter de l’argent. Que les écrasés d’injustice se débrouillent!

Voilà le spectacle de la canaille littéraire.

Tu me demandes des détails sur l’affaire de Trieste. Eh bien, ça a été la suite logique de mon refoulement. Malgré les assurances du commandant et du commissaire du bord, qu’on me permettra, sans incident, de traverser l’Italie, on ne m’a pas moins bouclé. On a commencé par m’interdire de débarquer, à 11 h. Et de prendre le Simplon, de 15 h. Vers 17 h. On est venu me conduire à la questoura où on a trouvé naturellement que je suis membre du Comité antifasciste de France. Visite au consulat roumain de Trieste, un brave italo-grec qui m’a reconnu et m’a promptement pris sur sa garantie, d’autant plus que sous ses yeux, il s’est produit une scène d’où il a pu encore mieux se rendre compte de mon humanité: une malheureuse roumaine venait le supplier de la rapatrier; comme il répondait ne pas avoir des fonds et abandonnait la pauvrette à son sort, j’ai sorti ma dernière livre sterling et je la lui ai donnée. Le consul s’est décidé alors de faire le reste pour que cette femme parvienne à la frontière roumaine.

Là-dessus, mes gardiens me ramenèrent à la questoura et de là, sans crier gare, droit à la prison!

Prétextes: 1) je ne pouvais plus avoir mon visa français, le consulat étant fermé; 2) «— Qui nous garantit que tout en ayant le visa français, vous ne serez pas refoulé par la France, comme vous l’avez été par l’Egypte?» et 3) sur ma demande de me laisser aller à l’hôtel, on m’a répondu que la police n’a pas assez de bourriques pour qu’elle en installe plusieurs à ma porte.

J’ai passé une nuit, en me promenant par toute la chambre pour fuir les punaises, alors qu’on amenait sans cesse des malheureux à cause de l’attentat qui venait de se produire la veille au Popolo d’Italia. Et je ne me voyais pas sortir, ni le lendemain, ni les jours suivants, mais Bilili est allée alerter les consuls roumains et français qui, vraiment, ont été très chics; le Français m’accordant un visa diplomatique (sans frais) et le Roumain allant, la nuit même, engueuler la questoura pour sa goujaterie. Enfin, le lendemain, alors que tout était prêt, voilà un

nouvel incident: déclarant que j'avais des places louées pour le wagon-lits du Simplon, on me répond que je dois voyager en III-ème et avec un train ordinaire parce que... (tiens-toi bien!) les agents qui m'accompagneront ne pourront voyager qu'en IIIème!?! Je devais donc m'arranger selon les possibilités de mes bourriques, alors que j'étais crevé par les onze jours de séjour sur le bateau, la mauvaise mer, les fatigues morales et physiques! Croirais-tu que le monde soit şi stupide?

Mais, mon cher Adrien, ce qui me terrasse maintenant, ce n'est pas mon sort, c'est celui de tous les hommes qui ne peuvent pas, comme moi, se débrouiller quand même. Et comment veux-tu que je n'invective pas toute cette racaille littéraire, quand je pense combien elle est loin de la souffrance des hommes, confortablement assise sur cette souffrance et vivant d'elle, comme un pou? Aussi, l'idée seule de me compter dans cette bande de profiteurs, me répugne, me met hors de moi. J'ai une envie folle de tout lâcher et plonger, mais comment plonger, quand je suis écrasé par tant de responsabilités, tant de dettes, de devoirs?

Sacrée existence!

Je suis ici pour encore une quinzaine. Et comme je vis de miettes, alors que Bilili a plus que jamais besoin de moi, je te demande şi tu ne peux pas décider Quérido ou un autre éditeur de publier en hollandais un texte d'une soixantaine de petites pages que j'édite à Paris, en plaquette de luxe3, tirée à mille deux cents exemplaires. II s'agit de l'article Confiance, paru dans Europe du 15 février et de Pour avoir aimé la terre, paru dans les Nouvelles Littéraires, du 22 février (les as-tu lus?) Mais l'article des Nouv [elles] Lit- t [éraires] n'est plus le même: il est entièrement refondu et augmenté de texte inédit. Je l'ai débarrassé de tout ce qui était trop quotidien. Ça fait ensemble une très bonne chose. Veux-tu que je t'envoie ce texte? Şi tu le places, je te rembourserais d'abord les pauvres deux cent cinquante florins.

Regarde şi tu peux arranger cette petite affaire.

Je vous serre les mains, braves amis. Ma compagne fait de même et se réjouit de pouvoir, cet été peut-être, faire la connaissance de votre amical foyer.

Ton Panaïiï

Les photos de Salzburg ne sont pas bonnes, comme tu vois.

[Traducere:]

Dr. Weber-Bauler

Chemin de la Montagne, 61

Chêne-Bourgeries

Geneva, 14 martie ’30

Dragul meu Adrian,

Iartă-mă că-ţi răspund cu atâta întârziere. Scrisoarea ta, trimisă la Ionescu, a cunoscut o frumoasă aventură: reexpediată aici de Martha 1, împreună cu alte scrisori, într-un plic preai puţin rezistent, care s-a rupt, şi şi-a semănat conţinutul pe drum, ea mi-a parvenit abia az Jar ca să-ţi scriu eu, lucrări urgente, cursele şi osteneala m-au împiedicat s-o fac.

Fiindcă, sărmane prieten, nu mai sunt decât o zdreanţă, moralmente şi fiziceşte, strivit de datorii, incapabil să-mi revin din dezastrul meu şi abandonat de toată lumea. Această păţanie mi-a dovedit că nu aveam prieteni, sau aproape deloc. Nimeni nu s-a deranjat ca să ceară cea mai mică reparaţie a nedreptăţii ce mi s-a făcut. Torrès 2 este un făcător de vorbe goale şi un farsor. Rolland, un prudent. Ceilalţi nu mă cunosc. Niciunul dintre pretinşii mei prieteni-scriitori nu mi-a trimis un cuvânt, ca să-mi exprime indignarea lui. Tăcere totală. Fiecare se uită în dreapta şi stânga, înainte de a face un gest care ar putea să-i compromită situaţia sau să-l coste bani. Cei zdrobiţi de nedreptate să se descurce singuri!

Iată spectacolul lichelelor literare.

Îmi ceri amănunte despre afacerea de la Triest. Ei bine, ea a fost urmarea logică a expulzării mele. Cu toate asigurările comandantului şi ale comisarului de bord că mi se va permite să traversez fără niciun incident Italia, nu înseamnă că nu m-au arestat. Au început prin a-mi interzice debarcarea la ora 11 şi să iau Simplonul, la ora 15. Către ora 17, au venit şi m-au dus! a chestură unde, fireşte, s-a descoperit că sunt membru în Comitetul antifascist din Franţa. Vizită la consulatul român de la Triest, un cumsecade italo-grec, care m-a recunoscut şi m-a luat, prompt, pe garanţia lui, cu atât mai mult, cu cât – sub ochii lui – a avut loc o scenă din care a putut să-şi dea şi mai bine seama de omenia mea: o nefericită româncă venise să-l roage ca s-o repatrieze; cum consulul îi răspundea că nu are fonduri şi o

abandona pe sărmana femeie sorţii sale, am scos ultima liră sterlină şi i-am dat-o. Atunci, consulul s-a hotărât să facă restul, pentru ca femeia să ajungă la frontiera română.

Apoi gardienii m-au adus din nou la chestură şi, de-acolo, fără o vorbă, direct la închisoare! Pretexte: 1) nu mai puteam să am viza franceză, consulatul fiind închis; 2) „cine ne garantează, chiar având viza franceză, că n-o să fiţi expulzat de Franţa, aşa cum aţi fost de Egipt “? şi 3) la cererea mea de a fi lăsat să mă duc la hotel, mi-au spus că poliţia n-are atâţia agenţi, ca să-şi permită să posteze în faţa uşii mele mai mulţi.

Am petrecut o noapte bătând în lung şi în lat celula, ca să scap de ploşniţe, în timp ce se aduceau neîncetat nenorociţi, din cauza atentatului din ajun la ziarul 11 Popolo d’Italia. Şi nu mă vedeam ieşind, nici a doua zi, nici în zilele următoare, dar Bilili s-a dus să-i alerteze pe consulii român şi francez care, într-adevăr, au fost foarte cumsecade, francezul dându-mi o viză diplomatică (fără plată) şi românul ducându-se, chiar în noaptea aceea, să ia la rost chestura pentru bădărănia ei. În sfârşit, a doua zi, când totul era gata, iată un nou incident: declarând că aveam locuri plătite în vagonul cu paturi al Simplonului, mi s-a spus că trebuie să călătoresc în clasa a III-a şi cu un tren personal, pentru că… (ţin-te bine!) agenţii care mă vor însoţi nu vor putea călători decât cu a treia!?! Trebuia, deci, să mă aranjez după posibilităţile paznicilor mei, în timp ce eu eram la pământ după unsprezece zile de şedere pe vapor, mare agitată, oboseli morale şi fizice! Ai fi crezut tu că lumea poate fi atât de stupidă?

Dar, dragul meu Adrian, ceea ce mă doboară acum nu-i soarta mea, ci aceea a tuturor oamenilor care nu pot să se descurce cât de cât, ca mine. Şi cum vrei tu să nu insult toată această pleavă literară, când mă gândesc cât este de îndepărtată de suferinţa oamenilor, aşezată confortabil peste această suferinţă şi trăind, ca un păduche, pe spinarea ei? Aşa că numai ideea că mă număr şi eu în banda asta de profitori îmi repugnă, mă scoate din fire. Am o poftă nebună să las totul baltă şi să mă dau la fund, dar cum să mă afund, când sunt strivit de atâtea responsabilităţi, de atâtea datorii şi obligaţii?

Blestemată existenţă!

Mă aflu aici pentru încă cincisprezece zile. Şi cum trăiesc din firimituri şi Bilili are nevoie de mine mai mult ca niciodată, te

întreb dacă nu-l poţi convinge pe Quérido sau pe un alt editor să publice, în olandeză, un text de şaizeci de păginuţe, pe care-l editez la Paris în pla chetă de lux3, tiraj o mie două sute de exemplare. E vorba de articolul încredere, apărut în Europe din 15 februarie şi Pentru că am iubit pământul, apărut în Les Nouvelles littéraires, din 22 februarie (le-ai citit?). Dar articolul - din Les Nouv [elles Littéraires] nu mai este acelaşi: a fost refăcut în întregime şi mărit cu text inedit. L-am plivit de tot ceea ce era prea legat de cotidian. Împreună alcătuiesc un lucru foarte bun. Vrei să-ţi trimit acest text? Dacă îl plasezi, ţi-aş rambursa, mai întâi, sărmanii două sute cincizeci de florini.

Vezi dacă poţi aranja această mică afacere.

Vă strâng mâinile, bravi prieteni. Tovarăşa mea, de asemenea, se bucură de-a putea face cunoştinţă cu prietenosul vostru cămin, poate chiar în vara aceasta.

Al tău,

Panait

După cum vezi, fotografiile de la Salzburg nu sunt bune.

1 Martha, soţia lui Gheorghe Ionescu.

2 Henri Torrès, avocat parizian şi prieten intim cu Panait Istrati.

3 Placheta apare cu titlul general: Pentru că am iubit pământul, Paris, Editura Denoël et Steele, 1930, cu un „cuvânt înainte” al autorului: „Oamenii care luptă pentru libertate şi dreptate vor găsi în aceste pagini cea mai sinceră contribuţie a mea (…). Amândouă articolele fixează poziţia mea de revoltat sentimental. Aş putea s-o exprim în forme felurite. N-aş putea însă spune mai mult: strigătele inimii nu se explică niciodată (…) Totdeauna am fost şi rămân soldatul pasionat, franctirorul luptei sociale, alături de adevăraţii revoluţionari, pentru o lume mai bună/’ (Republicat în voi. Nerrantsoula, Tsatsa Minnka, La Familie Perimutter, Pour avoir aimé la terre, Paris, Gallimard, 1984 col. «Folio» nr. 1594; trad. În româneşte, în vol. Amintiri, evocări, confesiuni, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, pp. 313—326 şi 491 – 494.)

35

Braila, le 11 avril 1930

Cher Adrien,

Reçu à Genève ta lettre et ton projet de conférence gaillarde

Moi, je suis depuis quatre jours dans mon village 2 et me jette en ce moment sur un beau travail, loin de toute civilisation abjecte et un peu triste d'être şi seul. Ah, şi tu était ici! — Bilili viendra pour Pâques. Je reste deux mois. Ecris-moi quand tu as envie.

Ton frère

Panaït

Carte postale

Com. Baldovineşti, jud. Braïla – Roumanie

[Traducere:]

Brăila, 11 aprilie 1930

Dragă Adrian,

Am primit, la Geneva, scrisoarea şi proiectul tău de conferinţă îndrăzneaţă.1

Eu mă aflu, de patru zile, în satul meu 2 şi mă înham în momentul de faţă la muncă straşnică, departe de orice civilizaţie abjectă şi cam trist că sunt atât de singur. Ah! dacă tu ai fi aici! Bilili va veni de Paşti. Rămân aci două luni; scrie-mi, când ai poftă.

Al tău frate,

Panait.

Com. Bal domneşti, judeţul Brăila, România.

1 Conferinţă neidentificată.

2 Baldovineşti, unde şi-a petrecut copilăria.

36

Câmpul ung-Muscel (Roumanie)

Adresse pour 1 mois:

Strada Primăverii, 1 Pour l'éternité: Braïla, str. Mihai Bravul 341

Le 24 juin '30

Mon bien cher Adrien,

Ne t'étonne pas de mon silence à tes bonnes et amicales lettres. Crois-moi: je suis un homme mort. Je n'ai plus de goût pour rien, sauf pour me démolir la santé, en travaillant comme un fou à la création de ma ferme de cochons à Baldovineşti.

Toute écriture me répugne. Quant à l'amitié, elle m'a donné le coup de grâce par R. [omain] R. [olland], avec lequel j'ai rompu, après un échange de lettres, sur la question russe. (Garde cela pour toi seul.) Aussi, j'ai quitté l'Occident, en rompant avec toute

la littératuraille.

J'écrirai encore, sûrement, mais seulement quand j'aurai une envie folle. En attendant, et comme il faut vivre de quelque chose, je lutte de toutes mes forces à monter cette ferme, qui m'assurera l'année prochaine le pain. J'en ai marre! Je veux arriver à oublier les droits d'auteur, qui ne me suffisent jamais.

Mais voilà: pour le moment, ce sont ces droits d'auteur qui me fournissent le moyen de monter ma ferme et je dois encore en demander partout. Cela m'épuise au point de me rendre malade. Je le suis, depuis un mois: malaria et histoire dans les poumons. C'est pourquoi je suis ici, station montagnarde paysanne. Je tâcherai de me retaper un peu.

Je ne lis plus rien, pas même les journaux, et je n'écris plus qu'à ceux avec qui j'ai des affaires en cours. Rarement une carte à un ami. L'amitié, elle aussi, m'a durement malmené.

Je sais que toi aussi, tu es logé à la même enseigne. Cela ne peut que nous unir encore plus. Tâche donc d'élever toi aussi tes cochons. Un jour prochain, au lieu de livres, nous échangerons de petits cochons grillés. On ne s'entendra que mieux!

Mes deux mains, fraternellement, à vous quatre

Votre Panagaki

P.S. – Şi je crève en ce moment, tu as perdu deux cent cinquante fi [orins]. (mais non: Bilili sait que je te dois cet argent et te payera.)

Traducere:]

Câmpulung-Muscel (România)

Adresă pentru o lună:

Str. Primăverii, nr. 1 Pentru eternitate: Brăila, str. Mihai Bravu, nr. 341

24 iunie *30

Scumpul meu Adrian,

Să nu te mire tăcerea mea la scrisorile tale, bune şi prieteneşti. Crede-mă: sunt un om mort. N-am chef de nimic altceva decât să-mi dărâm sănătatea, muncind ca un nebun, la înjghebarea fermei mele de porci, la Baldovineşti.

Orice scriitură mă dezgustă. Cât priveşte prietenia, ea mi-a dat lovitura de graţie, prin R [omain] R [olland], cu care am rupt, după un schimb de scrisori despre chestiunea rusă. (Păstrează asta doar pentru tine.) De aceea, am părăsit Occidentul, rupând

cu toţi zgârie-hârtie.

Desigur voi mai scrie, dar numai când voi avea o poftă nebună. În aşteptare, şi cum trebuie să trăiesc din ceva, lupt din răsputeri să pun pe roate această fermă ce-mi va asigura pâinea în anul viitor. Sunt sătul până-n gât! Vreau să izbutesc să uit de drepturile de autor, care nu-mi ajung niciodată.

Dar, iată: pentru moment, tot drepturile de autor îmi furnizează mijloacele de a-mi înjgheba ferma, şi încă mai trebuie să cer peste tot. Asta mă istoveşte şi mă îmbolnăveşte. De-o lună sunt bolnav: malarie şi-o poveste la plămâni. Din cauza asta mă aflu aci, staţiune de munte, ţărănească. Voi încerca să mă refac puţin.

Nu mai citesc nimic, nici chiar ziarele şi nu mai scriu decât celor cu care am afaceri în curs. Rareori, o carte poştală, unui prieten. Şi prietenia mi-a dat lovituri dure.

Ştiu că şi tu eşti la fel de păţit. Asta nu poate decât să ne unească încă şi mai mult. Încearcă şi tu să-ţi creşti, ca mine, porcii. Într-o zi, în loc de cărţi, o să schimbăm între noi purceluşi la cuptor. Ne vom înţelege şi mai bine.

Cu amândouă mâinile, frăţeşte, vouă la tuspatru,

Al vostru Panagaki

P.S. Dacă în clipa asta crăp, ai pierdut două sute cincizeci de fi [orini]. (Dar Bilili ştie că-ţi datorez aceşti bani şi ţi-i va plăti.)

Bilthoven, le 28 juin 1930

Mon cher Panagaki,

Qu’est-ce que tu me chantes là? Après avoir créé des chefs-d’oeuvre d’art, tu vas créer des pores? Oh! peut-être que la différence n’est pas très importante, mais quand-même, c’est rigolo! Ou bien as-tu obéi à la voix intérieure et es-tu retourné dans le sein familial, vieux cochon? À vrai dire, la chose ne m’inquiète guère. Après quelque temps, voilà que te reprend une envie folle d’écrire une histoire singulière, seulement pour faire plaisir à ton ami Adrien et à quelques autres élus de ton coeur. Avec ou sans cochons, tu resteras toujours écrivain: tu as bu à la source empoisonnée et tu es damné pour l’éternité. Et en attendant les heures suprêmes, tu élèveras tranquillement tes chers petits cochons et ton bien-être corporel. On est d’ailleurs jamais un homme mort, quand on a une âme vivante et une femme comme Bilili, quoi? Ouant à la «littératuraille», je suis

d’accord: merde à cette saloperie des gigolos bourgeois. Mais au fond, toi et moi, nous ne faisons pas de la littérature: nous nous battons et les livres sont nos armes, c’est tout. De temps en temps on le comprend et on nous regarde de travers, méfiant et inquiet: ce sont-là des moments qui valent la peine d’être vécus! Bien que ce ne soient pas des moments de succès. Mon roman Chemins qui se croisent n’a eu aucun succès. Au contraire. Tout le monde a hurlé, sans vergogne, contre ce livre, mal bâti, mal écrit, fou, sans valeur artistique, trop révolutionnaire. J’ai ri. Je râs toujours. Et le roman reste là dans les vitrines et personne n’en veut. Au diable! Je reste qui je suis et ils peuvent me baiser quelque part, les hommes de lettres indignés. Pauvres sires!

Sur le plan financier, je suis foutu. Ce cochon de metteur en scene 1 est devenu officiellement fou. Aujourd’hui, il est soigné dans un maison de santé… Foutu le procès, foutues les pièces, foutue la chère «galette»! Je cherche du travail bien payé. Peut-être le trouverai-je à la Radio Socialiste, comme responsable de la section culturelle. «P’tet ben qu’oui, p’tet ben qu’non». On verra.

Je travaille a un nouveau roman Brabançon: Mais jusqu’ ici je ne fais rien qui vaille: toutes sortes d’ennuis, de besognes, de désagréments, de saletés, m’empêchent de travailler. Que la vie est stupide de temps à autre!

L’ami Anatoléas 2 du Télégraphos d’Alexandrie m’a écrit et m’a envoyé des cigarettes. Brave garçon. II veut traduire Merijntje de l’allemand en grec. Après, tu pourras le traduire en roumain. Rieder se tait dans toutes les langues! J’ai seulement reçu de lui un exemplaire sur papier Hollande de ton Pêcheur. Merci pour cela.

Şi je m’enfonce encore plus profondément dans la merde, je te demanderai de m’envoyer chaque semaine un cochon de ta ferme; ça m’empêchera tout de même de crever de faim! Ou alors je viens près de toi travailler dans les pores!

Soigne bien ta santé, mon vieux. On doit vivre pour pouvoir lutter. Et la lutte, c’est une belle chose quoi qu’on en dise. Laisse le pauvre R. [o- main] R. [olland] avec ses millions, ses villas et sa gloire: c’est tout ce qu’il a et peut-être que c’est peu de chose, vu de l’intérieur!

La patte de tout le monde et nos meilleurs voeux pour ta

guérison! Je t'embrasse comme le cher frère que tu m'es!

Ton A.

Le fils de Latzko doit venir ici. Je lui apprendrai le hollandais et nous lui chercherons une belle place dans le commerce pour qu'il puisse vivre «honnêtement».

[Traducere:]

Bilthoven, 28 iunie 1930

Dragul meu Panagaki,

Ce tot îmi îndrugi acolo? După ce ai creat capodopere de artă, vrei să creezi porci? Oh, poate diferenţa nu-i foarte importantă, oricum e ceva de haz! Sau te-ai supus vocii lăuntrice şi. Te-ai înapoiat în sânul familiei, bătrâne porc? Drept vorbind, faptul nu mă îngrijorează deloc. După câtva timp, iată, o să te apuce o poftă nebună să scrii o povestire unică, numai ca să-i faci plăcere prietenului tău Adrian şi câtorva alţi aleşi de inima ta. Cu sau fără porci, vei rămâne pe vecie un scriitor: ai băut de la izvorul otrăvit şi vei rămâne blestemat pentru totdeauna. Şi, aşteptând ora supremă, îţi vei îngriji liniştit scumpii tăi purceluşi şi sănătatea. Dealtfel, când ai un suflet plin de viaţă şi o femeie ca Bilili, nu poţi fi niciodată un om mort, cum? Cânt despre „zgârie hârtie”, sunt de acord: în hazna cu această marfă ordinară de întreţinuţi burghezi. Dar, în fond, nici tu, nici eu nu facem literatură: noi ne batem şi cărţile sunt armele noastre. Asta-i tot. Din timp în timp, suntem înţeleşi şi priviţi chioriş, neîncrezător şi îngrijorat. Sunt clipele care merită osteneala de-a fi trăite! Deşi nu sunt clipe de succes. Romanul meu Drumuri care se încrucişează n-a avut niciun succes. Dimpotrivă. Toată lumea a urlat fără ruşine împotriva acestei cărţi, prost construită, prost scrisă, smintită, fără valoare artistică, prea revoluţionară. Am râs. Râd mereu. Şi romanul rămâne în vitrine şi nimeni nu-l vrea La dracu! Rămân ceea ce sunt şi scriitorii nedemni n-au decât să mă pupe undeva. Păcătoşii!

Pe plan financiar, sunt la pământ. Acest porc de regizor 1 a devenit nebun, oficial. Acum este îngrijit într-un ospiciu… La pământ cu procesul, la pământ cu piesele, la pământ cu banii. Caut o muncă bine plătită. Poate că o voi găsi la Radio-Socialist, ca responsabil al secţiei culturale. „Poate că da, poate că nu”. Vom vedea.

Lucrez la un nou roman Brabançon. Dar până acum n-am scris

nimic de preţ: tot felul de griji, nevoi, neplăceri, mârşăvii mă împiedică să lucrez. Cât este de stupidă viaţa din când în când!

Prietenul Anatoléas 2, de la Télégraphos din Alexandria, mi-a scris şi mi-a trimis ţigări de foi. Un om de treabă. Vrea să traducă Merijntje, din germană în greacă. După aceea, vei putea să-l traduci în româneşte. Rieder nu mai spune nimic în nicio limbă. Am primit de la el numai un exemplar din Pescuitorul [de bureţi], pe hârtie de Olanda. Îţi mulţumesc pentru el.

Dacă mă împotmolesc şi mai adânc în rahat, îţi voi cere să-mi trimiţi în fiece săptămână un purcel de la ferma ta; asta, oricum, o să mă împiedece să crăp de foame! Sau o să vin atunci să muncesc alături de tine, la porci!

Îngrijeşte-ţi bine sănătatea, dragul meu. Trebuie să trăieşti, ca să poţi lupta. Şi, orice s-ar spune, lupta e ceva frumos. Lasă-l pe bietul R [omain] R [olland] cu milioanele lui, cu vilele şi gloria lui: este tot ceea ce are şi poate că e puţin lucru, privit din interior!

Laba tuturor şi cele mai bune urări de la noi pentru însănătoşirea ta! Te îmbrăţişez, frate bun ce-mi eşti.

Al tău A.

Băiatul lui Latzko trebuie să vină aici. Îl voi învăţa olandeza şi-i vom căuta un post bun în comerţ, ca să poată trăi „onorabil “.

1 Este vorba de regizorul Nap de la Mar, care a pus în scenă două piese, după romanul Merijntje, jucând rolul principal într-una din ele. Grav bolnav, a murit după puţin timp.

2 S-au cunoscut în Egipt, în februarie 1930, Cu ocazia voiajului împreună Cu Panait Istrati. După expulzarea scriitorului nostru, A.M. De Jong şi-a continuat singur călătoria în Egipt.

38

Le Muyds sur Nyon, (Vaud) Suisse, le 6 août 1930

Mon cher Adrien,

Que fais-tu? Je m’ennuie de ta gueule! T’ai-je dit que je suis avec Bil [ili] près de Genève, donc, près de toi? Dis-moi: ne crois-tu pas possible que nous pourrions faire dans ton beau pays, ce que nous avons raté en Egypte? Bil [ili] a une voix merveilleuse! Şi vous avez là-bas des pays protestants, elle leur chanterait un Bach qu’ils n’ont jamais entendu. Toi, tu leur dirais tes bêtises et moi, les miennes. Mais cela nous permettrai de gagner un peu de galette, fraternellement partagée à trois, et Bil [ili] verrait ce que sont les de Jong chez eux. Allons, mon brave, sois notre manager!

Autre chose: mon nouveau livre, bien beau, Tsatsa Minnka est à peu près fini. N'as-tu pas une revue pour le publier? C'est pour me débarrasser de ce que je te dois (les deux cent cinquante fi [orins]). — Nous pourrions être chez toi vers le début de septembre.

Fraternellement,

Panaït

Carte postale

[T raducere:]

Le Muyds sur Nycn (Vaud), Elveţia 6 august 1930

Dragul meu Adrian,

Ce faci? Mi-e dor de gura ta! Ţi-am spus că sunt cu Bilili, lângă Geneva, deci aproape de tine? Spune-mi: nu crezi posibil că am putea face în frumoasa ta ţară, ceea ce am ratat noi în Egipt? Bil [ili] are o voce minunată! Dacă aveţi acolo ţinuturi protestante, ea le-ar cânta un Bach cum n-au mai auzit. Tu le-ai spune prostiile tale şi eu, pe ale mele. Dar asta ne-ar înlesni să câştigăm ceva. Bani, împărţiţi frăţeşte în trei, iar Ril [ili] ar vedea de ce sunt în stare de Jong, la ei acasă. Haide, viteazul meu, fii managerul nostru!

Altceva: Ţaţa Minca, noua mea carte, destul de frumoasă, este aproape gata. N-ai vreo revistă ca s-o publici? Ca să mă scap de ceea ce îţi datorez (cei două sute cincizeci de fi [orini]). Am putea să fim la tine, către începutul lui septembrie.

Frăţeşte,

39

Biltheven, le 9 mars 1961

Mon cher vieux Panagaki,

Que fais-tu pour le moment et où t'es-tu retiré? On n'entend plus rien de toi! Voilà des mois et des mois que je t'ai adressé ma dernière lettre en Suisse. Pas de réponse. J'ai vu une fois ton nom dans les journaux, à propos d'un incident, lors d'une assemblée à Iaşi 1 où l'on s'est battu à coups de revolver; tu as été conduit à ton hôtel sous la protection de la police. Puis, plus rien. Silence mortel… Je renonce à tout espoir de retrouver ta trace dans le monde.

Comment vas-tu, sacré bougre de vagabond? Pas encore riche à millions? Toujours traânant ton âme inassouvie à travers ce monde ingrat…

F r at ernellement,

Adrien

[T raducere:]

Biltheven, 9 martie 1931

Dragul meu Panagaki,

Ce faci tu deocamdată şi unde te-ai retras? Xu se mai aude nimic de tine! Au trecut luni şi luni de când ţi-am trimis ultima mea scrisoare în Elveţia. Niciun răspuns. Am văzut, o dată, numele tău în ziare, privitor la un incident, în timpul unei reuniuni la Iaşi, unde s-a luptat cu focuri de revolver, tu ai fost condus la hotel, sub ocrotirea poliţiei.1 Apoi, nimic. Tăcere de moarte… Renunţ la orice speranţă de a-ţi da de urmă în lume.

Cum îţi merge, afurisit vagabond fără pereche? încă n-ai devenit milionar? Mereu târân- du-ţi razna sufletul nepotolit, în această lume ingrată.

Frăţeşte,

Adrian

1 Scriitorii ieşeni, în frunte cu Mihail Sadoveanu, au organizat un „festival literar “, în sala cinematografului „Trianon”, în cinstea lui Panait Istrati. Bande de huligani, antisemiţi, au provocat dezordini, cu spargeri de geamuri, răniţi şi ciocnire cu armata. Festivalul s-a amânat a 18 ianuarie 1931, când s-a ţinut, luându-se măsurile de ordine necesare.

40

Braïla (Roumanie) str. Mihai Bravu, 341

Le 9 avril ’31

Mon cher Adrien,

Je regarde ta dernière, depuis des jours et des jours, et je n’ai pas la force de te répondre. Je suis mort. Je crois que tout est fini pour moi.

Le mal me vient de Bilili, qui vit depuis deux ans avec un médecin de Vienne et qui, le mois de septembre dernier, s’est mariée avec lui.

Donc, tout ce qu’elle me montrait et me disait, était faux. Maintenant, je ne sais plus rien d’elle.

Je vis en Roumanie, dans ma ville natale, Braïla, où je me suis construit une maisonnette 1, qui devait être un nid d’amour et qui n’est plus qu’un tombeau.

Je ne travaille plus rien. Aussi, mes revenus ont fondu. Je n’ai

plus rien à recevoir. Je vis des emprunts, dont les intérêts m’écrasent.

Ah, mon pauvre Adrien! Ce n’est pas toujours gai d’être sur ses deux pattes.

Je suis sans cesse malade, je ne mange presque plus rien et ne pèse plus que cinquante-deux kg.

Soyez, tous, bien-portants. Adieu!

Ton Panaït

[T raducere:]

Brăila (România) str. Mihai Bravii, 341

9 aprilie ’3I

Dragul meu Adrian,

Mă uit la scrisoarea ta ultimă, de zile întregi, şi nu am puterea să-ţi răspund. Sunt ca şi mort. Cred că totul s-a sfârşit pentru mine.

Hăul îmi vine de la Bilili, care trăieşte, de doi ani, cu un medic de la Viena şi, în septembrie trecut, s-a căsătorit cu el.

Deci, tot ce-mi arăta şi-mi spunea ea era fals. Acum nu mai ştiu nimic despre ea.

Trăiesc în România, în oraşul meu natal, Brăila, unde mi-am construit o căsuţă l, care trebuia să fie un cuib de dragoste şi nu mai este decât un mormânt.

Nu mai lucrez nimic. Din cauza asta, veniturile mele s-au topit. Nu mai am nimic de primit. Trăiesc din împrumuturi, ale căror dobânzi mă copleşesc.

Ah, bietul meu Adrian! Nu-i totdeauna vesel să stai pe două picioare.

Sunt neîncetat bolnav, nu mănânc mai nimic şi nu cântăresc mai mult de cincizeci şi două de kilograme.

Să fiţi cu toţii sănătoşi. Adio!

Al tău,

Panait

1 Şicanat de autorităţile locale, părăsise Baldovineştii şi se retrăsese la Brăila, la vechiul său prieten Nicu Constantinescu, pe al cărui teren îşi construieşte o căsuţă (două camere, lumină electrică şi apă curentă).

41

Bilthoven, le 13 avril 1931

Mon pauvre Panagaki,

Que puis-je te dire? Rien qui vaille peut-être. Le sort t'a frappé dans tes côtés faibles comme c'est son habitude. Toi qui es tout coeur, tu devais périr un jour ou l'autre par l'amour ou l'amitié. Le coup t'est porté par Bi- lili, l'être que tu as aimé le plus profondément, adoré comme un ange du ciel, admiré comme artiste, camarade, apparition humaine. Toi, aimé de mille femmes passionnées, qui auraient pu te donner tout sans presque rien te demander, tu as choisi comme compagne de ta vie tumultueuse entre toutes justement Bilili la plus indigne! … Voilà le guet-apens! adroitement mis sur ton chemin.

Je n'ai presque pas connu Bilili. Je ne l'ai point aimée. Je ne sais pourquoi. Mais je te jure que je ne serais jamais, jamais devenu confidentiel avec elle comme je l'étais du premier moment avec toi. Je n'avais pas de confiance en cette belle femme avec son visage clos et impassible, ses yeux noirs, mais sans chaleur, son être hautain et égoïste. Car c'est comme cela que je l'ai sentie depuis notre rencontre à bord du «Vienna» à Trieste, jusqu'à notre adieu à Alexandrie. Cependant ce n'était pas à moi de te tenir des cours de psychologie, de te dire mes sentiments secrets: dans ces jours-là sans doute tu ne m'aurais pas su gré de cela et je n'avais d'aileurs aucune preuve de mes arrière-pensées. Mais je ne l'aimais guère. Je me demandais şi peut-être c'était une ignoble jalousie d'ami et j'ai étudié cette femme plus âprement. Sans autre résultat que de la trouver froide, plus morne, plus impénétrable; dans aucun sens une femme pour toi. Et c'est elle que tu as choisie, toi qui as la prétention de connaâtre les humains, de comprendre les femmes à fond! Pauvres de nous! Şi l'amour nous entre dans les entrailles, toute notre sagesse, tout notre savoir, toute notre raison s'envolent comme des vapeurs vagues dans le ciel bleu d'un beau jour de printemps trompeur. Comme des enfants, comme des imbéciles nous nous laissons enchanter par „l'éternelle idole", mener par les menottes tendres d'un faux être, qui n'est qu'un bourreau sans pitié, sans vergogne, sans dignité, sans délicatesse, un monstre de l'enfer des sentiments: la femme sans coeur. Connais-tu le terrible poème de Baudelaire dans Les Fleurs du Mal: Bénédiction? Lis-le: il t'a vengé avant ta naissance!

Elles sont fortes ces petites femmes-là! Quelles putains! Te

faire payer ses études à Vienne. Te laisser organiser une tournée en Egypte pour la faire célèbre, la faire arriver au moins. Jouer la compagne aimante, la douce, la tendre maâtresse, prête à faire tout pour toi – et te trahir déjà dans ces temps-là, tenir derrière son dos, dans sa petite main caressante, le poignard qui devait être plongé au moment propice dans le coeur enthousiaste qui l'aimait à la folie, après l'avoir usé dans un but égoïste! Quelle immense ordure! Quelle froideur glaciale! Quelle bourgeoise ignoble, plus malpropre que la dernière fille de la rue.

Je comprends, mon pauvre vieux, que le coup a été terrible, que tu te sens brisé, broyé, mis en lambeaux par cette garce, que tu avais mise sur ùn piédestal tellement haut au-dessus du commun, loin du vulgaire. Pourtant il faut se demander: à quoi bon se faire de la bile, se manger d'amertume, se ronger le coeur? Tu en as vu d'autres, mon cher! Tu as perdu la Russie, ta croyance à la sainteté de la révolution, presque la confiance dans l'oeuvre régénératrice de la classe ouvrière révolutionnaire. Tu n'as pas été brisé. Tu t'es relevé, tu as crié, tonné, tu as jeté ton énorme cri à travers le monde. Tu es quelqu'un, tu es quelque chose, quelque chose qui restera dans l'histoire de la vie spirituelle. Et tu te laisserais flanquer par terre et pour tout de bon par une garce pareille? Allons donc! Au drapeau! mon brave! serrons nos rangs! Tu n'aimes pourtant pas être le triste héros d'une tragi-comédie de la vie bourgeoise! D'être cité dans ton rôle de chien fidèle qui meurt de chagrin de se voir trahi par une maâtresse comme on en trouve à tous les coins de rue.

Je ne veux pas te croire atterré irréparablement. Sais-tu le noble art de la boxe? Je peux t'imaginer «knock down», jamais «knock out» 1! Relève-toi vite avant que le grand «referee» de la partie, qui est la vie elle- même, n'ait prononcé le „dix" fatal! Es-tu un «barbâtt à sa mesure»? N'y pense pas! Tu as autre chose à faire que de succomber sous le mal d'amour, la honte de l'amant trompé. On pleure quand on a perdu une femme idéale, supérieure, pas quand on est quitté par une vilaine fille de basse-cour, une putain de quat'sous, une choriste de l'Opéra-comique. On se donne une gifle en vertu de sa bêtise, on hurle contre son coeur traâtre qui ne nous laisse pas un grain de raison quand il est ruminé par «le souffle le plus tendre du divin amour», tant chanté par Jean-Jacques, tant et şi superbement ironisé et

ridiculisé par le terrible Voltaire – et puis: on rit d’aissance parce qu’on l’a échappé şi belle! Quoique tu en dises, Panaït, tu n’es pas fait pour le rôle de mari, pour un amour durable. Sois heureux que le sort t’a repoussé devant une nouvelle bêtise. II t’a rudoyé, j’en conviens, et tu te sens les reins cassés pour le moment, mais je crois fermement que tu gagneras à ce coup terrible. Voyons, tu ne vas pas te perdre pour la première venue qui c’est glissée traâtreusement dans ta vie et ton coeur: dans l’espoir que tu lui ferais une vie belle, abondante de femme connue, d’épouse d’un écrivain célèbre et richissime. Ce ne sont pas seulement les pauvres Sima 2 qui savent jouer double jeu et gagner toujours! Bilili a joué sur deux cartes (peut-être sur plusieurs!) et la tienne n’a pas eu la veine de gagner; alors elle s’est mise du côté de l’autre, voilà tout. Tu me diras: ça me fait une belle jambe! Sûrement, pauvre bougre! Parce que tout vaut mieux que de jouer à l’infini avec une voleuse qui triche tout le temps. Mieux vaut perdre d’un seul coup une grande fortune que d’être chipé sou pour sou, pendant de longues années douloureuses, énervantes, éreintantes.

/"Et les pauvres cochons de ta ferme? Et ces autres pauvres cochons: tes livres à écrire? Tsatsa Minnka à vrai dire ne m’a pas plu. J’v ai trouvé de belles pages, mais comme ensemble c’est fade, c’est trop angélique, trop «chrétien», c’est en plus forcé, de la littérature, je n’ai pas senti la griffe du lion, ce n’est pas toi enfin. Tu te dois une revanche formidable, mon vieux, et dans ton âme bouleversée il doit mûrir un tonnerre, qui éclatera avec un vacarme à tout briser. Je te l’ai dit l’année dernière: tu as bu de la source empoisonnée, tu es devenu écrivain, tu le resteras, tu devras écrire jusqu’à ta dernière goutte de sang, ton dernier soupir. II ne faut pas m’en vouloir de t’avoir dit mes véritables sentiments sur Tsatsa Minnka: je ne veux pas mentir à un ami, c’est parce que je t’aime tant que je ne peux pas aimer ce livre-là qui est vraiment au-dessous de ton génie. Je crois maintenant comprendre comment s’est produit le malheur de ce roman raté, mais même s’il n’était pas question de choses tellement déchirantes, je ne t’aimerais pas moins pour avoir écrit un livre qui ne me plaît pas. Mais je tiens à dire la vérité, justement aux amis que j’aime le plus fraternellement, bien que je ne veuille nullement les blesser. C’est compris, hein? J *

Co (qui est une femme comme je t’en souhaiterais une!) t’envoie deux gros baisers sur tes maigres joues d’homme qui ne pèse plus que 52 kg. Elle est bien peinée par ta mésaventure, bien qu’elle soit elle-même dans une période bien pénible: sa mère est mourante, il n’y a plus d’espoir et nous

••

Pasaj anulat în originalul scrisorii.

Attendons d’un moment à l’autre la nouvelle de son décès: nous venons de Delft, où nous attendions depuis deux jours et demi, mais j’ai forcé Co d’aller à la maison, parce que l’attente de cette mort l’énervait trop: je ne voulais pas la voir devenir malade à son tour. Mels a été très affligé de sa rencontre avec le grand et sinistre mystère. Gudi avait peur, sans en être trop profondément ravagée: elle est trop jeune pour cela.

Notre voyage sur la Côte d’Azur est raté. En tout cas pour le moment. Je ne sais pas quand nous voyagerons maintenant. Probablement après une ou deux semaines, car je veux à tout prix que Co se repose, ce qui est plus nécessaire que jamais.

Allons, mon frère chéri, c’est convenu, hein: on sera fort, on ne désertera pas le drapeau des philosophes, qui peuvent rire de tout parce qu’ils comprennent tout jusqu’au plus profond de leurs entrailles les plus secrètes?. On ne se laissera pas décourager, ni mourir par la conduite d’une grue qui a mangé tes gros sous, une toute petite partie de ta vie de vagabond et un mince morceau de ton coeur immense! On ne s’envole pas jusque dans le centre des lumières du ciel pour se laisser perdre dans le trou noir d’un cul de femme qui se le fait payer! Bêtise, mon vieux! Rien pour nous autres, les gaillards des grandes routes de la vie. Secoue ta crinière, serre tes dents, tes poings et le bas du ventre et en avant! Ouand nous reverrons-nous? Et où? Quelque chose me dit que ce sera dans pas trop de temps. Qui sait! Quelque vent heureux peut te porter plus près de nous et nous nous hâterons à l’heureuse rencontre.

Bien des amitiés de nous tous. Poignée de main vigoureuse et réconfortante de ton ami pour toujours.

Adrien

[T raducere:]

Bilthoven, 13 aprilie 193 î

Bietul meu Panagaki,

Ce pot să-ţi spun? Nimic bun, poate. Soarta te-a lovit, ca de obicei, în părţile tale slabe.. Tu, care eşti numai inimă, trebuia să pieri într-o zi sau alta, din dragoste sau prietenie. Lovitura ţi-a dat-o Bilili, fiinţa pe care ai iubit-o cel mai adânc, adorată ca un înger din cer „admirată ca artistă, tovarăşă, întrupare omenească. Tu, cel iubit de mii de femei pasionate* care ţi-ar fi putut da totul fără să-ţi ceară aproape nimic, ai ales dintre toate, ca tovarăşă a. Vieţii tale tumultuoase, tocmai pe Bilili, cea mai nedemnă! … Iată capcana! pusă cu dibăcie pe drumul tău.

Aproape n-am cunoscut-o pe Bilili. N-am iubit-o deloc. Nu ştiu pentru ce. Dar îţi jur că niciodată, niciodată n-aş fi devenit confidenţial cu ea, aşa cum am fost, din primul moment cu tine. N-aveam încredere în această femeie frumoasă, cu o faţă închisă şi rece, ochi negri dar fără căldură, fiinţă trufaşă şi egoistă. Căci aşa am simţit-o de la întâlnirea noastră la Triest, la bordul „Vienei “şi până la despărţirea noastră la Alexandria. Cu toate acestea, nu depindea de mine ca să-ţi ţin cursuri de psihologie, de a-ţi destăinui părerile mele secrete; fără îndoială, în acele zile, tu nu mi-ai fi fost recunoscător şi dealtfel nici nu aveam vreo dovadă pentru rezervele mele. Dar n-o iubeam deloc. Mă întrebam dacă nu sunt poate prada unei gelozii josnice de prieten şi am studiat această femeie şi mai temeinic. Fără alt rezultat, decât s-o găsesc mai rece, mai ursuză, mai ferecată în sine; în niciun caz o femeie pentru tine. Şi tu pe ea ai ales-o, tu care ai pretenţia de-a cunoaşte naturile omeneşti, de-a cunoaşte femeile până-n străfunduri t Sărmanii de noi! Dacă dragostea ne pătrunde până-n rărunchi, întreaga noastră înţelepciune^

Toată învăţătura noastră, întreaga noastră raţiune îşi iau zborul ca nişte nori alburii pe cerul albastru al unei zile frumoase, de primăvară înşelătoare. Ne lăsăm fermecaţi de „idolul “etern, ca nişte copii, ca nişte nătărăi duşi de cătuşele tandre ale unei făpturi prefăcute, care nu-i decât un călău fără milă, fără ruşine, fără demnitate, fără scrupul, un monstru din iadul sentimentelor: femeia fără inimă. Cunoşti tu straşnicul poem al lui Baudelaire din Florile răului: Binecuvântarea? Citeşte-l: te-a răzbunat înainte de-a te naşte!

Sunt puternice aceste femeiuşti! Ce paceaure! Să te facă să-i plăteşti studiile la Viena. Să te lase să organizezi un turneu în Egipt, ca s-o faci celebră, s-ajungă cel puţin acolo. A se preface

tovarăşa iubitoare, blândă, metresa tandră, gata să facă totul pentru tine – şi să te trădeze în acelaşi timp, să ţină la spate, în mânuţa-i mângâietoare, pumnalul, care trebuia înfipt la momentul potrivit în inima entuziastă ce-o iubea la nebunie, pe care o folosise în scop egoist! Ce murdărie fără margini! Ce indiferenţă glacială! Ce burgheză josnică, mult mai destrăbălată decât ultima femeie de stradă.

Înţeleg, dragul meu, că lovitura a fost cumplită, că te simţi zdrobit, distrus, sfâşiat în bucăţi de această târfă, pe care ai urcat-o pe un piedestal atât de sus deasupra obişnuitului, departe de ceea ce-i vulgar. Totuşi, trebuia să te întrebi: pentru ce să-ţi faci inimă rea, să te laşi înghiţit de amărăciune, să-ţi mistui inima? Ai văzut, dragul meu, atâtea altele! Ai pierdut Rusia, credinţa ta în sfinţenia revoluţiei şi aproape încrederea în opera regeneratoare a clasei muncitoare revoluţionare. Şi n-ai fost nimicit. Te-ai ridicat, ai strigat, ai tunat, ţi-ai aruncat nemăsuratul strigăt în întreaga lume. Tu eşti cineva, însemni ceva, ceva care va rămâne în istoria vieţii spirituale. Fe-ai lăsa, oare, trântit la pământ fără speranţă, de-o atare paceaură? Haide, deci! Sus stepgnl! Voinicul meu! să strângem rândurile! Totuşi, nu-ţi place să fii tristul erou al unei tragicomedii burgheze! Să fii pomenit în rolul de câine credincios, care trage să moară de durere vr’zându-se trădat de-o stăpână, pe care o găseşti la orice colţ de stradă.

Nu vreau să te cred doborât definitiv. Cunoşti arta nobilă a boxului? Pot să mi te închipui „knock down”, niciodată „knock out “1! Ridică-te repede înainte ca marele „arbitru “al partidei, care este însăşi viaţa, să rostească „zecele “fatal! Eşti tu un „bărbat pe măsura ei “? Nici să te gândeşti! Ai altceva de făcut, decât să fii doborât de-o suferinţă în dragoste, umilirea amantului înşelat. Se plânge atunci când ai pierdut o femeie ideală, superioară, nu când eşti părăsit de-o găinăreasă păcătoasă, de-o paceaură de doi bani, coristă la Opera-comică. Îţi tragi o palmă pentru prostia comisă, urli împotriva propriei inimi trădătoare, care nu ne lasă niciun pic de raţiune atunci când este rumegată de „cel mai tandru suflu al dragostei divine “, atât de preamărit de Jean-Jacques (Rousseau), atât de superb ironizat şi ridiculizat de grozavul Voltaire – şi apoi se râde pe săturate pentru că ai scăpat cu faţa curată! Orice ai spune, Panait, tu n-ai fost făcut pentru

rolul de soţ, pentru o dragoste trainică. Fii fericit, că soarta te-a dat la o parte în faţa unei noi prostii. Recunosc că ai fost tratat cu asprime şi deocamdată eşti distrus, dar sunt încredinţat că vei câştiga în urma acestei lovituri teribile. Haide, n-o să te pierzi din pricina primei venite, care s-a strecurat în mod perfid în viaţa şi în inima ta, sperând că tu ai să-i oferi un trai frumos, îmbelşugat, de femeie celebră, soţia unui scriitor celebru şi foarte bogat. Nu-s numai de-alde bieţi Sima 2, care ştiu să joace dublu şi să câştige întruna! Bilili a mizat pe două cărţi (poate chiar mai multe!) şi cartea ta n-a avut noroc să câştige; atunci ea a trecut de partea cealaltă, asta-i tot. Tu îmi vei spune: „La ce-mi foloseşte! “Desigur, săr- inanule! Pentru că tot e mai bine decât să joci la nesfârşit, cu o hoaţă care trişează întruna. E mai bine să pierzi dintr-odată o avere mare, decât să fii ciupit gologan cu gologan, un lung răstimp de ani dureroşi, sâcâitori, istovitori.

[Şi bieţii porci din ferma ta? Şi ceilalţi „bieţi porci “– cărţile pe care le ai de scris? Ţaţa Minca, ca să spun drept, nu mi-a plăcut. Am găsit în ea pagini frumoase, dar ca întreg este ştearsă, prea angelică, prea „creştinească “; în plus este ceva forţat, este literatură, n-am simţit gheara leului, în sfârşit, nu mai eşti tu. Îţi datorezi ţie însuţi o revanşă grozavă, dragul meu, iar în sufletul tău răscolit trebuie să se acumuleze tunetul care va exploda cu un vuiet nimicitor. Ţi-am spus-o anul trecut: tu ai băut din izvorul otrăvit, ai devenit scriitor, vei rămâne scriitor, va trebui să scrii până la ultima ta picătură de sânge, până la ultimul suspin. Să nu-mi porţi pică fiindcă ţi-am spus adevăratele mele sentimente privitor la Ţaţa Minca: nu vreau să mint pe un prieten; tocmai pentru că te iubesc atât, nu pot eu iubi această carte care este cu adevărat sub nivelul geniului tău. Acuma cred că înţeleg cum s-a întâmplat nenorocirea cu cartea asta ratată, dar chiar de n-ar fi fost vorba de lucruri atât de sfâşietoare, nu te-aş iubi mai puţin fiindcă ai scris o carte care nu-mi place. Dar tocmai prietenilor pe care-i iubesc frăţeşte ţin să le spun adevărul, cu toate că nu vreau să-i rănesc în niciun chip. Ne-am înţeles, da?]

Co (care e o femeie cum ţi-aş dori şi ţie) îţi trimite două săruturi straşnice pe obrajii tăi supţi de om care nu cântăreşte decât 52 kg. E foarte mâhnită de necazul tău, cu toate că ea însăşi e într-o perioadă foarte grea: mama ei e pe moarte, nu mai e nicio speranţă, şi aşteptăm din clipă în clipă vestea morţii ei;

venim de la Delft, unde aşteptam de două zile şi jumătate, dar am obligat-o pe Co să meargă acasă, pentru că aşteptarea acestei morţi o agita prea mult: nu vroiam s-o văd îmbolnăvindu-se şi pe ea. Mels a fost zguduit de întâlnirea cu această funestă taină. Lui Gudi îi era frică, fără să fie mult prea adânc răvăşită: e prea tânărâ pentru asta.

Călătoria noastră pe Coasta de Azur e ratată; în orice caz pentru moment. Nu ştiu acum când vom mai călători. Probabil după o săptămână sau două, căci vreau cu orice preţ să se odihnească Co, ceea ce, pentru moment, e mai necesar ca oricând.

Haide, fratele meu drag, ne-am înţeles, nu-i aşa? ne vom ţine tari, nu vom părăsi stindardul filosofilor, care pot râde de toate, fiindcă ei înţeleg totul până-11 străfundul măruntaielor lor cele mai secrete. Nu ne vom lăsa descurajaţi, nici să murim din cauza vreunei paceaure care ţi-a mâncat bani mulţi, o foarte mică parte din viaţa ta de vagabond şi o neînsemnată bucăţică din inima ta nemăsurat de mare! Nu-ţi iei zborul până-n înaltul luminos al cerului, pentru a te lăsa pierdut în fundul unei femei, care şi-l negustoreşte! Prostie, dragul meu! Nimic pentru noi, ăştilalţi, voinicii marilor drumuri. Scutură-ţi coama, scrâşneşte din dinţi, încordează-ţi pumnii şi partea de jos a pântecului şi înainte! Când ne vom revedea? Şi unde? Ceva îmi spune că nu va fi peste prea mult timp. Cine ştie! Vreun vânt fericit te va aduce poate mai aproape de noi şi noi ne vom grăbi spre fericita reîntâlnire.

Multă prietenie de la noi toţi. O strângere viguroasă de mână şi reconfortantă de la prietenul tău de totdeauna.

Adrian

1 Aluzie la meciurile de box, când unul din adversari este knock doivn, căzut la podea dar care se ridică, înainte ca numărătoarea s-ajungă la fatidicul 10, când arbitrul îl declară kncck out, adică un învins.

2 Bărbatul Ţaţei Minca, din romanul cu acelaşi nume al lui Panait Istrati.

42

Braâla, le 25 avril ’31

Str. Mihai Bravu, 341

Mon cher Adrien,

Ta grande lettre m’a beaucoup ému. Tu es un vrai ami pour

moi. Je te remercie. Et je voudrais faire tout mon possible pour me retrouver encore un moment dans ta brave compagnie. Autrefois, cela m'était facile. Mais aujourd'hui, d'ici, c'est tout un voyage!

Tu es à la Mer du Nord. Moi, sur le Danube, à l'Embouchure. Et pauvre comme Job ne l'a jamais été. Comment nous revoir?,

S: Şi tu voulais entreprendra ce voyage, ce-ne serait que le voyage seul, qui-te: coûterait. Pas un sous de plus. Je suis- très bien installé. J'ai déjà reçu pas mal d'amis, du pays et de l'étranger, de Vienne, dr. Ervin Rieger et de Genève, le graphologue Franzoni, le peintre Boissonnas (qui illustre l'édition de luxe, Tsatsa Minnka). Je te montrerais ce magnifique Danube, ses méandres, pays de Codine. Tu pourrais même facilement gagner ton voyage, en écrivant ce que tu as vu. Car, il ne faut pas en douter, tu ramasserais un matétriel unique en Europe, pour un livre.

Puis, après deux ou trois semaines passées ici, je viendrai chez toi, avec une aimable et b. Elle roumaine, une étudiante en physique et chimie, qui fait la joie de mes tristes jours d'aujourd'hui2.

Je tâcherai, pendant ce temps, de trouver l'argent pour le voyage, aller et retour jusque chez toi, où, je le sais bien, je n'ai rien à dépenser pendant le séjour.

Veux-tu examiner cette proposition? Ce ne sera pas la folie d'Egypte. II n'y aura aucune surprise désagréable, car je suis chez moi. Fais-moi ce grand plaisir, cette grande joie, mon Adrien! Viens ici.

Réponds vite!

A toi, à Co, et aux enfants, votre frère Panait

(Pour le télégraphe, il suffit>: Panaït Istrati, Braïla.)

[T raducere:]

Brăila, 25 aprilie '31

Str. Mihai Brava, 341

Dragul meu Adrian,

Marea ta scrisoare m-a emoţionat mult. Eşti pentru mine un adevărat prieten. Îţi mulţumesc. Aş vrea să fac tot ce-mi stă în putinţă, ca să mă regăsesc încă o dată, în tovărăşia ta onestă. Altă dată, îmi era lesne. Dar acum, de aici, e o călătorie adevărată!

Tu eşti la Marea Nordului. Iar eu, la Dunăre, pe Vărsătură. Şi sărac, cum nici Iov n-a fost. Cum să ne revedem?

Dacă tu ai vrea să porneşti în această călătorie, ar fi numai drumul care te-ar costa. Niciun ban mai mult. Eu sunt foarte bine instalat. Am şi primit, nu puţini amici, de aici şi din străinătate: dr. Erwin Rieger l, de la Viena, grafologul Franzoni, de la Geneva şi pictorul Boissonnas (care ilustrează ediţia de lux, Ţaţa Minca.) Ţi-aş arăta această Dunăre magnifică, cu meandrele ei, ţara lui Codin. Ai putea chiar să-ţi fructifici uşor voiajul, scriind ceea ce ai văzut. Fiindcă, nu trebuie să te îndoieşti, vei aduna un material unic în Europa, pentru o carte;

Apoi, după două sau trei săptămâni petrecute aici, voi veni la tine împreună cu o prietenoasă şi frumoasă româncă, studentă la fizică şi chimie, care face bucuria tristelor mele zile de acum.2

Voi încerca, între timp, să găsesc banii pentru călătorie, dus-întors până la tine, unde»

O ştiu bine, nu voi avea nimic de cheltuit tot timpul şederii.

Vrei sa examinezi această propunere? Nu va fi nebunia din Egipt. Nu va fi nicio surpriză dezagreabilă, deoarecc sunt la mine acasă. Fă-mi această mare plăcere, această mare bucurie, Adrian al meu! Vino aici!

Răspunde-mi iute!

Ţie, lui Co şi copiilor fratele vostru Panait.

(Pentru telegraf, este suficient: Panait Istrati, Brăila.)

1 Erwin Rieger a scris un interesant articol-interviu, intitulat Begegnung mit Panait Istrati, apărut în ziarul Neue Freie Presse, Viena, 27 octombrie 1935. (Tradus în limba română şi publicat de revista Pasărea albastră, Bucureşti, 4 decembrie 1935.)

Ö Margareta Izescu, cu care se căsătoreşte la 18 aprilie 1932.

43

Bucarest, le 15 juin 193î

Mon cher Adrien,

Je serai à Paris lundi 22 e., pour renflouer mes affaires, qui sont au fond de l’océan. Depuis deux mois je ne reçois plus rien de Rieder et n’ai plus un sou de revenu. Aussi, j’ai emprunté pour vivre et pour venir à Paris.

Mais, malgré la dureté de mon sort, je viens quand même accompagné de ma belle étudiante, qui m’a tiré de l’abâme et m’a donné le goût de vivre et de travailler.

Comment nous reverrons-nous? Ecris-moi chez Ionesco, 24 rue du Co- lisée. Je ne veux pas faire ce voyage sans te revoir, Toi, mon frère şi constant.

A vous tous, votre

Panagaki.

Carte postale It raducere:]

Bucureşti, 15 iunie 1931

Dragul meu Adrian,

Voi fi la Paris, luni 22 e (urent), pentru despotmolirea afacerilor mele, care sunt în fundul oceanului. Nu mai primesc nimic de două luni de la Rieder şi n-am niciun ban venit. Aşa că m-am împrumutat ca să trăiesc şi ca să pot veni la Paris.

Dar, în ciuda asprimii sorţii mele, vin totuşi întovărăşit de frumoasa mea studentă, care m-a scos din prăpastie şi mi-a dat pofta de-a trăi şi lucra.

Cum ne vom revedea? Scrie-mi la Ionescu, str. Colisée nr. 24. Nu vreau să fac acest voiaj fără a te revedea, pe tine, fratele meu atât de statornic.

Vouă, tuturor, al vostru

44

Menton, le 16 juillet 1931

Cher Adrien, me voilà chez Reiss l, sans le penser. C’est que mes poumons sont foutus. Les docteurs de Paris, après radiographie peu encourageante, m’ont envoyé à l’air et au repos complet. Pourtant, j’aurais tant voulu vous revoir, toi et les tiens. A quand donc?

Amitiés à toute la maisonnée. Ton

Panaït

Carte postale

[T raducere:]

Menton, 16 iulie 1931

Dragă Adrian, iată-mă la Reiss *, pe negândite. E din cauza plàmânilor mei, duşi pe copcă. Doctorii de la Paris m-au trimis la aer şi odihnă completă din cauza radiografiilor puţin încurajatoare. Totuşi, atâta am dorit să vă revedem, pe tine şi ai tăi. Deci, pe când?

Prietenie tuturor ai casei. Al tău,

Panait.

1 Jean Reiss, proprietarul pensiunii „Les Sapins “(Brazii). S*au

împrietenit încă din vremea când Panait Istrati era fotograf ambulant.

45

Bilthoven, le 28 septembre 1931

Mon cher Panagaki,

J'ai enfin retrouvé ton adresse à Braïla et je m'empresse de te communiquer deux mots en toute hâte. Ouand tu es passé par Salzbourg, j'étais parti depuis deux jours; Latzko s'était promis beaucoup de plaisir à te rencontrer ne serait-ce que pour dix minutes. Et voilà que le petit Déri tombait tout à coup et assez gravement malade. Voilà pourquoi tu n'as vu personne à la gare, évidemment, à ta grande et désagréable surprise. Je t'entends jurer d'ici en n'apercevant ni l'un ni l'autre, à Salzbourg et ne comprenant nullement pourquoi ces deux «salauds de littératurailleurs» se foutaient de toi de la sorte! maintenant tu sais qu'il n'v avait que des hasards malencontreux. Donc! …

Fais-moi savoir tout de suite comment tu te portes! Je crains que tu ne te tues, en ne te soignant guère, vivant tel un fou enragé – comme toujours –, fumant tes exécrables centaines de cigarettes puantes et asphyxiantes et buvant des hectolitres de café noir trop fort, pour ne pas parler de choses plus funestes encore. Travailles-tu? A quoi? Et les chers cochons? Ici, ils ne valent plus rien; le lard: 5 à 10 cents la livre!! Horreur pour les porco-cul- teurs!

Ôu'en dis-tu de la vie qui court? Jolie, hein? Le capitalisme va faire faillite et le socialisme n'est point capable de le remplacer. Bigre de monde! A quoi aboutira cette cochonnerie immense?

Latzko vient habiter en Hollande; l'Autriche devient trop chère. Je lui cherche un gâte à Amsterdam et avec l'aide de Willy 1. – Qui y gagne son pain depuis déjà une année bientôt – il y vivra beaucoup plus tranquillement qu'à Salzbourg où les escrocs vous coupent la gorge comme nulle part ailleurs.

Chez nous, tout va bien. Co et les gosses se portent à merveille, comme moi aussi. Les finances, point couleur de roses! Les livres, c'est un luxe de l'âme et de l'esprit, c'est-à-dire le luxe dont on s'abstient le premier et le plus facilement. Le théâtre de même.

As-tu reçu les exemplaires hollandais de Tsatsa Minnka? Le livre a une bonne presse ici. Marche-t-il en France?

Assez aujourd'hui, mon vieux, je crève de travail et c'est tard dans la nuit. Dors bien! Je te serre les pattes. Et ta compagne? Est-elle toujours avec toi?

Amitié de toute la colonie de Jong,

Accolade de ton copain fraternel,

Adrien

[Traducere:]

Bilthoven, 28 septembrie 1931

Dragul meu Panagaki, în sfârşit, am regăsit adresa ta la Brăila şi mă grăbesc să-ţi trimit, în grabă, câteva cuvinte. Eram plecat de două zile, când tu ai trecut prin Salzburg; Latzko era încredinţat de marea plăcere de-a te întâlni, fie şi pentru zece minute. Şi iată că micul Deri căzu deodată bolnav şi destul de grav. Iată de ce tu n-ai putut vedea pe nimeni la gară, desigur, spre marea şi neplăcuta ta surpriză. Te aud înjurând, de-aici, nezărind la Salzburg, nici pe unul, nici pe celălalt şi nepricepând deloc pentru ce aceşti „doi mojici de literatori" îşi băteau astfel joc! Acum tu ştii că n-au fost de vină decât întâmplări nenorocite.

Anunţă-mă imediat cum o duci. Mi-e teamă să nu te omori, neîngrijindu-te deloc, trăind ca un nebun turbat – ca de obicei. – Fumându-ţi sutele de ţigări execrabile, rău mirositoare şi sufocante, bând hectolitri de cafea neagră concentrată, ca să nu mai pomenesc de lucruri încă şi mai fatale. Lucrezi? La ce? Şi drăguţii purceluşi? Pe aici ei nu fac doi bani. Cinci până la zece cenţi livra. Ce scârbă pentru porco-culturali!

Ce spui de viaţa care-şi urmează cursul? Frumoasă, nu? Capitalismul va da faliment şi socialismul nu-i în stare să-l înlocuiască. Lume ticăloasă! La ce ne va duce această porcărie nemăsurat de mare?

Latzko locuieşte în Olanda; Austria e prea scumpă. Îi caut un culcuş la Amsterdam şi, cu ajutorul lui Willy 1 – care-şi câştigă pâinea de-aproape un an –, va trăi acolo mult mai liniştit decât la Salzburg unde escrocii te omoară, ca nicăieri în altă parte.

La noi totul e bine. Co şi copiii o duc minunat, ca şi mine de altfel. Finanţele, deloc trandafirii! Cărţile, un lux pentru suflet şi spirit, adică luxul de la care te abţii în primul. Rând şi cel mai uşor. Cu teatrul, aceeaşi situaţie.

Ai primit exemplarele Ţaţa Minca, în olandeză? Cartea are o presă bună aici. În Franţa merge?

Destul pentru azi, dragul meu, sunt istovit de muncă şi e târziu, în noapte. Dormi bine! îţi strâng labele. Şi tovarăşa ta? E mereu cu tine?

Prietenie din partea întregii colonii de Jong. Îmbrăţişare de la tovarăşul tău frăţesc

A dricin

1 Fiul scriitorului austriac Andreas Latzko.

46

Bucarest, le 13 janvier ’32

Mon cher Adrien,

Le 29 de ce mois je pars pour Vienne et Y Allemagne, en tournée de conférences: Vienne, Munich, Berlin, Cologne, Hambourg, Heidelberg, Franefort.

Je voudrais ne pas manquer de te revoir, chez toi, à cette occasion. Ne pourrais-tu pas organiser la même chose à Amsterdam ou [une] autre ville? Titre: Les Arts et VHumanité d’aujourd’hui.

Vers la fin de février, je pourrais être chez toi. (Seul.)

Réponds-moi donc, jusqu’au 29, à l’adresse: e/o Mr. Arbore, str. Dragoş Vodă 21, Bucarest. Après cette date: Deutscher Kulturbund, Franefort a. [în] M. [ain]. Westendstrasse 41.

Je suis (comme par hasard) dans une purée plus noire que la tienne. Je vous embrasse, toute la baraque.

Votre Panaït

[T raducere:]

Bucureşti, 13 ianuarie ’32

Dragul meu Adrian,

La 29 ale acestei luni, plec la Viena şi în Germania, în turneu de conferinţe: Viena, München, Berlin, Köln, Hamburg, Heidelberg, Frankfurt.

N-aş vrea să pierd ocazia de a te revedea, la tine. N-ai putea să organizezi şi tu acelaşi lucru, la Amsterdam sau în alt oraş? Titlul: Artele şi Umanitatea de azi.

Spre sfârşitul lunii februarie aş putea fi la tine. (Singur.)

Răspunde-mi, deci, până la 29, la adresa: e/o Domnul Arbore, Str. Dragoş Vodă nr. 21, Bucureşti. După această dată: Deutscher Kulturbund, Frankfurt a (în) M (ain), Westendstrasse, 41. Mă aflu (ca din întâmplare) într-o mizerie mai neagră decât a ta. Îmbrăţişez toată colonia.

Bucarest, le 22 janvier ’32

Mon cher Adrien,

Je suis très heureux de constater avec quel enthousiasme – toujours jeune! — Tu as reçu la nouvelle de ma visite chez toi. Vraiment, Y amitié est le seul sentiment immortel, malgré toutes les vicissitudes de l’existence.

Maintenant, écoute:

Mon itinéraire est fixé définitivement comme suit: Vienne: 2 février; Munich: 4 f [évrier]; Berlin: 10; Hamburg: 12; Franefort: 15; Heidelberg: 16 et Cologne 17 février.

De Cologne, il est possible que j’aille à Stockholm et Göteborg, où le critique et ami Emst Bendz m’appelait, il y a un mois. Je lui ai écrit, en même temps qu’à toi. Mais je n’ai pas avec lui les relations que j’ai avec toi, et s’il n’insiste pas, je n’irai pas chez lui. — De tout cela, je t’écrirai de Vienne ou de l’Allemagne, pour que tu saches şi tu dois venir ou non à Cologne, me chercher.

Donc, à bientôt, vieux amis,

Panaït

[Traducere:]

Bucureşti, 22 ianuarie ’32

Dragul meu Adrian,

Sunt foarte fericit să constat cu ce entuziasm – mereu tânăr! — Ai primit vestea vizitei mele la tine. Într-adevăr, prietenia este singurul sentiment nemuritor, în ciuda tuturor vicisitudinilor existenţei.

Şi acum ascultă:

Itinerarul meu a fost fixat definitiv, după cum urmează: Viena (2 februarie); München (4 f [ebruarie]); Berlin (10); Hamburg (12); Frankfurt (15); Heidelberg (16) şi Köln (17 februarie).

De la Köln e posibil să mă duc la Stokholm şi Göteborg, unde criticul şi prietenul Emst Bendz m-a chemat acum o lună. I-am scris, când ţi-am scris şi ţie. Dar cu el nu sunt în relaţiile pe care le am cu tine şi, dacă nu insistă, nu mă voi duce la el. Despre asta îţi voi scrie de la Viena sau din Germania, ca să ştii dacă trebuie să vii să mă cauţi sau nu, la Köln

Deci, pe curând, vechi prieteni,

Panait.

48

Vienne, le 30 janvier ’32

Je ne suis plus şi loin de vous! Amitiés!

Adresse: Kulturbund Frankfurt a M. Westendstr., 41

Carte postale

[Traducere:]

Viena, 30 ianuarie ’32

Nu mai sunt atât de departe de voi! Prietenie!

Adresa: „Kulturbund”, Frankfurt a.M., Westendstr., 41.

Panait

49

Bilthoven, le 31 janvier 1932

Mon cher Panagaki,

Aussitôt après avoir reçu ta dernière lettre, j’ai pris des dispositions pour que tu puisses avoir ta conférence 1 au microphone de Radio-Hilversum dimanche

21 février. Je ne pense pas pouvoir venir à Cologne, car j’attends ici – pour la mi-février – la visite de Madame Fuchs de Salzbourg 2, qui a traduit l’un de mes romans et nous devons, ensemble, revoir son travail. Şi elle ne vient pas, j’y serai sans faute. Envoie-moi ton adresse à Cologne!

Alors le 18 ou 19 février, tu voyageras de Cologne à Utrecht; dis-moi par télégraphe à quelle heure tu seras là. Question de quelques heures de chemin de fer.

Tout va bien ici.

Meilleurs voeux pour ta santé, ton succès, ton bonheur et tes richesses diverses, de tout le monde et particulièrement de ton vieux copain, qui te serre les mains fraternellement.

Adrien

[Traducere:]

Bilthoven, 31 ianuarie 1932

Dragul meu Panagaki,

După primirea ultimei tale scrisori, am luat de îndată măsuri, ca să poţi ţine conferinţa 1 ta la microfonul Radio-Hilversum, duminică 21 februarie. Nu cred să pot veni la Köln, căci aştept aci vizita, la mijlocul lui februarie, a doamnei Fuchs 2, de la Salzburg, care a tradus unul din romanele mele şi trebuie să revedem împreună lucrul său. Dacă nu vine, voi fi acolo negreşit. Trimite-mi adresa ta de la Köln!

Atunci, la 18 sau 19 februarie, tu vei călători de la Köln la Utrecht; telegrafiază-mi la ce oră vei fi acolo. Drum de câteva ore

pe calea ferată.

Aici totul merge bine.

Cele mai bune urări pentru sănătatea ta, pentru succesul, fericirea ta şi diversele tale lucruri de preţ, din partea tuturor şi în special de la vechiul tău tovarăş, care îţi strânge mâinile frăţeşte.

Adrian

1 Artele şi Umanitatea de azi.

2 Rosanne Fuchs, principal traducător al operelor lui A. M. De Jong, în Austria.

50

Hambourg, le 13 février ’32

Hé, là! Je ne suis pas loin de vous ici, et voilà que je dois m’éloigner jusqu’à Franefort, où je te lirai demain. Demain, également, je saurai şi je vais ou non à Stockholm et à Copenhague.

Amitiés

Panaït Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Hamburg, 13 februarie ’32

Hei, voi de-acolo! De aci nu sunt departe de voi, dar iată că trebuie să mă depărtez până la Frankfurt, unde te voi citi mâine. Tot mâine voi şti dacă mă duc sau nu la Stokholni şi Copenhaga.

Prietenie,

Panait Istrati

51

Frankfurt a. (în) M. (ain)

Westencistrasse 41

Le 14 février ’32

Mon cher Adrien,

J’arrive et trouve ta lettre du 31 janv [ier].

Je viendrai chez toi le 18 ou 19, mais peut-être ferais-je mieux de m’en aller au diable à ma Braïla, que je supporte bien plus vaillamment que toutes ces conférences et tout ce monde en smoking qui m’accueille triomphalement et me félicite, quand il devrait me cracher au visage pour toutes les horreurs que je lui dis sans ménagement, ainsi que tu pourras te convaincre en lisant ma conférence.

Enfin, je me réjouis de vous revoir, tous. Sûrement, ton chien est plus généreux que cette canaille intellectuelle qui m'épuise impitoyablement avec ses réceptions, mais qui me marchande le prix même de mon retour à Braïla, où j'arriverai crevé.

Ton frère,

Pan

Oui, je te télégraphierai de Köln. Voici mon adresse là-bas: chez Mr. Brecht, Köln-Marienbtirg, Linden-Allee, 39.

[T raducere:]

Frankfurt, a (în) M (ain)

Westendstrasse, 41

14 februarie '32

Dragul meu Adrian,

Sosesc şi găsesc scrisoarea ta din 31 ian [uarie].

Voi veni la tine pe 18 sau 19, dar poate aş face mai bine să mă duc dracului la Brăila mea, pe care o suport mai voiniceşte decât toate aceste conferinţe şi toată lumea asta în smoking, care mă primeşte triumfal şi mă felicită, când ar trebui să mă scuipe în faţă, pentru toate ororile pe care i le spun fără menajamente, după cum te vei putea convinge tu însuţi, citind conferinţa mea.

În sfârşit, mă bucur că vă voi revedea pe toţi. Cu siguranţă câinele tău este mai generos decât toate canaliile astea intelectuale, care mă istovesc nemilos cu recepţiile lor, dar care se tocmesc până şi pe costul drumului meu de întors la Brăila, unde voi ajunge dărâmat.

Al tău frate,

Pan

Da! îţi voi telegrafia de la Köln. Iată adresa mea de acolo: la dl. Brecht, Köln-Marien- burg, aleea Linden, 39.

52

Paris, le 27 février '32

Salut, amis! Je suis arrivé au train juste au moment où il s'ébranlait. Şi j'ai du courrier, réexpédie-le à Braïla. Je quitte Paris, mercredi prochain. Au revoir

Panagaki

Carte postale

[Traducere:]

Paris, 27 februarie '32

Salut, prieteni! Am prins trenul tocmai în clipa când se punea

în mişcare.

Dacă am scrisori, retrimite-le la Brăila. Părăsesc Parisul miercurea viitoare.

La revedere,

Braïla, le 26 avril ’32

Mon cher Adrien,

J’ai reçu toutes tes lettres et documents et je vois que de ton côté tout va bien. Bientôt tu seras donc le bienvenu dans ma chaumière.

Hélas! Tu y trouveras un Panagaki méconnaissable, et, aujourd’hui, je me vois obligé de t’avouer une vérité assez triste.

Sache donc que cette tournée-là en Europe m’a été funeste. A mon retour, mon poumon droit a pris feu à son tour. Je suis tombé au lit, où je suis encore. Un moment, les médecins avaient désespéré. On me croyait perdu. Mais, le réservoir de mes âmes paraât être inépuisable. Au bout de deux mois de calme, soins et sagesse, me voilà encore une fois en état de marcher sur mes deux pattes, mais, quelle démarche! Quand tu me verras, tu en seras navré. Je respire comme un asthmatique et je marche comme un escargot. Et cette respiration et cette démarche me resteront pour tout le reste de mes jours, car je n’ai plus, pour oxygéner mon sang, que les bases inférieures de mes poumons.

C’est, là, la première partie de ma situation. Seconde partie: en juin, je dois aller à la montagne et me faire soigner radicalement jusqu’à l’automne, puis, l’hiver venu, partir en Suisse. Troisième partie: je suis dans la misère. Mes quatre cents florins par mois (ou quatre mille fr. Et, plus exactement, trois mille sept cent cinquante) ne me suffisent que pour une vie modeste et normale, sachant bien que sur ces trois mille sept cent cinquante fr. Vivent plusieurs âmes. (Ce printemps, à cause de l’hiver trop long, tous mes parents paysans ont dévoré leurs grains, et maintenant, ils sont sans semences, ni argent pour commencer les labourages. Ils m’ont arraché mes derniers centimes.)

J’ai cherché et je cherche encore un emprunt. II me faut un peu d’argent, dussé-je engager mon cul. Impossible de trouver en Roumanie. Tout le monde est dans la purée. Aussi, fais tout ton possible, de ton côté. Naturellement, Rieder garantira le remboursement de toute somme que tu me trouverais là-bas, mais, je n’ai aucun espoir, de ton côté non plus.

C’est pourquoi ton arrivée ici, qui sera une immense joie pour moi, aura son côté triste, car, aussi bien ma mauvaise santé que ma misère m’empêcheront d’être pour toi ce que tu as été pour moi.

Voilà ce que c’est d’être follement généreux.

Je vous serre dans mes bras squelettiques.

Ton Panagaki

[Traducere:]

Brăila, 26 aprilie ’32

Dragul meu Adrian,

Am primit toate scrisorile tale şi documentele şi văd că, în ce te priveşte, totul merge bine. Aşadar în curând, vei fi binevenit în căsuţa mea.

Vai! O să găseşti un Panagaki de nerecunoscut şi astăzi mă văd silit să-ţi mărturisesc un adevăr destul de trist.

Află deci că acest turneu în Europa mi-a fost funest. La înapoiere, mi s-a aprins şi plă- mânul drept. Am căzut la pat, unde mă mai aflu încă. La un moment dat, medicii dispera seră. Mă credeau pierdut. Dar rezervorul meu sufletesc pare să fie nesecat. La capătul a două luni de calm, îngrijiri şi cuminţenie, iată-mă încă o dată în stare să merg pe picioarele mele, dar ce umblet! Când o să mă vezi, vei fi consternat. Respir ca un astmatic şi mă târăsc ca un melc. Şi respiraţia şi umbletul de acum îmi vor rămâne aşa, pentru tot restul zilelor, căci nu mai am pentru oxigenarea sângelui decât bazele inferioare ale plămânilor.

Asta-i prima parte a situaţiei mele. A doua: în iunie, trebuie să mă duc la munte şi să mă îngrijesc temeinic până în toamnă, apoi, la venirea iernii, să plec în Elveţia. A treia: sân* în mizerie. Cei patru sute de florini lunari (sau patru mii de franci şi mai exact trei mii şapte sute cincizeci) nu mi-ajung decât pentru o viaţă modestă şi normală, ţinând cont că din ei trăiesc mai multe suflete. (în primăvara asta, din cauza iernii prelungite, toate rudele mele, ţărani, şi-au mâncat grăunţele, şi acum n-au sămânţă şi nici bani, ca să înceapă arătura. Ei mi-au smuls ultimii bănuţi.)

Am căutat şi caut încă un împrumut. Îmi trebuie ceva bani, […] Imposibil de găsit în România. Toată lumea se află aici la strâmtoare. Aşa că fă tu tot ce poţi. Natural, Rieder va garanta

rambursarea oricărei sume pe care mi-ai găsi-o acolo, dar nici din partea ta n-am mare speranţă.

Din cauza asta, venirea ta pe aici, care va fi o imensă bucurie pentru mine, va avea şi-o latură tristă, căci mizeria şi sănătatea mea proastă mă vor împiedeca să fiu pentru tine ceea ce tu ai fost pentru mine.

Iată ce înseamnă să fii generos, nebuneşte.

Vă strâng în braţele mele scheletice.

Al tău,

Panagaki

54

Braïla, le 13 mai ’32

Mon cher Adrien,

J’ai reçu ta lettre avec les cinquante fiforins] et dès le lendemain je t’ai télégraphié, deux fois pour te faire savoir qu’il faut venir à Braïla coûte que coûte, et aussi, pour te dire, que je dispose d’un manuscrit tout prêt à te remettre, şi Quérido veut m’avancer quelque chose dessus. Ce roman s’appelle La Maison Thüringer et paraâtra d’abord, cet automne, dans la Revue de Paris. (La publication du roman dans cette sérieuse revue parisienne peut être une garantie pour Quérido.)

Vraiment, Adrien, şi tu ne m’apportes rien de Quérido, je serai obligé de me tenir coi à Braïla. Ici, chez moi, tu n’as besoin de rien, j’ai le nécessaire. Mais tout déplacement coûte un argent fou, impossible de t’accompagner par tout le pays. C’est presque sûr que tu auras une carte de chemin de fer. Moi, ce n’est pas sûr. Alors? II y aura, par tête, pour bien voir le pays, au moins deux cents florins de ch. [emin] de fer, autant pour les autres frais. Toi, tu les as, sûrement, mais moi, je suis à sec. – Enfin, viens toujours! Nous verrons. — Misère de misère! Au moins şi je n’étais pas şi foutu! mais je respire comme un asthmatique. Et je ne peux plus faire un km à pied.

Maintenant, écoute:

1. Fais-moi savoir à quelle date, certaine (jour, heure) tu arrives à. Bucarest. Loue immédiatement ta place (préférable wagon-lit) et écris-le moi.

2. En cas de malentendu, sache que tu dois aller à l’hôtel Stanesco. Avec cinq fliorins], tu auras un appartement avec salle de bain personnelle. Confort. Dès que j’aurai la date de ton

arrivée, je télégraphierai pour te réserver une belle chambre à ton nom.

3. Sache que le premier homme à qui tu pourras t'adresser (toujours şi par malheur je suis mort), c'est à M. Cezar Petrescu, romancier „rédacteur au journal Curentul, où je ferai paraâtre un article sur toi le dimanche

22 mai C'est un organe fou, comme son patron, mais il est vivant. (Tu sais que je suis mort pour toute la presse roumaine, sauf pour ce fou, qui a dit de moi des choses odieuses, puis, sans que je sois en rien fautif, s'est mis. À me déclarer son «illustre collaborateur»).

4. Sache que depuis hier, un ordre ministériel défend aux touristes de garder sur eux de la valute pour une valeur supérieure à trois cents fi [orins]. Pour le surplus, on te donnera à Bucarest des leï, qui sont bons, naturellement. Mais c'est préférable pour toi de travailler avec des chèques. J'ai ici une banque qui te fera toutes les facilités.

5. Mets dans tes poches un ou deux bons jeux de cartes pour le poker. Les cartes hongroises sont très belles. Ici, elles sont très chères et vilaines. (II faut les salir un peu, pour dire qu'elles ne sont pas neuves.) Je tâcherai de te faire épargner à la frontière les tracasseries douanières et policières. Şi j'ai le fric à temps, je viens te chercher, aussi, il faut me dire par quel point de frontière tu entres en Roumanie. Est-ce Curtici? Sûrement. Dis-moi aussi quel train. II y a l'ordinaire. II y a XOrient-Express. Un peu plus cher mais excellent! Ne fais pas trop d'amitiés dans nos trains. Attention à ta bourse et tes valises! Nous sommes un pays où tout se volatilise, comme par enchantement.

Et maintenant, au revoir,

Ton Panagaki

Şi tu veux me télégraphier, il suffit: Panaït Istrati, Braïla. Tout simplement.

[T raducere:]

Brăila, 13 mai '32

Dragul meu Adrian,

Am primit scrisoarea ia şi cei cincizeci de fi [orini] şi chiar a doua zi ţi-am telegrafiat de două ori, ca să ştii că trebuie să vii la Brăila cu orice preţ şi, de asemeni, ca să-ţi spun că am gata un manuscris să ţi-l dau, dacă Quérido vrea să-mi avanseze ceva în

contul lui. Acest roman se cheamă Casa Thüringer şi va apărea, mai întâi, în toamnă, în Revue de Paris. (Apariţia acestui roman în serioasa revistă pariziană poate fi o garanţie pentru Ouérido.)

Într-adevăr, Adriane, dacă tu nu-mi aduci nimic de la Quérido, voi fi obligat să nu mă mişc din Brăila. Aici, la mine, nu ai nevoie de nimic, am tot ce trebuie. Dar orice deplasare costă bani mulţi. Imposibil să te pot însoţi prin toată ţara. E aproape sigur că tu vei avea un permis pe căile ferate. Pentru mine, nu este sigur. Atunci? Pentru a vedea bine ţara, vor trebui cel puţin două sute de florini de persoană pentru tren şi încă pe atâta pentru alte cheltuieli. Tu ai aceşti bani, desigur, eu însă sunt pe geantă. În sfârşit, vino totuşi şi vom vedea! Mizeria mizeriilor! Cel puţin, dacă n-aş fi atât de dărâmat! Dar respir ca un astmatic şi nu mai pot face un kilometru pe jos.

Acum, ascultă:

1. Anunţă-mă la ce dată precisă (zi, oră) soseşti la Bucureşti. Rezervă-ţi imediat locul (preferabil vagon cu paturi) şi scrie-mi.

2. În caz de neînţelegere, să ştii că trebuie să te duci la Hotelul Stănescu. Cu cinci florini, vei avea apartament, cu sală de baie personală. Confort. Îndată ce voi avea data sosirii tale, voi telegrafia pentru a ţi se rezerva o cameră frumoasă pe numele tău.

3. Să ştii că primul om căruia vei putea să i te adresezi (oricând, dacă din nenorocire mor) este dl. Cezar Petrescu, romancier şi redactor la ziarul Curentul, unde voi face să apară un articol despre tine, duminică 22 mai1. Este un organ de presă nebun, ca şi patronul său, dar e viu. (Ştii că eu nu exist pentru toată presa românească, cu excepţia acestui nebun, care a scris în trecut despre mine lucruri odioase şi apoi, fără să fiu cu ceva vinovat, a început să mă declare „colaboratorul lui ilustru”).

4. Să ştii că, de ieri, un ordin ministerial interzice turiştilor de a păstra asupra lor valută depăşind ca valoare trei sute de fi [orini]. Pentru ce ai în plus ţi se vor schimba lei la Bucureşti, care desigur sunt buni. Dar e preferabil pentru tine să foloseşti cecuri. Am aici o bancă ce-ţi va face toate înlesnirile…

5. Pune-ţi în buzunar unul sau două pachete bune de cărţi de joc, pentru poker. Cărţile de joc ungureşti sunt foarte frumoase. Aici sunt tare scumpe şi urâte. (Trebuie să le murdăreşti puţin, ca să spui că nu sunt noi.) Voi încerca să fii scutit, la frontieră, de

sâcâiala vameşilor şi poliţiştilor. Dacă o să am bani la timp, voi veni să te caut, deci trebuie să-mi spui prin ce punct de frontieră intri în România. Curtici? Desigur. Spune-mi, de asemenea, cu ce tren. E personalul şi Orient-Expres-ul, puţin cam scump, dar excelent! Nu lega prea multe prietenii în trenurile noastre. Atenţie la portofel şi la valize! Suntem o ţară unde totul se volatilizează ca prin farmec.

Şi acum, la revedere, al tău

Panagaki

Dacă vrei să-mi telegrafiezi, ajunge doar: Panait Istrati, Brăila. Simplu

1 Au apărut două articole, intitulate A. M. De Jong, în Curentul, semnate de Panait Istrati (22 mai 1932) şi Cezar Petrescu (26 mai 1932).

55

Budapest, le 17 mai 1932

Cher Panaït,

Reçu ta lettre à «Geliert» 1. J'arrive à Curtici le 22 mai, dimanche soir, à 21 h 42 donc à Bucarest lundi 23 mai, 14 h 40. J'ai un billet gratuit d'ici jusqu'à la frontière; alors j'ai pris un wagon-lit de Curtici à Bucarest, où j'espère te trouver à la gare ou à l'hôtel Stanesco.

Comme tu le sais déjà par ma dernière lettre de Hollande, j'ai traité avec Quérido. Par contre, je ne me souviens plus şi c'est pour La Maison Thüringer ou un autre livre. En tout cas tu pourras te procurer de l'argent auprès de lui.

Şi je peux avoir un abonnement gratuit en Roumanie, télégraphie-moi ou envoie-moi le billet: peut-être arrivera-t-il à temps pour m'éviter de payer le trajet de Curtici à Bucarest.

Misère de misère que tu ne sois pas dans un état plus vaillant en ce moment! Enfin! dès que tu me verras tu guériras complètement et sur le champ par la vertu de l'amitié.

Le Congrès3 est comme toujours: un amusement bourgeois, un peu ridicule, un peu dégoûtant, un peu intéressant aussi.

Je te télégraphie tout de suite l'heure de mon arrivée que tu sauras donc avant de recevoir cette lettre. Alors, mon vieux, au revoir, dans cinq jours! Je tiendrai compte de tous les avertissements. Salutations à ta Marga, poingée de main fraternellement de ton

Adrien

[Traducere:]

Budapesta, 17 mai 1932

Dragă Panait,

Primit scrisoarea ta la „Geliert "h Sosesc la Curtici, în seara de duminică 22 mai, la ora 21 şi 42 minute, deci la Bucureşti luni 23 mai, la 14,40. Am un bilet gratuit, de aici până la frontieră; atunci am rezervat un loc în vagonul cu paturi de la Curtici la Bucureşti, unde sper să te găsesc la gară sau la Hotelul Stănescu.

Cum o şi ştii din ultima mea scrisoare din Olanda, am vorbit cu Quérido. Nu-mi mai amintesc dacă e pentru Casa Thüringer sau altă carte. În tot cazul, vei putea să-ţi procuri bani de la el.

Dacă pot avea un abonament gratuit în România 2, telegrafiază-mi sau trimite-mi biletul: poate soseşte la timp, scutindu-mă să plătesc drumul de la Curtici la Bucureşti.

Mizeria mizeriilor, ca tu să nu fii într-o situaţie mai bună în acest moment! în sfârşit! îndată ce mă vei vedea, te vei vindeca pe loc şi în întregime, în virtutea prieteniei!

Congresul 3 este ca de obicei: un amuzament burghez, puţin ridicol, puţin dezgustător, de asemeni puţin interesant.

Îţi telegrafiez imediat ora sosirii mele, pe care o vei şti deci înainte să primeşti scrisoarea de faţă. Aşa că, dragul meu, la revedere peste cinci zile! Voi ţine seamă de toate avertismentele.

Salutări Margăi tale, o strângere de mână frăţească, de la al tău

Adrian

1 Hotelul „Szent Geliert ", la Budapesta.

2 Era vorba ca Panait Istrati să facă un demers pentru o eventuală reducere pe căile ferate.

3 Congresul P.E.N.-Clubului, la Budapesta.

56

Bucarest, le 8 juin 1932 10 h

Mon cher Adrien,

Cette nuit j'ai beaucoup souffert, et ce matin j'ai eu de nouveau une forte hémoptysie. Cela ne me plaît pas, mais pas du tout.

Aussi, je te quitte. Débrouille-toi! Tu n'est pas un vaincu comme moi.

Maintenant je vais voir le Dr. S. Irimescu et lui demander de m'enfermer de force dans le sanatorium des pauvres de Filaret,

où j’ai été le mois de mars dernier et il y a vingt-cinq ans, tout au début de ma maladie x.

Tu pourras venir me voir avec notre bon Stoïca.

Ton Panagaki foutu

[Traducere:]

Bucureşti, 8 iunie 1932, ora 10

Dragul meu Adrian,

Astă noapte mi-a fost foarte rău, iar azi dimineaţă am avut iar o hemoptizie puternică Asta nu-mi place, dar deloc.

Aşa că te părăsesc. Descurcă-te! Tu nu eşti un învins, ca mine.

Acum mă duc să-l văd pe dr. S. Irimescu şi să-i cer să mă închidă cu forţa în sanatoriul săracilor de la Filaret, unde am stat în martie trecut şi acum douăzeci şi cinci de ani, la începutul bolii mele 1.

Vei putea veni să mă vezi, cu bunul nostru Stoica.

Al tău Panagaki, dus pe copcă.

1 Panait Istrati îl însoţeşte un timp pe A. M. De Jong, sosit în România. Starea sănătăţii înrăutăţindu-i-se, se internează la sanatoriul Filaret, din Bucureşti. Scriitorul olandez îşi continuă voiajul în ţară, însoţit de diplomatul român Vasile Stoica.

57

Bilthoven, le Ier juillet 1932

Mon cher Panaït,

En toute hâte, deux mots!

Comme tu vois, sur l’enveloppe incluse, Ouérido avait envoyé les quatre cents fi [orins] à Braïia. Notre lettre était parvenue à son domicile de Laren, alors qu’il était à la mer, avec sa famille. De sorte qu’il ne l’a trouvée que le 15 juillet! Ayant appris par ma lettre que nous serions de retour à Braïia, après le 15 juin, il a envoyé l’argent rue Mihaï Bravu! maintenant, j’ai les balles ici. Fais-moi savoir tout de suite où je puis te les envoyer et tu auras par retour de courrier tes trois cents fi [orins]. Et tu m’enverras aussi le manuscrit de La Maison Thüringer, hein?

J’ai retrouvé Co à Heidelberg. Mais là-bas, il pleuvait à torrents et ça ne voulait point finir. Nous sommes alors repartis à la maison vendredi et je m’efforce, maintenant, à redevenir Hollandais, mais c’est dur! J’ai commencé par un rhume formidable! Doux pays que le nôtre!

Curentul a-t-il publié mon petit article Pour prendre congé? J’ai

renvoyé la traduction de Nababul, en Belgique, en demandant au traducteur de me donner un exemplaire d'une des épreuves pour toi. II est toujours en pourparlers avec Rieder concernant la traduction de Merijntje. Ne veux-tu pas écrire un mot à M. Robertfrance pour qu'il l'aide un peu?

Tout va bien ici. Tout le monde t'embrasse en souhaitant que la montagne 1 te fasse du bien et que dans deux mois tu sois un gros gaillard. Et Marga, a-t-ele réussi à son examen? Salutations pour elle et sa mère. Un bon coup de poing dans ta patte, mon vieux. Tiens-toi tranquille, savoure bien ton séjour chez les bons moines et ne jette pas les trois cents petits florins par la fenêtre! La ba. Nque m'a donneé 9,50 florins pour mes mille leï au lieu de quinze fi [orins] que j'avais payé à Braïla! Y'a-t-il de l'inflation en Roumanie?

Au revoir, mon cher frère. Meilleurs souhaits et toutes les amitiés possibles.

Ton copain, Adrien

[T raducere:]

Bilthoven, 1 iulie 1932

Dragul meu Panait, în pripă, două cuvinte!

După cum vezi pe plicul alăturat, Quérido îţi trimisese cei patru sute de florini la Brăila. Scrisoarea noastră i-a sosit la domiciliul său de la Laren, în timp ce era la mare, cu familia. Aşa că scrisoarea a găsit-o abia la 15 iulie! Aflând din scrisoarea mea că o să ne Înapoiem la Brăila după 15 iunie, el a trimis banii în strada Mihai Bravu! Acum banii sunt la mine. Spune-mi de îndată unde pot să ţi-i trimit şi cu scrisoarea următoare vei avea cei trei sute florini ai tăi. Iar tu îmi vei trimite de asemeni manuscrisul Casei Thüringer, nu?

Am reîntâlnit-o pe Co la Heidelberg. Dar acolo ploua cu găleata şi nu se mai termina. Atunci ne-am înapoiat vineri acasă, unde mă străduiesc acum să redevin olandez. Dar e greu. Am început-o cu un guturai formidabil! Dulce ţară ţara noastră!

Curentul a publicat articolul meu Rămas bun? Am trimis din nou traducerea Nababului, în Belgia, cerând traducătorului să-mi dea pentru tine o serie din corecturi. El e încă în tratative cu Rieder, privitor la traducerea (cărţii) Merijntje. Nu vrei să-i scrii un cuvânt domnului Robertfrance ca să-l ajute puţin?

Aici totul merge bine. Toţi ai casei te îmbrăţişează, dorindu-ţi

ca muntele 1 să-ţi facă bine şi în două luni să fii un voinic sadea. Şi Marga? a reuşit la examenul ei? Salutări pentru ea şi mama ei. Un pumn zdravăn în laba ta, dragul meu. Iii liniştit, gustă-ţi pe îndelete şederea printre călugări şi nu arunca pe fereastră cei trei sute de florini! Banca mi-a dat nouă florini şi cincizeci pentru mia de lei, în loc de cincisprezece fi [orini] cât am plătit la Brăila! E inflaţie în România?

La revedere, dragul meu frate. Cele mai bune urări şi toată prietenia posibilă.

Tovarăşul tău

Adrian

1 Panait Istrati se afla retras la Mănăstirea Neamţ, pentru îngrijirea sănătăţii, unde a rămas din iunie 1932 până în februarie 1933.

58

Monastère Neamtz, le 27 juillet ’32

Mon cher Adrien,

Merci de la galette! Je ne l’attendais plus. J’avais même écrit à Robertfrance de demander à Quérido mes reçus.

Aujourd’hui je lui ai écrit que j’ai reçu de toi l’argent de la traduction hollandaise de la Maison Thüringer.

Mais, voilà: tu me demandes le manuscrit, et le manuscrit est au diable, à Braïla; sais-je où? Donc, j’ai dit à Robertfrance de vite t’envoyer une copie. S’il retarde, bombarde-le avec des lettres. Vous êtes à une demi-journée, l’un de l’mitre. Moi, dans le fourré des Carpates.

Les élections? Absolument libres, et c’est pourquoi le gouvernement a failli ne pas obtenir les 40% obligatoires, sans quoi, adieu prime (la dote!) et adieu pouvoir.

Mais de cela, ce n’est pas moi qui peux t’entretenir, car je vis ici comme un bagnard. Ma santé étant bien fichue, on me défend toute lecture et même la correspondance. (Tu sais, je ne peux presque plus respirer. Şi ça n’arrête pas, je claque!)

Tu peux écrire à Cezar Petrescu, şi tu veux avoir des détails piquants sur les élections. II y a eu près de cinquante morts dans toute la Roumanie, à ce point nous sommes des fous et nullement faits pour des libertés constitutionnelles. Les agents électoraux des partis politiques se sont battus, dans les villes et les villages, comme des aveugles. Brownings, couteaux et haches ont… voté!

Cas extraordinaire: à Buzău, un type (Boiangiou) reçoit une balle de la foule. La balle dans le ventre, il court à la maison, lutte avec sa mère pour prendre un revolver, le prend et court au tribunal où il croit trouver celui qui lui a envoyé la balle, monte un étage, le trouve, le tue d'une balle et va à l'hôpital où il meurt lui aussi le lendemain. Les deux enterrements des héros électoraux se sont croisés en chemin et il s'en est fallu de peu pour que les deux cercueils ne reprennent la lutte électorale à la manière roumaine.

Amitiés

Panaït

Neculai ne m'a envoyé aucune lettre de toi, ni même parlé dans ses lettres.

[Traducere:]

Mănăstirea Neamţ, 27 iulie '32

Dragul meu Adrian,

Mulţumesc pentru bani! Nu-i mai aşteptam. I-am scris chiar lui Robertfrance să-i ceară lui Quérido ce am de primit.

Azi i-am scris că am primit de la tine banii pentru traducerea în olandeză a Casei Thüringer.

Dar iată că tu îmi ceri manuscrisul şi el e la dracu, la Brăila; ştiu eu unde? Deci, i-am scris lui Robertfrance să-ţi trimită repede o copie. Dacă întârzie, bombardează-l cu scrisori. Vă aflaţi la depărtare de-o jumătate de zi unul de celălalt. În timp ce eu, în desişul pădurilor Carpaţilor.

Alegerile? — Absolut libere şi din cauza asta guvernul cât pe-aci să nu obţină 40 la sută, obligatorii, fără de care adio primă (zestrea) şi adio putere.

Dar despre asta nu-s eu cel care să-ţi vobresc, căci trăiesc aci ca un ocnaş. Sănătatea mea fiind distrusă, mi se interzice orice lectură şi chiar corespondenţa. (Ştii, aproape nu mai pot respira. Dacă starea asta nu încetează, sunt mort!)

Poţi să-i scrii lui Cezar Petrescu, dacă vrei să ai amănunte picante asupra alegerilor. În toată România au fost aproape cincizeci de morţi: în privinţa asta, noi suntem nişte nebuni şi deloc croiţi pentru libertăţile constituţionale. Agenţii electorali ai partidelor politice s-au bătut între ei, în oraşe şi sate, ca nişte chiori. Browning-uri, cuţite, topoare au… votat! Un caz extraordinar: la Buzău, un ins (Boiangiu) primeşte un glonte, din

mulţime. Cu glontele în burtă, aleargă acasă, se luptă cu maică-sa ca să-şi ia revolverul, il ia şi aleargă la tribunal, unde crede că se află cel care a tras, urcă un etaj, îl găseşte şi-l omoară cu un glonte, apoi se duce la spital, unde moare şi el a doua zi. Cele două dricuri ale eroilor electorali s-au încrucişat în drumul spre cimitir şi puţin a lipsit ca amândouă coşciugele să nu reia lupta electorală, în stil românesc.

Cu prietenie, Panait

Xeculai nu mi-a trimis nicio scrisoare de la tine, nici nu mi-a vorbit de vreuna în scrisorile lui.

59

Biltheven, Ic 7 cetebre Î932

Mon cher Panaït,

Voilà bien longtemps que nous n'avons rien su Tun de l'autre. Alors qu'il y a eu de bien tristes histoires. Nous avons vécu un été douloureux. D'abord, la jeune actrice, qui jouait le rôle de Merinjtje s'est suicidée à dix-sept ans, dégoûtée par la vie de chienne que ses parents lui infligeaient. Puis notre grand et bon ami Is [rael] Quérido 1 est mort subitement, après plusieurs mois de difficultés indescriptibles avec sa femme devenue folle, actuellement internée dans une maison de fous. Trop tard, puisqu'elle a assassiné mentalement le pauvre Is [rael], au milieu de son travail.

Pour me reposer, je suis parti quinze jours avec toute la famille à Waul- sort, près de Dinant, au bord de la Meuse, en Belgique. Ça nous a fait, à tous, beaucoup de bien. Le temps était superbe, toujours un beau soleil; nous nous sommes promenés dans les montagnes, nous avons nagé dans la Meuse deux fois par jour et avons tiré notre flemme comme des enragés! Après quoi, le travail a recommencé.

Mon roman 2 a été calomnié, en tant que pornographique, par des ennemis hypocrites. Des articles incroyablement cochons ont été écrits. Et naturellement, ils ont obtenu le résultat inverse de ce qu'ils désiraient: le tirage à huit mille cinq cents exemplaires – ce qui est énorme pour la Hollande et par les temps qui courent – fut épuisé en six jours. On a dû en tirer encore quatre mille. II s'est produit également une chose inouïe: on a volé le texte; des types vulgaires ont imprimé le roman sur du «papier closet» et le livre a été vendu à moitié prix dans la rue et les petites librairies.

La justice recherche actuellement les voleurs, mais ne les trouve pas. As-tu jamais entendu une saleté pareille?

La radio doit économiser; on voulait me faire faire une conférence de vingt minutes tous les quinze jours, ce que j'ai refusé; je ne voulais pas rester cloué sur place pour mille florins par an. Ils m'ont alors demandé de faire, une conférence de vingt minutes toutes les semaines… ce que j'ai accepté. Et voilà encore mille florins par an au diable!

J'ai écrit à Stoïca 1 et à Pamfil Seicaru. Pas de réponse, ni de l'un, ni de l'autre. Est-ce là l'amitié roumaine? Est-on complètement oublié, aussitôt parti? … Mes dix articles sur mon voyage sont terminés. Dès qu'ils seront parus, je te les enverrai ainsi qu'à Stoïca et Seicaru. Et l'année prochaine, je pense revenir en Roumanie pour voir le reste et pouvoir écrire le livre que j'ai promis. Mais je te jure que je ne reviendrai jamais, şi je ne sais rien des «amis» que j'ai cru me faire là-bas.

Je n'ai pas encore reçu La Maison Thüringer de Rieder. Quérido aimerait faire paraâtre le roman au printemps 1933. Alors, il faut se dépêcher. C'est pourquoi je t'écris, à la fois, à ton monastère et à ta maison de Braïla: il faut me procurer, au plus vite, une copie de ton roman. Et raconte-moi comment tu es parti pour ta cure au monastère, comment vont les choses avec ta chère Margareta ainsi qu'avec les amis de notre bonne ville de Braïla qui a été, en Roumanie, l'endroit où je me suis senti le plus chez moi. De temps à autre, j'ai vraiment la nostalgie du centre, du «Café de Paris», des marécages et des joyeuses soirées avec les amis de Braïla!

Alors, vieux bougre, ne tarde pas à me répondre longuement et tâche d'engueuler les infidèles qui ne donnent même pas signe de vie. Dois-je dire aux Hollandais, qu'en Roumanie, ou vous jure une amitié éternelle et qu'on vous oublie totalement le jour de votre départ? …

Bien des amitiés de nous tous, meilleurs voeux pour ta santé, poignée de main vigoureuse de ton copain.

Adrien

[Traducere:]

Bilthoven, 7 octombrie 1932

Dragul meu Panait,

Iată destul de lung timp de când nu mai ştim nimic unul despre

altul. În acest răstimp au avut loc întâmplări destul de triste. Am trăit o vară dureroasă. Întâi, tânăra actriţă care juca rolul lui Merijntje s-a sinucis la şaptesprezece ani, scârbită de viaţa de câine pe care i-o impuneau părinţii. Apoi, marele şi bunul nostru prieten Is [rael] Quérido 1 a murit subit, după câteva luni de dificultăţi de nedescris cu soţia lui, care a înnebunit şi e internată acum într-un ospiciu. Prea târziu, căci pe bietul Is [rael] l-a asasinat intelectual, în plină activitate.

Ca să mă odihnesc, am plecat cu familia pentru cincisprezece zile, la Waulsort, lângă Dinant, pe malul Meusei, în Belgia. Ceea ce ne-a făcut la toţi mult bine. Timpul era superb, mereu un soare frumos; ne-am plimbat prin munţi, am înotat în Meusa de două ori pe zi şi am umblat creanga, ca nişte turbaţi! După care, a reînceput munca.

Romanul meu 2 a fost calomniat ca pornografic, de duşmani ipocriţi. S-au scris articole murdare, de necrezut. Şi, firesc, rezultatul obţinut a fost invers faţă de ceea ce doreau: tirajul de opt mii cinci sute exemplare – ceea ce-i enorm în Olanda şi în împrejurările actuale – s-a epuizat în şase zile. A trebuit să se tipărească încă patru mii. Totodată s-a produs un fapt neobişnuit: s-a. Furat textul de la tipografie, indivizi josnici au tipărit romanul pe hârtie igienică şi cartea a fost vândută în stradă şi în librăriile mici, cu jumătate preţ. Justiţia îi caută acum pe hoţi, dar nu-i găseşte. Auzit-ai vreodată o atare murdărie?

Radioul trebuie să facă economii. Voiau să mă silească să fac o conferinţă de douăzeci de minute, de două ori pe lună, ceea ce am refuzat; nu voiam să rămân ţintuit locului pentru o mie de florini pe an. Atunci mi-au cerut să fac o conferinţă de douăzeci de minute în fiece săptămână... ceea ce am primit. Şi iată încă o mie de florini pe an, la dracu!

Le-am scris lui Stoica şi Pamfil Şeicaru. Niciun răspuns, nici de la unul, nici de la celălalt. Asta-i prietenia românească? Eşti cu totul uitat îndată ce pleci? Cele zece articole ale mele despre călătorie sunt gata. Ţi le trimit, îndată ce apar, atât ţie cât şi lui Stoica şi Şeicaru. Mă gândesc să revin anul viitor în România, ca să văd restul şi să pot scrie cartea promisă.

Dar ţi-o jur că nu voi reveni niciodată, dacă n-o să ştiu nimic de la „prietenii” pe care am crezut că i-am făcut acolo!

Rieder încă nu mi-a trimis Casa Tiiringer. Quérido ar vrea să

apară acest roman în primăvara 1933. În cazul ăsta trebuie să se grăbească. Din cauza asta îţi scriu în acelaşi timp la mănăstirea ta şi la casa ta din Brăila: trebuie să-mi procuri, cât mai repede, o copie a romanului tău. Şi povesteşte-mi cum ai plecat pentru a face cură la mănăstire, cum merg lucrurile cu scumpa ta Marga, ca şi cu prietenii din buna noastră Brăilă, care a fost, în România, locul unde m-am simţit mai mult ca la mine acasă. Din când în când am într-adevăr nostalgia centrului oraşului, a „Cafenelei Paris”, a bălţilor şi a frumoaselor seri împreună cu prieteni din Brăila!

Aşadar, dragule, nu întârzia să-mi răspunzi pe larg şi încearcă să-i dojeneşti pe necredincioşii care nu-mi dau nici măcar un semn de viaţă. Trebuie să spun olandezilor că-n România ţi se jură prietenie eternă şi că eşti cu totul uitat în ziua plecării tale? …

Multă prietenie de la noi toţi, cele mai bune urări de sănătate, o strângere de mână viguroasă de la tovarăşul tău

A drian

1 Israël Quérido, scriitor şi fratele editorului Emmanuel Quérido, care a tipărit majoritatea cărţilor lui Panait Istrati.

2 Este vorba de romanul Een Verdolde (Un rătăcit).

60

Monastère Neamtz, Jud. Neamtz, le 9 octobre ’32

Mon cher Adrien,

II m’est presque impossible de croire que notre bon Is [rael] soit mort. J’ai lu, à l’époque, un court télégramme qui parlait de la mort du «grand écrivain hollandais I. Quérido», mais, comme je ne recevais rien de toi et comme j’ignore şi la Hollande n’a peut-être pas un autre I. Quérido, grand ou petit, j’ai fini par croire qu’il ne s’agissait pas de notre ami.

Mon dieu, comme nous mourons! Presque comme des chiens.

Je voudrais t’écrire beaucoup, mais je ne peux plus me mettre à table sans faire tout de suite 38°. Aussi, je t’écris du lit, et ma main se fatigue vite.

Je suis donc toujours au monastère et je ne sais pas quand je le quitterai, car je n’ai fait qu’enrayer la maladie. Mes lésions sont toujours ouvertes, et je fais de la fièvre au moindre effort. Les médecins m’ont dit que la balade que je me suis permise avec toi pendant un mois, a été une bêtise qui pouvait me coûter la vie.

Enfin, il est certain que şi je ne venais pas vite ici, me mettre au repos absolu, je serais mort en ce moment.

Et şi je ne suis pas mort, qu'est ce que je fais de bon? Rien. La longue maladie n'est pas la vie et elle est pire que la mort. Je reste là, depuis quatre mois, à regarder le plafond et à me morfondre contre mon impuissance. Heureusement, Marga est avec moi. […] C'est ce qui me console.

Je vis comme un sauvage, tout en payant très cher, car le marché est à quinze km du monastère et le train à cinquante. Je suis du côté de Cer- novitz, Bucovine, nord de la Moldavie, en pleines Carpates. Et s'il m'arrive un jour d'attraper un refroidissement, il ne faut pas que je compte sur le secours médical.

Où sont maintenant mes admirateurs riches, pour me demander şi je n'ai pas besoin d'aller dans un confortable sana suisse?

Vanité des vanités!

Ah! tu as écrit à Pamfil Seicaru et au diplomate! Et tu voulais en avoir de promptes réponses? Tu es bien un Hollandais! maintenant tu voudrais savoir şi tu dois dire à tes compatriotes que le Roumain t'assure de la plus chaude amitié, pour t'oublier dès que tu lui tournes le dos? Non. Ce n'est pas ça. Le Roumain n'oublie pas l'ami, mais il le met à la naphtaline. Quand tu y reviendras, tu seras aimé bien plus. Tu verras. Comme les fourrures, tous les mois d'octobre!

(Voilà que j'ai fait 37,5 même en écrivant du lit. Merde!)

Tu dis n'avoir pas reçu La Maison Thüringer. Ecris une lettre à la maison et demande la copie. Le pauvre Robertfrance est dans une clinique depuis trois mois. II a du rhumatisme au poumon. II a failli tourner l'oeil.

Comme je voudrais te revoir! Tu es mon meilleur ami étranger. Je vis seul, sans amis, sans correspondance amicale. Je suis plus seul que du temps où j'étais un simple vagabond.

Mensonge de l'art!

Rieder m'écrit que j'ai chez lui cinquante mille fr. De dettes. Donc, plus de vente sérieuse, malgré toutes les traductions. Que dois-je faire? Mourir? Puisque je n'ai plus de santé.

Şi on pouvait faire une édition de luxe du nouveau livre qui sera prêt en décembre, ce serait parfait. Mais qui s'en occupera,

puisque je ne suis pas à Paris!

Amitiés à tous. Fraternité.

Ton Panagaki

Tes articles, il faut les envoyer à Curentai et à la Présidence du Conseil, Service de la Presse. C'est tout.

Dis à Quérido qu'il m'a rendu un service immense avec les quatre cents fi [orins] en ce moment quand la mort rode autour de moi. De toi, je ne parle plus! Aux bons amis, je ne montre pas de la gratitude française.

Ton adieu et au revoir a paru dans Curentul et a fait bonne impression.

Je fume parfois ta pipe avec une grande volupté.

Sur Is [raël], şi tu veux caractériser brièvement son origine, son mariage dramatique et son oeuvre, j'écrirai un feuilleton pour Curentul.

[T raducere:]

Mănăstirea Neamţ, jud (eţul) Neamţ 9 octombrie '32

Dragul meu Adrian,

Mi-e aproape imposibil să cred că bunul nostru Is (idor) este mort; am citit, la acea dată, o scurtă telegramă care vorbea despre meartea „marelui scriitor olandez I. Quérido", dar cum au primeam nimic de la tine şi habar n-am dacă Olanda nu mai are cumva şi un alt Quérido, mare sau mic, am sfârşit prin a cred «că nu era vorba de prietenul nostru.

Doamne, cum murim! Aproape ca nişte câini!

Aş fi vrut să-ţi scriu mai mult, dar nu mă mai pot aşeza la masă, fără să fac imediat treizeci şi opt de grade. Aşa că îţi scriu din pat şi mâna îmi oboseşte repede.

Deci mă aflu tot la mănăstire şi nu ştiu când aş părăsi-o, căci n-am izbutit decât să stăvilesc boala. Leziunile (pulmonare) sunt tot deschise şi fac febră la cel mai mic efort. Medicii mi-au spus că plimbarea pe care mi-ara îngăduit-o cu tine timp de-o lună a fost o neghiobie care putea să mă coste viaţa. În sfârşit, cu siguranţă că, dacă nu veneam repede aci, să mă pun la odihnă totală, aş fi fost mort în momentul de faţă.

Şi dacă nu-s mort, ce lucru bun fac? Nimic. Boala lungă nu-i viaţa şi e mai rea decât moartea. Stau aici de patru luni, nu fac decât să privesc tavanul fiindu-mi lehamite de neputinţa mea. Din fericire Marga e cu mine [...] Ceea ce mă consolează.

Trăiesc ca un sălbatec., plătind totul foarte scump, căci târgul se află la cincisprezece kilometri de mănăstire iar calea ferată la cincizeci. Mă aflu spre partea Cernăuţiului, în Bucovina, Moldova de nord, în mijlocul Carpaţilor. Şi dacă într-o zi se întâmplă să capăt o răceală, nu trebuie să mă bizui pe ajutorul medical.

Unde sunt acum admiratorii mei bogaţi, ca să mă întrebe dacă nu am nevoie să mă duc într-un sanatoriu elveţian, confortabil?

Deşertăciunea deşertăciunilor!

Ah! ai scris lui Şeicaru şi diplomatului! Şi voiai să ai răspunsuri prompte? Eşti cu adevărat un olandez! Acum ai vrea să ştii dacă trebuie să spui compatrioţilor tăi că românul te asigură de cea mai caldă prietenie, ca să te uite apoi îndată ce îi întorci spatele? Nu. Nu-i aşa. Românul nu-şi uită prietenul, ci îl pune la naftalină. Când vei reveni, vei fi iubit şi mai mult. Vei vedea-o. Exact ca blănurile în fiecare lună a lui octombrie.

(Uite, că am şi făcut 37,5, chiar scriind în pat! … Rahat!)

Îmi spui că nu ai primit Casa Thüringer. Scrie la editură şi cere copia. Bietul Robertfrance se află într-o clinică, de trei luni. Are reumatism la plămâni. Cât p-aci să dea ortul popii.

Cât aş vrea să te revăd! Tu-mi eşti cel mai bun prieten străin. Trăiesc singur, fără prieteni, fără corespondenţă amicală. Sunt mai singur decât pe vremea când eram un simplu vagabond.

Minciuna artei!

Rieder îmi scrie că am la el o datorie de cincizeci de mii de franci. Deci nicio vânzare serioasă a cărţilor mele, în ciuda atâtor traduceri. Ce trebuie să fac? Să mor? Fiindcă sănătate nu mai am.

Dacă s-ar putea face o ediţie de lux, cu noua carte ce va fi gata în decembrie, ar fi perfect. Dar cine să se ocupe, dacă nu sunt eu la Paris!

Cu prietenie, la toţi. Frăţie,

Al tău

Panagaki

Articolele tale trebuie să le trimiţi la Curentul şi la Preşedinţia Consiliului. Serviciul de Presă. Asta-i tot.

Spune-i lui Quérido că mi-a făcut un imens serviciu cu cei patru sute de florini, acum când moartea îmi dă târcoale. Cât despre tine, nu mai vorbesc. Prietenilor buni nu le arăt recunoştinţă în stil franţuzesc.

Articolul tău de bun rămas a apărut în Curentul şi a făcut bună impresie.

Fumez, uneori, cu pipa ta. Mare voluptate.

Dacă vrei să mi-l caracterizezi pe Isfidor] Quérido – originea lui, căsătoria sa dramatică şi opera lui –, voi scrie un foileton în Curentul.

Eilthoven, le 12 novembre 1932

Mon cher Panagaki,

Quérido me demande de nouveau de te dire qu'il a besoin du manuscrit de La Maison Thüringer qu'il ne parvient pas à obtenir de Rieder, peut-être parce que Robertfrance est mort. A propos, dis à Nicolaï 1 de prendre le manuscrit qui est dans le tiroir – au milieu de la bibliothèque – et de l'expédier au plus vite, à Em. Quérido, Keizergracht 333, Amsterdam, Olanda!!

Comment vas-tu? Toujours au monastère?

Soigne-toi bien, mon vieux, songe que dans deux ans nous aurons une grande fête à l'occasion de ton cinquantième anniversaire. Quel grand jour î Stupéfaction et émotion générales! Ce cochon d'Istrati vit toujours, malgré les souhaits de ses ennemis et les thèses inexorables de la sacro-sainte science selon lesquelles il devrait être déjà mort, depuis, au moins, dix ans!

Chez nous les choses vont doucement. Des rhumes, peu d'argent, trop de travail. Reiss 2 m'a écrit, tout à coup, une lettre pleine d'amitié et d'observations philosophiques à la „Jean-le-bon-bougre"!

Mon cher, je dois travailler, donc, je te salue.

Salut à Marga, la vaillante, meilleurs souhaits de nous tous, la patte de ton frère.

Adrien

[T raducere:]

Bilthoven, 12 noiembrie 1932

Dragul meu Panagaki,

Quérido îmi cere din nou să-ţi spun că are nevoie de manuscrisul Casei Thüringer, pe care nu reuşeşte să-l obţină de la Rieder, poate fiindcă Robertfrance e mort. Fiindcă veni vorba, cere-i lui Nicolae 1 să ia manuscrisul, care se află în sertarul din mijloc al bibliotecii tale şi să-l trimită cât mai repede la Em. Quérido, Keizergracht nr. 333, Amsterdam, Olanda!

Cum te afli? Tot la mănăstire?

Îngrijeşte-te bine, dragul meu, gândeşte-te că peste doi ani vom avea o mare sărbătoare, cu ocazia aniversării celor cincizeci de ani ai tăi. Ce zi mare! Ce uimire şi emoţie generală! Porcul ăsta de Istrati tot mai trăieşte în ciuda urărilor duşmanilor lui şi-a opiniilor neînduplecate ale sacrosanctei ştiinţe, după care el trebuia să fie mort de cel puţin zece ani!

La noi lucrurile merg încetişor. Guturaiuri, puţini bani, multă muncă. Reiss 2 mi-a trimis, pe neaşteptate, o scrisoare plină de prietenie şi de observaţii filosofice à la „Jean cumsecadele”!

Dragul meu, trebuie să lucrez, deci te salut. Salutări Margăi, viteaza, cele mai bune urări de la noi toţi, îţi strâng laba, frate

Adrian

1 Nicu Constantinescu, prietenul din Brăila pe al cărui teren îşi construise casa.

2 Jean Reiss, hotelier, proprietarul pensiunii „Les Sapins” din Menton, strada Maison Russe.

Monastère Neamtz, le 17 novembre ’32

Mon cher Adrien,

Tu es aujourd’hui le seul bougre dont les missives me rappellent la belle vie, toute entière, de plaisirs et de travail, de bons et de mauvais moments de l’existence. Adieu Ionesco, Ciprut, Roberfrance! Adieu surtout Rolland! Adieu aussi certains hommes de Russie, que j’ai tant aimés!

Plus, plus rien que ce diable remuant d’A.! Lui seul, fourre encore son nez (caché sous la forêt de ses sourcils) par la fenêtre de ma cellule monacale et veut – il veut, lui, fêter mon cinquantenaire, se soûler et (qui lo sa?) peut-être tripoter les fesses de ma poulette, pour me rappeler certaine affectueuse cochonnerie, dont je suis coupable envers lui. (Hé, ma bonne Co?)

Eh bien, espérons que ce 10 août 1934 me trouvera encore vivant, ne serait-ce que pour pouvoir péter en choeur le jour de mon cinquantenaire.

Pour le manuscrit dis à ce bon et brave Quérido qu’il est préférable de prendre les épreuves du livre, qui sont prêtes, corrigées, mises au point et augmentées d’une préface. Le manuscrit de Braïla est incomplet, de ce point de vue, plein d’erreurs. J’ai écrit à Rieder, pour l’engueuler rudement et le

prier d'expédier immédiatement à Quérido le tout. Du reste, on peut voir le livre dans la Revue de Paris, qui le publie depuis le 15 oct [obre] et le terminera le 1er décembre.

Fraternité à tous, et à celui qui n'ose pas monter au lit, sans regarder son maâtre.

Ton Panagaki

La santé va très doucement. Je crois que je suis sauvé, s'il n'y a pas de refroidissement. Alors, je serais foutu!

[T raducere:]

Mănăstirea Neamţ, 17 noiembrie '32

Dragul meu Adrian,

Tu eşti astăzi singurul om ale cărui scrisori îmi reamintesc viaţa frumoasă, în întregul ei- cu plăceri şi muncă, cu momente bune şi rele ale existenţei. Adio Ionescu, Ciprut, Robert, france! Adio mai ales Rolland! Adio, de asemeni, anumitor oameni din Rusia, pe care i-am iubit atât!

Nimic, nimic alt, decât acest drac neastâmpărat de A. Singur el îşi mai vâră nasul (ascuns sub pădurea sprâncenelor), prin fereastra chiliei mele monahale şi vrea, el vrea, să sărbătorească cincantenarul meu, să se îmbete şi poate (cine ştie?) să pipăie fesele puicuţei mele, ca să-mi reamintească o anumită porcărie afectuoasă, de care sunt vinovat faţă de el. (Hei, buna mea Co?)

Ei bine, să sperăm că acest 10 august 1934 mă va găsi încă în viaţă, fie şi numai ca să putem trage vânturi în cor, în ziua cincantenarului meu.

Cât priveşte manuscrisul1, spune-i acestui bun şi cumsecade Quérido că-i preferabil să ia corecturile cărţii, care sunt gata, îndreptate, puse la punct şi amplificate cu o prefaţă. Manuscrisul de la Brăila e incomplet din acest punct de vedere, plin de greşeli. Am scris lui Rieder pentru a-l bruftui cu asprime şi a-l ruga să expedieze imediat lui Quérido totul, curat. De altfel, poţi vedea cartea în Revue de Paris, care o publică de la 15 oct [ombrie] şi o va termina la 1 decembrie.

Cu frăţie la toţi şi celui care nu îndrăzneşte să se urce în pat până nu-şi priveşte stăpânul.

Al tău,

Panagaki.

Sănătatea merge încetişor. Cred că sunt salvat, dacă nu voi răci. Atunci aş fi pierdut!

1 E vorba – după cum reiese şi din scrisoarea anterioară – de manuscrisul cărţii La Maison Thüringer, amplificat cu Prefaţa la Adrian Zografi sau mărturisirile unui scriitor din vremea noastră (vezi voi. Viaţa lui Adrian Zografi, Bucureşti, Editura Miner/a, 1983. (la pp. 9— 138 şi 536—545).

63

Monastère Neamtz, le 13 janvier ’33 Jud. Neamtz

Mon cher Adrien,

La notice ci-dessus\n’est pas du Curentul, ainsi que tu pourrais le croire. Non. La grosse gueule de Seicaru et sa cervelle n’ont pas eu le souci de prouver à l’officialité et à mes ennemis qu’il y avait lieu d’être fier de l’écrivain suspect que Panaït Istrati et Cezar Petrescu recommandaient aux Roumains et qui venait de visiter la Roumanie. II est vrai que toi non plus, espèce de salaud, tu ne t’es pas donné la peine de m’envoyer des extraits de tes articles sur la Roumanie, afin que je puisse, le premier, prouver aux officiels que tu méritais les attentions qu’ils ont eues pour toi.

Ainsi, c’est du journal qui me hait à mort que j’ai coupé cette notice {Adevărul, le plus grand organe démocratique du soir). Naturellement, il ne souffle mot sur le fait que tu as été mon invité. II aime mieux dire que tu es l’ami du brave Stoïca. Ainsi va le monde.

Que deviens-tu? Es-tu enseveli par la neige, à mon exemple? (cinq mètres de neige en Moldavie!) Les trains et les autobus régionaux ne circulent plus ou presque. Voilà quatre jours que je ne reçois plus de courrier. Heureusement, j’ai (enfin!) moi aussi (mais dans la chambre de Marga) l’horrible invention qui hurle la musique de Beethoven sur tous les toits et dans toutes les oreilles. (Je ne prétends pas que mon oreille soit pour Beethoven, loin de là, mais, tout de même, je préfère ne pas avoir la radio dans ma chambre.) Aussi, j’y vais parfois entendre les nouvelles du jour et oublier que je suis un homme abandonné par les hommes.

Car c’est cela. Avec la disparition de Robertfrance, finie toute possibilité pour moi d’agir de temps en temps contre ma détresse chronique. Et bientôt je n’aurai peut-être même plus ce morceau de pain que je mange aujourd-hui. Ah, comme j’admire ta générosité disciplinée, ordonnée. La mienne a été et reste folle.

Aussi, je paie.
Amitiés, ton Panaït
Şi tu m'écris un mot, prie Quérido de te dire, et fais-le moi savoir, combien il a payé à Rieder pour Tsatsa Minnka. C'est très important que je le sache.
Ma santé est stationnaire: şi je ne bouge pas du lit, je n'ai pas de fièvre. Şi je bouge…
Qui traduit La Maison Thüringer? Şi c'est toi, sache que le texte fourni par Rieder est plein d'erreurs.
JT raduc e r e:]
Mănăstirea Neamţ, jud. Neamţ 13 ianuarie '33
Dragul meu Adrian,
Notiţa de mai sus 1 nu e din Curentul, aşa cum ai fi putut crede. Nu. Gura mare a lui Şeicaru şi creierul lui n-au avut grija de-a dovedi oficialităţii şi duşmanilor mei că era cazul să ne mândrim cu scriitorul suspect, recomandat românilor de Panait Istrati şi Cezar Petrescu, care tocmai vizitase România. Este drept că nici tu, mojicule, nu ţi-ai dat osteneala să-mi trimiţi extrase din articolele tale despre România, ca să pot dovedi eu primul, oficialilor, că tu meritai atenţiile ce au avut faţă de tine.
Aşa că am tăiat această notiţă din Adevărul, ziarul care mă urăşte de moarte (cel mai mare organ democratic de seară). Natural, el nu suflă o vorbă asupra faptului că ai fost invitatul meu. Îi convine mai bine să spună că eşti prietenul bravului Stoica. Asta e lumea.
Ce-i cu tine? Eşti şi tu îngropat sub zăpadă, la fel ca mine? (Zăpadă de cinci metri în Moldova!). Trenurile şi autobuzele regionale circulă cu greutate sau deloc. Iată patru zile de când n-am primit o scrisoare. Din fericire, am (în sfârşit) şi eu (dar în camera Margăi) oribila invenţie care urlă muzica lui Beethoven, pe toate acoperişurile şi în toate urechile. (Nu am pretenţia că urechea mea e sensibilă la Beethoven, departe de mine aşa ceva; dar prefer oricum să n-am radio în camera mea). Aşa că mă duc din când în când să ascult ştirile zilei şi să uit că sunt un om abandonat de oameni.
Fiindcă asta este. Cu dispariţia lui Robertfrance, sfârşită-i pentru mine orice posibilitate de-a lucra, din timp în timp, împotriva disperării mele cronice. Şi în curând, nu voi mai avea poate nici bucăţica asta de pâine pe care o mănânc astăzi! Ah!

cât admir generozitatea ta, disciplinată, ordonată. A mea a fost şi este nebunească. Aşa că plătesc.

Cu prietenie, al tău

Panait

Dacă-mi scrii un cu vânt, roagă-l pe Ouérido să-ţi spună şi comunică-mi cât i-a plătit lui Rieder pentru Ţaţa Minca. E foarte important s-o ştiu.

Sănătatea mea este staţionară: dacă nu mă dau jos din pat, n-am febră. Dacă mă mişc…

Cine traduce Casa Thüringer? Dacă tu eşti acela, să ştii că textul dat de Rieder e plin de greşeli.

1 E vorba de un text apărut în Adevănd, pe care Istrati l-a decupat şi lipit în colţul drept al scrisorii. Are ca titlu:

A. M. DE JONG SUR LA. ROUMANIE *

Dans la revue hollandaise De Notenkraker ont paru, dans dix numeros consécutifs, du 31 août au 15 octobre, une série de beaux articles sur la Roumanie, dûs au romancier bien connu A. M. De Jong.

Ces dix articles portent le titre général: Hommes et Paysages de RGumannie. Ils sont écrits avec finesse, avec amour et chaleur. Le romancier néerlandais en résume et fixe les impressions qu'il a eues lors d'un voyage fait cet été. Et ce sont bien plus que des impressions fugitives. Ce sont parfois des analyses, des observations surtout sur la Bassarabie et Transylvanie, où il a rencontré et a été guidé avec amitié par M. Vasile Stoïca, ministre de Roumanie à Sofia.

[Traducere:]

În revista olandeză De Notenkraker, au apărut, în zece numere consecutive, o serie de frumoase articole despre România, datorate cunoscutului romancier A. M. De Jong. Cele zece articole ale sale poartă titlul general Oameni şi peisagii din România. Ele sunt scrise cu fineţe, cu dragoste şi căldură. Romancierul neerlandez rezumă în ele şi fixează impresiile pe care le-a avut, în cursul unei călătorii, făcute vara aceasta [în ţara noastră]. Ele sunt ceva mai mult decât impresii fugare. Sunt, pe alocuri, analize, observaţii mai ales despre Basarabia şi Transilvania, unde s-a întâlnit şi a fost condus, cu prietenie, de d. Vasile Stoica, ministrul Românie la Sofia.

Bilthoven, le ÎS janvier 1933

Mon cher Papadepoulos,

Voilà des semaines que je voulais t'écrire… Mais ne sachant pas şi tu étais toujours dans ton cloâtre ou şi tu étais revenu à Braïla, j'attendais toujours de tes nouvelles. Et voilà que ta lettre arrive! Je m'empresse de te répondre, de peur que tu ne te croies oublié de nous tous, ce qui n'est pas précisément la vérité!

D'abord, je ne t'ai pas envoyé mes articles, parce que tu m'as écrit: „Envoie-les à Seicaru, à Stoïca et au ministère, moi ne pouvant pas les lire, je m'en fiche ". En effet, je les ai envoyés à Seicaru – qui m'a répondu par une lettre pleine de chaleur et d'amitié – et à Stoïca, en lui demandant le nom, que j'avais perdu, de son ami au ministère.

St. [oïca] n'a soufflé mot. Par le même courrier, je t'envoie maintenant les articles, ainsi que Le Richard1 qui a paru dans La Revue Belge et que tu traduiras à ton aise. Tu verras que je n'ai pas oublié un certain Panaït Istrati, qui lut mon hôte en Roumanie, ni Braïla, la ville que j'ai le plus aimée, ni ta maisonnette de là-bas: foyer plein de charme et d'amitié. II n'est d'ailleurs pas étonnant qu'un journal bourgeois se vante de l'hospitalité de l'un de ses ministres plénipotentiaires alors qu'il ignore un sale individu tel que toi. Nous avons fait la connaissance du rédacteur en chef à'Adevărul, n'est-ce pas, et après ça, nous comprenons tout! mais il est temps que Seicaru dise aussi quelque chose sur mon évocation de la Roumanie. II en aura l'occasion quand il publiera Nababul. Şi tu le veux, ou şi Pamfil 1 le souhaite, je ferai traduire des coupures de mes articles que l'on pourrait insérer dans Curentul, sous forme de feuilleton?

Ici, c'est le train-train habituel. Nous luttons, tant bien que mal, avec le mauvais temps qui court. J'ai été coutraint de reprendre, moi-même, la rédaction du Notenkraker (Casse-noisettes) pour gagner quelques sous… qui commençaient à me manquer. J'en ai fait, de nouveau, un hebdomadaire politique et satirique: ce qu'il était à l'époque où je le dirigeais, avant 1925. II avait été, depuis, dénaturé et c'est par milliers que les abonnés l'avaient délaissé. L'annonce de mon retour, en tant que rédacteur, ainsi que les trois premiers numéros en couleur, nous ont valu environ vingt mille abonnés nouveaux. Maintenant, ça va

barder: on cassera joyeusement la gueule aux crétins de chrétiens et aux saligauds de bourgeois de notre pays pacifique, lourdement gouverné par une bande d'idiots et d'impotents! D'une part, ça me plaît beaucoup; d'autre part, ça me prend ma liberté, ce qui me vexe énormément! mais j'ai stipulé une condition: pouvoir prendre des congés – à mes propres frais – autant que je voudrai!

Oui, c'est moi qui traduirai ta Maison Thüringer.. Que faire avec le texte de Rieder? Peux-tu m'en procurer un authentique? Je ne commencerai pas sans être certain de posséder le texte original! J'ignore ce que Quérido a payé à Rieder, mais je ne crois pas qu'il ait payé autre chose que tes quatre cents florins. En tout cas, je le lui demanderai un de ces jours. Şi c'est plus, je t'en avertirai par carte postale, sinon, tu ne recevras rien avant me pro- chaâne lettre, qui te parviendra après la tienne.

Co a eu une bronchite assez sévère, mais elle est presque guérie. Gudi et Mels se portent bien ainsi que leur père. Je t'envoie une photo de nous et de Wolf3 avec son jeune ennemi et rival, Piet (Pierre), mon nouveau chien berger, un drôle de jeune homme, passionné et vagabond comme son oncle Panaït!

L'hiver, ici, ressemble à un automne doux. Pas de neige, pas de gel, presque toujours du brouillard, de la pluie ou un soleil du nord mélancolique.

Soigne-toi bien, mon vieux! Peut-être nous reverrons-nous au début de l'été! II faut que tu sois en bonne santé pour endurer les fatigues des festins amicaux qu'on va escalader vigoureusement, mangeant les énormes plats roumains, buvant les vins généreux du pays coulant à flots!

Addio, caro mio! Arrivederci! Un bon baiser pour la belle Marga, poignée de main pour toi de toute la Bilthoven! Ton ami fraternel,

Adrien

[T raducere:]

Bilthoven, 18 ianuarie 1933

Dragul meu Papadepoulos,

Iată, de săptămâni voiam să-ţi scriu… Dar, neştiind dacă eşti tot la mănăstirea ta sau te-ai înapoiat la Brăila, aşteptam întruna veştile tale. Şi iată că scrisoarea ta soseşte! Mă grăbesc să răspund, de frică să nu te crezi uitat de noi toţi, ceea ce nu-i

tocmai adevărul £

Întâi. Nu ţi-am trimis articolele mele, fiindcă mi-ai scris: „trimite-le lui Şsicaru, lui Stoica şi la minister; neputând să le citesc, prea puţin îmi pasă.” Le-am trimis, într-adevăr, lui Şeicaru

— Care mi-a răspuns printr-o scrisoare plină de căldură şi prietenie – şi lui Stoica, cerându-i numele prietenului său de la minister, pe care-l pierdusem.

St [oica] n-a zis nici pâs. Îţi trimit acum, odată cu scrisoarea, articolele şi Richard 1I care a apărut în Revue Belge şi pe care-l vei traduce după placul tău. Vei vedea că nu am uitat pe un oarecare Panait Istrati, care mi-a fost gazdă în România şi nici Brăila, oraşul pe care l-am îndrăgit cel mai mult şi nici căsuţa ta: cămin plin de farmec şi prietenie. Dealtfel, nu-i de mirare că un ziar burghez se laudă cu ospitalitatea unuia dintre miniştrii săi plenipotenţiari, în vreme ce ignoră pe un individ scârbos ca tine. Noi doar am făcut cunoştinţă cu redac- torul-şef al Adevărului şi după asta înţelegem totul! Dar e cazul ca Şeicaru să spună ceva despre articolele mele care evocă România. Ocazia va fi când va publica Nababul. Dacă vrei tu, sau Pamfil o doreşte, voi pune să se traducă fragmente din articolele mele, care ar putea fi înserate în Curentul, sub forma unui foileton.

Aici, rutina zilnică obişnuită. Ne luptăm, de bine de rău, cu împrejurările actuale. Am fost silit să reiau eu însumi redacţia lui Notenkraker (Spărgătorul de nuci), ca să câştig ceva bani… De care începeam să duc lipsă. Am făcut iarăşi un săptămânal politic şi satiric, ceea ce era în perioada când îl conduceam, înainte de 1925. De atunci, fusese denaturat, iar abonaţii îl părăsiseră cu miile. Anunţarea reîntoarcerii mele ca redactor ca şi primele trei numere color ne-au adus circa douăzeci de mii de abonaţi noi. Afacerea va deveni acum pasionantă: se vor rupe vesel dinţii creştinilor cretini şi mârşavilor burghezi ai ţării noastre paşnice, guvernată greoi de-o bandă de idioţi şi neputincioşi. De o parte, asta-mi place mult; de alta, asta-mi ştirbeşte libertatea, ceea ce mă supără enorm! Dar am prevăzut o condiţie: să-mi iau concediu, pe socoteala mea, ori de câte ori aş vroi!

Da, eu voi fi cel care va traduce Casa Thüringer. Ce să fac cu textul de la Rieder? Poţi să-mi procuri unul autentic? Nu voi începe să traduc, fără a fi sigur că am textul original. Nu ştiu cât a plătit Quérido lui Rieder, dar nu cred să fi dat mai mult de

patru sute florini, pe care i-ai primit. În orice caz, îl voi întreba zilele astea. Dacă-i mai mult, te voi înştiinţa prin carte poştală; în caz negativ, nu vei primi nimic înaintea viitoarei mele scrisori, ce-ţi va parveni după ce-mi vei fi scris.

Co a avut o bronşită destul de grea, dar e aproape vindecată. Goudi et Mels 2 sunt sănătoşi, ca şi tatăl lor. Îţi trimit o fotografie cu noi şi Wolf, 3 cu tânărul său duşman şi rival Piet (Petre), noul meu câine ciobănesc, tânăr, nostim, pasionat şi vagabond ca unchiul său Panait!

Iarna seamănă, la noi, cu o toamnă blândă. Fără zăpadă, nici ger, mereu ceaţă, ploaie sau un soare nordic, melancolic.

Îngrijeşte-te bine, dragul meu! Poate ne vom revedea la începutul verii! Trebuie să fii sănătos tun, ca să poţi îndura oboselile ospăţurilor prieteneşti, pe care va trebui să le treci mâncând cantităţi enorme de specialităţi româneşti, bând vinurile de prima calitate curgând valuri!

Adio, caro mio! Arrivederci! Un sărut afectuos pentru frumoasa Marga, o strângere de mână pentru tine de la toţi cei din Bilthoven! Prietenul tău frăţesc

Adrian

1 O nuvelă a lui A. M. De Jong.

2 Copiii familiei de Jong.

3 Câinele lui de Jong.

Adresse:

Sanatoriul „Filaret “, Bucarest

Bucarest, le 27 février

Mon cher Adrien,

Fini le monastère! Ma bicoque monacale avait pris feu, j’ai failli brûler. Puis j’ai attrapé une bronchite. Maintenant, je suis ici. Très malade. Adieu Bilthoven, amitié, soleil, veaux, vaches!

Je suis heureux que tu aimes ma «préface» 1. Suis content de ta vaillance de combattant. Oui, pauvres marins bombardés. Oui, sale Hitler! Oui, sale humanité de lâches.

Ah! Mels n’est pas content de son père. Dislui de ma part qu’il est un blanc-bec. Ou’il se regarde dans la glace, il verra son bec ourlé de jaune. Et qu’il remercie le Dieu d’avoir un père, vaillant écrivain, au lieu d’être le fils d’un forgeron qui le mette, à douze ans, à souffler la forge dès cinq heures du matin et lui apprenne la vie à coups de marteau sur la tête!

Ah, mon cher Adrien, qu’il est triste de faire mon expérience! Sais-tu que, depuis bientôt une année que je suis au lit, aucun de mes grands amis d’hier ne m’a écrit une lettre? Aucun! En échange, ma préface m’apporte des lettres d’inconnus qui pensent comme toi. Cela me console de l’amitié rancunière.

Reçu Casse-noisettes 2, ton beau portrait et le Richard.

Je te quitte. On me défend d’écrire. On me défend tout, même l’amour, nom de Dieu! Marga loge avec moi. Elle ne me quitte pas d’une semelle. Quelle brave jument! Elle a eu des larmes de joie quand elle a lu ta lettre, şi pleine d’amitié pour moi. Qui, tu es mon seul ami aujourd’hui. Mais, adieu Bilthoven! Je ne le reverrai plus. Je crois que tout sera fini avant Pâques. Je ne peux plus marcher du tout, du tout. Et je tousse toute la nuit. Votre frère

Panait

Oui, les salauds de chez Rieder ont brisé la tradition des beaux papiers. II n’y a que quelques pur-fil L afuma, je t’en ai réservé un. Tu l’auras bientôt.

[Traducire:]

Bucureşti, 27 februarie ’33

Adresă: Sanatoriul „Filaret”

Bucureşti

Dragul meu Adrian,

S-a terminat cu mănăstirea! Chilia mea monahală luase foc, cât pe-aci să ard. Apoi, am prins o bronşită. Acum mă aflu aici. Foarte bolnav. Adio Bilthoven, prietenie, soare, viţei, vaci!

Sunt fericit că-ţi place „prefaţa mea” 1. Sunt mulţumit de vitejia ta de combatant. Da, sărmani marinari bombardaţi. Da, mârşavule Hitler! Da, mârşavă omenire de larve.

Oh! Mels nu e mulţumit de taică-său. Spune-i din partea mea că e un boboc. Să se privească în oglindă, îşi va vedea pliscul tivit cu galben; să-i mulţumească lui Dumnezeu că are un tată, scriitor curajos, în loc să fie feciorul unui fierar care să-l pună la doisprezece ani, să aţâţe focul din potcovărie, de la cinci dimineaţa şi să-l pregătească pentru viaţă cu lovituri de ciocan în cap!

Oh! dragul meu Adrian, ce experienţă jalnică trăiesc. Ştii tu că în curând va fi un an de când sunt la pat, şi niciunul dintre marii mei prieteni de ieri nu mi-a scris un rând? Niciunul! în schimb,

prefaţa mea îmi aduce scrisori de la necunoscuţi care gândesc ca tine. Asta mă consolează de prietenia ranchiunoşilor.

Am primit Spărgătorul de nuci 2, frumosul tău portret şi pe Richard.

Te părăsesc. Mi s-a interzis să scriu. Mi se interzice tot, pentru numele lui Dumnezeu, chiar dragostea! Marga stă cu mine. Nu mă părăseşte o clipă. Ce iapă curajoasa! A avut lacrimi de bucurie în ochi, când i-am citit scrisoarea ta, atât de plină de prietenie pentru mine. Da! tu eşti singurul meu prieten astăzi. Dar, adio Bilthoven! Nu te voi mai revedea! Cred că totul se va sfârşi înainte de Paşti. Nu pot să merg deloc, deloc. Şi tuşesc toată noaptea.

Fratele vostru,

Panait

Da, ticăloşii de la Rieder au curmat tradiţia exemplarelor de lux. Mai am câteva „pur-fil Lafuma “; ţi-am reţinut unul. Îl vei avea în curând.

1 Prefaţa la Adrian Zografi sau ynărturisirile unui scriitor din vremea noastră, în voi. Casa Thüringer, ed. Cât.

2 Revista Die Notenkraker, unde A. M. De Jong, fusese angajat redactor.

66

Bilthoven, le 3 mars 1933

Mon cher frère Panagaki,

Je ne veux pas croire que tu ales raison et que tu vas succomber dé j à, toi, flamme inextinguible. Tu ne dois pas, tu n’oseras pas nous quitter à Theure qu’il est, le monde a besoin de toi, d’hommes, d’esprits commet toi au moment le plus misérable que la terre ait vécu depuis 1914. Comment? Tu oserais partir, déserter la petite armée des hommes véritables à une époque où la bestialité la plus abrutie cherche à s’emparer du gouvernail? Impossible, mon vieux! Tu lutteras encore! Tu vas d’abord te délivrer de ta détresse, de ton découragement, de ta lassitude et puis nous aider à combattre la stupidité, la violence, la brutalité des forces destructrices qui veulent anéantir le peu de civilisation humaine qui existe en ce triste monde plein de ténèbres. Tu vas encore lancer ta parole flamboyante au milieu des masses noires du prolét? o*iat, dans les cœurs des hommes solitaires qui, ici et là, combattent en franes-tireurs. Oh! non,

frère soldat! il ne faut pas mourir encore! C’est défendu! Le clairon a sonné, il faut obéir: au drapeau!

D’ailleurs, tu ne mourras pas! Pas encore! Je viendrai en mai ou juin et nous causerons longuement; nous célébrerons encore les festins de l’amitié, à Braïla, dans les marécages immenses, pleins de soleil, d’eau tiède, d’o i- seaux gazouillants et le chant murmurant des roseaux.

Et puis 1u sais: je ne suis pas ten seul ami! Tu en as par milliers et mil- lieis, partcut dans le monde, partout cù battent des cœurs humains, où bout la révolte centre ce qui opprime l’ample vie heureuse d’une humanité libre! 11 ne faut pas te figurer que tu peux souffrir de la solitude tandis que des milliers d’âmes s’envolent vers la tienne, créatrice de tant de beauté vivante! Ah, que je voudrais être près de toi, pour t’empêcher de te livrer à des idées noires qui te nuisent sans raisen, peur te donner la ferme volonté de vivre et d’agir! Surtout et avant tout, il faut vouloir et tu vivras! Et en ’34 on se réunira en un grand banquet à Bucarest pour célébrer le cinquantenaire de notre grand et cher ami Panaït Istrati, le superbe fou, l’amant de la vie qui «est belle quand meme», le paladin sublime de l’humanité: le plus pur, le plus large, le plus profond et le plus savoureux.

Alors, à bas les pensées sinistres, l’idée fétide de la mort, le pressentiment du néant! Je te demande de vivre; la voix de l’amitié doit être sacro- sainte à ton cœur vaillant et il faut lui obéir, entends-tu? Sache que je ne veux pas croire à ta fin, que nous ne voulons pas te voir manquer à l’appel du clairon, que tu es attendu avec impatience dans les rangs des lutteurs, sous le large drapeau qui flotte au vent et qui est la promesse de la victoire de tout ce qui est Bonté, Amour, Fraternité.

Je voudrais te donner quelques minutes de bonheur tous les jours en te parlant, en t’envoyant quelques fleurs, quelques fruits, de menues preuves de mon amitié. Mais tu es trop loin, hélas! Je t’envoie, ci-jointe dix florins. Donne-les à Marga pour qu’elle s’achète des fleurs, des fruits, des bonbons ou quelqu’autre chose que tu aimes et qui te fera plaisir en pensant que c’est Co x, les enfants et moi-même qui te l’offrent.

Tiens-toi droit, mon gars, et pense à ceci: un soldat ne croit jamais à la mort, même s’il a reçu une balle en pleine poitrine. Demain, nous nous retrouverons sur le champ de bataille et nous

lutterons pour la cause sublime qui vit dans nos âmes! Au revoir, mon cher frère, pas dans le néant éternel mais dans le soleil brillant de mai, à Braïia!

Je t'embrasse fraternellement, ainsi que Marga. Co et les enfants font pareillement. Nos meilleurs vœux s'envolent vers toi et toute amitié. Ton frère

Adrien

[T raducere:]

Bilthoven, 3 martie 1933

Dragul meu frate Panagaki,

Nu vreau să cred că ai dreptate şi că ai să mori chiar tu, flacăra de nestins. Nu trebuie, nu vei îndrăzni să ne părăseşti în momentul de faţă; lumea are nevoie de tine, de oameni, de suflete ca al tău în cea mai tristă clipă pe care a trăit-o de la 19H. Cum? Ai îndrăzni să pleci, să dezertezi din mica armată de oameni adevăraţi, într-o epocă în care bestialitatea cea mai abrutizată încearcă să pună mâna pe cârmă? Cu neputinţă, dragul meu! Tu vei lupta încă î Mai întâi trebuie să ieşi din situaţia critică, din descurajare şi dezgust şi apoi să ne ajuţi să combatem stupiditatea, violenţa, brutalitatea forţelor distrugătoare ce vor să nimicească puţina civilizaţie umană care există în această lume tristă, plină de tenebre. Va trebui, încă, să-ţi răspândeşti cuvântul înflăcărat în mijlocul maselor întunecate ale proletariatului, în inimile oamenilor singuratici, care luptă ici şi colo ca franctirori. Oh!, fratele meu soldat! încă nu trebuie să mori! Este interzis! Goarna a sunat, trebuie să-i dai ascultare: sub drapel l

Dealtfel, nu vei muri! Nu încă! Voi veni în mai sau iunie şi vom sta de vorbă îndelung; vom sărbători, încă, ospăţurile prieteniei la Brăila, în bălţile cât vezi cu ochii, scăldate în soare, cu apă călduţă, păsări ciripitoare şi foşnetul murmurător al trestiilor.

Şi-apoi, ştii tu: nu sunt singurul tău prieteni Ai mii şi mii, peste tot în lume, peste tot unde bat inimi omeneşti sau clocoteşte revolta împotriva a ceea ce oprimă bogata viaţă fericită a unei omeniri libere! Nu trebuie să-ţi închipui că tu poţi suferi din cauza singurătăţii, în timp ce mii de suflete îşi iau zborul spre sufletul tău – făuritor de atâta frumuseţe însufleţită. Ah! cât aş dori să fiu lângă tine, ca să te împiedic să te laşi pradă ideilor negre care îţi fac rău fără motiv şi să-ţi dau voinţa fermă de a trăi

şi de a acţiona! mai ales şi înainte de toate, trebuie să vrei şi vei trăi! Şi, în 1934, ne vom aduna la Bucureşti, la un mare banchet pentru a sărbători cincantenarul marelui şi dragului prieten Panait Istrati, admirabilul nebun, amantul vieţii care „totuşi este frumoasă”, sublimul paladin al umanităţii: cel mai neîntinat, cel mai generos, cel mai profund şi mai plăcut.

Atunci, jos cu gândurile sinistre, cu ideea infectă a morţii, cu presentimentul neantului! îţi cer să trăieşti; vocea prieteniei trebuie să fie sacrosanctă inimii tale viteze şi să-i dai ascultare, mă auzi? Să ştii că eu nu vreau să cred în sfârşitul tău, că noi nu vrem să fii lipsă la apelul goarnei, că eşti aşteptat cu nerăbdare în rândurile luptătorilor, sub marele stindard ce flutură în vânt şi care semnifică promisiunea victoriei a tot ce este Bunătate, Dragoste, Frăţie.

Aş vrea să-*ţi dau în fiece zi câteva minute de fericire, vorbindu-ţi, trimiţându-ţi câteva flori, ceva fructe – mici dovezi ale prieteniei mele. Dar, vai!, eşti prea departe! îţi trimit alăturat zece florini. Dă-i Margăi, ca să-şi cumpere flori, fructe, bomboane sau ceva ce-ţi place ţie şi care te-ar bucura, gândindu-te că ţi le oferă Co 1, copiii şi eu însumi.

Stai drept, băiatul meu, şi gindeşte-te la asta: un soldat nu acceptă niciodată gândul morţii, chiar dacă a primit un glonte drept în piept. Mâine ne vom reîntâlni pe câmpul de bătaie şi vom lupta pentru sublima cauză care trăieşte în sufletele noastre. La revedere, scumpul meu frate şi nicidecum în neantul veşniciei, ci sub strălucitorul soare de mai, la Brăila.

Te îmbrăţişez frăţeşte, ca şi pe Marga. Co şi copiii fac la fel. Cele mai bune urări tşi iau/zborul spre tine şi toată prietenia.

Al tău frate,

Adrian

1 În acelaşi plic, soţia lui de Jong i-a trimis următoarea scrisoare:

Bilthoven, le 3 mars 1933

Mon cher ami Panait,

Eh bien, quelle bêtise! Tu vas donc guérir! Courage! Et après, tu viens à Bilthoven avec Marga (la belle inconnue) pour te faire soigner à la hollandaise. Et quand tu te porteras bien, nous jouerons au poker. Tu gagneras des florins hollandais pour les perdre à nouveau. Car c’est le poker.

Mais, mon bon Panait, pas de blague. Sois sage, fais tout ce que les médecins te prescrivent. Et surtout: manger! manger! Pas les choses aigres de ton pays, mais de la bonne nourriture pour te donner des forces!

Et envoie-moi bientôt de meilleures nouvelles!

C'est Marga qui doit te presser de manger, de te reposer et d'être sage.

Je t'envoie toutes nos salutations et de bons souhaits.

Et je vous embrasse, toi et Marga, en espérant vous voir bientôt, tous les deux, cher ami! Au revoir!

Co

Voici quelques photos. Qu'est-ce que tu dis de notre petit ange1? Et Mels. II est grand, hein! Au revoir!

Traducere:]

Bilthoven, 3 martie 1933

Dragul meu prieten Panait,

Ei bine, ce prostie! Trebuie, deci, să te vindeci! Curaj! Şi apoi, vino la Bilthoven cu Marga (frumcasa necunoscută), ca să fii îngrijit ca-n Olanda. Şi când vei fi sănătos, vom juca poker. Vei câştiga florini olandezi, ca să-i pierzi din nou. Căci aşa-i pokerul.

Dar, bunul meu Panait, fără glumă. Fii înţelept, fă tot ce-ţi prescriu doctorii. Şi mai ales: Mănâncă! Mănâncă! Nu acriturile de la voi, ci hrană bună care să-ţi dea putere!

Şi trimite-mi în curând veşti mai bune!

Marga trebuie să te zorească să mănânci, să te odihneşti şi să fii înţelept.

Îţi trimitem teate salutările neastre şi bune urări.

Yă îmbrăţişez, pe tine şi Marga, sperând să vă văd în curând pe amândoi, dragă prietene!

La revedere!

Co

Iată câteva fotografii. Ce spui de micul nostru înger 1? Şi Meis. E mare, oho!

1 „Micul înger” era Gudi, al doilea copil al soţilor de Jong, care împlinise atunci doisprezece ani. Mels, primul născut, avea cu cinci ani mai x. Iult.

67

Sanatorium F ilar et, Bucares le 13 mars '33

Mes chers amis,

Reçu vos lettres cordialts, et photos et cadeaux pour m'acheter des fleurs et bonbons. Merci pour tout. Vos cris d'amitié, arrachés du fond de ves cœurs, m'ont fait un bien immense. Oui, vous êtes de vrais amis pour moi. Ah, comme je voudrais pouvoir bientôt quitter ce lit et courir chez vous, avec Marga, qui aimerait tant connaâtre votre beau foyer! mais, impossible! Et aucun espoir de vous revoir bientôt. On me condamne au lit pour au moins une année encore dans le meilleur des cas. Car j'ai aussi toutes les chances de passer de l'autre côté.

Ma grippe ou bronchite se guérit tout doucement mais la radiographie montre qu'elle a élargi mes cavernes. Le poumon gauche surtout, n'existe presque plus. Toutefois, la fièvre n'est pas forte et je reprends courage à nouveau.

Marga vit avec moi, ici à l'hôpital, malgré la défense des médecins. Elle est vraiment extraordinaire! Je n'aurais jamais pensé que cette belle jument cachait une compagne şi dévouée. Et tout l'argent s'en va pour ma maladie, pour mes dettes et pour nos pauvres poux de parents et amis faméliques, et il ne me reste plus rien pour habiller ce printemps ma bonne Marga qui, pourtant, aime bien les jolis chiffons. Et Rieder qui me sort soixante-dix mille fr. De dettes et déclare que tout mon revenu, traductions comprises, se réduit à deux mille fr. Par mois. Je gagnerais plus şi j'étais grand écrivain hollandais. Et à Braïla je ne peux plus vivre. Et dans le beau bois de Bucarest je ne peux pas louer et meubler un appartement. Alors pourquoi m'acharner à vivre, puisque ma paperasse ne me permet même pas devoir de quoi me payer un modeste home de deux pièces et une salle de bain, dans un petit parc, où je puisse jeter mes os, chez moi, pas à l'hôpital, ni au fond d'un monastère où les moines me passeraient leurs poux.

Je n'ai plus un ami en France qui, me sachant malade et dans le besoin urgent de trouver dix mille fr. Pour m'installer chez moi, veuille s'occuper à me dénicher une édition de luxe, ou une populaire, qui me rapporterait cette somme. Non, pas un ami! Des phrases, c'est tout. Et en Roumanie, de même. On pourrait imprimer à Bucarest, tout de suite, deux ou trois livres de moi, qui ne sont pas connus en Roumanie, et cela me rapporterait dix mille fr. Mais je n'ai pas un seul ami qui veuille aller parler et demander à un éditeur ce service.

Tu es le seul ami qui, avec un mot, ait pu obtenir de Quérido qu’il me paie que quatre cents florins pour une traduction, alors que l’Allemagne même, ne paie que quatre mille fr. Pour une édition. Je possède encore les trois cents florins et lutte pour trouver le moyen de me procurer un appartement et des meubles pour m’installer fin avril dans un petit parc et ne plus vivre dans les hôpitaux et les monastères, mais chez moi, crever chez moi.

Au revoir, mes amis, je suis fatigué.

Votre Panagaki Bientôt je vais écrire un livre vraiment beau: Méditerranée.

[T raduccre:]

Sanatoriul „Filaret “, Bucureşti 13 martie ’33

Dragii mei prieteni,

Primit scrisorile voastre cordiale şi fotografii şi cadouri ca să-mi cumpăr flori şi bomboane. Mulţumesc pentru tot. Strigătele voastre de prietenie, smulse din adâncul inimilor, mi-au făcut un bine nemăsurat de mare. Da, voi sunteţi prieteni adevăraţi pentru mine. Ah, cum aş vrea să pot părăsi acest pat degrabă şi să alerg la voi, cu Marga, căreia atât i-ar plăcea să cunoască frumosul vostru cămin! Dar, cu neputinţă! Şi nicio speranţă de-a vă revedea în curând. Sunt condamnat la pat, pentru cel puţin încă un an, în cel mai bun caz. Căci am toate şansele să trec dincolo.

Gripa sau bronşita mea se vindecă încetul cu încetul, dar radiografia arată că mi-a mărit cavernele. Mai ales plămânul stâng aproape că nu mai există. Totuşi, febra nu-i mare şi-mi recâştig curajul.

Marga locuieşte cu mine, aci, la spital, în ciuda interdicţiei doctorilor. E într-adevăr extraordinară! Nu mi-aş fi închipuit niciodată că această frumoasă iapă ascunde o tovarăşă atât de devotată. Şi toţi banii se duc pentru boala mea, pentru datoriile mele şi pentru sărmanii păduchi de părinţi şi prieteni flămânzi, nemairămânându-mi nimic pentru a o îmbrăca, în primăvara asta, pe buna mea Marga căreia îi sunt totuşi dragi frumoasele zorzoane femeieşti. Şi Rieder care mă scoate dator cu şaptezeci de mii franci şi declară că întreg venitul meu, inclusiv traducerile, se reduce la două mii franci lunar. Aş câştiga mai mult, dacă aş fi un mare scriitor olandez. Şi la Brăila nu mai pot trăi. Iar în frumoasa pădure de la Bucureşti, nu pot închiria şi mobila un apartament. Atunci, pentru ce să mă înverşunez să

trăiesc, deoarece toată hârţo- găria mea nu-mi îngăduie nici cât să am cu ce să plătesc un modest cămin de două camere şi baie, într-un mic parc, unde să-mi trântesc ciolanele, la mine, nu la spital, nici în fundul unei mănăstiri unde să-mi dea călugării păduchii lor.

Nu mai am, în Franţa, niciun prieten care, ştiindu-mă bolnav şi cu nevoia urgentă de-a găsi zece mii de franci, ca să mă instalez la mine, să vrea să se ocupe cu aranjarea unei ediţii de lux sau populare, care să-mi aducă această sumă. Nu, niciun prieten! Vorbărie, atât. Şi în România, aceeaşi situaţie. S-ar putea tipări de îndată, la Bucureşti, două sau trei cărţi de-ale mele care nu sunt cunoscute în România, ceea ce mi-ar aduce cei zece mii de franci. Dar nu am un singur prieten care să vrea să se ducă, să vorbească şi să ceară unui editor acest serviciu.

Tu eşti singurul prieten care, doar cu un cuvânt, ai putut să-l faci pe Quérido să-mi plătească patru sute florini pentru o traducere în vreme ce nici Germania nu plăteşte patru mii de franci pe o ediţie. Păstrez încă trei sute de florini şi mă zbat să-mi găsesc un apartament şi mobilă, ca să mă instalez, la sfârşitul lui aprilie, într-un părculeţ şi să nu-mi mai petrec zilele prin spitale şi mănăstiri, ci la mine acasă, să crăp la mine.

La revedere, prietenii mei, am obosit.

Al vostru, Panagaki

În curând, voi scrie o carte, într-adevăr frumoasă: în lumea Mediteranei.

68

Bilthoven, le 26 avril 1933

Mon cher Panagaki,

J’ai attendu et attendu, espérant pouvoir t’annoncer mon arrivée en Roumanie, après le Congrès du P.E.N.-Club, à Ragusa. Hélas, je ne te reverrai pas de şi tôt! Je manque d’argent pour ce long voyage et je dois rester à la maison. Je regrette infiniment, mais que veux-tu! Cette période est şi peu avantageuse et ce sacré Notenkraker me prend tellement de temps que je gagne juste de quoi vivre. Les jours de prospérité sont terminés et nous devons nous habituer à la vie de tous les jours des artisans de la plume.

Quel dommage! Je m’étais promis une fête énorme en revenant à Bucarest – en te retrouvant là avec ta Marga parmi les amis de

l’année dernière – et ensuite de voyager en Bucovine, dans le Banat, en Moldavie. J’ai travaillé toute une année comme deux nègres et voilà que je ne peux même pas me permettre de dépenser quelques centaines de florins à ma fantaisie! Quel monde pourri!

A la bonne heure! Quand on ne peut pas avoir ce qu’on désire, il faut se contenter de ce qu’on a. Et ce que j’ai-en comparaison d’autrui. – C’est encore beaucoup de bonheur. Nous avons de quoi manger, une maison confortable, un travail à mon goût, une bonne santé et du tabac assuré! Alors, somme toute, on n’a pas à se plaindre. Mais j’avais tellement rêvé de vous revoir tous et je me délectais, déjà, de profiter des superbes nuits de printemps de ton beau pays. II n’en sera rien. Tant pis.

Peut-être l’année prochaine: il semble qu’on veuille jouer une de mes pièces de théâtre à Londres. Espérons que le projet aboutira et qu’avec les livres sterling gagnées – bien que la livre n’ait plus son ancienne valeur! — J’aurai le loisir de pouvoir me permettre un voyage en Roumanie.

Comment te portes-tu, maintenant? Toujours au lit? Tu sais, il m’est impossible d’imaginer que tu doives demeurer autant de mois en sana. J’attends le nouveau miracle qui te remettra debout; n’en déplaise aux graves jugements des hommes de science que tu as déjà tant de fois stupéfaits et rendus furieux en tournant en ridicule leurs sentences de mort sur ta tête. Je ne m’étonnerais guère, şi je lisais dans les journaux que tu débarques en France…

Ou en Islande pour donner une série de conférences. Tout est possible, avec le diable que tu as dans ton corps. Donc, dis-moi comment tu te sens et quand nous nous reverrons, ici ou à Paris.

Chez nous, tout va bien. Co a été malade, un peu, presque tout l’hiver. Maintenant, ça va bien. Le printemps est arrivé. Les arbres sont en fleurs, l’air est doux et nous espérons avoir un bel été. Je travaille beaucoup pour pouvoir jouer le flemmard durant l’été et avoir les mains libres quand les enfants seront en vacances.

Aujourd’hui, ce sont les élections. 1 Que verrons-nous demain? Pas grand-chose, je crois. La situation, dans notre vieille Hollande, n’est pas encore mûre. La réaction hurle avec un accent prussien, mais elle n’est pas assez forte pour s’emparer

du pouvoir. Pas encore. Je suis très curieux de voir şi les ouvriers, ont compris la leçon que l'Allemagne leur a donnée 2 et s'ils voteront en masse pour les socialistes. Je crains que non. L'influence de l'église – des deux cents (églises) de notre pieux pays! — Est trop grande encore: ils élisent, ici-bas, leur propre malheur pour hériter le ciel, dans l'au- delà. C'est à en attraper le cafard; à en devenir misanthrope! La bêtise est vraiment le seul péché impardonnable puisqu'il se paie terriblement, sans jamais conduire à rechercher le coupable, là où il est. Merde alors!

Mon cher, je te quitte pour l'instant et j'attends impatiemment de tes nouvelles. Envoie-moi en de bonnes! Nous t'embrassons tous, toi et Marga, et je te serre en plus les deux mains fraternellement. Meilleurs voeux et au revoir. Ton frère,

Adrien

[T raducere:]

Bilthoven, 26 aprilie 1933

Dragul meu Panagaki,

Am tot aşteptat, sperând să-ţi pot anunţa sosirea mea în România, după Congresul P.E.N.- Clubului, la Ragusa. Vai, nu te voi revedea atât de repede. Nu am bani pentru acest lung voiaj şi trebuie să rămân acasă. Regret nespus, dar ce vrei tu! Această perioadă este atât de puţin favorabilă şi blestematul Notenkraker îmi ia atâta timp, încât câştig exact cât îmi trebuie să trăiesc. Zilele înfloritoare s-au terminat şi trebuie să ne obişnuim cu viaţa de toate zilele a minuitorilor de condei.

Ce păcat! îmi promisesem, când revin la Bucureşti, o sărbătoare foarte mare, regăsindu-te acolo, cu Marga ta, printre prietenii din anul trecut – şi apoi să călătoresc în Bucovina, Banat şi Moldova. Muncesc un an întreg cât doi negri şi iată că nici măcar nu pot să-mi permit să cheltuiesc câteva sute de florini după fantezia mea! Ce lume putredă!

Minunat! Când nu poţi avea ceea ce doreşti, trebuie să te mulţumeşti cu ce ai. Şi ceea ce am – în comparaţie cu altul – este încă multă fericire. Avem ce să mâncăm, o casă confortabilă, o muncă pe gustul meu, o sănătate bună şi tutun asigurat! Atunci, într-un cuvânt, u-ai de ce să te plângi. Dar, atât am visat să vă revăd pe voi toţi şi mă şi bucuram că o să profit de superbele nopţi de primăvară din frumoasa ta ţară. Nu va fi nimic. Cu atât mai rău.

Poate anul viitor. Se pare că vor să-mi joace una din piesele de teatru, la Londra. Şi sperăm că proiectul va reuşi şi cu lirele sterline câştigate – deşi lira nu mai are valoarea din trecut! — Voi avea răgazul să-mi pot îngădui o călătorie în România.

Ce mai faci acum? Mereu la pat? Ştii tu, mi-e cu neputinţă să-uii închipui că trebuie să rămâi atâtea luni în sanatoriu. Aştept noua minune care te va repune pe picioare, în ciuda păre- rilor grave ale oamenilor de ştiinţă, pe care i-ai uluit şi înfuriat de atâtca ori, ridiculizându-le sentinţele de moarte. Nu m-aş mira deloc dacă aş citi în ziare că ai debarcat în Franţa… sau Islanda, pentru a ţine o serie de conferinţe. Orice este posibil, cu dracul pe care îl ai în tine. Deci spune-mi cum te simţi şi când ne vom revedea, aici sau la Paris.

La noi, totul merge bine. Co a fost cam bolnavă, aproape toată iarna. Acum se simte bine. A venit primăvara. Arborii au înflorit, aerul e călduţ şi nădăjduim s-avem o vară frumoasă. Muncesc mult, ca să pot să fac pe leneşul în timpul verii şi să am mâiniâe libere când copiii vor fi în vacanţă.

Actualmente avem alegerile 1. Ce vom vedea mâine? Nu cred că mare lucru. Situaţia nu-i coaptă încă în bătrâna noastră Olandă. Reacţiunea urlă, cu accent prusac, dar nu-i atât de puternică pentru a pune mâna pe putere. Nu încă. Sunt foarte curios să văd dacă muncitorii au înţeles lecţia pe care le-a dat-o Germania 2 şi vor vota în masă pentru socialişti. Mă tem că nu. Influenţa bisericii – a celor două sute (biserici) ale ţării noastre pioase – este încă foarte mare: ei aleg aici propria lor nenorocire, pentru a moşteni cerul pe lumea cealaltă. Te apucă descurajarea, ajungând chiar mizantrop! într-adevăr, prostia este singurul păcat de neiertat, fiindcă se ispăşeşte îngrozitor, fără să împingă vreodată la căutarea vinovatului, acolo unde se află. Car- naxi, atunci!

Te părăsesc, dragul meu, pentru moment şi aştept nerăbdător veştile tale. Trimite-mi numai din cele bune! Pe tine şi Marga te îmbrăţişăm cu toţii, eu strângându-ţi în plus mâinile, frăţeşte. Urări de bine şi la revedere. Al tău frate,

Adrian

1 Alegeri legislative.

2 Venirea hitlerismului la conducerea statului.

Bucarest, le 24 juin ’33 Adresse permanente: str. Popa Savu, 33

Mes chers Adrien, Co, Mels, Goudi et… cabots!

Je reçois enfin la preuve que vous n’êtes pas foutus! Le patriarche de Bilthoven m’écrit, avec sa verve habituelle. Je te remercie, mon Cosma hollandais, pour ta fidélité amicale, şi rare de nos jours. Car, sache-le mon bon, aujourd’hui je n’ai plus que toi d’ami total, sur la totalité de notre planète. Après mes deux articles des Nouvelles Littéraires, des 8 et 22 avril 1 (cherche-les) la fosse s’est élargie encore plus, entre moi et ce qui me restait d’amitié à Paris. Et après mon emménagement à Bucarest, le mois passé, fini aussi avec Braïia, ses Eremie et ses Constantinescu. Ce dernier, non content que je lui abandonne la maisonnette qui m’avait coûté trois cent mille leï, a même voulu me confisquer mes propres affaires personnelles, ô, non pas par égoïsme, certes, mais, dans l’intention de créer chez lui un… Musée Panaït Istrati! Oui, un musée, alors que je n’avais pas une chaise et un matelas, pour garnir ces joliettes trois pièces que j’ai louées ici, en plein Bois de Boulogne bucarestois 2, où tu trouveras à l’avenir une chambre à toi, bien mignonne, actuellement mon bureau. Et j’ai rompu avec Eremie3 parce que, le priant d’aller dire à l’autre: «Cochon! N’as-tu pas honte de refuser à Panaït ses propres objets!», il m’a répondu: «Ah, je n’aime pas rendre de tels services! Vrai, tu es grec, mais tu n’as pas le calme… d’Epic- tète!». Aussi, j’ai dû me flanquer de deux amis écrivains, dont l’un est avo- cat et député, celui-ci venant de Jassy, l’autre de Timişoara, 4 et allant moi- même avec eux à Braïla, ce qui a failli me coûter la vie, j’ai réussi à démolir le nid de la rue Mihai-Bravu et emporter mon fouillis. Adieu Braïla, adieu amitié lâche et opportuniste!

Maintenant, voici ma situation:

1. Santé: quitté le sana le 17 mai. Poumon droit, lésions fermées. Poumon gauche, vache! Lésions ouvertes. Et pour comble de malheur, mon cœur, hypertrophié, à force de pousser du sang dans des poumons calcifiés, menace de s’arrêter un jour sans crier gare. Aussi, je dois continuer à garder le lit, le plus longtemps possible, ne pas travailler, ni bouger, ni fumer, aimer, gueuler, baiser!

2. Affaires: splendide situation morale dans l’univers, mais,

cent mille fr. Français de dette chez Rieder! (Selon la lettre de mon contrat, cette dette est inexistante, car j'ai cédé l'exclusivité de mon œuvre, même après ma mort, à condition que je reçoive un minimum de quatre mille fr. Par mois. Mais Rieder interprète le contrat comme il veut, et moi, je ne peux rien faire.)

Et 3. Mon patriarcat actuel: quarante mille lei de loyer annuel! Cinq bouches à nourir: moi, Marga, sa mère, sa grand-mère et son père chômeur par prédilection. Enfin, des aides régulières à notre parenté pauvre: le frère de Marga, qui est soldat; sa femme et sa fillette qui crèvent de faim à Braïla; mon oncle Dimi et une de ses filles, divorcée avec un enfant.

Comme tu vois, une existence plus infernale que jamais, surtout à cause de cette ignoble maladie qui m'empêche d'aller améliorer mon sort.

Et quand même, je veux faire la nique à mon existence infernale! Depuis un mois, en dépit des interdictions médicales, je travaille six heures par jour, avec 38° de fièvre, la plume dans une main, de l'autre main pressant mon cœur et le priant de tenir bon. Car, (je lui dis et lui répète), il y a le soleil, l'amour, la forêt, les océans, l'amitié et encore un peu de travail que j'aime au fond de mon sac. II y a, par dessus tout, ce magnifique Bilthoven que je veux revoir, dussé-je casser ma pipe en y arrivant!

Oui, mon vieux, je suis en train d'abattre un travail qui doit m'apporter l'argent nécessaire à ce voyage que je veux faire avec Marga, d'ici un mois, à Bilthoven. C'est un ouvrage qui représente un moment de lumière et de couleur, dans cette série de huit ou dix volumes, que je viens d'aborder avec la Vie d'Adrien Zograffi, dont le premier Maison Thüringer est en librairie (et entre tes mains expertes); dont le second, Le Bureau de Placement, déjà publié dans Europe, paraâtra sous peu, et dont le troisième, que j'écris en ce moment, Méditerranée, est demandé par les Nouvelles Littéraires. Ici est tout mon espoir!

Hélas! avec Les Nouvelles on n'est certain de rien. C'est une feuille académisarde et bien pensante. Elle peut, me refuser l'ouvrage, par peur de chiffonner ses demoiselles onanistes catholiques. De toute façon et dans le meilleur cas, je ne verrai son argent que vers septembre. Or, je veux l'avoir d'ici un mois, car je veux défier mon destin et m'embarquer pour Bilthoven avant le 1er août.

Et alors, voilà ce que je veux savoir de toi: 1) Şi Ouérido, éditeur généreux! ne voudrait-il peut-être avoir, comme de juste, Le Bureau de Placement, suite à la Maison Thüringer et d'une meilleure qualité. Şi oui, serait-il assez aimable de bien vouloir m'avancer dessus un billet de deux cents florins? et 2) ce qui est plus important, şi tu ne penses pas qu'il serait possible de faire paraâtre en Hollande, une édition de luxe (mille exemplaires]) de Méditerranée, qui est une féerie, sans aucune histoire socialisante, propre à être aimée par n'importe quel souscripteur généreux à qui tu ferais savoir que les dix florins qu'il payerait pour Méditerranée, aideraient ce bougre dtstrati à fuir un Bucarest caniculaire et à venir dépenser ses florins en Hollande.

O, Seigneur vache! Voilà le pauvre Panagaki tombé şi bas qu'il mendie, à travers le monde à la recherche d'une pièce de mille florins, somme nécessaire à ce voyage qui sera peut-être le dernier qu'il aura fait sur cette terre! Oue c'est triste!

Enfin, mon frère, je t'ai tout dit. Et je sais que tu feras tout ton possible, comme de coutume. Şi tu y parviens, tant mieux. Şi tu n'arrives à rien, eh bien, nous continuerons à penser fraternellement l'un et autre, renvoyant le prochain poker à notre certaine rencontre sur les bords du Styx.

Dans quelques jours, je t'enverrai les photos que tu me demandes et aussi la première moitié de Méditerranée, afin que tu voies quel genre de travail je fais. Je t'enverrai Le Bureau de Placement.

Tu possèdes donc les Mille et une nuits en 16 vol. Du Dr. Mardrus? Tu es un homme heureux. Je ne counais de cette histoire que le fragment d'Aladin et sa lampe merveilleuse.

Fraternité! Panaït

Écoute vieux: Şi tu parviens à me trouver une édition de luxe bien payée, tu retireras de cette somme les deux cent cinquante florins que tu m'as prêtés lors de notre foutu voyage en Egypte. Sache que pour l'édition grand luxe de Tsatsa Minnka, j'ai reçu vingt-cinq mille fr.

Şi tu m'apportes mille cinq cents et même miile florins, je serais encore content. Dois-je préparer 20 minute pour la Radio d'Hilversum.

[Traducere:]

Bucureşti, 24 iunie '33

Dragii mei Adrian, Co, Mels, Goudi şi… Potăi!

În sfârşit, primesc dovada că nu sunteţi morţi. Patriarhul de la Bilthoven îmi scrie, cu verva-i obişnuită. Îţi mulţumesc, dragul meu Cosma olandez, pentru fidelitatea amicală, atât de rară în zilele noastre. Căci, află bunule, azi nu te mai am decât pe tine, prieten cu totul, pe toată planeta noastră. După cele două articole ale mele 1, din Les Nouvelles Littéraires, din 8 şi 22 aprilie (caută-le), prăpastia s-a lărgit şi mai mult între mine şi bruma de prieteni ce-mi mai rămăsese la Paris. Iar după instalarea mea la Bucureşti, luna trecută, am terminat, de asemenea, cu Brăila, cu ai săi Eremie şi Constantinescu. Ultimul, nemulţumit că-i lăsam o căsuţă care mă costase trei sute de mii de lei, a vrut să-mi confişte până şi bietele-mi lucruri personale, o! desigur, nu din egoism, ci doar din intenţia lui de-a crea, la el, acasă, un… muzeu Panait Istrati! Da, un muzeu, în timp ce eu n-aveam un scaun şi o saltea, ca să mobilez cele trei camere drăguţe, pe care le-am închiriat aici, în plin Bois de Boulogne bucureştean 2 şi unde, în viitor, ai să găseşti o cameră a ta, micuţă, actualmente biroul meu. Şi am rupt şi cu Eremie, 3 pentru că rugându-l să zică celuilalt: „Porcule, nu ţi-e ruşine să-i refuzi lui Panait, propriile lucruri”, el mi-a răspuns: „Nu-mi place să fac atari servicii. Într-adevăr, tu eşti grec, dar nu ai calmul lui… Epictet!”. Aşa că a trebuit să-mi iau o gardă de doi prieteni, scriitori

— Unul e avocat şi deputat, venit de la Iaşi, celălalt de la Timişoara 4 şi, mergând eu însumi cu ei la Brăila – ceea ce era sa mă coste viaţa –, am reuşit să dărâm cuibul din Mihai Bravu şi să-mi iau bulendreie. Adio Brăila, adio prietenie laşă şi oportunistă!

Şi acum, iată situaţia mea:

1. Sănătate: am părăsit sanatoriul, Ia 17 mai. Plămânul drept, leziuni închise. Plămânul stâng, la pământ! Leziuni deschise. Şi, culmea nenorocirii, inima, hipertrofiată după efortul de-a împinge sâçgele în plămâni calcifiaţi, ameninţă să se oprească într-o zi, pe neaşteptate.

Aşa că. Trebuie să stau în continuare la pat, cât mai mult posibil, să nu lucrez, nici să mă mişc, să nu fumez, să nu iubesc, să nu mă cert, să n-am raporturi sexuale.

2. Afaceri: splendidă situaţie morală în univers, dar o sută de mii de franci datorie la Rieder! (După litera contractului meu,

această datorie e inexistentă, deoarece le-am cedat în exclusivitate opera, chiar după moartea mea, cu condiţia să primesc un minimum de patru mii de franci pe lună. Dar Rieder interpretează contractul după bunul său plac şi eu, de-aici, nu pot face nimic.)

Şi 3. Patriarhatul mea actual: patruzeci de mii de lei chirie anuală! Cinci guri de hrănit: eu, Marga, maică-sa, bunica şi tatăl ei, şomer din predilecţie. În sfârşit, ajutoare regulate rudelor noastre sărace: fratele Margăi, care-şi face serviciul militar, nevastă-sa şi fiică-sa care crapă de foame la Brăila, moş Dumitru şi una din fetele lui, divorţată şi cu un copil.

Cum vezi, o existenţă mai infernală ca niciodată, mai ales din cauza acestei infame boli, care mă împiedică să plec, ca să-mi ameliorez soarta.

Şi totuşi, vreau să-i dau cu tifla existenţei mele infernale. De-o lună, în ciuda interdicţiilor medicale, lucrez şase ore pe zi, cu 38 de grade febră, condeiul într-o mină, iar cu cealaltă apăsându-mi inima şi rugând-o să se ţină bine. Căci (îi spun şi-i repet), există soarele, dragostea, pădurea, oceanele, prietenia şi încă puţină muncă, pe care le iubesc cu restul meu de suflet. Există, mai presus de orice, acest minunat Bilthoven, pe care vreau să-l revăd, chiar dacă aş da ortul popii, sosind acolo!

Da, dragul meu, sunt pe cale să termin o treabă care trebuie să-mi aducă banii necesari acestui voiaj, pe care vreau să-l fac cu Marga, de-acum într-o lună, la Bilthoven. Este o lucrare ce reprezintă un moment de lumină şi culoare, în această serie de opt-zece volume, pe care am abordat-o cu Viaţa lui Adrian Zografi, din care primul volum – Casa Thüringer – se află în librărie (şi în mâinile tale experte); al doilea volum – Biroul de plasare, care a şi fost publicat în Europe, va apărea peste puţin timp, iar al treilea – în lumea Mediteranei –, pe care îl scriu în acest moment, îmi e cerut de Les Nouvelles Littéraires. Aici e toată speranţa mea!

Dar, vai! cu Les Nouvelles nu eşti sigur de nimic. A devenit o foaie academizantă şi conformistă. Poate să-mi refuze lucrarea, de teamă să nu-şi şifoneze domnişoarele catolice, ona- niste. Oricum ar fi nu voi vedea banii lor decât spre septembrie, în cel mai bun caz. Ori, eu îi vreau de-acum într-o lună, căci vreau să-mi sfidez destinul şi să mă îmbarc pentru Bilthoven înainte de 1

august.

Şi-atunci, iată ce vreau să ştiu de la tine: 1) Quérido – editor generos! — N-ar vrea cumva să aibă – cum se şi cuvine – Biroul de plasare, urmare la Casa Thüringer şi de o calitate mai bună. Dacă da, n-ar putea fi atât de amabil să binevoiască a-mi avansa în cont o hârtie de două sute de florini?; şi 2) ceea ce e şi mai important: dacă nu crezi că ar fi posibilă apariţia în Olanda a unei ediţii de lux (o mie de exempl [are]) din în Uimea Mediteranei, care este o feerie, fără nicio poveste socializantă, numai bună de-a fi plăcută de nu importă ce subscriitor generos căruia tu i-ai aduce la cunoştinţă că cei zece florini, ce i-ar plăti pentru în lumea Mediteranei l-ar ajuta pe-acest Istrati să fugă din Bucureştii caniculari şi să vină să-şi cheltuiască florinii în Olanda.

O, Doamne! Iată-l pe bietul Panagaki căzut atât de jos, încât cerşeşte, prin toată lumea, în căutarea unei hârtii de o mie de florini, sumă necesară acestui voiaj care va fi poate ultimul ce-l va fi făcut pe acest pământ! Cât e de trist!

În sfârşit, frăţioare, ţi-am spus totul. Şi ştiu că vei face – ca de obicei – tot ce-ţi stă în putinţă. Dacă reuşeşti, cu atât mai bine. Dacă nu, ei bine, vom continua să gândim frăţeşte unul la celălalt, amânând viitorul poker până la sigura noastră întâlnire pe malurile Styxului.

În câteva zile îţi voi trimite fotografiile cerute şi, de asemeni, prima jumătate din manuscrisul în lumea Mediteranei, ca tu să vezi ce fel de muncă fac. Îţi voi trimite Biroul de plasare.

Frăţie!

Aşadar eşti posesorul celor O mie şi una de nopţi în 16 voi. Ale drlui MarckuS?» Eşti un om fericit. Nu cunosc din această poveste decât fragmentul cu Aladin şi lampa lui fermecată.

Ascultă-mă, dragul meu: dacă izbuteşti să-mi faci rost de o ediţie de lux, bine plătită, îţi vei retrage din sumă cei două sute cincizeci de florini pe care mi i-ai împrumutat în timpul voiajului ratat în Egipt. Să ştii că pentru ediţia de mare lux a Ţaţei Minca, am primit douăzeci şi cinci de mii de franci.

Dacă-mi aduci o mie cinci Sute, şi chiar o mie de florini, tot voi fi mulţumit. Oare trebuie să pregătesc douăzeci de minute pentru Radio Hilversum?

1 Articolele L'Homme qui ri adhère à rien şi Lettre à François Mauriac, apărute în Les. Nouvelles Littéraires, din 8 şi respectiv

22 aprilie 1933.

2 Popa Savu, nr. 33.

3 N. G. Eremie, prieten intim la Brăila.

4 Demostene Botez şi Romulus Cioflec.

70

Sanat. Filaret, le 29 juin ’33

Foutu rédacteur de revue qui ne lit pas même pas les Nouvelles Littéraires, où je gueule depuis un mois! Cherche donc les numéros du 8 et du 22 avril et continue à y regarder à l’avenir. J’y mène un combat, dont tu ne te doutes guère. Santé toujours mauvaise. Je ne vis que par miracle. Au lit, c’est tout. Et bientôt la fosse. On me défend d’écrire plus. Dommage pour Marga, mais elle sera une jolie veuve!

Amitié,

Panaït

Carte postale

[Traducere:]

Sanatoriul Filaret, 29 iunie ’33

Nenorocit redactor de revistă, care nu citeşte nici măcar Les Nouvelles Littéraires, unde urlu de-o lună! Caută numerele din 8 şi 22 aprilie şi continuă a urmări revista şi de-acum încolo. Duc în paginile ei o adevărată bătălie, de care tu nici nu ai habar. Sănătate, mereu proastă. Trăiesc, ca prin minune. Mereu la pat şi atâta tot. Şi în curând, groapa. Mi se interzice să mai scriu. Păcat pentru Marga, dar ea va fi o văduvă frumoasă.

Prietenie,

Panait

71

Bucarest, le 30 juin ’33

Cher Adrien,

Je dois sous peu aller à Paris. Rieder vient de m’écrire quil est prêt à rompre notre contrat, mais dans les conditions qui lui conviennent, et, en attendant, ne me paye plus que le mois de juillet. Je suis donc à terre. En ce moment je cherche l’argent de voyage et je prends le train dès que j’en ai la possibilité. Aussi, ne m’écris plus à Bucarest. Attends de mes nouvelles. Et fais tout ton possible, de ton côté!

Ton misérable

Pan.

Carte postale [Traducere:]

Bucureşti, 30 iunie *33

Dragă Adrian, trebuie să plec, în curând, la Paris. Rieder tocmai îmi scrie că e gata să rupă contractul nostru, dar în condiţii ce-i convin lui şi, în aşteptare, nu-mi mai plăteşte decât luna iulie. Deci, sunt la pământ. În momentul de faţă, caut bani de drum şi mă urc în tren de îndată ce am posibilitatea. Aşa că, nu-mi mai scrie la Bucureşti. Aşteaptă-mi veştile şi fă tot ce poţi, din partea ta.

Al tău nefericit,

Pan

72

Bilthoven, le 15 juillet 1933

Mon vieux,

Je viens de recevoir ta carte. Voilà une nouvelle qui, bien que catastrophique, me réjouit pourtant d'un certain point de vue.

Voilà pourquoi: tu viens à Paris. Envoie-moi un télégramme ou téléphone-moi (Utrecht 26425), pour me dire où tu es pour que je puisse te retrouver. Car, en tout cas, je veux te rencontrer. Et il doit être possible de t'amener à Bilthoven. Je te garantis que tu gagneras ainsi ton voyage de Paris, aller et retour. Et c'est peut-être plus sage de faire venir Marga, directement et seule, au lieu d'aller la chercher ce qui te coûtera le triple! Du moins şi tu t'en tiens au projet de ta dernière lettre.

J'ai parlé avec Quérido. II veut acheter Le Bureau de Placement. Şi tu es libre d'engagement avec Rieder, tu peux encaisser toute la somme, soit quatre cents fijorins], je crois. Marga peut venit ici pour cent cinquante fi [orins], en deuxième classe, au maximum. — Ouant à Méditerannée – que je trouve magnifique!! — Il faut encore discuter avec lui: il est à court d'argent; il a perdu des sommes considérables en 1932 et va publier une série de romans, allemands dont les auteurs sont bannis du doux pays d'Hitler.

Je dois m'absenter de lundi, dans l'après midi, jusqu'à vendredi soir. II faut être diligent.

La traduction de La Maison Th [üringer] est finie. Je suis bien curieux de lire la suite.

Au revoir, mon cher Panagaki, à Paris ou ici, dans quelques jours ou dans quelques semaines. Soigne-toi bien. Ne fais pas de

folies. Tiens-toi tranquille et ne va pas te figurer que tu es costaud, comme Cosma ou moi!

De nous tous, tout ce qui t'est souhaitable!

Poignée de main de ton

Adrien

Şi tu nas besoin que de deux ou trois jours à Paris, mieux vaut venir tout seul et tout de suite à Amsterdam où j'irai te chercher à la gare.

Bilthoven, 15 iulie 1933

[Traducere:]

Dragul meu,

Am primit cartea ta poştală. Iată o veste într-adevăr catastrofală, dar care mă bucură dintr-un anume punct de vedere.

Iată de ce: tu vii la Paris. Trimite-mi o telegramă sau telefonează-mi (Utrecht 26423), ca să-mi spui unde te afli şi să te pot întâlni. Căci, în orice caz, vreau să te întâlnesc. Şi trebuie să fie cu putinţă să te aduc la Bilthoven. Îţi garantez că vei câştiga astfel călătoria ta la Paris, dus şi întors. Şi ar fi poate mai înţelept s-o faci pe Marga să vină singură direct aci, în loc să mergi s-o cauţi, ceea ce te-ar costa triplu. Asta, cel puţin în cazul când rămâi la planul din ultima ta scrisoare.

Am vorbit cu Quérido. Vrea să cumpere Biroul de plasare. Dacă nu ai niciun angajament cu Rieder, poţi încasa toată suma, cred să fie patru sute de florini. Cu o sută cincizeci de fi [orini], Marga poate veni aici, cel mult în clasa a doua. Cât despre în lumea Mediteranei

— Pe care o găsesc minunată! — Trebuie să discuţi cu el: e strâmtorat; a pierdut sume considerabile în 1932 şi va publica o serie de romane nemţeşti, ai căror autori sunt surghiuniţi de dulcea ţară a lui Hitler.

Eu trebuie să lipsesc de luni – după-masă – până vineri seara. Trebuie să fii prompt.

Am terminat traducerea Casei Th [üringer]. Sunt foarte curios să citesc urmarea.

La revedere, dragul meu Panagaki, la Paris sau aici, peste câteva zile sau câteva săptă- mâni. Îngrijeşte-te bine. Nu face nebunii. Fii calm şi nu-ţi închipui că eşti voinic ca mine sau Cosma!

De la noi toţi, tot ceea ce-ţi doreşti!

O strângere de mână, de la al tău

Adrian

Dacă nu ai nevoie decât de două sau trei zile la Paris, ar fi mai bine să vii absolut singur şi numaidecât la Amsterdam, unde mă voi duce să te caut la gard.

73

Bucarest, le 8 juillet ’33

Cher Adrien,

J’ai pu, heureusement, trouver l’argent de notre voyage, et jeudi le 13 e., nous partons pour Paris, où nous serons le samedi 15 e. (Tu peux m’écrire e/o. Ionesco, 24, rue du Colisée.)

J’ai une joie folle de revoir la baraque de Bilthoven, ne fût-ce qu’une semaine. Je ne croyais plus me revoir sur mes deux pattes!

Au revoir,

Pan

Carte postale

[Traducere:]

Bucureşti, 8 iulie ’33

Dragă Adrian,

Am putut, din fericire, să găsesc banii pentru voiajul nostru şi joi 13 crt. Plecăm la Paris, unde vom fi sâmbătă 15 crt. (Poţi să-mi scrii: e/o Ionescu, str. Colisée, 24.)

Am o bucurie nebună să revăd baraca de la Bilthoven, fie şi numai pentru o săptămână. Nu credeam să mă mai văd pe picioare.

La revedere,

Pan

74

Bilthoven, le 13 juillet 1933

Cher vieux,

Je t’ai encore écrit e/o Rieder: les Ionesco sont tous à Menton. Puisque Marga est venue avec toi, il est inutile que je vienne à Paris pour gaspiller inutilement de l’argent. Règle donc tes affaires à Paris et dès que tu en as terminé, prends le «Pullman» pour Amsterdam où tu me trouveras pour vous conduire tous les deux en voiture à Bilthoven.

Je travaille autant que possible afin de pouvoir fénéanter

durant votre séjour et vous faire visiter notre pays.
A bientôt donc! Nous sommes tous on ne peut plus heureux de vous accueillir chez nous. Fais vite et télégraphie-moi le jour et l’heure de ton arrivée à Amsterdam.
Amitiés, salutations, baisers de nous tous pour vous deux.
A toi, fraternellement
Adrien
Tu seras reçu un petit quart d’heure, le 29 juillet, au micro de Radio-Hil- versnm 1: cinquante florins; e est que les temps sont catastrophiques, pour la radio également. D’accord?
[Traducere:]
Hilversum, 13 iulie 1933
Dragul meu,
Ţi-am scris şi la e/o Rieder: Ioneştii sunt plecaţi cu toţii la Menton.
Deoarece Marga e cu tine, nu mai este cazul să vin la Paris, ca să risipesc degeaba banii. Aranjează-ţi treburile la Paris şi, îndată ce ai terminat, ia (trenul) „Pulman “, pentru Amsterdam, unde mă vei găsi ca să vă conduc cu maşina, pe amândoi, la Bilthoven.
Muncesc pe brânci, ca să pot trândăvi în timpul şederii voastre şi să vă duc să vizitaţi ţara noastră.
Pe curând, deci! Toţi suntem cum nu se poate mai fericiţi de-a vă primi la noi. Dă-i zor şi telegrafiază-mi ziua şi ora sosirii tale la Amsterdam.
Prietenie, salutări, sărutări de la noi toţi, pentru amândoi.
Ţie, frăţeşte
Adrian
La 29 iulie vei fi primit un mic sfert de oră, la microfonul postului Radio-Hilversum: cincizeci de florini; vremurile sunt catastrofale, de asemenea şi pentru radio. De-acord?
75
Paris, le 16 juillet ’33
Cher ami Adrien,
Nous sommes arrivés depuis hier matin et comme Panaït est trop fatigué et trop occupé, je m’empresse de vous écrire ce mot, sans plus attendre qu’il le fasse lui-même.
Nous espérions trouver ici une lettre de vous et Panaït a été déçu, de ne pas pouvoir vous lire dès son arrivée. Je sais qu’il vous a écrit pour des affaires et il est malheureux de s’apercevoir

que vous ne lui avez rien répondu au sujet de vos affaires éditioriales.

Ici le firmament du livre est plus que sombre, il n'espère pas parvenir à grande-chose; aussi il est plutôt pessimiste. Paris l'ennuie déjà et en ce moment tout son espoir est dirigé du côté de Frédéric Lefèvre. Est-ce que vous n'avez rien de tant soit peu gai à lui dire? II a en ce moment, de la fièvre et me dit de vous écrire que şi la Hollande aussi est dans la marmelade, venez au moins vous ici avec votre belle «Auburn», şi vous l'avez encore. Ainsi on se reverrait quand même, on ferait quelques balades dans les environs de Paris et adieu pour moi le rêve de connaâtre Bilthoven et votre ravissante bicoque avec son aimable monde.

Nous ne pensons pas que vous savez que les Ionesco sont partis à Menton, la veille de notre arrivée. Raison de plus de nous retrouver tristement seuls dans ce Paris où pour Panaït l'amitié a fait une şi terrible faillite.

Bonjour à toute la maisonnée, nous vous attendons impatients.

Votre

Marga

Vache! Au lieu d'écrire aux Ionesco, une grosse lettre, tu aurais mieux fait de m'écrire à moi un mot.

Je vous embrasse

Panagaki rT r a d u e e r e:] '

Paris, 16 iulie '33

Dragă prietene Adrian,

Am sosit de ieri dimineaţa şi, cum Panait este prea obosit şi prea ocupat, mă grăbesc să vă scriu aceste rânduri, fără a mai aştepta s-o facă el însuşi.

Ne aşteptam să găsim aici o scrisoare de la dumneavoastră şi Panait a fost dezamăgit să nu vă poată citi la sosire. Ştiu că v-a scris pentru chestiuni de afaceri şi este nenorocit văzând că nu i-aţi răspuns nimic privitor la afacerile dumneavoastră editoriale.

Aici, orizontul cărţii este mai mult decât sumbru; nu speră să reuşească mare lucru; din pricina asta, e mai degrabă pesimist. Parisul l-a şi plictisit şi, în clipa asta, întreaga lui speranţă se îndreaptă spre Frédéric Lefèvre. Oare nu aveţi absolut nimic să-i spuneţi, chiar mai puţin ves3l? Are febră în acest moment şi-mi spune să vă scriu că, dacă şi Olanda se află în situaţie critică, să veniţi măcar dumneavoastră aici, cu frumoasa „Auburn ", dacă

încă o mai aveţi. Astfel, ne-am întâlni, totuşi, am face câteva plimbări prin împrejurimile Parisului şi, pentru mine, adio visului de-a cunoaşte Bilthoven şi încântătorul dumneavoastră cămin, cu lumea lui binevoitoare.

Credem că ştiţi că Ioneştii au plecat la Menton, chiar în ajunul sosirii noastre. Un motiv în plus să ne simţim, cu tristeţe, singuri în acest Paris, unde prietenia a dat un teribil faliment pentru Panait.

Salutări la toţi cei de-acasă; noi vă aşteptăm nerăbdători,

A dumneavoastră,

M ar ga

La naiba! în loc să-i scrii lui Ionescu o scrisoare lungă, mai bine mi-ai fi trimis mie un singur cuvânt.

Vă îmbrăţişez,

Panagaki

76

Paris, le 19 juillet ’33

Cher Adrien,

Je n’ai pas le temps de t’écrire une bonne lettre: je cours, je reçois, je griffonne, je m’éreinte. Mais j’espère finir d’ici huit jours et me trouver chez toi vers le 24 ou 25. Sache que le sujet de ma courte conférence radio est: VAffaire Victor Serge, qui passionne le monde communiste-socialiste français/depuis deux mois et dont on me rend responsable. Je m’expliquerai à Hilversum.

Amitiés

Carte postale

[Traducere:]

Paris, 19 iulie ’33

Dragă Adrian,

N-am timp să-ţi scriu o scrisoare, cum trebuie; alerg, primesc, compun în grabă, mă istovesc. Dar sper să termin în opt zile şi să mă aflu la tine spre 24 sau 25. Să ştii că subiectul scuitei mele conferinţe la radio este: Afacerea Victor Serge, care pasionează, de două luni, lumea comunisto-socialistă franceză, şi de care sunt făcut responsabil. Mă voi explica la Hilversum.

Prietenie,

Pan

77

Paris, le 22 juillet ’33

Nom de nom, Ad! Cette envie que j’ai eue ce matin d’entendre ta voix, m’a enlevé onze florins, de mes pauvres cinquante (onze? minutes, à dix franes la minute!), plus deux florins et demi ma boâte de bonbons à la dactylo de Rieder, que j’ai dérangée, pour taper ma conférence].

Alors, tu parles d’une affaire! Et comme je suis brouillé à mort avec Rieder je crois qu’il n’y aura rien à faire pour qu’il me laisse les quatre cents fi [orins] pour le Bureau de Placement, mais je vais voir Torrès et il me dira şi, oui ou non, je suis libre du côté de Rieder.

II ne reste donc comme affaire ferme que Méditerranée à cinq cents exemplaires de luxe. Pour ce livre, alors, oui, je suis maâtre. Fais donc tout, tout, ton… impossible! Şi j’ai deux fi [orins] par exemplaire, je te rembourse tes deux cent cinquante fi [orins] de «Vienne» 1 (sans intérêts!). Et moi, avec les sept cent cinquante autres, je devriendrai fou.

Toutefois, s’il n’y a rien, de rien, je dirai merde à toute la paperasse et je serai quand même heureux de voir la baraque et l’écureuil qui vient, sa queue en l’air, bouffer de cacahuètes à ma fenêtre. La vie est belle, malgré ma tuberculose éternelle qui me permettra d’enterrer tous mes médecins.

Salut

Pan

Traducere:]

Paris, 22 iulie ’33

Drace, Ad! Pofta pe care am avut-o azi dimineaţă să-ţi aud vocea mi-a răpit unsprezece florini, din bieţii mei cincizeci! (o sută unsprezece minute, zece franci minutul!), plus doi florini şi jumătate cutia cu bomboane dactilografei de la Rieder, pe care am deranjat-o, ca să-mi bată la maşină conf [erinţa].

Deci îmi vorbeşti de o afacere! Şi, cum sunt la cuţite cu Rieder, cred că nu va fi nimic de făcut ca să-mi lase cei patru sute de fi [orini] pentru Bircul de plasare, dar trebuie să-l văd pe Torrès şi el îmi va spune dacă, da sau nu, sunt liber faţă de Rieder.

Nu rămâne, aşadar, ca afacere fer mă, decât în lumea Mediteranei, în cinci sute de exemplare de lux. Atunci, da, pentru această carte, eu sunt stăpânul. Fă deci tot, tot, tot, tot… imposibilul. Dacă am doi fi [orini] de exemplar, îţi înapoiez cei

două sute cincizeci de florini, de pe [batiscaful] „Viena” (fără dobânzi!) Şi eu, cu ceilalţi şapte sute cincizeci, voi deveni nebun.

În orice caz, dacă nu iese nimic, voi spune vax la toată hârţogăria şi voi fi, oricum, fericit să văd baraca şi veveriţa care vine, cu coada în vânt, să se îndoape cu alune la fereastra mea. Viaţa e frumoasă, în ciuda tuberculozei mele eterne, care-mi va îngădui să-i îngrop pe toţi medicii mei.

Salut,

Pan

78

Bilthoven, le 16 août 1933

Mon cher Panaït,

Voici la lettre 1, réclamée à Quérido et une autre de Reiss 2, à nous deux. J'ai répondu par un chèque de mille frs. Espérons que ta situation te permettra d'en faire autant et que Georges sera délivré de son inquiétude.

Avez-vous fait un bon voyage?

Écoute mon conseil répété: laisse au diable le procès avec Rieder, traite au plus vite avec Gallimard pour t'assurer d'une situation aussi modeste soit-elle; ne signe plus rien sans avoir consulté un avocat honnête (s'il en existe un!) et ami!

Amitiés de nous deux, pour vous deux, poignée de main de ton

Adrien

Envoie-moi une photo de toi et Ciprut 3.

[T raducere:]

Bilthoven, 16 august 1933

Dragul meu Panait,

Iată scrisoarea 1 cerută lui Quérido şi o alta de la Reiss 2, către noi doi. Am răspuns cu un cec de o mie de franci. Să sperăm că situaţia ta îţi va îngădui să faci tot atât şi Gheorghe va scăpa de îngrijorarea lui.

Aţi călătorit bine?

Dă ascultare sfatului meu repetat: dă dracului procesul cu Rieder, tratează cât mai repede cu Gallimard, pentru a-ţi asigura o situaţie, oricât de modestă ar fi ea; nu mai semna nimic fără a consulta un avocat cinstit (dacă există vreunul!) şi prieten.

Prietenie de la noi doi, vouă la amândoi, o strângere de mână de la al tău

Adrian

Trimite-mi o fotografie, cu tine şi Ciprut.3

1 Scrisoarea editurii Rieder către editorul Quérido, prin care îl avertizează că „traducerile operelor lui Panait Istrati în limba olandeză şi în special Biroul de plasare, trebuie contractate cu editura Rieder, care are şi dreptul asupra traducerilor în alte limbi”.

2 Jean Reiss, proprietarul pensiunii „Les Sapins” de la Menton, intervine pe lângă de Jong şi Istrati, în favoarea lui Gheorghe Ionescu, aflat în încurcături băneşti.

3 Filip Ciprut, prieten intim cu Panait Istrati.

79

Bergen op Zeom, le 26 août 1933

Cher Panaït,

Voici les éclaircissements demandés:

Le poète-escroc-cambrioleur s’appelle Willem van Jependaal (pseudonyme de W. Van der Kulk); le titre de son livre: Liederen Van de Zelfkant (Chanson de la marge „sociale “). Je ne sais pas şi le français connaât ce genre de personnage. 11 est paru en automme 1931. J’ai fait sa connaissance, par correspondance, en 1928 ou ’29, alors qu’il n’était qu’un numéro dans la prison de Scheveningen et qu’il me priait de vouloir bien lire et juger ses humbles «poèteries» de brigand et de prisonnier. Je trouvais là-dedans des choses superbes, une tristesse d’une grande humanité, un humour farouche, une colère sauvage, un sens de la justice, absolu, non conventionnel: rudement droit. Et tout cela, exprimé en un style qui dénotait le vrai poète-né, inculte, mais doné d’un grand talent, sinon de génie. Après sa libération, en mai 1930 (à l’issue de deux ans et demi de prison), il a été mon hôte pendant trois semaines, très heureux d’être traité en homme, en camarade. 11 m’a alors raconté toute sa vie: fils d’honnêtes, gens – son père était conducteur en chef dans les chemins de fer – il fut maraâcher et horticulteur dans le Westland, plus tard, en Angleterre où il se fiança avec la fille de son patron, il s’engage comme «highlander» dans l’armée, il passe ensuite quatre mois sur le front de l’ouest, avant d’être réformé pour avoir été gazé. De retour en Hollande, sans travail, il se lance dans le commerce douteux – pendant et après la guerre – et par ce biais il entre dans le monde des criminels, où il devint, par son intelligence, son courage et sa… Finesse

juridique, l’une des figures les plus notoires. Pendant quinze ans, il vécut l’existence aventureuse des escrocs, des cambrioleurs, des voleurs. A plusieurs reprises, il fit de «grands coups», fut condamné trois fois, mais on dut l’acquitter dix-sept fois, faute de preuves… Durant cette période, il put voir la vie et le monde, la société et les hommes «du dessous» avec les yeux du paria à travers les lucarnes du milieu des malfaiteurs. II a dû alors constater qu’il n’y avait aucune véritable moralité, que le crime n’est possible que grâce à la corruption universelle des gens, soi-disant honnêtes. C’est ainsi qu’il est devenu… amèrement sarcastique. Toute vertu, pour lui, n’est que théorie, hypocrisie, faiblesse ou poltronnerie. Face au monde «civilisé», qui ne vaut rien au plan moral, il se situe toujours aux côtés des «criminels».

Sa poésie puise sa source dans le «peuple». II s’inspire généralement d’un «cas», d’une situation de la vie des déshérités et cet homme amoral finit toujours par en tirer une saine leçon de morale qui n’appartient toutefois pas à la morale communément admise! C’est la morale de l’homme juste, solitaire, socialiste de cœur, de l’homme qui prend la défense des faibles et des malheureux sans leur demander d’avance s’ils sont de son avis, de sa foi, de son église, de son parti.

Sa langue est la langue vivante, succulente, admirable du bas-peuple, le jargon des faubourgs, l’argot des criminels. C’est d’une force inouïe: directe et saisissante. D’une rare originalité qui n’a rien à voir avec la littératuraille des intellectuels pourris de savoir et d’orgueil stupide. Voilà pour Van Jepen- daal! Tu en feras ce que tu pourras.

Quant à moi, je suis né fils d’un ouvrier-paysan, dans le Brabant-Sep- tentrional, dans le sud du pays. Mon livre principal, en quatre volumes, est intitulé La jeunesse de Merijntje Gijzen (Merijntje Gijzens Jeugd). Ma morale, tu la connais suffisamment. N’oublie pas de relever mon roman L’Evangile de la Haine, «attaque formidable» contre le capitalisme, dont l’un de nos critiques parmi les plus connus (Dr. P.-H. Ritter jr.) a dit: «Avec Merijntje Gijzen, de Jong a conquis la popularité universelle; avec L’Evangile de la Haine, il a conquis l’immortalité.» Et voilà pour moi.

Eh bien, mon vieux, j’espère avoir répondu à tes souhaits!

Samedi je serai de retour à Bilthoven. Nous restons ici, chez

les Walder.1 Quant au voyage dans les Ardennes, il me manque l'argent.

Tiens-toi debout. Soigne-toi bien et fais nous savoir comment vont les choses. Amitiés de nous tous à vous deux et au revoir à Bruxelles!

La patte,

Adrien

[T r aducere:]

Bergen op Zoom, 26 august 1933

Dragă Panait,

Iată lămuririle cerute:

Poetul-escroc-spărgător se numeşte Willem van Jependaal (pseudonimul lui W. Van der Kulk); titlul cărţii lui: Liederen van Zelfhant (Cântecul din afara „societăţii”), nu ştiu dacă francezul cunoaşte atare personaje. “A apărut în toamna lui 1931. L-am cunoscut, prin corespondenţă, în 1928 sau ’29, atunci când nu era decât un număr în închisoarea de la Scheveningen şi când mă ruga să binevoiesc a citi şi judeca umilele sale „poezii proaste “de tââhar şi întemniţat. Am găsit în ele lucruri superbe, o tristeţe de-o mare umanitate, un umor sănătos, o mânie sălbatică, un simţ al dreptăţii absolut neconvenţional: dreptate. Şi toate astea, exprimate într- un stil care dovedea adevăratul poet-înnăscut, incult dar dotat cu un mare talent, dacă nu chiar cu geniu. După liberarea lui, în mai 1930 (la capătul a doi ani şi jumătate de puşcărie), a fost oaspetele meu timp de trei săptămâni, foarte fericit de-a fi tratat ca om, ca tovarăş. Atunci mi-a povestit toată viaţa sa: feciorul unor oameni cinstiţi – taică-său era mecanic-şef la căile ferate –, a fost legumicultor şi horticultor în Westland, mai târziu, în Anglia, unde se logodi cu fata patronului; s-a angajat ca „Highlander" [soldat într-un regiment scoţina] în armată, a stat apoi patru luni pe frontul de vest, înainte de-a fi reformat pentru că fusese gazat. Înapoiat în Olanda, şomer, se avântă într-un comerţ dubios-în timpul războiului şi după —şi, pe această cale piezişă, pătrunde în lumea criminalilor, unde deveni una dintre figurile cele mai cunoscute, graţie inteligenţei lui, curajului şi… Ingeniozităţii juridice. Timp de cincisprezece ani, duse viaţa aventuroasă a escrocilor, spărgătorilor şi hoţilor. De mai multe ori, dădu „mari lovituri “, fu condamnat de trei ori, dar a trebuit să fie achitat de şaptesprezece ori, din lipsă de probe…

În timpul acestei perioade, a putut cunoaşte, cu ochii unui paria – prin lucarnele mediului rău-făcătorilor – viaţa şi lumea, societatea şi drojdia omenirii. Atunci a trebuit să-şi dea seama că nu există moralitate adevărată, crima nefiind cu putinţă decât graţie corupţiei uni versale a oamenilor aşa-zişi cinstiţi. În felul acesta, a devenit… sarcastic, cu amărăciune. Pentru el, orice virtute nu-i decât teorie, ipocrizie, slăbiciune sau laşitate. Faţă cu lumea „civilizată “, care nu valorează nimic pe plan moral, el se pune întotdeauna alături de „criminali “.

Poezia lui îşi trage izvorul din „popor “. În general, el se inspiră dintr-un „caz “, dintr-o stare a vieţii dezmoşteniţilor şi acest om amoral sfârşeşte întotdeauna prin a trage o lecţie sănătoasă de morală, care n-are totuşi nimic comun cu morala admisă în general! E morala omului drept, singuratic, a socialistului de inimă, care ia apărarea celor slabi şi nefericiţi, fără să-i întrebe dinainte dacă îi sunt tovarăşi ai credinţei lui, ai bisericii lui, ai partidului său.

Limba lui este limba vie, suculentă, minunată, a norodului, jargonul mahalalelor, argoul criminalilor. Are o forţă nebănuită, directă, pătrunzătoare. De-o rară originalitate, nicio legătură cu literatura proastă a intelectualilor putrezi de erudiţie şi originalitate idioată. Asta-i privitor la Van Jependaal. Vei scoate de-aici ce ai să poţi.

Cât despre mine, m-am născut fiul unui muncitor-ţăran, în Brabantul de miazănoapte, îii sudul ţării. Cartea mea principală, în patru volume, este intitulată Tinereţea lui Merijntje Gizen (Alerijntje Gizen Jeugel). Morala mea o cunoşti îndestul. Nu uita să scoţi în relief romanul meu Evanghelia Urii, „formidabil atac “împotriva capitalismului, despre care unul dintre criticii noştri cei mai cunoscuţi (dr. P. H. Ritter junior) a spus: „Cu Merijntje Gizen, de Jong a cucerit popularitatea universală; cu Evanghelia Urii, a cucerit nemurirea “. Şi asta-i în ce mă priveşte.

Ei bine, dragul meu, sper că am răspuns dorinţelor tale!

Sâmbătă voi fi înapoi la Bilthoven. Rămânem aci, la Walderi.1 Cât despre călătoria în Ardeni, îmi lipsesr banii.

Ţin-te bine. Îngrijeşte-te temeinic şi comunică-ne cum merg treburile. Prietenie de la noi toţi la voi doi, şi la revedere la Bruxelles!

Laba,

Adrian

Prieteni de „cursă “lungă ai familiei de Jong.

80

Nice, le 3 janvier 1931

Bonne année à tous!

Pan!

Carte photo [T r a d n e e r e:]

Nisa, 3 ianuarie 1934

La muiţi ani, tuturor!

Rue Pupa S avu, 33

Nice, le 26 mars ’34

Adieu Occident!

Je quitte demain Nice et la France dans huit jours, après une petite semaine à Paris.

Santé: zéro! Une grippe 1 a tous démoli. Et puis, je dois aller partager le morceau de pain avec les gueules de Bucarest.

Et toi, vieux A.? Comment va la baraque?

Affection à tous.

Pan

Carie postale

[Trad ucerc:]

Str. Popa S avu, 33

Nisa, 26 martie ’34

Adio Occident!

Părăsesc niiine Nisa şi, peste opt zile, Franţa, după o scurtă şedere de-o săptămână la

Paris.

Sănătatea: nulă! O gripă 1 a dărimat totul. Şi pe urmă, liebuie să plec, să împart bucala de piine cu gurile de la Bucureşti.

Şi tu, bătrâne A.? Cum merge baraca?

Afecţiune tuturor.

Pan

1 S-a îmbolnăvit greu de gripă, la Nisa, din care cauză s-a hotărât să se reîntoarcă la Bucu reşti.

82

Bilthoven, le 5 avril 193-i

Mo îi cher Panaït,

Voilà qui est vraiment dommage! Dans quinze jours, je vais à Menton avec Co et j’espérais tant te revoir sur la Côte d’Azur! Je

ne t’avais rien écrit parce que je voulais te retrouver à Nice par surprise, avec Van Raem- donck x, qui voyagera avec nous. Et puis, voilà l’oiseau envolé à Bucarest!

Nons allons chez Reiss, car j’ai peu d’argent et encore j’ai dû emprunter cet argent à un ami qui débarquait des Îndes de l’Ouest2 et qui s’est fait un plaisir de me prêter les quelques centaines de florins dont j’avais besoin. 11 est absolument nécessaire pour Co de se reposer au moins pendant un mois et tu sais bien que sans moi, elle ne quitte pas le pays. Et moi aussi, d’ailleurs, j’ai mérité quelques semaines de repos! Cet hiver j’ai écrit quatre pièces de théâtre!!! L’une est jouée à Amsterdam. Les trois autres seront pour la saison prochaine. Prie le dieu du Jean-Foutre des écrivains de les bénire avec un succès fou!

Je suis toujours en pourparlers avec deux éditeurs pour les Chardons du Baragan et Mes Départs. Mais les temps sont tellement durs que ces types-là perdent tout courage et n’osent plus rien risquer. Quérido ne s’intéresse qu’aux auteurs allemands émigrés qui se vendent partout. Depuis des temps immémoriaux, je n’ai pas vu de lui un seul «dubbeltje». Le cochon!

Les enfants vont bien. La santé de tout le monde ne marche pas mal. Et nous espérons entendre bientôt que la tienne s’est bien vite redressée à Bucarest, avec le beau printemps de ton admirable pays. Salue de ma part tous les copains de Roumanie. On t’embrasse amicalement et on te souhaite toute la santé, tout le bonheur, toute la prospérité dont tu es digne et capable! Bien des amitiés de nous tous pour vous deux. Ton vieux,

A.

[Traducere:]

Bilthoven, 5 aprilie 1934

Dragul meu Panait,

Uite ce păcat! Peste cincisprezece zile mă duc la Menton, cu Co, şi speram atât să te pot revedea pe Coasta de Azur! Nu ţi-am scris nimic, fiindcă voiam să te regăsesc la Nisa, prin surprindere, împreună cu Van Raemdonck 1, care va călători cu noi. Şi când colo, pasărea zburase la Bucureşti!

Mergem la Reiss, căci am bani puţini şi, pe deasupra, aceşti bani a trebuit să-i împrumut de la un prieten care debarca din Indiile Apusene 2 şi care şi-a făcut o plăcere în a-mi împrumuta

cele câteva sute de florini de care aveam nevoie. Co are absolută nevoie să se odihnească cel puţin timp de-o lună şi tu ştii bine că, fără mine, ea nu se urneşte din loc. Dealtfel, şi eu am meritat câteva săptămâni de odihnă! Am scris, astă-iarnă, patru piese de teatru!!! Una se joacă la Amsterdam. Celelalte trei vor fi pentru stagiunea viitoare. Roagă pe porcul de dumnezeu al scriitorilor ca să le blagoslovească un succes nebun!

Sunt întruna în tratative cu doi editori pentru Ciulinii Bărăganului şi La Stăpân. Dar vremurile sunt atât de vitrege, că sunt descurajaţi şi nu mai îndrăznesc să rişte. Quérido nu se interesează decât de scriitori germani emigraţi, care se vând peste tot. N-am mai văzut de la el un ban din timpuri imemoriale. Porcul!

Copiii sunt bine. Sănătatea tuturor nu e rea. Şi sperăm s-auzim, în curând, că a ta s-a îndreptat destul de repede la Bucureşti, cu frumoasa primăvară din ţara ta minunată.

O salutare din parte-mi, tuturor prietenilor din România.

Te îmbrăţişăm şi-ţi urăm toată sănătatea, toată fericirea, toată prosperitatea, de care eşti demn şi în stare! Multă prietenie de la noi toţi, pentru voi amândoi. Prietenul tău,

A.

1 Pictor flamand, autor al unui portret în cărbune al scriitorului nostru.

2 Insulele Caraibe. Prietenul era Willem van Eyk, subdirector la „Royal Dutch Petroleum”, din Curaçao. Prieten din tinereţe cu A. M. De Jong care l-a ajutat în perioada de început, destul de grea, la Londra.

Bilthoven, le 19 octobre 1934

Mon cher Panagaki,

Comment se fait-il que je n’aie jamais eu de réponse à ma dernière lettre? Tu m’as complètement oublié. Chez Georges van Raemdonck, j’ai trouvé un exemplaire de ton Bureau de placement, moi, je n’ai rien reçu! Et Méditerranée? Tu ne l’as pas encore fini? Qu’est-ce que tu fous dans ton trou de Bucarest? Et comment te portes-tu? Et Marga? Et les copains?

Co a été opérée en juillet. Elle va mieux maintenant, excepté ses maux de reins qui restent toujours les mêmes. Les gosses poussent terriblement. Mels est plus grand que toi et il s’allonge toujours. Gudi est entré à l’ecole secondaire cette année. Moi-

même j’ai beaucoup trop travaillé et le médecin vient de m’ordonner d’en finir et de vagabonder un peu. Şi je trouve l’argent nécessaire, je serai à Paris vers le 1er novembre et puis à Menton, chez Reiss, pour deux ou trois semaines.

Pour la première fois j’ai travaillé pour le cinéma *, ce qui est un drôle de métier. II semble que dans ce monde du cinéma, il n’y ait qu’idiots, neurasthéniques, escrocs, sadiques et les pires filous. Tout ce que l’on fait de bien ou de beau on le met tout de suite par terre, mais şi vous dites une sottise ou une saleté, tout le monde vous applaudit et vous qualifie d’esprit fort. C’est cette lutte acharnée avec ces voyous, et ces fous du film qui m’a tellement éreinté, que pour la première fois de ma vie, je suis obligé de faire ce que le médecin me dit. Et j’ai observé que dans le cinéma c’est comme partout: tout le monde s’y enrichit, mais l’artiste gagne tout au plus son pain… quand il a la chance de ne pas être roulé…

Au diable!

Ecris-moi deux mots pour me dire comment tu vas, ce que tu fais, şi je te verrai cette année en Occident, etc., etc., etc…

On joue ma pièce Mérijntje, à Anvers et je pourrai peut-être t’envoyer une traduction française du premier volume 2, cet hiver ou au printemps.

Alors j’attends ta réponse avec impatience. Au revoir, mon vieux. Bien des amitiés de tout le monde pour vous deux et une patte vigoureuse de ton ami.

A drien

[T raducere:]

Bilthoven, 19 octombrie 1934

Dragul meu Panagaki,

Cum se face că n-am primit deloc răspuns la ultima mea scrisoare? M-ai uitat complet. Am găsit la Georges van Raemdonck, un exemplar din Biroul de plasare, ? n timp ce eu n-am primit nimic! Şi în lumea Mediteranei? încă n-ai terminat-o? Ce tot scormoneşti în vizuina ta la Bucureşti? Şi ce mai faci? Şi Marga? Şi prietenii?

Co a fost operată în iulie. Acum e mai bine, afară de durerile ei la rinichi, care rămân mereu aceleaşi. Copiii cresc straşnic. Mels e mai înalt decât tine şi se înaltă mereu. Gudi a intrat anul acesta la şcoala secundară. Eu însumi am muncit prea mult şi doctorul

îmi prescrie s-o termin şi sa, vagabondez puţin. Dacă găsesc banii necesari, voi îi la Paris spre ini îi îx icmbrie şi apoi la Menton, la Reiss, pentru două-trei săptămini.

Am lucrat, pentru prima oară, în cinematografie 1 care-i o meserie ciudată. Se pare ca, în lumea cinematografului, nu se află decât idioţi, neurastenici, escroci, sadici şi cei mai răi pungaşi. Tot ce se realizează bun sau frumos, e doborât de îndată la pământ, dar dacă spui o prostie sau o murdărie, toată lumea te aplaudă şi de califică drept liber-cugetător. Lupta înverşunată cu aceşti pungaşi ordinari şi aceşti nebuni ai ecranului, atât de peste măsură m-a obosit incit

— Pentru prima oară în viaţa mea – sunt silit să fac ceea ce îmi spune doctorul. Şi, în cinema, am observat: e ca peste tot: toată lumea se îmbogăţeşte, dar artistul cel mult îşi câştigă pâinea… Când are şansa să nu fie dat de-a dura…

La dracu!

Scrie-mi două cuvinte ca să-mi spui cum te afli, ce mai faci, dacă te voi vedea anul ăsta în Occident, etc., etc., etc…

Piesa mea Merijntje se joacă la Anvers şi poate, iarna asta sau în primăvară, voi putea să-ţi trimit o traducere în franceză a primului volum.2

Atunci, aştept nerăbdător răspunsul tău. La revedere, dragul meu. Multă prietenie de la toată lumea, vouă la amândoi şi o labă viguroasă de la prietenul tău

Adrian

1 Pregătirea scenariului, după primul volum al seriei Merijntje Gizen.

2 Această traducere s-a realizat abia în 1942, avind ca litiu: Merijntje – un copil printre cameni, Editions Charles Dessort, Bruxelles.

84

3, rue Paleologu, Bucarest 71’

Bucarest, le 24 oct [obre] 1934

Mon cher Adrien,

Non, depuis tes dernières lettres de ce printemps, je n’ai plus rien reçu de toi et je m’en étonnais, surtout que le mois d’août j’ai eu mes cinquante ans!

(Oh, comme la vie passe, même lorsqu’on est crevé et seul au monde comme je le suis!)

II faudra à l’avenir m’écrire en recommandé, şi tu as quelque chose d’important à me dire, car nous vivons sous le régime de l’état de siège et de la censure et la moitié de mon courrier se perd.

Comment se fait-il que van Raemdonck ait reçu le Bureau du Placement et toi non? Cependant, c’est au même moment que je vous ai dédicacé les volumes (les deux, pur fil) et leur expédition a été faite par Rieder simultanément. De cette façon, tu n’auras plus de papier propre du Bureau, car ils ne m’en ont donné que huit exemplaires], ces avares-là, et je n’en ai plus. Mai spour Méditerranée je te mettrai de côté de beaux hollande. Méditerranée (deux volumes) paraâtront en novembre et en janvier. II y a, dedans, des morceaux courts (des longs aussi) qui se prêteraient à la publication en revue, mais Rieder voudra tout prendre et alors ça ne vaut pas la peine que tu te fatigues pour lui, sauf şi tu parviens à lui escamoter une partie de la somme obtenue.

Car ces canailles d’ «éditeurs amis» (ah, je n’oublierai jamais leur amitié!) ont enfin réussi à me démolir, homme et oeuvre. Depuis juin dernier, je ne reçois plus un sou d’eux, malgré les stipulations du contrat, mais ils se disent toujours maâtres «à perpétuité» de mes livres, même en cessant de me payer, ce qui est absurde.

En attendant, l’étranger, la France comprise, ne m’envoie plus un kopeck. Aussi, je me traduis, à tour de bras, d’un bout à l’autre de la journée, dimanches et jours fériés compris, et je me vends à un éditeur roumain camelote A, un juif brasseur d’affaires, qui balance mes bouquins à coup de tambour et à raison de… Quinze leï le volume!

Voilà où j’en suis, pour mon cinquantenaire, mais j’emmerde tous les bouquins et tous les éditeurs de la terre, car je souffle toujours plus péniblement et je crois que ça craquera tout de même un jour prochain, en dépit de ma peau, terriblement tannée!

Comme tu vois, nous avons déménagé du Popa Savu. Nous sommes dans un appartement au cinquième, dont les pièces sont des cages à chiens, mais c’est plus calme que l’autre et j’ai tout le confort moderne, chauffage central, eau chaude, ascenseur jour et nuit, pour le même prix. Seulement, je n’ai la vie assurée

que pour trois mois „jusqu’en janvier, puis, de nouveau se posera pour moi le problème de l’existence, ainsi qu’il se pose, régulièrement, tous les trois ou six mois, depuis quatre ans.

Je m’en fous pas mal! Preuve que je m’en fous, c’est que je me suis payé un mignon et superbe chat siamois, que j’ai acheté mille leï, à une exposition. Tu peux le voir, ci-joint, dans les bras de Marga, qui fait une mine comme şi le photographe voulait la mitrailler.

Adieu, mon vieux. Je salue Co et tes géants qui poussent à tes. Dépens.

Je ne serai plus de şi tôt à Paris.

Mais je serre ta patte comme de coutume.

Ton Pan

[T r aducere:]

Str. Paleologu, nr. 3

Bucureşti, 24 oct [otnb*ieJ, 1934

Dragul meu Adrian,

Nu, de la ultimele tale scrisori, din primăvară, n-am mai primit nimic de >a tine şi mă miram, mai ales că, în august, am împlinit cincizeci de ani!

(Oh, cum trece viaţa, chiar când eşti la pământ şi singur pe lume, ca mine!)

Va trebui, pe viitor, să-mi scrii recomandat, dacă ai ceva important a-mi spune, fiindcă trăim sub stare de asediu şi cenzură şi jumătate din scrisori mi se pierd.

Cum se face că van Raemdonck a primit Biroul [de plasare] şi tu nu? Totuşi, dedicaţiile pe ambele volume (de lux) le-am scris odată şi expediţia lor s-a făcut simultan, de Rieder.’ în felul acesta, n-o să ai Biroul [de plasare], ediţia de lux, căci zgirciţii ăia nu mi-au dat deçât opt exemplare şi nu mai am niciunul. Cât priveşte în lumea Mediteranei, îţi voi pune cieoparte două exemplare de lux. În lumea Mediteranei (două volume) va apărea în noiembrie şi ianuarie. Se află în ele bucăţi scurte (dar şi lungi), care ar fi potrivite pentru publicarea în revistă, dar Rieder o să vrea să pună mâna pe tot şi, în cazul ăsta, nu merită să te oboseşti pentru el, afară doar de cazul că reuşeşti să-i escamotezi o parte din suma obţinută.

Asta deoarece canaliile de „editori-prietini” (ah! n-o să uit nicicdală prietenia lor!) au reuşit în sfârşit să mă demoleze, ca

om şi operă. Din iunie trecut, nu mai primesc un ban de a ei, în ciuda stipulaţiilor contractului, dar se pretind în continuare stăpâni „pe vecie “ai cărţilor mele, deşi au încetat să-mi plătească drepturile, ceea ce este o absurditate.

În aşteptare, străinătatea (inclusiv Franţa) nu-mi mai dă nici măcar o copeică. Aşa că, mă traduc, din toate puterile, de dimineaţă până seara, inclusiv duminica şi sărbătorile şi mă vtnd unui editor român de literatură ieftină 1, un evreu-învârtitor de afaceri, care lansează cărţile mele, cu surle şi tobe şi preţ de… Cincisprezece lei volumul.

Iată unde am ajuns, la aniversarea celor cincizeci de ani ai mei, dar fac ceva pe toate cărţile şi toţi editorii de pe pământ, căci respir mereu mai anevoios şi cred că totuşi voi crăpa, într-un viitor apropiat, în ciuda pielii mele teribil de argăsite.

După cum vezi, m-am mutat din Popa-Savu. Ne aflăm într-un apartament, la etajul cinci, ale cărui camere sunt ca nişte cuşti pentru câini, dar e mai liniştit decât dincolo şi am tot confortul modern: încălzire centrală, apă caldă, ascensor zi şi noapte, pentru acelaşi preţ. Numai că viaţa nu-mi este asigurată decât pentru trei luni – până în ianuarie –, apoi mi se va pune iarăşi problema existenţei, aşa cum se pune regulat, de patru ani, la fiecare trei sau şase luni.

Puţin îmi pasă! Dovadă: mi-am cumpărat, cu o mie de lei de la expoziţie, o micuţă pisică siameză superbă. Poţi s-o vezi [în fotografia] alăturată, cum stă în braţele Margăi, cu o expresie de parcă fotograful ar vrea s-o mitralieze.

Adio, dragul meu. O salut pe Co şi pe lunganii care cresc pe cheltuiala ta.

Nu voi mai fi aşa curând la Paris.

. Dar îţi strâng laba, ca de obicei.

Al tău,

Pan

’ 1 Editura Ig. Hertz, din Bucureşti, care-i tipăreşte Chira Chiralina, în „Colecţia celor 15 lei” şi Codin, în colecţia „Akademos “, amândouă versiuni de autor.

85

3, rue Paleologu Bucarest IV

Le 16 février 1935

Mon cher Adrien,

Quoique dégoûté de tenir la plume, je veux tout de même ne plus remettre d'un jour à l'autre la réponse que je te dois depuis şi longtemps à ton aimable lettre qui me parlait de Méditerranée.

Tu me dis que. La vie commence à devenir dure même pour toi. Je te crois, facilement. La Hollande ne peut pas faire exception à la règle universelle-, qui est la débâcle économique.

••ù irons-nous? Je n'en sais rien et je plains tous ceux qui ont Tage de tes enfants; Moi; j'ai connu de beaux jours de liberté, dans ma prétendue misère-d'hier, mais ce que je vois qu'il faut souffrir à présent, quand quatre mille-diplômés se présentent pour se disputer soixante places dans l'enseignement, * alors non! Ça, je n'ai pas connu! Et je n'aurais jamais cru que ma destinée d'écrivassier devait un jour me plonger dans une existence d'humiliations permanentes qui me sont bien plus insupportables que les coups de pieds-au cul que je recevais jadis.

Enfin, ça nous mènera où ça voudra, je m'en fous. Je brûle de désir de voir le premier bourgeon de ce 1935, que je n'espérais plus atteindre.

Ton vieux copain,

Panaït

Marga est malade de grippe. Moi, non, il n'y a plus de place pour la grippe!

Ah, que je fumerais, avec toi, sur un banc au bord de la mer de Menton, un de ces cigares de seize cents et même de dix, que je trouvais dans tes nombreuses boâtes!

Je veux vendre mon âme au roi Charles II 1 qui, on me dit, paye bien sans demander rien à ceux qui sont de taille de lui opposer un refus. Şi ça colle, je file à Nice, seul cette fois. Je veux crever, comme certaines bêtes, loin du repaire.

Tu ne m'as pas dit şi van Raemdonck a reçu un hollande, en même temps que toi. Ne voudrait-il pas m'envoyer deux copies de mon dessin, qu'on aime ici follement? Peut-être lui trouverai-je un acheteur! Quel prix?

[Traducere:]

Sir a d a Paleologti, 3,

Bucureşti IV

16 februarie 1935

Dragul meu Adrian,

Deşi scirbit să ţin tocul în mină, totuşi nu vreau să mai amin de pe o zi pe alia răspunsul ce ţi-l datorez de atâta vreme, la amabila ta scrisoare despre în lumea Mediteranei.

Îmi spui că viaţa începe să devină aspră, chiar pentru tine. Te cred, fără prea multă vorbărie. Olanda nu poate face excepţie la regula generală, care este dezastrul economic.

Încotro mergem? Nu ştiu, şi-i plâng pe cei care au vârsta copiilor tăi. În pretinsa mea mizerie de ieri, eu am cunoscut zile frumoase de libertate, dar când văd cât trebuie să se sufere azi, când patru mii de titraţi se prezintă, ca să-şi dispute cele şaizeci de locuri în învăţământ, ei bine, nu! Asta n-ain cunoscut! Şi n-aş fi crezut niciodată că soarta mea de scriitoraş trebuia într-o zi să mă cufunde într-o viaţă de umilinţe permanente care-mi sunt mult mai insuportabile decât loviturile de picior în spate, pe care le primeam odinioară.

În sfârşit, asta o să ne ducă unde o vrea. Prea puţin îmi pasă. Ard de nerăbdarea de-a vedea primul mugure al acestui 1935, pe care nu mai speram să-l ating.

Vechiul tău prieten,

Panait

Marga e bolnavă de gripă. Eu nu; nu mai e loc pentru gripă!

Ah, cum aş fuma, cu tine, pe-o bancă la Menton, pe malul mării, una din acele ţigări de foi de şaisprezece cenţi şi chiar de zece, pe care le găseam în numeroasele tale cutii!

Vreau să-mi vând sufletul regelui Carol al 11-lea, care plăteşte bine, fără să ceară nimic celor care sunt în stare să i se opună.1 Dacă o să meargă, o şterg la Nisa, de astă dată singur. Vreau să crăp, ca unele animale, departe de birlog.

Nu mi-ai spus dacă van Raemdonck a primit un exemplar de lux, în acelaşi timp cu tine. N-ar vrea să-mi trimită două copii după desenul portretului meu, care place, aici, la nebunie? Poate că-i găsesc cumpărător! La ce preţ?

1 Tratative cu editura „Fundaţia pentru literatură şi artă “, pentru valorificarea operei în limba română, care însă nu duc la rezultatul scontat.

N1KOS KAZANTZAKIS 1

1

Monastère Neamţz (Carpathes Moldaves), le 5 décembre 1932

Que deviens-tu, mon cher Nikos? Je m’ennuie de toi.

Gravement malade et encore je ne puis oublier ta grande figure unique! Şi tu es toujours fâché, pardonne. Et donne moi un signe de vie.

Ton Panait

Carte postale

[T raducere:]

Mănăstirea Neamţ (Carpăţii Moldovei) 5 decembrie 1932

Ce se întâmplă cu tine, Nikos? Mi-e dor de tine.

Grav bolnav, totuşi nu pot uita marea ta figură, unică!

Dacă eşti încă supărat, iartă. Şi dă-mi un semn de viaţă.

Al tău,

Panai

1 Născut la Kandia (insula Creta), în 1883. A murit în 1957, într-un spital din Fributg (R. F. Germania.)

Studii: Şcoala franciscană franceză, la Naxos (Marea Egee); gimnaziul la Kandia, Universitatea de drept la Atena, filosofia la Paris (elevul lui Bergson). Îşi completează studiile universitare în Italia (doi ani) şi în Germania (trei ani).

Opera: trilogia Prometeu, Nikiforos Focas, Constantin Paleologu, Kapodistrias, Asceză; poemul filosofic Odiseea (1938); romane (Alexis Zorba, 1946; Hristos răstignit a dona oară, 1954; Ultima ispită, 1955; Libertate sau moarte. Căpitan Mihalis, 1954j; jurnale de călătorie (Toda-Raba, Note de drum în U.R.S.S., Raport lui El Greco); eseuri filosofice etc. În 1956 i s-a decernat „Premiul Lenin pentru întărirea păcii între popoare”.

Invitat oficial la cea de-a X-a aniversare a Revoluţiei din Octombrie, l-a cunoscut pe Panait Istrati, la hotelul „Passage “, din Moscova. Tovarăşi de drum, parcurg Uniunea Sovietică până

În ianuarie 1929, când scriitorul nostru se înapoiază la Paris. Deosebiri de opinie. Trei ani de tăcere, până 111 decembrie 1932, când reluarea dialogului epistolar reafirmă frăţia lor de simţire şi solidaritate, fără echivoc. Nu s-au mai reîntilnit.

Scrisorile lui Panait Istrati se află în arhiva Eleni Kazantzakis, iar ale lui Nikos Kazan- tzakis, în arhiva Margaretei Istrati.

Repere bibliografice: Documente-mărturii. Panait Istrati şi Nikos Kazantzakis, în România literară, 20 martie 1969. (Se publică 15 scrisori; comentariu şi traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: Monique Jutrin: La rencontre de deux conteurs d’Oritvt: Nikos Kazan- tzalii ti Panaït Istrati, în Sud,

Marseille, noiembrie 1973 (se publică 9 scrisori); Correspondance complète: Panait Istrati-Nihos Kazantzaki, în L'Arc, nr. 86 – 87, Editions Le Jas, Paris 1983, pp. 15—33 (Prezentare de Alexandru Talex: O prietenie regăsită.)

2

Madrid, Plaza del Progresso, le 5 janvier 1933

Très cher Panaït aki, ta carte a fait bondir mon coeur. Je pense toujours à toi: idées, idéologies et paperasses me donnent la nausée; il y a autre chose, plus profonde, plus chair, plus humaine qui nous unit et qui ne mourra qu'avec nos corps longs, maigres, rapaces et insatiables. Tu es malade? Est-ce possible, ô chat-à sept-a mes?

Je t'en prie: écris-moi des détails sur ta vie.

Moi, je me trouve depuis des mois en Espagne et tous mes sens sont heureux. – C'est-à-dire, clairs, silencieux, avides.

Se reverra-t-on jamais? Oui sait? Arrive que pourra! Nous n'avons peut-être plus besoin de nous revoir.

Nikos

[T ra ducere:]

Madrid, Piaţa Progresului, 5 ianuarie 1933

Mult iubite Panaitaki, cartea ta poştală a făcut să-mi sară inima din loc. Mă gândesc mereu la tine: idei, ideologii, hârţogărie îmi dau greaţă; există altceva mai profund, mai de preţ, mai omenesc, care ne uneşte şi nu va mu» *i decât odată cu făpturile noastre deşirate, slabe, lacome şi nesăţioase. Eşti bolnav? E oare cu putinţă, o! tu, pisică-cu-şapte-suflete?

Te rog: dă-mi amănunte despre viaţa ta.

Eu mă aflu în Spania şi toate simţurile îmi sunt fericite – adică limpezi, tăcute, avide.

Ne vom revedea, vreodată? Cine ştie? Întâmple-se ce s-o întâmpla! Poate că nici n-avem nevoie să ne revedem.

Nikos

Monastère Neamtz, le 14 janvier 1933

Sacré Nikos!

Enfin le contact est remis (a-t-il jamais été réellement rompu?). Je ne te lâche plus. Mais voilà, tu me demandes des détails sur ma vie et moi, je ne suis plus qu'un joyeux et interminable moribond: dix mois de lit, dont sept ici, rivé à ma chambre monacale! 38° dès que je bouge un peu et même sans bouger, dès

que je pense fortement (O, tu ne me feras pas l’insulte de croire que je peux penser comme un penseur, non! il me suffit, par exemple, de penser à ta tête d’oiseau de proie, à ta façon de dévorer les hommes à couilles ou de me raconter, à moi l’avide, comment tu sens la vie dans ton thorax carré et dans ta cervelle que les Jésuites ont malmenée avec leur savoir jusqu’à ce qu’ils soient tous tombés morts de désespoir.) Non, impossible de te donner des détails sur ce qu’a été ma vie depuis que je t’ai quitté à l’hôtel «Passage», de Tverskaïa, jusqu’à ce jour. Mais, je pourrais te dire le gros, donc l’insignifiant, le squelette et tu y ajouteras la chair, le sang.

(Voilà que je sens déjà mes tempes battre follement et juste en ce moment une grosse lutte se livre dehors à ma fenêtre, sur le balcon, entre un seul moineau et des dizaines d’autres, que le premier parvient à chasser, à intimider, pour rester maâtre d’un tas de pain qu’il ne peut plus manger, ni enterrer. Ah! J’ai tué ma vie à vouloir de la justice sur la terre, imbécile!)

Ecoute Nikos, c’est la Russie qui m’a tué. Là-bas j’ai perdu, avec Bilili et mes illusions, ma santé, cette dernière la plus traâtreusement possible. (Lis ma préface 1 au livre La Maison Thüringer qui sera en librairie le jour où cette lettre te parviendra. Je te l’enverrai, mais uniquement pour la préface. Comme je suis heureux de t’entendre dire: «idées, idéologies et paperasses me donnent la nausée! Oh, şi tu savais comme je suis malheureux d’être écrivain malgré moi! Et cependant, Dieu, qu’elle est belle la belle lettre inspirée! mais, voilà!, le grand art est pareil à l’éblouissante bulle de savon, il ne faut pas la tripoter, encore moins lui demander de nourrir).

Oui, Bilili m’a trahi affreusement. Tu sais que je n’aimais pas son corps, je ne l’avais jamais aimé! mais j’adorais le reste. Aussi, à Vienne, elle s’est trouvé un homme, une espèce de médecin type sportman, un sportman de ouate. S’il lui arrivait de tomber, j’avais peur qu’il ne s’imbibe de toute l’eau de la terre. Et c’était ce qu’il fallait à Bilili, qui avait grand besoin de tripoter quelqu’un, comme elle n’a pas pu le faire avec moi, je suis un hérisson.

Elle m’a honnêtement avoué cette liaison, à temps et alors je l’avais priée de me donner la liberté, restant amis, unis tous trois même. Elle a hurlé comme une tigresse, disant qu’elle ne pouvait

vivre sans moi. Elle a tout fait pour que je quitte Paris (août 1929) et que j’habite Vienne, me jurant

— Elle et lui – avoir rompu toute liaison corporelle. Je lésai crus sur parole et je suis allé habiter Vienne, pendant trois ou quatre mois, mais je remarquais aussitôt qu’ils me trompaient et c’est alors seulement que je me suis mis à aimer Bilili, son corps et son âme; tandis qu’elle se détachait, plus je la voulais toute, c’était fatal pour mon tempérament d’Orient.

Longue agonie qui a duré une année et pendant laquelle elle a réussi à me convaincre, en dépit de l’évidence, qu’elle renonçait à l’autre, qu’elle me voulait moi. Lui faisant, à deux reprises, visiter la Roumanie, elle me déclara être prête à abandonner tout et venir habiter à Braïla, où elle me poussa à construire notre pied-à-terre. Je me suis ruiné ou plutôt endetté, en arrangeant d’abord une ferme à Baldovineşti, autour du foyer de l’oncle Dimi, où j’ai dépensé cent cinquante mille leï (cinq mille franes-or), puis chassé par mes cousines qui ne voulaient pas élever des cochons et par les autorités du village qui dénoncèrent mon bolchévisme, je me suis mis à construire une gentille maisonnette à Braïla, mais sur la terre d’un vieil ami anarchiste- hâbleur, où j’ai englouti autres trois cent mille leï! Et justement j’allais annoncer à Bilili que tout était prêt, quand elle m’envoya… son amant de médecin, pour qu’il me dise qu’ils sont sur le point de se marier.

Alors j’ai perdu la raison pendant douze heures. II courut lui dire la nouvelle et la rendit folle à son tour. Elle me renvoya son médecin d’amant à Braïla, cette fois accompagné d’une infirmière, vieille amie de la maison. Je ne voulais plus voir l’homme (un très brave homme!) et je montrais à l’infirmière des lettres ou des télégrammes où Bilili me disait qu’elle était toute à moi. La femme alla dire au type ce qui en était, mais l’autre lui montra une dépêche où Bilili lui disait, presque le même jour qu’à moi: «pour toujours à toi», – «toute à toi». C’était évidemment la folie pure.

La vieille amie lui ordonne télégraphiquement de tout emballer et nous prenions l’Express pour Vienne, tandis que le pauvre médecin restait à Braïla, pour prouver sa bonne foi et pour… se faire aussitôt arrêter comme suspect de bolchévisme! A Vienne, nous trouvâmes Bilili prête pour le départ et nous repartâmes

tous trois, la nuit même, mais en route elle apprit qu’à Genève on voulait la mettre au régime des douches froides et alors, voilà que la folle fait débarquer à Nyon tout notre bagage, au désespoir de l’infirmière.

Aux Muyds, au-dessus de Nyon, nous restâmes un mois et demi environ, j’y écrivis Tsatsa Minnka, elle m’assure de son amour pour… les deux, mais se déclara prête à ne plus retourner à Vienne, choisissant Prague, pour futur asile. Fin août 1930, je montais dans l’autocar de Genève-Aix-les-Bains pour aller déposer mon manuscrit à l’éditeur Mornay 2. Et, c’est là qu’elle m’embrassa pour la dernière fois.

Le 2 septembre, après dix jours de courses à Paris pour réunir l’argent nécessaire à notre établissement à Prague et alors que je ne doutais de rien, alors qu’elle m’écrivait de «rentrer vite, de quitter ce Paris néfaste», je rentrais à Genève où on me remit une lettre… d’adieu! Bilili me disait que, tout compte fait, elle trouvait que c’était mieux ainsi, notre vie commune était impossible. Et passant à ma banque, elle levait les derniers cent franes suisses qu’il lui fallait pour aller rejoindre son homme. Elle ne souffrait plus. Elle oubliait m’avoir dit aux Muyds: «Şi tu penses te tuer, tue-moi d’abord!»

On me fit une piqûre de morphine, afin que je supporte le coup et deux jours de suite elle téléphona de Vienne, plusieurs fois par jour pour demander comment je me portais, mais elle se garda bien de communiquer son adresse à qui que ce fût. Enfin, là-dessus, ma raison se détraque de nouveau et je me réveillai un soir à… Bellinzone, un sac de voyage sur le dos, sans le moindre linge de rechange, mais pourvu d’une demi-douzaine de… gros bâtons de cire à cacheter.

Enfin, je retournai à Braïla pour hurler.

J’ai hurlé tout un mois, puis un jour je me suis rappelé avoir aperçu une très belle fille, 3 chez un de mes parents éloignés qui habitaient de l’autre côté du Danube. 5 Je passai promptement le fleuve et demandai à la mère d’écrire à sa fille, à Bucarest, de venir vite à Braïla car je la voulais. La pau- vrc femme cri a haut: «Mais ma fille n’a que ving-deux ans, tandis que tu en as quarante-six! Et puis elle doit terminer ses études et prendre son diplôme en physique et chimie à l’Université de Bucarest!»

N’empêche! Cette étudiante répondit à mon appel et tout fut

fini en un rien de temps… En avril dernier, je l'épousais après un magnifique voyage à Paris et sur la Côte d'Azur, en juillet-août 1931.

En ce moment, malgré tout le désir qu'elle a de te connaâtre, elle te couvre d'injures gréco-turco-roumaines (elle a tout cela dans son sang et en porte la splendide beauté sur le visage), pour apercevoir que tu me retiens des heures sur ce papier, tandis que la table est servie. (Nous sommes dans la pleine foret, à quinze km du plus proche marché et à cinquante km de la gare la plus proche.) Et ses études de physique et de chimie sont bien malades!

Voilà, vieux ogre!

Naturellement, ce n'est pas tout. L'ami anarchiste a fait son possible pour me faire abandonner la maison que j'ai bâtie sur son terrain. Aussi, j'ai du tirer de l'hypothèque la propriété de ma belle-mère et la faire réparer: autres cent mille leï. Et là-bas non plus, je ne peux pas habiter, car je déteste mon beau-père. Enfin, je me suis, depuis 1930, séparé de Rolland et de tous les amis de Paris.

Maintenant, şi tu veux, à toi ton tour de me reconter (et longuement) on odyssée. Et n'oublie pas de répondre à ceci: as-tu une collection de ces tbeaux récits de Russie, neutres? 4 Et şi tu les gardes encore et şi Grasset veut les publier, sous nos deux noms, veux-tu que je lui en fasse demande? Ce n'est que pour pouvoir partager quelque cinq mille chacun et nous retrouver, şi je ne claque pas, à Athènes pour Pâques.

Ton, Pan au aki

P.S. – L'état de mes poumons: en loques! La superficie respiratoire est diminuée de trois quart. Je ne peux plus parler, ni marcher à pied plus de cent pas. On me dit cependant que ma vie, en ce moment, n'est plus en danger «à condition de rester tranquille». Mais comment «rester tranquille», puisque je ne suis pas encore mort? Dis, ogre! Ah! şi tu voyais mes moines!

Oue devient-elle, l'aimable Hélène? 7

O, beaux jours de Russie, où êtes-vous?

[T r a d u e e r e:]

Mănăstirea Neamţ,

14 ianuarie 1933

A furişii ule Nikos!

În sfârşit, legătura s-a restabilit (fost-a într-adevăr ruptă vreodată?) Nu-ţi mai dau drumul. Dar iată că îmi ceri,. Amănunte despre viaţa mea", ori eu nu mai sunt decât un muribund vesel, care nu se mai sfârşeşte: zece luni de zăcere la pat, dintre care şapte aici, ţintuit în chilia mea monahală! 38 de grade, de cum mă mişc puţin şi chiar stând nemişcat, de îndată ce încep să gândesc concentrat. (Oh!, să nu-mi aduci ocară, crezind că pot gândi ca un cugetător. Nu! mi-ajunge, de exemplu, să mă gândesc la capul tău de pasăre de pradă, la felul tău de-a devora oamenii cei mai viguroşi sau de a-mi povesti, mie nesătulul, cum îţi simţi viaţa fremătând 111 coşul pieptului şi în creierul tău, pe care iezuiţii l-au brutalizat cu ştiinţa lor, până ce au căzut toţi morţi de disperare.) Nu! imposibil să-ţi dau amănunte despre ceea ce a însemnat viaţa mea, de când te-am părăsit la Hotelul „Passage “, de pe Tverskaia şi până astăzi. Dar aş putea să-ţi spun în mare, deci lucrurile neînsemnate, scheletul şi tu ai să-i adaugi carnea, sângele.

(Iată, am şi început să-mi simt tâmplele zvâcnind nebuneşte. Şi tocmai în clipa asta, o luptă straşnică se dă pe balcon, în faţa ferestrei mele, între numai o vrabie şi alte zeci de surate, cea dintâi reuşind să le alunge, să le sperie, pentru a rămâne stăpână pe o grămăjoară de pâine pe care nici nu mai poate s-o mănânce, nici s-o îngroape. Ah şi eu, imbecilul, care mi-am prăpădit viaţa vrând să fie dreptate pe pământ!)

Ascultă Nikos, Rusia e aceea care m-a doborât. Acolo mi-am pierdut, odată cu Bilili, şi iluziile şi sănătatea, aceasta din urmă cea mai trădătoare cu putinţă. (Citeşte prefaţa mea la Casa Thüringer} ce va fi în librării în ziua când vei primi scrisoarea mea. Ţi-o voi trimite, dar numai pentru prefaţă. Cât sunt de fericit, când te aud spunând: „Idei, ideologii, hârţegărie îmi dau greaţă!” Ah, dacă ai şti cât sunt de nenorocit că am devenit scriitor fără voia mea! Şi totuşi, Doamne! cât este de frumoasă frumoasa literatură inspirată! Dar iată! arta cea mare este asemenea orbitoarei băşici de săpun; nu trebuie s-o pipăi şi cu atât mai puţin să-i ceri să te hrănească.)

Da, Bilili m-a trădat îngrozitor. Tu ştii că n-o iubeam pentru trupul ei, niciodată nu l-am iubit. Dar adoram restul. La Viena, şi-a găsit un bărbat, speţă de medic cu alură sportivă, un sportiv de vată. Dacă i s-ar fi întâmplat să cadă, îmi era teamă să nu sugă

toată apa pământ- tului. Era tocmai ceea ce-i trebuia lui Bilili, care avea mare nevoie să pipăie pe cineva, ceea ce n-a putut face cu mine, care sunt un arici.

Mi-a mărturisit cinstit şi la timp această legătură şi, atunci, am rugat-o să-mi redea liber- iatea, rămânând prieteni, uniţi chiar aşa toţi trei! A urlat ca o tigroaică, spunând că nu poate trăi fără mine. A făcut tot posibilul ca să părăsesc Parisul (august 1929) şi să locuiesc la Viena, jurându-mi amândoi că au rupt orice legătură trupească. L-am crezut pe cuvânt şi am plecat să locuiesc la Viena, timp de trei sau patru luni, dar îndată mi-am dat seama că mă înşelau şi numai a*tunci începui s-o iubesc pe Bilili trup şi suflet; cu cât ea se desprindea de mine, cu atât o voiam în întregime; asta fu nenorocirea pentru temperamentul meu oriental.

Lungă agonie, care a durat un an şi în timpul căreia izbuti să mă convingă, în ciuda evidenţei, că renunţă la celălalt, că pe mine mă vrea. Făcând-o să viziteze România în două rân- duri, s-a declarat gata să renunţe la tot şi să vină să locuiască la Brăila, unde mă îndemnă să ne construim un cămin al nostru. M-am ruinat sau mai degrabă înglodat în datorii, făcând mai întâi o fermă la Baldovineşti, în jurul casei lui moş Dumitru, unde am cheltuit o sută cincizeci de mii de lei (cinci mii franci aur), după care, alungat de-acolo de verişoarele mele, care nu vroiau să crească porci, şi de autorităţile din sat care mă denunţară ca bolşevic, m-am apucat să construiesc o căsuţă drăguţă la Brăila, dar pe terenul unui vechi prieten, anarhist-fanfaron, unde am prăpădit alte trei sute de mii lei! Şi tocmai când mă pregăteam s-o anunţ pe Bilili că totul e gata, ea îmi trimise… pe amantul ei doctor, ca să-mi spună că sunt pe cale de-a se căsători.

Îmi pierdui, atunci, judecata timp de douăsprezece ceasuri. El fugi să-i dea de veste şi asta o înnebuni şi pe ea. Din nou îmi trimise pe amantul-doctor, la Brăila, de astă dată însoţit de-o infirmieră, prietenă veche a familiei. Nu mai vroiam să-l văd pe bărbat (un om tare cumsecade!) şi arătam infirmierei scrisori şi telegrame în care Bilili îmi spunea că este toată a mea. Femeia se duse să-i spună individului cum stau lucrurile, dar el îi arătă o telegramă în care Bilili îi spunea, cam în aceeaşi zi ca şi mie: „pe veci a ta “, „toată a ta”. Era, evident, curată nebunie.

Vechea mea prietenă îi porunceşte telegrafic să împacheteze

tot şi plecarăm cu Expresul la Viena, în timp ce bietul doctor răinânea la Brăila, ca să-şi dovedească buna-credinţă şi să fie… arestat numaidecât sub bănuială de bolşevism! La Viena o găsim pe Bilili gata de plecare şi chiar în aceeaşi noapte o pornirăm tus-trei, dar pe drum ea află că cei de la Geneva voiau s-o supună unui regim de duşuri reci şi atunci iată că nebuna ne coboară tot calabalâcul la Nyon, spre disperarea infirmierei.

La Muyds, mai sus de Nyon, rămăserăm o lună şi jumătate; scrisei acolo Ţaţa Minca, iar ca mă asigură de dragostea sa… Pentru amândoi, se arătă gata să nu se mai înapoieze la Viena, alegând Praga drept viitor refugiu. La sfârşitul lui august 1930, mă urcai în autocarul Geneva – Aix-les-Bains, ca să-mi predau manuscrisul editorului Mornay 2. Şi acolo, Bilili m-a sărutat pentru ultima dată.

La 2 septembrie – după zece zile de alergături la Paris, ca să încropesc banii necesari stabilirii noastre la Praga, pe când nu bănuiam nimic, pe când ea îmi scria „să mă înapoiez repede, să părăsesc acest Paris nefast”, mă înapoiam la Geneva unde mi se înînână o scrisoare… De adio! Bilili îmi spunea că, făcând toate socotelile, găsise că e mai bine aşa, viaţa noastră comună nemaifiind cu putinţă. Şi trecând pe la bancă, ridicase ultima mea sută de franci elveţieni, ca să aibă cu ce să meargă să-şi regăsească bărbatul. Nu mai suferea. Uitase că-mi spusese la Muyds: „Dacă vrei să te omori, omoară-mă întâi pe mine! “

Ca să suport lovitura, mi se făcu o injecţie cu morfină. Două zile la rând, ea teiefonă de la Yiena, de mai multe ori pe zi, ca să afle cum mă simt, dar se feri să-şi divulga cuiva adresa. În sfârşit, colac peste pupăză, mintea mi se sminti iarăşi şi, într-o seară, mă trezii la… Belinzone, cu un rucsac în spate, fără o rufă de schimb, dar echipat cu o jumătate de duzină… De batoane mari de ceară pentru sigilat.

În sfârşit, m-ain întors la Brăila, să urlu.

Am urlat o lună întreagă, apoi, într-o zi, mi-am amintit că zărisem o fată foarte frumoasă, * la una din rudele melc îndepărtate, ce locuia pe celălalt mal al Dunării.4 Trecui îndată fluviul «i-i cerui mamei să scrie o scrisoare, să-şi cheme grabnic fata de la Bucureşti, deoarece o voiam.

Biata femeie strigă cât o ţinea gura: „Dar fata mea n-are decât douăzeci şi doi de ani. În timp ce tu ai patruzeci şi şase! Şi apoi,

trebuie să-şi termine studiile şi să-şi ia licenţa în fizico- chimice, la Universitatea din Bucureşti!”

N-are a face! Studenta răspunse chemării mele. Şi totul se sfârşi cât ai clipi. În aprilie trecut, mă căsătoream cu ca, după un voiaj minunat la Paris şi pe Coasta de Azur, în iulie- august 1931.

În momentul de faţă, în ciuda marii ei dorinţe de-a te cunoaşte, te acoperă cu ocări greco- turco-române (îi arc pe toţi în sânge, purtându-le pe figură splendida frumuseţe), fiindcă a observat că mă ţii ore întregi aplecat asupra acestor pagini în timp ce masa e gata. (Xe aflăm în inima pădurii, la cincisprezece kilometri depărtare de cel mai apropiat târg şi la cincizeci de kilometri de gara cea mai apropiată.) Iar studiile ei de fizică şi chimie sunt în mare suferinţă!

Asta-i tot, dragul meu căpcăun!

Fireşte, nu-i totul! Prietenul anarhist a făcut pe dracul în patru, ca să mă silească să părăsesc casa pe care am construit-o pe terenul lui. Aşa că a trebuit să scot de sub ipotecă proprietatea soacrei mele şi să-i fac reparaţii: alţi o sută de mii de lei. Şi nici acolo nu pot locui, deoarece nu-l pot suferi pe socru-meu. În sfârşit, din 1930, m-am despărţit de Rolland şi de toţi prietenii de la Paris.

Acum, dacă vrei, e rândul tău să-mi povesteşti (pe larg) odiseea ta. Şi nu uita să-mi răspunzi la următoarele: mai ai o colecţie din acele povestiri frumoase şi neutre, despre Rusia5? Dacă le mai păstrezi încă şi Grasset vrea să le publice, semnate de amândoi, ai vrea să fac un demers? Asta ca să putem împărţi vreo cinci mii de franci fiecare şi să ne reîntâlnim dacă nu dau ortul popii, de Paşti, la Atena.

Al tău,

Panaiidki

P.S. – Starea plămânilor mei: în zdrenţe! Suprafaţa respiratorie mi s-a micşorat cu trei sferturi. Nu mai pot vorbi, nici să merg pe jos mai mult de-o sută de paşi. Totuşi, mi se spune că viaţa mea, în acest moment, nu mai este în primejdie, cu condiţia să stau liniştit. Dar, cum „să stau liniştit”, de vreme ce încă n-am murit? Spune-mi, căpcăune! Ah, dacă i-ai vedea pe călugări!

Ce mai face amabila Elena 6?

0! frumoase zile din Rusia, unde sunteţi voi?

1 Prefaţă la Adrian Zegrafi sau mărturisirile unui scriitor din

vremea noastră (în voi. Viaţa lui Adrian Zegrafi, éd. Cât., pp. 534 – 545.)

2 Ţaţa Minca s-a tipărit în ediţie de lux, Paris, Editions Mornay, 1930. (Ilustrată de Henri Boissonas.)

3 Margareta Izescu, originară din Brăila.

4 Au scris împreună câteva impresii, în călătoria prin V.R.S.S., destinate să fie publicate în Occident. (Vezi Addenda ediţiei).

5 Comuna Ghecet.

O Eleni Samios, scriitoare, soţia lui Nikos Kazantzakis, autoarea cărţii Adevărata tragedie a lui Panait Istrati (Santiago de Chile, Editura Ercilla, 1928) şi a reconstituirii biografice Nikos Kazantzaki. Le Dissident, Paris, Pion, 1968, pe bază de amintiri şi scrisori.

4

Madrid, Piaza del Progresso, 5 le 20 janvier 1933

Cher Panaïtaki,

Je reçois à l'instant ta lettre, şi douloureuse et şi vivante. Je t'aurais dit que mon émotion a été profonde, şi la canaille n'avait profané tous les mots; deux hommes vrais, au coeur saignent et héroïque ne peuvent plus employer des mots; le regard, échangé une fois pour toutes, doit suffire entre nous; des joies, des douleurs, des rires nous unissent; je te sens toujours devant moi, en moi, avec tes yeux de feu, tendres, avides, avec ton corps maigre et tes doigts mutilés 1. Èt maintenant, j'entends ta voix du fond d'un monastère éloigné, invraisemblable et j'en suis très ému.

Je frissonne en pensant à toutes ces douleurs que tu m'écris: Bilili a été pour moi une des femmes les plus pures et les plus prêtes au sacrifice, que j'ai jamais connues: taciturne, décidée, intelligente, belle. Je l'ai revue à Athènes – la même; nous n'avons pas échangé un mot sur toi (je ne voulais parler de toi qu'à toi), mais elle a dit à Eléni toute son admiration et son amour envers toi… Et tout ce que tu m'écris-là me bouleverse… «Encore une étoile qui file» … Mais, n'en parlons pas; le coeur, le corps, la femme ont des mystères qui nous dépassent. La vie est un vertige mystérieux et je l'aime comme une garce. Ou'elle fasse tout ce qu'elle veut; elle obéit à des lois qui dépassent toutes les morales humaines; elle a «toujours raison», surtout quand elle déraisonne. Bénissons-là de nos deux mains, cher

Panaïtaki.

Ma vie, à moi, ces années de silence, a été très calme:

1 – Berlin, quelque conférences sur la Russie;

2 – Gottesgab, un petit village très élevé en Tehécoslovaquie: j’y suis resté une année, j’ai écrit en français, un livre visionnaire sur la Russie, aucun éditeur n’en a voulu; Rieder l’a retenu un an, ne voulait pas le rendre et promettait de le faire paraâtre; il l’a lâché, il me l’a redemandé, je le lui ai refusé en le confiant à mon ami Renaud de Jouvenel qui l’a imprimé dans la Revue des vivants. II n’a pu paraâtre en livre, les éditeurs le trouvant apoca lyptique, trop véhément, trop contre la tradition française, etc. Ils ont raison, je n’ai pas insisté;

3 – retour en Grèce dans une île charmante, Egine;

4 – reparti pour Gottesgab où j’ai écrit la troisième version de ma grande Odyssée (il y en aura sept versions);

5 – Paris – Côte d’Azur, Nice, où je voyais tous les jours ton ombre rôder autour de mon coeur et sur la plage;

6 – Madrid, où je suis chargé d’un cours de grec ancien à l’université.

Eléni a été toujours dans toutes ces pérégrinations avec moi; une compagne vaillante et précieuse. Maintenant, elle est en Angleterre pour quelque mois et va revenir me trouver l’été et recommencerons la vie à deux.

Voilà le schéma, très bref, de ma vie extérieure.

La vie intérieure devient de plus en plus violente, véhémente, taciturne, sans compromis. Les hommes m’inspirent de plus en plus de la pitié et du dégoût, je crois que je n’ai plus aucune illusion et en même temps, aucun pessimisme; je regarde en face avec amour, en frémissant très silencieusement, chaque moment de la vie, au fond de l’abâme. Je me suis débarrassé de toute théorie, les idées abstraites ne me tentent plus: j’ai vu leur corps, il est de papier. J’aime la chair sainte, les pierres, le soleil, les fruits, toutes choses tangibles; je garde encore un corps solide, qui peut supporter cet oiseau de proie, l’esprit, le faucon qui n’est jamais rassasié. Voyager, voir, toucher, saluer toutes choses, caresser toute la peau de la terre. – Voilà encore ma plus grande joie. Puis: rester seul et me jeter, tête bas, dans les longs vers de l’Odyssée. Entre ces deux pôles extrêmes tourne ma vie.

Voilà encore le schéma, très bref, de ma vie intérieure.

Souvent, à mon for intériéur, j’exprime toute mon âme en ces quelques mots: «Je n’espère rien, je ne crains rien, je suis libre!»

Cher Panaït aki, comme je voudrais te voir pour quelques jours! Te saisir la main, te jeter un cri et partir de nouveau. Tu me demandes şi nous pouvions écrire ensemble un livre sur la Russie, mais comment écrire sur la Russie d’une façon «neutre»? La Russie est maintenant derrière moi, mais lorsque je l’appelle entre mes bras, je bondis… Non, non!, je rêve d’écrire avec toi: un dialogue… Comment deux coeurs vagabonds abattent et reconstruisent la terre. Comment ils rient et il pleurent ensemble et se moquent de toutes les institutions humaines.

J’ai écrit quelques «librettis» pour le cinéma: Bouddha, Mahomet, Don Quichotte, Le Décaméron, de Boccace; mais je ne connais aucun cinéaste; impossible donc de me faire lire. Şi tu t’intéresses, şi tu connais quelque cinéaste, je t’enverrai Don Quichotte et Boccace, voilà le chemin, le plus sûr, de gagner de l’argent et de nous rencontrer. Tu les liras, tu les corrigeras, tu en feras tout ce que tu veux et tu les enverras à ton cinéaste; Granowski a déjà entre ses mains, à Paris, Boccace; mais le lira-t-il? II ne me connaât pas. II te connaât, ce sera plus sûr. Ecris-moi şi tu es de mon avis et je t’enverrai ces manuscrits.

Cher Panaïtaki, voilà une longue lettre, je me sens heureux de parler de nouveau avec toi, ô Frère! Salue-moi en gréco-turco-roumain ta femme!

Je te serre la main et les deux épaules, Panaïtaki!

Nikos

Madrid, Piaţa Progresului, nr. 5

20 ianuarie 1933

Dragii Panaitaki,

Primesc chiar acum scrisoarea ta, atât de dureroasa şi atât de vie. Ţi-aş fi spus că emoţia mea a fost profundă, dacă nu ar fi profanat canalia umană toate cuvintele; doi oameni adevăraţi, cu inima sângerândă şi eroică nu mai pot întrebuinţa cuvinte; privirea, schimbată o dată pentru totdeauna, trebuie să ne fie de ajuns; bucurii, dureri, risete ne unesc; te simt mereu în faţa mea, în mine, cu ochii tăi de foc, tandri, avizi, cu trupul tău slab şi degetele mutilate Şi, acum, aud glasul tău din fundul unei mănăstiri îndepărtate, neverosimile şi mă simt foarte mişcat.

Mă înfior gândindu-mă la toate aceste suferinţe despre care

îmi scrii. Bilili a fost pentru mine una dintre femeile cele mai pure şi mai gata de sacrificiu din câte am cunoscut vreodată: tăcută, hotărâtă, inteligentă, frumoasă. Am revăzut-o la Atena, aceeaşi; n-am schimbat niciun cuvânt despre tine (nu voiam să vorbesc despre tine decât cu tine). Dar ea i-a mărturisit Elenei toată admiraţia şi dragostea pentru tine... Şi tot ce-mi scrii tu mă tulbură nespus... „încă o stea care dispare" ... Dar să nu mai vorbim despre asta; inima, corpul, femeia au mistere care ne depăşesc. Viaţa este o ameţeală misterioasă şi o iubesc ca pe-o târfă. Facă orice ar vrea; ascultă de legi care depăşesc toate moralele omeneşti; are „totdeauna dreptate ", mai ales când bate câmpii. S-o binecuvântăm, dragă Panaitaki, cu amândouă miinilc.

Viaţa mea, în aceşti ani de tăcere, a fost foarte liniştită:

1 – Berlin – câteva conferinţe despre Rusia;

2 – Gottesgab – un mic sat din Cehoslovacia, foarte dezvoltat; am rămas un an acolo, am scris în franţuzeşte o carte vizionară despre Rusia. Niciun editor n-a voit-o; Rieder a reţinut-o un an, nu voia să mi-o dea înapoi şi promitea că o să apară; mi-a returnat-o, mi-a cerut-o din nou, l-am refuzat şi am încredinţat-o prietenului meu Renaud de Jouvenel care a tipărit-o în Revue des vivants. N-a putut apărea în volum, editorii găsind-o apocaliptică, prea vehementă, prea împotriva tradiţiei franceze etc. Au dreptate, nu am stăruit;

3 – înapoiere în Grecia, la Egina, o insulă încântătoare;

4 – plecat iarăşi la Gottesgab, unde am scris cea de-a treia versiune a marii mele Odisee (va avea şapte versiuni);

5 – Paris – Coasta de Azur – Nisa, unde vedeam zilnic umbra ta dând târcoale în jurul inimii mele şi pe plajă;

6 – Madrid, unde mi s-a încredinţat un curs de greaca veche, la Universitate.

Eleni a fost totdeauna cu mine, în toate aceste peregrinări: o tovarăşă curajoasă şi de preţ. Acum se află în Anglia pentru câteva luni şi va reveni să mă intilnească, în vară, când vom reîncepe viaţa în doi.

Iată, foarte pe scurt, schema vieţii mele exterioare.

Viaţa interioară devine din ce în ce mai violentă, vehementă, taciturnă, fără compromis. Oamenii îmi inspiră, din ce în ce mai mult, milă şi dezgust, cred că nu mai am nicio iluzie şi în acelaşi timp niciun pesimism; privesc 111 faţă fiecare moment al vieţii

cu dragoste, fremă- tând în tăcere deplină, în fundul prăpastiei. M-am descotorosit de orice teorie, ideile abstracte nu mă mai ademenesc: le-am văzut corpul, e din hârtie. Iubesc sfânta carne, pietrele, soarele, fructele, tot ce poate fi atins; îmi păstrez încă un trup viguros, care poate suporta această pasăre de pradă, spiritul –, şoimul veşnic nesătul. Să călătoresc, să văd, să ating, să salut toate lucrurile, să mângâi întreagă pielea pământului – iată încă cea mai mare bucurie a mea. Apoi, să rămân singur şi să mă arunc, cu capul în jos, în lungile versuri ale Odiseei. Intre aceşti doi poli extremi se roteşte viaţa mea.

Iată foarte pe scurt şi schema vieţii mele interioare. Adesea în forul meu lăuntric, îffii exprim tot sufletul în aceste câteva cuvinte: „Nu sper nimic, nu mă tem de nimic, sunt liber!”

Dragă Panaitaki, cât aş vrea să te revăd pentru câteva zile! Să-ţi apuc mâna să-ţi arunc un chiot şi să plec din nou. Mă întrebi dacă am putea scrie împreună o carte despre Rusia, dar cum să scrii „neutru “despre Rusia? Acum ea este în urma mea, dar atunci când o chem în braţele mele, sar… Nu, nu! Visez să scriu cu tine, un dialog… Cum două inimi de vagabonzi dărâmă şi reconstruiesc pământul. Cum râd şi plâng împreună şi-şi bat joc de toate instituţiile omeneşti.

Am scris câteva scenarii pentru cinema: Budha, Mahomet, Don Quijotte, Decameronul lui Beccacio; dar nu cunosc niciun cineast, deci imposibil să fiu citit. Dacă te interesează, dacă tu cunoşti vreun cineast, îţi voi trimite Don Quijotte şi Boccacio – iată calea cea mai sigură de-a câştiga un ban şi de-a ne întâlni. Le vei citi, le vei corecta, vei face cu ele tot ce pofteşti şi le vei trimite cineastului tău; Granowski l-a şi primit pe Boccacio, la Paris; dar îl va citi? Nu mă cunoaşte. Pe tine te cunoaşte şi asta ar fi mai sigur. Scrie-mi dacă eşti de aceeaşi părere şi-ţi voi trimite aceste manuscrise.

Dragă Panaitaki, iată o scrisoare lungă, mă simt fericit că pot vorbi iarăşi cu tine. O! Frate! Salută, din parte-mi, în greco-turco-română, pe soţia ta!

Panaitaki, îţi strâng mâna şi-ţi îmbrăţişez umerii!

Nikos

1 Ajutând un prieten să-şi repare casa, la Saint-Etienne de Tiné (în 1921), Panait Istrati şi-a mutilat două degete de la mâna dreaptă.

5

Madrid, Piaza del Progresse, 5 le 8 février 1933

Mon cher Panaïtaki,

Au moment où Abdoul Hassan, le grand ascète musulman, priait, agenouillé, Dieu, il entendit une voix;

— Abdoul Hassan, Abdoul Hassan, şi je révèle aux hommes tout ce que je sais de toi, il te tueront à coups de pierres!

Et alors, Abdoul Hassan répondit:

— Eh, Dieu! prends garde! şi je révèle aux hommes tout ce que je sais de toi, malheur à toi!

Alors la voix du Seigneur se fit entendre:

— Chut! Chut!, mon cher Abdoul Hassan. Garde bien ton secret; je garderai aussi le mien. Ô, mon frère!

Lorsque je pense à notre vie, à nos paroles, à nos actes, à notre rencontre et à cette hallucination de Russie, ce dialogue me revient souvent et je râs, heureux, les yeux pétillants de bonté et de malice, comme rirait ton ogre Cosma, que j'aime. Je suis sûr que dans une trentaine d'années, lorsque enfin nous nous déciderons à quitter notre loge sur la terre, nous nous trouverons assis. – Très maigres, très malins, longues barbes blanches, très bavards. – Dans un café oriental, toi fumant ton narguilé, moi ma pipe et nous allons parler avec «Dieu». – Ce mirage oriental de nous-mêmes. – Avec ces paroles d'Abdoul Hassan et ce rire de Cosma. Ah! que la vie est belle et brève et impitoyable et douce et digne de nous-deux. O Abdoul Hassan-Panaïtaki! Non, tu ne t'en iras pas avant moi, nous rentrerons ensemble dans les coulisses. – Comme ce soir mémorable de Bakou où nous avons sauté sur la scène tous les deux, bras-dessus bras-dessous et nous nous sommes rués dans les coulisses pour voir de près, pour toucher de nos doigts experts, ce miracle inouï et şi simple, cette jeune fille qui dansait, vêtue d'or comme un évêque, cette «fleur du pétrole!» Nous ferons la même chose, nous nous ruerons ainsi dans la terre, pour palper cette autre danseuse mystérieuse qui nous avait tant séduit sur la scène. – La Vie, la petite garce.

Tu te souviens encore de mon Ben-Jéhouda?

Le médecin: – Tu n'as à vivre encore que deux mois.

Ben-Jéhouda: – Moi? Mais je ne peux pas mourir, moi; j'aime une grande idée!

Toi, Panaïtaki, tu as encore quelque chose de plus: «Tu es une

grande idée!» Naturellement, heureusement, sans que tu le saches, ô grand Ignorant! Je suis sûr de toi, je n'ai pas peur. Moi, je mourrai à quatre-vingt-trois ans, au mois de Mars 1; şi tu veux, viens avec moi, la Volga noire nous attend.

Comme je serais heureux de te voir, tout à coup à Madrid! Je ne te montrerais pas les musées. – Tranquillise-toi. Mais de petits coins de la ville demi-africaine, des petites espagnoles aux accroche-coeurs sur les tempes et aux coups de reins assassins et j'ai un tas de choses démoniaques, que tu aimes à te raconter. Ma tête noire est remplie de belles choses et je te les donnerai toutes. Mais la Roumanie est très loin, ton monastère inexpugnable, ta compagne veille sur toi et şi tu t'éveilles à minuit pour prendre la clef des champs, elle t'attrapera par la chemise, ô mon cher Don Quichotte, cette Dulcinée trop réelle et te ramènera au bon chemin. – Au lit.

Je compte passer l'été sur quelque rivage désert de l'Atlantique. Je vais écrire la quatrième version de mon Odyssée. Oh! pourquoi ne sais-tu pas le grec? Tu aurais lu dans cette épopée toute mon âme. En Grèce, qui pourrait la comprendre? Seul Prévelaki2! Cela – de crier, de crier dans le désert.

— Me donne une joie très âpre, très pure, très amère – la seule joie que j'aime. Elle est înhumaine, monstrueuse, solitaire. – Tout ce qu'il me faut. Tu connais (ou plutôt tu ne connais rien) la parole de Bouddha: «Suis seul ton chemin, ô mon coeur, ô vieux rhinocéros!»

Au revoir, vieux frère! Soigne ton corps. – Notre âme n'a pas d'autre âne sur cette terre; soigne-le, ne le fatigue pas trop, nourris-le bien, ne lui donne pas de vin (ni de cognac ou de raki, naturellement), ne lui donne pas trop à fumer (depuis quand les ânes fument-ils?), ne pense pas, ouvre tes yeux, regarde tout bonnement, respire tranquillement, dis: «Je suis une plante!» Plus tard, tu évolueras, tu monteras encore un degré; tu diras:

«Je suis un animal! Je suis un animal!» Plus tard, encore un degré. – Ainsi tu te guériras, tu redeviendras homme pensant, buvant, fumant, voyageant.

— Et nous nous retrouverons.

Cher frère, encore une fois, au revoir!

[Traducere:]

Madrid, Piaţa Progresului, 5 8 februarie t (J33

Dragul meu Panaitaki,

În momentul când Abdul Hassan, marele ascet musulman, se ruga lui Dumnezeu, îngenuncheat, auzi o voce:

— „Alxlul Hassan, Abdul Hassan, dacă destăinuiesc oamenilor tot ce ştiu despre tine, te vor omorî cu pietre!"

Şi-atunci Abdul Hassan răspunse:

— „Ei, Doamne!, ia seama! dacă şi cu destăinuiesc oamenilor tot ce ştiu despre tine, vai şi amar de tine!

Atunci vocea Domnului se auzi iarăşi:

— Ssst! sst! dragul meu Abdul Hassan. Păstrcază-ţi bine secretul; îl voi păstra şi eu pe-al meu. O! fratele meu!

Atunci când mă gândesc la viaţa noastră, la vorbele noastre, la faptele noastre, la întâlnirea noastră şi la această halucinantă Rusie – acest dialog îmi revine adesea în minte şi râd fericit, cu ochii strălucind de bucurie şi răutate, aşa cum ar râde căpcăunul tău Cosma, pe care-l iubesc. Sunt sigur că peste treizeci de ani, când ne vom hotărî în sfârşit să părăsim lăcaşul nostru terestru, ne vom regăsi aşezaţi într-o cafenea orientală – foarte slabi, foarte răutăcioşi, cu lungi bărbi albe şi foarte vorbăreţi –, tu fumându-ţi narghileaua, eu pipa şi pornind să stăm de vorbă cu „Dumnezeu "– acest miraj oriental de noi înşine –, cu vorbele lui Abdul Hassan şi râsul lui Cosma. Ah! Viaţa, cât este de frumoasă şi scurtă, de nemiloasă şi dulce şi demnă de noi-doi. O! Alxlul Hassan-Panaitaki! Nu, tu n-o să pleci înaintea mea, vom reintra amândoi în culise

— Ca în acea seară memorabilă din Baku, când am sărit pe scenă amândoi, braţ la braţ şi am năvălit în culise ca să vedem de-aproape, să atingem cu degete experte acel miracol extraordinar şi atât de simplu, acea tânără fată care dansa, învestmântată în fireturi de aur ca un episcop, acea „floare a petrolului "! Vom face acelaşi lucru, ne vom năpusti tot aşa în pământ, pentru a pipăi această altă dansatoare misterioasă care ne-a sedus atât pe scenă – Viaţa, mica târfă.

Îţi mai aminteşti de Ben-Jehuda al meu?

Medicul: – Nu mai ai de trăit, decât două luni.

Ben-Jehuda: – Eu? Dar, eu nu pot muri; iubesc o idee mare.

Tu, Panaitaki, ai încă ceva în plus: „Tu eşti o idee mare! "Fireşte, din fericire, fără ca tu s-o ştii, o! mare Ignorant! Sunt sigur de tine, nu mi-e frică. Eu voi muri la optzeci şi trei de ani, în

luna martie 1; dacă vrei, vino cu mine, Volga cea neagră ne aşteaptă.

Ce fericit aş fi să te văd deodată la Madrid! Fii liniştit, nu-ţi voi arăta muzeele. Ci mici colţuri din oraşul semi-african, micuţe spaniole cu zulufi pe tâmple şi legănări ucigătoare din şolduri; şi am o sumedenie de lucruri drăceşti, din cele care-ţi plac, să ţi e istorisesc. Căpăţâna mea neagră e plină de lucruri frumoase şi ţi le voi da pe toate. Dar România este tare departe, mănăstirea ta greu de cucerit, tovarăşa ta de viaţă veghează asupră-ţi şi, dacă te deştepţi în miez de noapte ca s-o iei la sănătoasa, ea te va apuca de cămaşă, o! dragul meu Don Oui- jotte şi această prea reală Dulcinee te va readuce pe drumul cel bun – în pat.

Am de gând să petrec vara pe vreun ţărm pustiu al Atlanticului. Sunt pe cale să scriu cea de-a patra versiune a Odisseei mele. Oh! de ce nu ştii greceşte? Ai fi descifrat, în această epopee, tot sufletul meu. În Grecia cine ar putea-o înţelege? Doar Prevelakis! 2 Faptul ăsta – a striga, a striga în pustiu – îmi provoacă o bucurie aprigă, foarte curată, foarte amară, singurul fel de bucurie care-mi place. E inumană, monstruoasă, singuratecă –, tot ceea ce îmi trebuie. Tu cunoşti (sau mai degrabă nu cunoşti nimic) vorba lui Budha: „Urmează-ţi singur drumul tău o! inima mea, o! dragul meu rinocer!”

La revedere, frăţioare! îngrijeşte-ţi trupul. – Sufletul nostru nu-i purtat de alt măgar pe acest pământ; îngrijeşte-l, nu-l obosi prea mult, hrăneşte-l bine, nu-i da vin (nici coniac sau rachiu, fireşte), nu-i da prea mult de fumat (de când măgarii fumează?), nu reflecta, deschide-ţi ochii şi priveşte totul cu simplitate, respiră liniştit, spune-ţi: „Sunt o plantă! “Mai târziu, vei evolua, urcând încă o treaptă; vei spune: „Sunt un animal! Sunt un animal! “Şi mai târziu, încă o treaptă – astfel te vei vindeca, redevenind om care gândeşte, care bea şi fumează, care călătoreşte – şi ne vom regăsi.

Frăţioare, încă o dată, la revedere!

N’

1 Nikos Kazantzakis a murit în vârstă de şaptezeci şi trei de ani, iar Panait Istrati la cincizeci şi unu de ani, neîmpliniţi.

2 Prevelakis, nepot al lui Kazantzakis şi scriitor. A tradus 111 limba greacă, cartea lui Panait Istrati: Neranfula.

Monastère Neamtz, le 21 février 1933

Mon cher Nikos, mon vieux frère,

Je t'écris du lit. J'ai rechuté, à cause d'un commencement d'incendie, qui a mis notre foyer sens dessus-dessous l. De nouvelles hémoptysies, que j'ai eues à cette occasion, m'ont découragé.

Nikos, ta lettre est longtemps restée bloquée dans nos neiges, hautes de cinq à dix mètres. Je ne l'ai eue qu'hier. Nous avons un hiver sibérien. Des froids s'élevant jusqu'à —30°. Des centaines d'hommes sont morts de froid, chez eux, ensevelis sous la neige, entre deux villages ou dévorés par les loups. Sur le Baragan, un train entier a disparu sous la neige. On le cherche encore.

Un cinéaste? Non, je ne connais personne! Moi-même j'ai écrit ici un schéma de scénario, demandé, 2 mais je n'en ai aucun espoir. Le cinéma est le domaine de Maurice Chevalier. Rarement d'un Remarque, trop veinard. Aussi, je suis d'avis de garder tes scénarios jusqu'à ce que je me remette un peu. Toute activité, ne fut-ce que cérébrale et au lit, me donne la fièvre. Şi je recouvre un peu de santé, j'irai à Paris et de là en Amérique, où l'on m'appelle.3 Alors tes Bouddhas et Mahomets se trouverons entre des mains plus expertes. Ce doit être beau, ce que tu as conçu, j'en suis certain. C'est Don Quichotte, qui m'intrigue le plus. Et dire que Pabst travaille justement un Don Quichotte… Qui en est plus digne, que toi, de concevoir un tel trésor!

Nikos, je lis et relis ta lettre avec avidité! Comme je voudrais te voir et t'écouter. Comme je voudrais être à Madrid, près de toi! Qu'elles sont invraisemblables ces grandes existences humaines!

Je ne veux pas m'emballer ce matin. Je serais malade toute la journée. Et ma féroce odalisque me rudoierait.

Dis à Eléni, que je me souviens avec joie de son fin museau et de ses grands yeux. Oh, notre randonnée dans les wagons miahri! Non, vrai, cela a-t-il jamais existé? N'est-ce pas un rêve? Ô, Russie, tu as eu ma peau! mais je t'aime!, autant que je hais tes doctrinaires aux «idées de papier! >, comme tu dis şi bien, mon ogre!

Adieu, Nikos. Ecris-moi beaucoup, tant que tu peux et veux. Moi, je suis un infirme, une merveille de moribond. De toute mon âme.

Ton, Panaïtaki

Je suis heureux de t’avoir retrouvé. Ne me lâche ras! Je me souviens du grand mot de Mahomet, mis sur un de tes livres: «0 Dieu, je te remercie de m’avoir donné un coeur infidèle!» (Ou à peu près...).

T r a d u cere:]

Mmăstirea Neamţ,

21 februarie 1933

Dragul meu Nikos, frăţioare, îţi scriu din pat. M-am Îmbolnăvit iarăşi, din cauza unui început de incendiu care ne-a pus casa cu susu-în-jos 1. Noi hemoptizii pe care le-am avut în împrejurarea asta m-au descurajat.

Nikos, scrisoarea ta a rămas blocată mult timp, din cauza zăpezilor de la noi, înalte de cinci-zece metri. Abia ieri am primit-o. La noi este o iarnă siberiana. Gerurile ating minus.">0°. Sute de inşi au murit de frig, în casele lor, troieniţi sub zăpadă între două sate sau sfâşiaţi de lupi. Pe Bărăgan, un tren întreg a dispărut sub troiene. 11 caută încă.

Un cineast? Nu, nu cunosc niciunul! Eu însumi am scris aici o schiţă de scenariu, cerul* 2, dar nu am nicio speranţă. Cinematograful este domeniul lui Maurice Chevalier. Rareori e pentru un Remarque prea norocos. Aşa că eu sunt de părere să-ţi păstrezi scenariile până ce mă întremez puţin. Orice activitate, fie şi numai cerebrală şi la pat, îmi dă febră. Dacă recapăt puţină sănătate, mă voi duce la Paris şi apoi în America, unde sunt chemat3. Atunci, ai tăi Budha şi Mahomet se vor afla în mâini mai pricepute. Trebuie să fie frumos ceea ce ai conceput, sârt sigur de asta. Don Quijotte este cel care îmi aţâţă curiozitatea, mai mult. Şi când te gândeşti că Pabst lucrează chiar la un Don Quijotte... Cine e mai demn decât tine de a concepe o atare comoară!

Nikos, citesc şi recitesc, cu nesaţ, scrisoarea ta! Cât aş vrea să te revăd şi să te aud. Cât aş vrea să fiu la Madrid, lângă tine. Cât sunt de nefireşti aceste mari existenţe umane!

Nu vreau să mă ambalez în dimineaţa asta. Aş fi bolnav toată ziua. Şi sălbatica mea odaliscă m-ar trata cu asprime.

Spune-i lui Eleni că-mi amintesc cu bucurie de botişorul ei fin şi de ochii ei mari. Oh! lunga noastră plimbare, în vagoanele miahri! Nu, zău, a fost cândva aievea? N-a fost un vis?

O, Rusie, m-ai doborit! Dar, te iubesc! tot atât cât îi urăsc pe

doctrinarii tăi cu „idei de hârtie”, cum prea bine o spui tu, căpcăunul meu!

Adio, Nikos! Scrie-mi mult, atât cât vrei şi poţi. Eu sunt un infirm, un muribund – minune. Din tot sufletul,

Sunt fericit că te-am regăsit. Nu mă părăsi!

Îmi reamintesc de marele cuvânt al lui Mahomet, pus pe una din cărţile tale: „O! Doamne, îţi mulţumesc că mi-ai dat o inimă infidelă!” (sau cam aşa ceva).

1 Luase foc coşul sobei din cameră.

2 Haiducii sau Domniţa din Snagov, epopee populară modernă (18-10—1870), scenariu seri* la Mănăstirea Neamţ, la cererea actriţei Andrée Ducret, pentru a-l arăta regizorului Pabst. Scenariul era un scurt rezumat al celui scris pentru studiourile „Vufku”, când se afla la Harkov, în Ucraina.

3 Voiaj proiectat în compania ziaristului Isaac Horovitz, care-l propusese. În cele din urmi nu se realizează.

7

Adresse: Sanatorium Filaret —

Bucarest

Adressr. Permanente: N.G. Eremie, strada Polona 24, Braïia Sanatorium „Filaret”,

Bucarest, le 8 mars 1933

Cher Nikos,

Je suis depuis le 25 février, dans ce sana-hôpital de «tuberculeux pauvres». Ma bicoque de Neamtz avait pris feu, une nuit. Je m’étais épouvanté. Hémoptysies. Puis, bronchite. Enfin, rechute, tout gâté! On m’a transporté ici, où je suis traité avec des piqûres de gluconate de calcium.

Je me demande şi je la mènerai jusqu’à Pâques, quoique mon état général ne semble pas s’être empiré. Tout de même, ça fait bientôt une année de lit.

Oh! que j’aime ton Abdoul Hassan, Nikos! Je le lis et le relis et ne m’en rassasie pas. Je vendrais mon âme au diable, pour pouvoir te retrouver pendant quelques jours, t’écouter et regarder tes yeux qui voient toute la vie.

Je pense rester ici jusqu’à Pâques. Puis?

Ecris-moi beaucoup. Invente pour moi, des Abdoul Hassan et autres Nikos diaboliques. Moi, je n’ai plus des Cosmas.

Ton frère,

Pan

Traducere:]

Adresa: Sanatoriul „Filaret”

Bucureşti

Adresă permanentă: N.G. Eremie, str. Polonă nr. 24, Brăila Sanatoriul „Filaret”,

Bucureşti, 8 martie 1933

Dragă Nikos,

De la 25 februarie mă aflu în acest sanatoriu-spital „pentru tuberculoşii săraci!” Bojdeuca mea de la Neamţ luase foc într-o noapte. Mă speriasem. Hemoptizii. Apoi, o bronşită. În sfârşit, revenirea bolii, totul dus pe copcă! Am fost transportat aci, unde sunt tratat cu injecţii de glu- conat de calciu.

Mă-ntreb dacă o voi duce până la Paşti, deşi starea mea generală nu pare să se fi înrăutăţit. Totuşi, cu asta se face în curând un an de zăcere la pat.

Oh! Cât mi-e de drag Abdul Hassan al tău, Nikos! îl citesc, îl recitesc şi nu mă satur. Mi-aş vinde sufletul dracului, ca să te pot regăsi timp de câteva zile, să te ascult şi să-ţi privesc ochii, care cuprind viaţa toată.

Mă gândesc să stau aici până la Paşti. Apoi?

Scrie-mi mult. Născoceşte, pentru mine, Abduli Hassani şi alţi Nikos diabolici. Eu nu mai am niciun Cosma.

Al tău frate,

Pan

8

Madrid, Piaza del Progres so, 5 le 13 mars 1933

Cher Panaitaki,

Les jours et les semaines passent et je n’ai pas de tes nouvelles. Je suis inquiet. Ecris-moi un mot, je t’en prie. Şi tu es malade, ne te fatigue pas trop pour moi; ne m’écris qu’un seul mot.

Je t’embrasse et j’attends.

AT.

[T r aducere:]

Madrid, Piaţa Progresului, nr. 5’ 13 martie 1933

Dragă Panaitaki,

Zilele şi săptămânile se scurg şi eu nu mai am nicio veste de la tine. Sunt neliniştit. Te rog scrie-mi un cuvânt! Dacă eşti bolnav,

nu te obosi prea mult pentru mine, trimite-mi doar un singur cuvânt.

Te îmbrăţişez şi aştept.

N.

9

Sanatorium Filaret, le 13 mars *33

Comme je suis sensible, cher Nikos, à tes inquiétudes à mon sujet! mais, il faut admettre l'absurde: ma mort à quarante neuf ans. Je n'en suis pas certain, mais il se peut bien, car je souffle toujours péniblement et garde le lit. À toi, ici et dans le Néant.

Écris-moi, j'aime tes paroles.

[T r.'I «1 n e e r e:]

Sanatoriul Filaret,

13 martie '33

Cât mă impresionează, dragă Nikos, îngrijorările tale privitoare la starea mea! Dar tu trebuie să admiţi absurdul: moartea mea la patruzeci şi nouă de ani. Nu sunt sigur de asta, dar se poate prea bine, căci respir mereu jalnic şi nu părăsesc patul.

Ţie, aici şi dincolo.

Scrie-mi, îmi plac vorbele tale

Pan

Io,

Madrid, Piaza del Progresso, 5

Le 15 mars 1933

Cher Panaïtaki,

Enfin, je reçois ta lettre et je te retrouve à Bucarest. Comme je voudrais apparaâtre tout à coup devant toi et boire encore une fois, avec toi, pour quelques jours le café noir et şi aromatique de la vie! Donne à Dieu et au diable deux ou trois de tes sept âmes et garde le reste pour toi, pour ton vieux frère qui t'aime, pour tes grandes routes du vagabond. Ce n'est que maintenant que va commencer notre vie véritable. «Nous sommes devenus de véritables foyers de sagesse, car nous ne comprenons absolument rien!», dit Mizra Abdul Bider, un autre poète oriental que j'aime. Ce n'est que maintenant que nous allons commencer à pétrir la glaise que nous avons ramassée et à jouer sur la plage du monde. Je pense à toi avec une telle voracité, que tu ne pourras jamais sortir seul. Peut-être y-a-t-il une autre Volga

souterraine, que nous explorerons ensemble, en attendant – espérons… En vain. – Eléni et Bilili!

J'ai lu ton livre 1, d'un trait; je l'aime beaucoup. – Vivant, profond, humain. Mais ce que j'aime le plus c'est l'introduction, 2 – qui est tout Panait

— Véhément, insolent, prophétique, assoiffé de justice et… injuste. Injuste envers Bilili, tu as été trop dur, ou şi tu veux, trop juste, ce qui envers les femmes est la suprême injustice.

Les femmes, tu le sais bien, ont un autre univers. – Matériel, moral, intellectuel. Leur âme est chargée, ruisselante de chair; elles sont innocentes, même dans leurs plus grandes infidélités (surtout dans ce cas), car elles obéissent à une poussée souterraine, préhumaine, très profonde. Elles sont toujours fidèles à cette poussée – et c'est bien là leur grande et. Triste vertu. L'homme peut quelquefois être libre, dans un instant d'héroïsme et d'ivresse, la femme jamais. Une telle liberté – qui est l'honneur de l'homme – serait pour elle, une désobéissance à sa destinée. – Un vice. Voilà pourquoi je trouve ta colère contre Bilili injuste.

Voici encore un autre musulman qui meurt: Hassan. L'ange de la mort lui demande:

— Où veux-tu que je te conduise, Hassan?

— Mais, au Paradis!?

— N'as-tu pas touché le sein de Zuleïka?

Oui… oui…

— Pauvre Hassan, il n'y a pas d'autre Paradis!

Pardonne, cher Panaïtaki, tout aux femmes, car elles nous laissent de temps en temps toucher à leur sein.

Au revoir, vieux frère! Ecris-moi, ne fût-ce qu'un seul mot, şi tu te ades encore faible. Moi, je t'écrirai toujours de grandes lettres, dans l'espoir sn vaincre un peu la distance et l'absence.

Je pars un de ces jours pour Paris, où je ne reste que quelques jours; puis je rentre en Grèce, où m'attend une petite maisonnette dans l'âle d'Egine, tout près d'Athènes. Solitude absolue. J'y travaillerai pendant plusieurs mois Odyssée. Je ne reste à Athènes qu'un seul jour. – Le temps de voir ma sœur.

Ecris-moi donc: Egine, Grèce. Cela suffit. Je t'embrasse, Frère Panaïtaki! Nous nous rapprocherons, qui sait?

Ecris-moi, je pense à chaque instant à toi!

N.

[Traducere]

Madrid, Piaţa Progresului, nr. 5 15 martie 1933

Dragă Panaitaki, în sfârşit primesc scrisoarea ta, regăsindu-te la Bucureşti. Cât aş vrea să apar dintr-o dată în faţa ta şi să beau încă o dată, cu tine, vreo câteva zile, cafeaua neagră, atât de înmiresmată a vieţii! Dă-i lui Dumnezeu şi diavolului, două sau trei din cele şapte suflete şi păstrează-ţi restul pentru tine şi pentru vechiul tău frate care te iubeşte, pentru marile tale drumuri de vagabond. Abia acum începe adevărata noastră viaţă. „Am devenit adevărate lăcaşuri de înţelepciune, de vreme ce nu pricepem absolut nimic!”, spune Mizra Abdul Bider, un alt poet oriental pe care îl iubesc. Abia acum începem să frământăm lutul pe care l-am adunat şi să dansăm pe plaja lumii. Mă gândesc la tine cu asemenea voracitate, încât nu vei putea pleca niciodată singur. Poate că se află o altă Volgă, subpământeană, pe care o vom explora împreună, aştep- tându-le, să sperăm… zadarnic – pe Eleni şi Bilili!

Ţi-am citit cartea 1 pe nerăsuflate; îmi place mult – e vie, adâncă, omenească. Dar ceea ce îmi place mai mult este introducerea 2 – care e, toată, Panait – vehement, insolent, profetic, însetat de dreptate şi… Nedrept. Nedrept faţă de Bilili; ai fost prea dur sau, dacă vrei, prea drept, ceea ce, faţă de femei înseamnă suprema nedreptate.

Femeile – o ştii bine – au un alt univers – material, moral, intelectual. Sufletul lor este împovărat scăldat, în carne; ele sunt nevinovate chiar atunci când sunt mai necredincioase (mai ales atunci), căci ascultă de un puseu subteran, pre-omenesc, foarte profund. Ele sunt totdeauna credincioase acestui puseu —şi tocmai aici e marea şi jalnica lor virtute. Bărbatul poate fi câteodată liber – într-o clipă de eroism şi de beţie; femeia niciodată. O atare libertate

— Care-i onoarea bărbatului —ar fi pentru ea o nesupunere în faţa destinului, un viciu. De aceea găsesc nedreaptă mânia ta împotriva lui Bilili.

Iată încă un alt musulman care moare: Hassan. Îngerul morţii îl întreabă:

— Unde vrei, Hassan, să te conduc?

— Cum, unde? în rai!

— N-ai atins tu oare sânul Zuleicăi?

— Ba, da! … da…

— Sărmane Hassan, un alt rai nu se află!

Iartă tot femeilor, dragă Panaitaki, fiindcă ne lasă, din când în când, să le atingem sânul.

La revedere, frăţioare! Scrie-mi, fie doar un cuvânt, dacă te simţi încă slăbit. Eu îţi voi scrie mereu scrisori lungi, în speranţa să pot învinge puţin depărtarea şi lipsa ta.

Într-una din aceste zile plec la Paris, unde nu voi rămâne decât câteva zile; apoi mă înapoiez în Grecia, unde mă aşteaptă o căsuţă, în insula Egina, foarte aproape de Atena. Singurătate absolută. Voi lucra acolo, timp de mai multe luni, la Odiseea. La Atena nu rămân decât o singură zi – timpul cât să-mi revăd sora.

Scrie mi, deci: Egina, Grecia. Atât. Te îmbrăţişez, o! Frate Panaitaki! Fi-vom mai aproape? Cine ştie?

Scrie-mi, mă gândesc în fiecare clipă la tine!

N.

1 Casa Thüringer, primul volum din ciclul Viaţa lui Adrian Zografi.

2 Prefaţa la Adrian Zegrafi, care deschide ultimul ciclu al operei istratiene.

Îi

Egine, le 1 mai 1933

Panaâtaki, Panaitaki!

Voilà des semaines sans de tes nouvelles. Je suis inquiet, Panaïtaki, mais j’ai confiance en toi. Je crois aux miracles, je crois en Târne humaine – et sourtout à toute âme – qui peut dompter et diriger notre pauvre «âne» – le corps. Ne me laisse pas sans tes nouvelles; écris-moi, ne fût-ce qu’un seul mot.

J’ai lu ton article dans les Nouvelles Littéraires 1 et je r ai beaucoup aimé; tu es la flamme, tu comprends tout ce que la flamme peut comprendre; ta mission n’est pas de faire des théories de papier mâché. – Mais de brûler. Tu brûles et tu es brûlé, tu accomplis comme très peu d’âmes sur cette terre, ton devoir de flamme. Voilà pourquoi je te préfère à ces lumières şi claires et şi froides à la Romain Rolland. Ces lumières sont pures, mais elles s’accommodent trop bien avec les conforts de la vie. – Elles ont peur de bouger, de dépenser, de se dépenser, de toucher la boue. Leurs gants sont trop blanes, ils ont l’air de pasteurs

rigides, honnêtes et insupportables.

Tu es, toi, Panaïtaki, un homme vrai, chaud, sans gants, qui te dépenses comme un bandit-haïdouc ou comme un grand athlète religieux. Şi tu pars de cette terre, la terre sera sensiblement refroidie. Reste, brûle, mobilise toutes tes forces, crois – comme moi – au miracle. Lorsque je pense à toi, mes poumons ont honte d'être şi sains. J'ai honte de ne pas pouvoir partager avec toi ma santé!

Cher Panaït aki, écris-moi un mot. Je pense à toi avec une intensité de fakir: je voudrais te transmettre d'ici un peu de force, mon frère!

Nikos

[T radiicere:]

Egina, 1 mai 1933

Panaitaki, Panaïtaki!

Lată săptămâni fără o veste de la tine. Sunt neliniştit, Panaitaki, dar am încredere în ti: ie. Eu cred în miracole, cred în sufletul omenesc – şi mai ales în acel suflet – care poate să ţină în frâu şi să conducă bietul nostru „măgar” – corpul. Nu mă lăsa fără veşti, scrie-mi măcar un singur cuvânt.

Am citit articolul tău în Les Nouvelles Littéraires1 şi mi-a plăcut mult; tu eşti flacăra, pătrunzi tot ceea ce flacăra poate pătrunde: misiunea ta nu-i dea face teorii de hirtie mototolită, ci de a arde. Tu arzi şi te calcinezi, îţi împlineşti menirea de flacără ca foarte puţine suflete pe acest pământ. Lată de ce te prefer acelor lumini atât de clare şi atât de reci, gen Romain Rolland. Sunt lumini pure, dar se acomodează prea bine cu confortul vieţii, le e frică să se mişte, să cheltuiască, să se cheltuiască, să atingă noroiul. Mănuşile lor sunt prea albe şi ei au aerul unor pastori rigizi, oneşti, şi insuportabili.

Tu, Panaitaki, tu eşti un om adevărat, cald, fără mănuşi şi care te cheltuieşti ca un ban- dit-haiduc sau ca un mare atlet religios. Dacă tu părăseşti acest pământ, pământul se va răci simţitor. Rămâi, arzi, adună-ţi toate forţele şi crezi – cum cred eu – în miracol. Cir. D mă gândesc la tine, plămânii mei se ruşinează că sunt atât de sănătoşi. Mi-e ruşine că nu pot să impart cu tine sănătatea mea!

Dragă Panaitaki, scrie-mi un cuvânt. Mă gândesc la tine, cu o concentrare de fakir: aş vrea să-ţi transmit, de aici, puţină forţă,

fratele meu!

Nikos

1 V Homme qui ri adhère à rien (Omul care nu aderă la nimic, în Les Nouvelles Littéraires.) (Tradus în româneşte de Mircea Iorgulescu, în Caiete critice).

12

Adresse permanente:

Popa Savu, 33 Sanatorium Filant,

Bucarest, le 12 mai 1933

0, Nikos, tu es à Egine et moi, je suis dans une banlieue puante! Comment as-tu quitté Madrid sans m'écrire un mot?

Je t'avais écrit là-bas deux cartes illustrées.1 Sans réponse. Reçu lettre d'Eléni, mais impossible de lui répondre: son adresse est indéchiffrable et me paraât incomplète.

Moi, stationnaire: le droit s'est cicatrisé, mais le gauche est un loque râlante. J'étouffe toujours. Impossible de quitter la littérature. Bientôt je manquerai de pain. Or, je ne peux pas travailler ou très peu. Dans quelques jours, je quitte cet hôpital. J'irai jeter ma loque chez moi.

Ecris-moi. J'aime ta parole chaude, şi pleine de songes. Oui, la terre s'est refroidie quand j'ai perdu Mikhaïl.

A toi, Panaïtaki

Quel article as-tu lu? J'en ai deux: L'homme qui n'adhère à rien (8 avril) et Lettre à François Mauriac (22 avril). Cherche les deux. II y en aura encore3. Ils m'on valu un courrier inouï. Intéressant comme jamais.

[Traducere:]

Adresă permanentă:

Str. Popa Savu nr. 33 Sanatoriul Filaret

Bucureşti, 12 mai 1933

Oh! Nikos, tu eşti la Egina, iar eu într-o periferie puturoasă. Cum de ai părăsit Madridul fără să-mi scrii un cuvânt?

Ţi-am trimis acolo două cărţi poştale ilustrate.1 Niciun răspuns. Am primit scrisoarea lui Eleni, dar cu neputinţă să-i răspund: adresa, este greu de citit şi, îmi pare incompletă.

Sănătatea mea, staţionară: plămânul drept, cicatrizat, stângul însă e o zdreanţă hor- căindă. Mă sufoc mereu. Imposibil să abandonez literatura. În curând nu voi avea nici pâine; un eu nu pot lucra, sau foarte puţin. Peste câteva zile, părăsesc acest

spital. Mă voi trânti, zdrenţuit, la mine acasă.
Scrie-mi. Îmi place cuvântul tău cald, atât de plin de visuri. Da, pământul s-a răcit, când l-am pierdut pe Mihail.
Al tău,
Panaitaki
Ce articol ai citit? Am publicat două: Omul care nu aderă la nimic (8 aprilie) şi Scrisoare lui François Mauriac (22 aprilie) 2. Caută-le pe amândouă. Va mai fi încă un altul.3 Am primit un val de scrisori nemaipomenit. Şi interesant, ca niciodată.
1 Probabil pierdute, Nikos Kazantzakis aflându-se în Grecia, la Egina.
2 Publicată în voi. Amintiri, evocări, confesiuni, ed. Cât., (pp. 201 – 206).
3 Adhérer ou ne pas adhérer (A adera sau a nu adera), în Les Nouvelles Littéraires, 29 iulie
1933.
13
Bucarest, le 9 juillet ’33
Mon cher Nikos,
Je ne comprends pas pourquoi tu ne réponds plus à mes cartes envoyées d’abord à Madrid, puis à Egine. Moi, je vais un peu mieux, mais Rieder ne peut plus me payer la mensualité convenue. Aussi, le 13 courant je pars à Paris. Écris-moi: e/o Ionesco, 24 rue du Colisée, Paris VIII-e.
Ton frère,
Pan
Carie postale
[Traducere:]
Bucureşti, 9 iulie ’33
Dragul meu Nikos,
Nu pricep de ce nu-mi mai răspunzi la cărţile mele poştale, trimise mai întâi la Madrid, apoi la Egina. Eu mă simt puţin mai bine, dar Rieder nu mai poate să-mi plătească suma con venită lunar. Aşa că pe 13 curent plec la Paris, scrie-mi: e/o Ionescu, str. Colisée, nr. 24 Paris VIII.
Fratele tău,
Pan
14
Egine, Ic 23 juilltt 1933

Mon eher Panaïtaki,

Tu pars pour Paris! Tu es déjà parti, ô haïdouk-au-sept-âmes! Tu es Jéhouda. Tu es ma vraie Céphalonie.1 Je t'admire et t'aime de plus en plus. Ah, şi je pouvais te revoir! Tu es plus que Lazare, car tu es Lazare et Jésus-Christ en même temps; tu te ressuscites toi-même. La Grèce éternelle.

— Celle d'Ulysse. – Doit être fière de toi.

Ecris-moi une longue lettre, ne m'oublie pas. Je t'aime bien, ton frère en Ulysse.

A'.

Carte postale

[T raducere:]

Egina, 23 iulie 1933

Dragul meu Panaitaki,

Tu pleci la Paris! Ai şi plecat, oh haiduc-cu-şapte suflete! Tu eşti Jehouda. Tu eşti adevărata mea Chefalonie.1 Te admir şi te iubesc din ce în ce mai mult. Ah, dacă aş putea să te revăd! Tu însemni mai mult decât Lazăr, căci eşti în acelaşi timp Lazăr şi Iisus Christos; te învii pe tine însuţi. Grecia eternă – aceea a lui Ulise – trebuie să fie mândră de tine.

Scrie-mi o scrisoare lungă, nu mă uita. Te iubesc mult. Al tău frate întru Ulise.

Ar.

1 Locul natal al lui Gherasim Valsamis, tatăl lui Panait Istrati, fiind insula Chefaâonia

15

Bilthoven, 14 août '33

Je suis ici pour encore quinze jours, puis, je n'en sais rien. Dérive sentimentale d'un «trompe-la-mort». Dis-moi où pourrions-nous nous retrouver cet automne, dans un pays chaud où je voudrais passer l'hiver? (Şi je vis!)

Ah, j'ai tant besoin de sentir près de moi la flamme de ta terrible carcasse! Écris-moi tes projets (chez Ionesco).

J'ai besoin des figures et exploits évoqués par toi en Russie.

Je ne peux pas écrire longuement. La fièvre me tue.

Ton

Pan

Carte postale r Traducere:]

Bilthoven 14 august '33

Mă aflu aci încă cincisprezece zile, apoi nu ştiu nimic. Derivă sentimentală a unui „înşeală- moartea”. Spune-mi unde ne-am putea regăsi în toamna asta, într-o ţară cu climă blândă, unde aş vrea să petrec iarna? (Dacă trăiesc!)

Ah, am atâta nevoie să simt lângă mine flacăra nemaipomenită a făpturii tale! Scrie-mi despre proiectele tale (la Ionescu).

Am nevoie de chipurile şi isprăvile celor evocaţi de tine în Rusia.

Nu pot scrie prea mult. Febra mă omoară.

Al tău,

Pan

16

3, rue Palcologu, Bucarest IV

Bucarest, le 23 janvier 1935

Hé, Nikos! 1935, quand même! Şi tu me voyais, tu ne le croirais pas. Je suis le défi que la pauvre éternité humaine envoie à la mort.

Mais je vais aller vite, car je suis accablé de travail (dans un mois, je serai plus libre).

Ecoute, Nikos: tombé aux rangs des «intellectuels», je gagne en ce moment mon pain (toujours au lit!), en traduisant, en lisant des traductions ou des travaux originaux, pour une grosse maison de littérature assez diverse.[1] Et c’est ainsi qu’un jour, je me vois comblé d’un beau don: la maison me demandait mon avis sur un roman d’un grec, Nicolaï Kazan[2]: Toda-Raba!

J’ai failli être suffoqué! Le traducteur, [3] un fin lettré […] me supplie de «donner un avis favorable», car, dit-il, «j’adore Nicolaï Kazan». […] Et voilà. Tu dois me répondre, pour me dire:

1. La joie de m’avoir retrouvé encore vivant et très disposé de venir avec la plus belles des étudiantes roumaines, pour passer le mois de mars, près de toi.

2. L’état de ton âme (de ton corps, je ne me soucie point).

3. Enfin, ton autorisation de publier ce livre, en roumain, şi – comme moi. – Les autres membres du comité de lecture donnent un avis favorable!

Quand j’aurai ta lettre, je Renverrai mon dernier livre: Méditerranée. Sacré Nikos!

[Traducere:]

Str. Paleologii, nr. 3, Bucureşti IV

Bucureşti, 23 ianuarie 1935

Hei, Nikos! E totuşi, 1935! Dacă m-ai vedea, nu ţi-ai crede ochilor: sunt sfidarea pe care biata eternitate omenească o trimite morţii. Dar trebuie să mă grăbesc, fiindcă sunt împovărat de lucru. (Peste o lună voi fi mai liber.)

Ascultă-mă, Nikos: căzut în teapa „intelectualilor”, îmi câştig pâinea, în acest moment {mereu în pat!), traducând, citind traduceri sau lucrări originale pentru o mare editură, cu preocupări diverse.1 Aşa se face că într-o zi mă văd copleşit de un cadou frumos: editura îmi cerea părerea asupra romanului unui grec – Nicolai Kazan 2: Toda-Raba!

Cât pe-aci să mă sufoc! Traducătorul3, un scriitor delicat, [...] mă roagă să-i dau „aviz. Favorabil”, căci – spune el – „îl ador pe Nicoâai Kazan [...]”.

Şi asta e. Tu trebuie să-mi răspunzi spunându-mi părerea despre:

1. Bucuria de-a mă fi regăsit încă în viaţă şi foarte hotărât să vin, împreună cu cea mai frumoasă dintre studentele române, pentru a petrece luna martie lângă tine.

2. Starea ta sufletească (de corpul tău nu mă îngrijorez deloc).

3. În sfârşit, autorizaţia ta pentru a publica, în româneşte, această carte – dacă şi ceilalţi membri ai comitetului de lectură vor da ca mine un aviz favorabil.

Când îmi va parveni scrisoarea ta, îţi voi trimite ultima mea carte: în lumea Mediteranei 4.

Nikos, afurisitule!

Al tău, Panaitaki

1 Editura Ig. Hertz, din Bucureşti, care a publicat Chira Chiralina (în „Colecţia celor 15 lei,” 1934) şi Codin (în colecţia „Akademos”, 1935), traduse de Panait Istrati.

2 Pseudonimul literar al lui Nikos Kazantzakis.

3 Pericle Martinescu.

4 în lumea Mediteranei (Răsărit de soare), apărut la Editura Rieder, 1935. (în româneşte, vezi voi. Viaţa lui Adrian Zograji, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, pp. 311 – 403.)

17

Athènes, le 6 février 1935

Moré 1 Panaïtaki,

Cher Lazare qui n’a pas besoin de Christ, Sur-Lazare, salut!

Quelle joie de vivre sur cette motte de terre, et d'aimer!

Aimer ce sacré haïdouk, au cul de plomb qui, après chaque culbute, reste toujours debout! Salut, ô frère, compagnon des trucs, Ulysse éternel!

Dans trois jours, je pars pour la Chine et le Japon. Je suis heureux de voir la face jaune de «Dieu», ces yeux de sânge, ces sourires sournois, ces masques mystérieux de nos maâtres futurs. Je serai de retour, dans cinq mois. Mais, en attendant, je mets à ta disposition ma petite maisonnette (trois ou quatre chambres, cuisine, véranda, terrasse, vigne, puits, un figuier), à Égine, au bord de la mer, un rivage splendide! Viens, cher Panaïtaki, tu y seras heureux, avec ta jeune femme d'une splendeur éblouissante, au rire et aux dents şi dangereux! Nous sommes heureux, nous deux les seuls «heureux * dans ce monde parce que nous jouons avec le feu et nousn'avons besoin que de notre cœur magnifique, avide et saignant. Nous le dévorons tous les jours et il renaât toutes les nuits; nous sommes les Prométhées et, en ce même temps, l'aigle des Prométhées: nous sommes des Êtres entiers.

Je t'avais envoyé, il y a sept mois, Toda-Raba avec ma dédicace, très tendre. (Lorsque je pense à toi, la tendresse étreint ma gorge.) Maintenant, tu peux en disposer à ta guise et s'il y a quelque chose à donner à l'auteur, bois-le à ma santé, à ta santé, à la santé de ta femme, de Bilili et d'Eléni!

Quand donc te reverrai-je? Ne peux-tu venir en Grèce, un peu plus tard? En tout cas, pas au mois de mars; il fait encore assez frais. Mai, splendide, avril aussi.

J'écris, je voyage, je mange un peu, je râs beaucoup, je suis inquiet et tranquille, très pauvre et très riche, je synthétise toutes les antithèses, je réunis dans mon petit cœur toutes les forces ennemies de la nature et de la morale. Mon jeu est sanglant, mais je goûte mon sang avec avidité, comme ce renard qui léchait, le lime et se désaltérait en buvant son propre sang.

Salut, ô cher Renard, mon frère. Ne m'oublie pas! Tiens-moi par la main jusqu'à la tombe! En attendant, écris-moi: poste restante, à Tokyo.

Eléni te salue. Ma sœur, aussi.

Mé agapi,

Nikos

[Traducere:]
Atena, 6 februarie 1935
More1 Panaitaki,
Scumpe Lazăr, care n-are nevoie de Christ, Super-Lazăre, te salut!
Câtă bucurie să trăieşti pe această palmă de pământ şi să iubeşti!
Să iubeşti acest năzdrăvan haiduc care după fiecare cădere rămâne mereu în picioare? Te salut, frăţioare, tovarăş de trucuri, Ulisse etern!
Peste trei zile plec în China şi Japonia. Sunt fericit că pot vedea faţa galbenă a lui „Dumnezeu”, acei ochi de maimuţă, acele surâsuri prefăcute, acele măşti misterioase ale viitorilor noştri stăpâni. Mă înapoiez peste cinci luni. Dar, în aşteptare, îţi pun la dispoziţie căsuţa mea (trei sau patru camere, bucătărie, verandă, terasă, viţă de vie, fântână, un smochin), la Egina, pe malul mării, un ţărm splendid! Vino, dragă Panaitaki, vei fi fericit acolo, cu tânăra ta soţie de-o splendoare orbitoare, cu râset şi dinţi atât de primejdioşi! Suntem fericiţi, noi doi, singurii „fericiţi “în această lume, fiindcă ne jucăm cu focul şi n-avem nevoie decât de falnica noastră inimă, setoasă şi sângerândă. O devorăm în fiece zi şi ea renaşte în fiecare noapte; suntem Prome- tei, şi în acelaşi timp vulturul Prometeilor: suntem Fiinţe întregi.
Îţi trimisesem Toda-Raba, acum şapte luni, cu o dedicaţie foarte tandră. (Când mă gândesc la tine, tandreţea mă înăbuşă,) Acum poţi să dispui de ea după plac; şi dacă este ceva de dat pentru autor, bea-l în sănătatea mea, în sănătatea ta şi a soţiei tale, în sănătatea lui Bilili şi Elénii!
Aşadar, când te voi revedea? Nu poţi veni în Grecia, puţin mai târziu? În tot cazul, nicidecum în luna martie; e încă destul de rece. Mai este splendid, aprilie la fel.
Scriu, călătoresc, mănânc puţin, râd mult, sunt neliniştit şi liniştit, foarte sărac şi foarte bogat, sintetizez toate antitezele, reunesc în mica mea inimă toate forţele duşmane ale naturii şi moralei. Jocul meu este sângeros, dar îmi gust sângele cu sete, ca acea vulpe care lingea o pilă şi-şi potolea setea, bându-şi propriul sânge.
Te salut, o! scumpă Vulpe, fratele meu. Nu mă uita! Ţine-mă de mână, până la mormânt! în aşteptare, scrie-mi: post-restant, la

Tokio.

Eléni te salută. Sora-mea la fel.

Me agapi,

Nikos

1 în româneşte: Dragul meu.

18

Hong Kong, le 16 mars 1935

Cher Panaitaki,

Me voici errant en Chine, humble et fier comme un moine jaune. Dans quelques jours, je serai au Japon pour parcourir tout son kimono, plein de fleurs de cerisier. J'erre seul, les yeux grands ouverts, l'âme rapace. Je pense à toi, cher Panaïtaki. J'espère écrire un Toda-Kaba jaune.

Aurais-je une lettre de toi, à Tokyo? 1 La vie est belle, j'espère. Iras-tu à Egine? Tu y goûteras le bonheur. Au revoir, ô, compagnon de grandes routes.

Ar.

{T r a d u e e r e:]

Hong-Korig, 16 martie 1935

Dragă Panaitaki, lată-mă rătăcind prin China, umil şi mândru ca un călugăr galben. Peste câteva zile voi fi în Japonia, să-i străbat întregul kimonou, plin cu flori de cireş. Rătăcesc singur, cu ochii mari- deschişi şi sufletul rapace. Mă gândesc la tine, dragul meu Panaitaki. Sper să scriu o Toda-Raba, galbenă.

Avea-voi, o scrisoare de la tine la Tokio? 1 Viaţa e frumoasă, sper! Te vei duce la Egina? Vei gusta acolo fericirea. La revedere, o! tovarăş de mari drumuri.

N.

1 în martie 1935, Istrati cade bolnav de sciatică. Spre sfârşitul lunii, învinge boala şi visează, cu ochii deschişi: „Vreau neapărat, să sărut un mugure al acestei primăveri! "începutul lui aprilie: i se redeschid cavernele şi în zorii zilei lui 16 aprilie 1935, la orele 3 dimineaţa încetează din viaţă.

T okyo le 22 avril 1935 1

Hé! Panaïtaki!

N.

[T raducere:]

Tokio, 22 aprilie 1 1935

Hei! Panaitaki!

N.

1 Această scrisoare soseşte la Bucureşti, în 28 aprilie 1935, aproape două săptămâni după. Moartea lui Panait Istrati.

II

SCRISORI CĂTRE…

ERNST BENDZ1

1

Masevaux, Haut-Rhin, le 2 septembre 1924

Cher ami,

Je vous remercie pour votre amabilité. J'ai déjà lu votre petit livre: il m'a fait connaâtre un de Vigny, que j'ignorais.

Je vous suis aussi très reconnaissant pour l'article sur Kyra2. Je sais que votre pays est le seul qui n'a point d'illettrés.

Passez-vous à Paris cet hiver?

Amicalement votre

Panaït Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Masevaux – Rhinul de Sus,

2 septembrie 1924

Dragă prietene,

Vă mulţumesc pentru amabilitate. Am şi citit mica dumneavoastră carte: mi-a ajutat să cunosc un de Vigny, pe care îl ignoram.

Vă sunt de asemeni foarte recunoscător pentru articolul despre Chira 2. Ştiu că ţara dumneavoastră este singura care nu are analfabeţi.

Veniţi la Paris în iarna asta?

Cu prietenie, al dumneavoastră

Panait Istrati

1 Emst Bendz, cadru didactic şi critic literar suedez, cu activitate susţinută în prestigioase reviste şi ziare suedeze, autor a cincisprezece cărţi (monografii şi eseuri), în limbile suedeză, engleză şi franceză.

S-au cunoscut după apariţia Kyrei Kiralina, la Paris, în 1926, în strada Colisée, nr. 24, a Gheorghe Ionescu. Una din marile prietenii ale scriitorului nostru, care l-a întovărăşit, cu fidelitate, până la moarte.

Despre Panait Istrati a scris următoarele articole: Istrati, un

destin aventuros, în Göteborg Posten, nr. 50, 28 februarie 1929; Jucăria întâmplării, în Göteborg Posten, nr. 60, 13 martie

1930; Pariait Istrati – glorificator al dragostei şi prieteniei, în Sydsvendska Dagbladet, nr. 311,

15 noiembrie 1931; Panait Istrati, o schiţă de portret, în Göteborg Posten, nr. 147, 23 iunie 1934; Un îndărătnic în faţa morţii, în Göteborg Posten, nr. 182, 9 iulie 1948; Un om care a înţeles la timp, în Sydsvenska Dagbladet, 16 ianuarie 1963.

Emst Bendz a consacrat lui Panait Istrati câte un capitol, în cărţile: Prozatori francezi (Göteborg, 1928) – unde se discută proza istratiană în contextul literaturii franceze – şi în Chipuri de scriitori (les Presses de la Cité, 1948), capitolul Amintiri despre Istrati, pp. 89— 111).

Scrisorile lui Panait Istrati se află în păstrare la familia lui Bendz, la Göteborg, iar 16 scrisori ale scriitorului suedez sunt în arhiva Margaretei Panait Istrati. Date complementare asupra acestei prietenii la Addenda prezentei ediţii.

Repere bibliografice.

Corespondenţa Panait Istrati – Emst Bendz este inedită în limba română, în limba franceză: Correspondance complète Panait Istrati – Emst Bendz, în L'arc, nr. 86 – 87/1983. (Prezentare de Monique Jutrin-Klener.)

2 Articol neidentificat.

2

24, rue du Cotisée (VIII)

Paris, le 24 juin 1926

Cher confrère et ami,

Je suis à Paris pour un mois et c'est avec un grand plaisir que je voudrais vous connaâtre et vous serrer la main.

Comme je suis extrêmement occupé, seriez-vous şi aimable de venir me voir ici? Je suis chez mon ami-frère Ionesco (dont je parle dans ma préface à Kyra), tous les après-midi de 6 à 7 heures, mais je vous conseille de me téléphoner un jour à l'avance: Elysée, 41—84.

Fraternellement, votre

Panaït Istrati

[Traducere]

Str. Cotisée, nr. 24 (VIII)

Paris, 24 iunie 1926

Dragă confrate şi prietene,

Mă aflu la Paris pentru o lună şi ar fi o mare plăcere să vă cunosc şi să vă strâng mâna. Cum sunt extrem de ocupat, aţi putea fi atât de amabil ca să veniţi să mă vedeţi aici? Mă aflu la prietenul-frate Ionescu (despre care pomenesc în prefaţa Chir ei), în toate după-amie- zele, între orele 6 şi 7, dar vă sfătuiesc să-mi telefonaţi cu o zi înainte: Elysée 41—84.

Frăţeşte, al dumneavoastră,

Servoz – Haute Savoie, 27 august 1926

Amis chers,

Reçu cartes et guide magnifique. Merci. Nous sommes ici pour quelques jours, nous afraâchissant les fronts dans les excursions vers les neiges éternelles. Reçu livres et argent de Stockholm.1 Vos amis,

Panait Istrati Gheorghe Ionescu

Carte postale

T r j ducere:]

Servoz – Savoya de Sus, 27 august 1926

Dragi prieteni,

Primit cărţi poştale şi magnificul ghid. Mulţumesc. Ne aflăm aici pentru câteva zile, răco- rindu-ne frunţile în excursiile spre zăpezile eterne.

Primit cărţi şi bani de la Stockholm.1 Prietenii dumneavoastră,

Panait Istrati Gheorghe Ionescu

1 Drepturi de autor la traducerea cărţii Kyra Kyralina în suedeză (Editura Albert Bon- niers, Stockholm 1926, cu o prefaţă de Anders Österling, preşedintele Academiei Suedeze).

4

Monte-Carlo, le 14 septembre 1926

Merçi pour ce que votre pays m’a donné ce soir, de son trésor musical.1 J’ai vécu deux heures d’émotion intense.

Amitiés affectueuses,

Carte postale

[Traducere:]

Monte-Carlo,

14 septembrie 1926

Vă mulţumesc pentru ceea ce mi-a dat ţara dumneavoastră, astă-seară, din comoara ei muzicală.1

Am trăit două ore de emoţie intensă.

Afectuoasă prietenie,

Panait Istrati

1 Cartea poştală este însoţită de „Programul” Cazinoului din Monte-Carlo, care anunţa: Evocări muzicale: Scandinavia, dirijor Marc-César Scotto; în program: Dansuri norvegiene şi Peer Gynt, de Grieg.

5

Menton, le 14 septembre 1926

Merci pour vos paroles enthousiastes. Je n’ai reçu aucun article, mais peut-être qu’il est à Paris.

Fin de vacances.

Amitiés sincères à vous deux.

Panaït Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Menton, 14 septembrie 1926

Mulţumiri pentru cuvintele dumneavoastră entuziaste. N-am primit niciun articol, dar poate că se află la Paris.

Sfârşitul vacanţei.

Prietenie sinceră, la amândoi.

Panait Istrati

6

Genève, le 18 octobre 1926, Poste-restante Carrouge

Cher ami,

Excusez ma réponse tardive: j’ai été malade, mais cela va mieux. Beaucoup de travail aussi.

Non, je n’ai pas reçu la revue. Je ne comprends pas comment la rédaction s’est permis de supprimer la dédicace.1 Vilain geste!

Mon amitié à vous deux,

Panaït Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Geneva, 18 octombrie 1926, Post-restant Carrouge

Dragă prietene,

Iartă-mi răspunsul tardiv: am fost bolnav, dar acum sunt mai bine. De asemenea, am mult ••e lucru.

Nu, n-am primit revista. Nu înţeleg cum redacţia şi-a permis să suprime dedicaţia 1. Urât gest!

Cu prietenie, la amândoi,

Panait Istrati

1 Panait Istrati îi dăduse un fragment inedit din manuscrisul Mihail, cu dedicaţia „Doctorului Emst Bendz”, pe care însă redacţia nu a publicat-o. Fragmentul avea titlul VIrréparable (Ireparabilul).

7

Montana-sur-Sierre, Clinique „Victoria “le 29 octobre 1926

Oui, mon cher ami, une petite histoire aux poumons m’oblige de rester immobilisé pendant deux mois. M’y voici installé. Vous l’avez dit: „trop de vitalité”! Cela brûle la carcasse. Mais ma bonne humeur est la même que vous connaissez.

Votre

Panaït Istrati Gheorghe Ionesco

Carte postale

[Traducere:]

Montana-sur-Sierre, Clinica „Victoria “29 octombrie 1926

Da, iubite prietene, o mică poveste la plămâni mă obligă să rămân imobilizat timp de două luni. Iată-mă instalat aici. Dumneavoastră aţi spus-o: „prea multă vitalitate”. Asta arde învelişul. Dar buna mea dispoziţie este tot aceeaşi, cum o cunoaşteţi.

Al dumneavoastră,

Panait Istrati Gheorghe Ionescu

Moscou, le 6 juillet 1928 Adresse: Gossizdat-Moscou

Mon cher Emst Bendz,

Devant, à la fin de ce mois, partir pour une année de voyages qui comprendront les régions suivantes: Moscou-Nijni Novgorod-la Volga-Astrakhan- la Caspienne-Bakou-Azerbaidjan -Géorgie-Arménie – Krasnovodsk – Turkestan- Uzbekistan-Samarkand-Tachkent-Kirghistan-Kazâkstan-Aktijubinsk- Samara l’Oural (mines de platine) – Omsk-Novosibirsk-Irkutsk-le Baïkal – les mines d’or de la Léna – la Mongolie – la Mandehourie-l’Oussouri-1’Amour-Vladivostok-Sakhaline-le Japon, je vous prie de me faire savoir, dans le plus bref délai possible, şi vous pouvez me faire accepter, par quelque journal ou revue, des correspondances et dans quelles conditions.

Ces voyages, je les entreprends en compagnie et l’écrivain grec Nikos Kazantzaki 1 et les articles seront signés de nos deux noms.

II est utile de vous assurer à l'avance de la tenue générale de ces articles: ils ne contiendront guère de chiffres et ne seront pas écrits sur un ton polémique. Notre but est de découvrir les aspects nouveaux de la vie des peuples peu connus, aujourd'hui soviétisés et de présenter cette vie dans son cadre pittoresque. Une abondante documentation photopgraphique en résulte également. Şi vous en faites cas, veuillez le préciser dans votre réponse et agréez, cher ami, mes salutations amicales.

Panaït Istrati

Recommandée

[T raducere:]

Moscova, 6 iulie 1928 Adresa: „Gossizdat ", Moscova

Dragul meu Emst Bendz,

Trebuind să plec, la sfârşitul acestei luni, într-o călătorie de un an, cuprinzând regiunile următoare: Moscova-Nijni Novgorod-Volga-Astrahan-Caspica-Baku-Azerbaidjan-Georg ia-Arme- nia-Krasnovodsk-Turkestan-Uzbekistan-Samarkand-Taşkent-Kirghistan-Kazakstan-Ak tjubinsk- Samara-Urali (minele de platină) – Omsk-Novosibirsk-Irkuţk-Baikal – minele de aur de la Lena – Mongolia-Manciuria-Usuri-Amur-Vladivostok-Sahalin-Japonia, vă rog să mă înştiinţaţi cât mai repede posibil, dacă puteţi face să-mi fie primite corespondenţe de un ziar sau revistă şi în ce condiţii.

Aceste călătorii le întreprind în tovărăşia scriitorului grec Nikos Kazantzakis 1 şi articolele vor fi semnate de amândoi.

Socot util să vă asigur dinainte despre ţinuta generală a acestor articole: nu vor conţine deloc cifre şi nu vor fi scrise pe un ton polemic. Ţelul nostru este de a descoperi aspectele noi ale vieţii unor popoare puţin cunoscute, azi sovietizate şi să înfăţişăm această viaţă în cadrul ei pitoresc. De aici va rezulta, de asemeni, o bogată documentare fotografică. Dacă aveţi obiecţii, binevoiţi a le preciza în răspunsul dumneavoastră şi primiţi, dragă prietene, salutările mele amicale.

Panait Istrati

1 Nikos Kazantzakis era şi el invitat, oficial, la sărbătorirea celei de a zecea aniversări a Revoluţiei din Octombrie.

9

Adresse permanente: „Gossizdat",

Moscou, U.R.S.S.

Moscou, le 17 août 1928

Cher ami Emst Bendz,

Merci pour votre bonne réponse. Je l'ai reçue aujourd'hui, à mon retour de deux voyages faits à Mourmansk et dans la République Moldave.

Comme vous voyez, je parcours l'U.R.S.S. Dans quelques jours je pars pour la Volga, le Caucase et l'Arménie. Sous peu, nous commencerons, Kazan- tzaki et moi, à écrire la série d'articles que nous nous proposons.

Aussi, s'il vous est possible de nous trouver un journal ou deux, où nous pourrions envoyer des articles indépendants, veuillez me le faire savoir. – Mais n'acceptez que des engagements fermes.

Comme je voudrais visiter un jour votre pays, également! Qu'il doit être beau et différent de tout ce que j'ai vu! Je ne perds pas l'espoir de réaliser ce rêve.

Bien sincèrement à vous et à votre femme,

Panaït Istrati

[Traducere:]

Adresă permanentă: „Gossizdat”,

Moscova, U.R.S.S.

Moscova, 17 august 1928

Dragă prietene Emst Bendz,

Vă mulţumesc pentru bunul dumneavoastră răspuns. L-am primit azi, la înapoierea din două călătorii făcute la Murmansk şi în Republica Moldovenească.

După cum vedeţi, străbat U.R.S.S. Peste câteva zile plec spre Volga, Caucaz şi Armenia, în curând, Kazantzakis şi cu mine vom începe să scriem seria articolelor pe care ne-o propunem.

Aşa că, dacă vă stă în putinţă să ne găsiţi un ziar sau două, unde am putea să trimitem articole independente, binevoiţi a mă încunoştiinţa – dar nu acceptaţi decât angajamente ferme.

Cât aş vrea să vizitez, într-o zi, şi ţara dumneavoastră. Cât trebuie să fie de frumoasă şi diferită de tot ce am văzut până acum. Nu pierd speranţa de-a realiza acest vis.

Cu totul sincer, dumneavoastră şi soţiei,

Erivan (Arménie), le 8 septembre 1928

Mon cher ami,

Voici trois articles indépendants. Ils sont de la première série, xque nous distribuons un peu partout.

Je vous enverrai, şi vous y tenez, des séries qui vont suivre: la Trans- caucasie, le Turkestan, la Sibérie, etc.

Je pense toujours à vous avec la même envie de vagabonder un jour, à vos côtés, dans votre merveilleux pays.

Veuillez me dire şi ces articles vous vont.

Votre ami,

Panaït Istrati

[Traducere:]

Erevan (Armenia), 8 septembrie 1928

Dragul meu prieten,

Iată primele trei articole independente. Fac parte din prima serie 1, pe care o distribuim aproape peste tot.

Vă vom trimite dacă ţineţi, şi alte serii care urmează: Transcaucazia, Turkestan, Siberia etc,

Mă gândesc întruna la dumneavoastră, cu aceeaşi poftă de-a vagabonda alături, într-o zi. Prin minunata dumneavoastră ţară.

Binevoiţi a-mi spune dacă aceste articole merg.

Prietenul dumneavoastră,

Panait Istrati

1 Seria: En suivant VEtoile Rouge (Urmând Steaua Roşie).

Îi

Adresse: 24, rue du Cotisée – Paris

Moscou, le 6 novembre 1928

Mon cher ami,

J’ai reçu aujourd’hui votre carte du 18 janvier.

Şi rien n’est encore paru des articles1 signés par Kazantzaki et moi, j’aimerais beaucoup ne rien voir paraâtre. Ce ton-là, n’est plus celui que je donnerais aujourd’hui à des articles que j’écrirais sur la Russie. Je connais autrement les choses qu’il y a six mois. Et j’ai besoin de beaucoup réfléchir avant d’écrire quoi que ce soit.

Du reste, je me suis séparé de mon collaborateur. Lui, roule vers la Sibérie, se contentant de voir en étendue. Moi, j’étudie en profondeur. C’est bien différent.

Veuillez donc oublier, s’il est encore temps, les articles envoyés. À bientôt de plus amples nouvelles.

Votre affectueux,

Panait Istrati

[T raducere:]

Adresa: str. Cotisée, nr. 24, Paris
Moscova, 6 noiembrie 1928
Dragul meu prieten,
Am primit astăzi scrisoarea dumneavoastră din 18 ianuarie.
Dacă n-a apărut încă niciunul dintre articolele 1 semnate de Kazantzakis şi de mine, aş dori mult să nu văd apărând nimic. Tonul de-acolo nu mai este cel pe care l-aş da astăzi unor articole pe care le-aş scrie despre Rusia. Cunosc altcumva lucrurile decât acum şase luni. Şi am nevoie să reflectez îndelung, înainte de a scrie ceva.
În rest, m-am despărţit de colaboratorul meu. El goneşte spre Siberia, mulţumindu-se să vadă la suprafaţă. Eu studiez în adâncime. Ceea ce-i cu totul altceva.
Binevoiţi, deci, să uitaţi articolele trimise, dacă se mai poate. Pe curând, cu noutăţi mai ample.
Al dumneavoastră, afectuos,
Panait Istrat\.
1 E vorba de articolele din prima serie: Urmând Steaua Roşie (neidentificate).
12
24, rue du Cotisée
Paris, le 3 avril 1929
Cher ami,
Je suis très en retard avec vous, comme du reste avec tous mes correspondants. Depuis mon retour de Russie, je ne suis plus un homme prompt. Je suis fatigué, las. Pas de vie, las, mais des hommes et de leur tourbillon.
La Russie m’a donné un coup que je ressentirai tout le reste de mes jours. Bien des choses se sont effondrées en moi. Şi vous avez les Nouvelles Littéraires et Monde avec les interviews que j’ai données, vous me comprendrez x.
J’ai grand besoin de repos. Aussi, je pars demain pour Menton. J’y resterai un mois.
Faites ce que vous voulez avec l’autre article. Et veuillez faire savoir à Politiken que j’ai reçu et touché le chèque de cinq cents franes qu’il m’a envoyé, mais qu’il m’excuse de ne lui avoir pas retourné le reçu signé, parce que je l’ai perdu.
De nous tous, à vous, fraternellement.
[Traducere:] str. Cotisée, nr. 24

Paris, 3 aprilie 1929

Dragă prietene,

Sunt în mare întârziere, faţă de dumneavoastră, ca dealtfel cu toţi corespondenţii mei. De la înapoierea din Rusia, nu mai sunt un om prompt. Sunt obosit, dezgustat. Nu de viaţă, ci de oameni şi de viitoarea lor.

Rusia mi-a dat o lovitură, pe care o voi resimţi tot restul zilelor mele. Destule lucruri s-au prăbuşit în mine. Dacă aveţi Les Nouvelles Littéraires şi Monde, cu interviurile pe care le-am dat, mă veţi înţelege.1

Am mare nevoie de odihnă. Aşa că mâine plec la Menton. Voi rămâne acolo o lună.

Cu celălalt articol faceţi ce vreţi. Şi vă rog să binevoiţi a anunţa la Politiken că am primit şi încasat cecul de cinci sute de franci pe care mi l-a trimis, dar să mă scuze că nu am returnat cuponul de primire, pentru că l-am pierdut.

De la noi toţi, cu frăţie

Panait Istrati

1 Frédéric Lefèvre: O oră cu Panait Istrati. Întoarcerea din Rusia, în Les Nouvelles Littéraires, Paris, 23 februarie 1929; A. Habaru: Panait Istrati şi literatura proletară, în Monde,

2 martie 1929.

13

96, Avenue des Ternes (17*)

Paris, le 28 juin 1929

Cher ami,

Je suis content de vous savoir à Paris et encore plus de m’avoir écrit tout de suite.

Oui, nous devons nous rencontrer, nous serrer les mains et bavarder un peu, quoique mon moral soit bien bas, en ce moment, car, plus la vie me donne d’un côté et plus elle m’enlève d’un autre, qui m’est bien plus cher.

Aussi, veuillez attendre jusqu’à lundi ou mardi prochain. – Non à cause du moral, mais parce que je traverse depuis treize jours une crise de sciatique qui m’a démoli physiquement. Je peux à peine me tenir debout.

Affectueusement et au revoir, votre

[Traducere:]

Avenue des Ternes nr. 96 (17)

Paris, 28 iunie 1929

Dragă prietene,

Sunt bucuros de-a vă şti la Paris şi încă, mai mult, pentru că mi-aţi scris de îndată.

Da, trebuie să ne întâlnim, să ne strângem mâinile şi să pălăvrăgim puţin, deşi în acest moment moralul meu e destul de căzut, căci viaţa, cu cât îmi dă mai mult pe o parte, cu atât îmi ia, în cealaltă, din ceea ce îmi este cu mult mai scump.

Aşa că binevoiţi să aşteptaţi până lunea sau marţea viitoare, nu din cauza moralului, ci pentru că trec de treisprezece zile printr-o criză de sciatică, ce m-a dărâmat fiziceşte. Abia mă ţin în picioare.

Cu afecţiune şi la revedere, al dumneavoastră,

Panait Istrati

14

24, rue du Cotisée

Paris, 11 iulie 1929

Cher ami,

Je vous autorise de traiter pour la traduction en danois et en suédois de mes trois livres sur la Russie, devant paraâtre consécutivement le 15 octobre, [le 1er novembre et le 15 novembre, sous le titre général; Vers l'autre flamme.1

Les conditions sont les suivantes:

12% du prix fort, avec un acompte (à la remise du manuscrit), représentant un tiers du total du tirage. Les autres deux tiers devant être réglés, respectivement, à la parution du livre et une année après la parution. Les manuscrits sont livrables à partir du 15 août.

Bien amicalement, votre

Panaït Istrati

[Traducere:] str. Cotisée, nr. 24

Paris, 11 iulie 1929

Dragă prietene,

Te autorizez să duci tratative pentru traducerea în daneză şi în suedeză a celor trei cărţi ale mele despre Rusia, care urmează să apară consecutiv: la 15 octombrie, 1 noiembrie şi 15 noiembrie, având ca titlu general: Spre altă jlacără.1

Condiţiile sunt următoarele:

12 la sută din preţul brut, cu un acont (la predarea

manuscrisului) reprezentând o treime din tirajul total. Celelalte două treimi vor trebui să fie achitate la apariţia cărţii şi, respectiv, ia nu an de la apariţie. Manuscrisele sunt predabile începând de la 15 august.

Al dumitale, cu deosebită prietenie,

Panait Istrati

1 Din acest ciclu, numai primul volum aparţine lui Panait Istrati, având titlul După şaisprezece luni în U.R.S.S.

15

Budapest, le 21 août 1929

Cher ami, je vais en Roumanie. Dites-moi ce que vous avez décidé de mon livre. Voici mon adresse: N. Constantinescu, Piaţa Sf. Arhangheli, 21, Braïla.

Votre

Panaït Istrati

Carte postale [T radu cere:]

Budapesta, 21 august 1929

Dragă prietene, mă duc în România. Spune-mi ce ai hotărât cu cartea mea. Iată adresa mea: N. Constantinescu, Piaţa Sf. Arhangheli, nr. 21, Brăila.

Al dumitale,

Panait Istrati

16

Vienne, le 4 novembre 1929

Cher ami,

Je suis de retour de Roumanie, où on m'a couvert d'insultes! 1 A Paris, j'ai trouvé la même chose.2 Plus de place pour moi, entre l'insulte injuste et l'éloge répugnant.

Dieu, que c'est dur d'être sincère sur cette maudite terre!

Affectueusement

Frau Dr. Bartak,

Döblinger Hauptstrasse 66 – Wien XIX Suis ici pour trois mois.

Carte postale

[Traducere:]

Viena, 4 noiembrie 1929

Dragă prietene,

Mă întorc din România, unde am fost acoperit cu insulte! 1 La Paris, am găsit acelaşi lucru.2 Niciun loc pentru mine, între insulta nedreaptă şi elogiul respingător.

Doamne! Cât e de greu să fii cinstit pe pământul ăsta blestemat!

Cu afecţiune,

Panait Istrati

La doamna dr. Bartak,

Döblinger Hauptstrasse, 66-Wien XIX Rămân aici trei luni.

1 Campania dezlănţuită de presa reacţionară, în urma celor opt reportaje despre rezultatele anchetei asupra reprimării sângeroase a greviştilor de la Lupeni, apărute în ziarul Lupta, 24 septembrie —2 octombrie 1929.

2 Campania denigratoare a presei de stânga franceze, în frunte cu L'Humanité care-l acuza de conversiune la fascism, în urma publicării capitolului A facerea Rusakov, în La Nouvelle Revue Française, 1 octombrie 1929.

17

Vienne, le 13 novembre 1929

Cher ami, excusez de répondre şi brièvement à votre longue et bonne lettre, mais je suis, jour et nuit, tenaillé (ou plutôt poignardé) par ma terrible sciatique, qui dure depuis douze jours.

Impossible d'aller faire des conférences en ce moment. D'abord je hais tout public, puis, je travaille ferme. — Mais vous, oui, je vous reverrais avec joie. Vienne n'est pas dans votre chemin cet hiver? — Ici, je ne vois personne, personne et j'en suis heureux. Plus tard, oui, je sortirai de ma claustration. Affectueusement, votre

Panaït Istrati

Mon livre doit paraâtre aujourd'hui. Votre «Japon», vous l'aurez quand j'irai à Paris.

Carte postale

[Traducere:]

Viena, 13 noiembrie 1929

Dragă prietene,

Iartă-mă că îţi răspund atât de scurt la lunga şi buna dumitale scrisoare, dar sunt zi şi noapte chinuit (sau mai degrabă, înjunghiat) de sciatica mea teribilă, care durează de douăsprezece zile.

Mi-e imposibil să merg şi să ţin conferinţe în acest moment. Mai întâi, urăsc orice fel de public; apoi muncesc pe spetite. Dar

pe dumneata, da!, te-aş revedea cu bucurie. Viena nu se află în drumul dumitale, iarna asta? — Aici nu văd pe nimeni, absolut pe nimeni şi sunt fericit. Mai târziu, da!, voi ieşi din claustrare.

Cu afecţiune, al dumitale,

Panait Istrati

Cartea mea trebuie să apară azi. Exemplarul de lux îl vei avea când mă voi duce la Paris.

18

Vienne, le 25 décembre 1929

Merci, cher ami, pour vos souhaits de «bon Noël», mais j'ai oublié de vous raconter comment mes Noëls ne peuvent jamais être bons. Cest écrit. Ce jour de grande fête, que j'ai toujours rendu triste à ma mère, pour l'avoir privée de ma présence, est devenu un jour fatidique, qui me rappelle que je fus un vrai malfaiteur à l'égard du meilleur ami de ma vie. Et ma souffrance morale a presque toujours été doublée d'une physique, me faisant passer les Noël dans le froid et sans pain.

Ce fut presque ainsi encore pour ce Noël, car Rieder ne m'ayant pas envoyé ma quinzaine à temps, je suis depuis trois jours à ne pas pouvoir payer mes notes, à emprunter du charbon et à manger sur mes genoux des anchois ou une bouillie roumaine préparée sur mon poêle. C'est toujours ça! Et c'est mieux qu'autrefois.

Bonne année, mes chers amis! Votre

Panaït Istrati

Carte postale

[T raducere:]

Viena, 25 decembrie 1929

Îţi mulţumesc, scump prieten pentru urările de „Crăciun bun", dar am uitat să-ţi povestesc de ce Crăciunurile mele nu pot fi bune niciodată. Aşa e scris! Această zi de mare sărbătoare, în care mi-am întristat totdeauna mama, lipsind-o de prezenţa mea, a devenit o zi fatidică, amintindu-mi că am fost un adevărat răufăcător faţă de cel mai bun prieten al vieţii mele. Şi suferinţa morală mi-a fost, aproape totdeauna, dublată de una fizică, făcându-mă să-mi petrec Crăciunurile în frig şi fără piine.

A fost aproape la fel şi de acest Crăciun, deoarece Rieder netrimiţându-mi chenzina la timp, sunt de trei zile în situaţia de a nu putea plăti notele, împrumut cărbuni şi mănânc, pe genunchi,

anchois sau o ciorbă românească, preparată pe soba din cameră. Totdeauna, aceeaşi situaţie! Şi acum e mai bine decât altă dată.
Un an bun, scumpi prieteni!
Al vostru
Panait Istrati
19
Vienne, le 25 janvier 1930
Cher ami,
Je pars le l_er février pour l'Egypte et la Palestine. Ne manquerai pas de vous saluer de ces pays où j'ai déjà vécu, l'Egypte surtout.
Je vais en tournée artistique avec ma compagne, 1 qui débute dans le chant. Une violoniste nous accompagne. Moi, je jouerai du tambour!
Amitiés
Panaït Istrati
Poste restante Alexandrie et Le Caire, du 3 à 10 et du 10 au 17 février. Carte postale
[Traducere:]
Viena, 25 ianuarie 1930
Scumpe prietene,
La 1 februarie plec în Egipt şi Palestina. Îţi voi trimite negreşit salutări din aceste ţări unde am trăit, mai ales în Egipt.
Merg în turneu artistic, cu tovarăşa mea 1, care-şi face debutul în canto. O violonistă ne întovărăşeşte. Eu voi cânta la tobă!
Cu prietenie,
Panait Istrati
Post-restant Alexandria şi Cairo, de la 3 la 10 şi de la 10 la 17 februarie.
1 Marie-Louise Baud-Bovy, pe care a cunoscut-o la Geneva, în 1926.
24, rue du Cotisée
Paris, le 26 février 1930
Mon cher ami,
Je constate de votre dernière lettre qui me revient d'Alexandrie, et plus de votre silence, que vous ignorez le premier mot de l'aventure dont je fus victime à l'occasion de ce voyage. Pourtant, la presse française en a passablement parlé, mais vous ne lisez pas les journaux et vous faites très bien. (Avez-

vous vu Europe, du 15 février et le dernier numéro des Nouvelles Littéraires? Cherchez-le absolument. 1)

Et bien, mon ami, non, ça n'a pas été comme vous le supposiez, cette randonnée qui devait, à dix-huit ans de distance, me faire revoir des pays aimés – Egypte, Palestine, Syrie – à l'intention desquels j'avais préparé des conférences et un répertoire musical de tout premier ordre, car le résultat fut mon prompt refoulement des portes d'Alexandrie, ma séquestration à bord du paquebot et mon retour forcé à Trieste, où la police fasciste m'a immédiatement jeté en prison. J'en suis sorti le lendemain, grâce à ma compagne, qui, libre, est allée avertir les consuls roumain et français.

Voilà. Moi, j'ai beau écrire trois livres «antisoviétiques», j'ai beau être traité d' «agent de la police roumaine» et de «vendu à tous les gouvernements bourgeois», je ne suis pas moins refoulé d'Egypte et arrêté en Italie. Je comprends cela et l'accepte, malgré la misère à laquelle me réduit cette violence, qui, rien que matériellement, me coûte deux cents livres. Je ne vous parle pas de ma santé, fort ébranlée, ni de ma tête, qui ne sait plus quoi penser des amis dont le secours moral, en cette circonstance, s'est avéré inexistant. Je suis un homme seul. Je l'accepte encore. Les meilleures hommes d'aujourd'hui sont seuls, bien que leur solitude soit totalement différente de la mienne et assez commode.

Maintenant, passons à l'avenir:

J'aurais à vous demander un service. Me trouvant aux prises avec un désastre matériel, je voudrais savoir s'il n'y a pas moyen de publier un inédit de moi dans une bonne revue suédoise. Cet inédit ne sera prêt que dans trois mois. Je le considère comme une des meilleurs choses que j'aie faites, une violente fresque de pays et passions de mon «Embouchure», pure et simple. Un volume habituel, très uni. Son titre: Tsatsa Minnka.

Şi vous trouvez acquéreur, il faudra tâcher d'obtenir les meilleurs conditions possibles.

Fraternellement, votre

Panaït Istrati

[Traduc ere:]

Str. Cotisée nr. 24 Paris, 26 februarie 1930

Dragul meu prieten,

Constat din ultima dumitale scrisoare, ce-mi revine de la Alexandria, şi mai mult din tăcerea dumitale, că nu cunoşti începutul aventurii a cărei victimă am fost cu ocazia acestui voiaj. Totuşi, presa franceză a vorbit în treacăt de ea, dar dumneata nu citeşti ziarele şi foarte bine faci. (Ai văzut Europe din 15 februarie şi ultimul număr din Les Nouvelles Littéraires? Caută-le neapărat.) 1

Ei bine nu, prietene, călătoria n-a fost cum o presupuneai, acel turneu care – la o distanţă de optsprezece ani – trebuia să mă facă să revăd ţări iubite – Egipt, Palestina, Siria – pentru care pregătisem conferinţe şi un repertoriu muzical de primul rang, căci urmarea fu grabnica mea alungare de la porţile Alexandriei, sechestrarea mea la bordul pachebotului şi întoarcerea forţată la Triest, unde poliţia fascistă m-a aruncat de îndată în închisoare. Am ieşit de acolo a doua zi, datorită tovarăşei mele care, fiind liberă, s-a dus şi a prevenit pe consulii român şi francez.

Asta e. Degeaba am scris trei cărţi „antisovietice”, degeaba am fost taxat drept „agent al poliţiei româneşti” şi „vândut al tuturor guvernelor burgheze”, că totuşi am fost alungat din Egipt şi arestat în Italia. Înţeleg situaţia şi o accept, în ciuda mizeriei la care mă reduce această violenţă ce mă costă numai materialmente două sute de lire. Nu-ţi mai pomenesc despre sănătatea mea, foarte zdruncinată şi nici de capul meu care nu mai ştie ce să gândească despre prieteni, al căror ajutor moral, în această împrejurare, s-a dovedit inexistent. Sunt un om singur. Accept şi asta. Cei mai buni oameni de astăzi sunt singuri, deşi singurătatea lor e total diferită de a mea şi destul de comodă.

Şi acum să trecem la viitor:

Aş vrea să-ţi cer un serviciu. Aflându-mă în luptă cu un dezastru material, aş vrea să ştiu dacă nu există un mijloc de-a publica ceva inedit, într-o revistă suedeză de calitate. Acest inedit nu va fi gata decât peste trei luni. Îl consider drept unul din cele mai bune lucruri pe care le-am făcut, o puternică frescă a ţinutului şi pasiunilor de la „Vărsătură”, simplă şi curată. Un volum obişnuit, foarte unitar. Titlul său: Ţaţa Minca.

Dacă găsiţi un cumpărător, va trebui încercat de-a obţine cele mai bune condiţii posibile.

Frăţeşte al dumitale

Panait Istrati

1 Vezi Confiance. Réponse à une lettre mi fermée (încredere. Răspuns la o scrisoare serni- închisă), în Europe, 15 februarie 1930; Pour avoir aimé la terre. Reflexions en marge de mon refoulement d'Egipte (Pentru că am iubit pământul. Reflecţii pe marginea expulzării mele din Egipt), în Les Nouvelle Littéraires, 22 februarie 1930. (Cf. Vol. Amintiri, evocări, confesiuni, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, pp. 313 – 326 şi 491 – 494.)

21

Le Muids-sur-Nyon (Vaud), le 26 juillet 1930

Mon cher ami,

Je déteste ces trois mots, qui ne veulent plus rien dire, en aucune langue, mais vous avez tort de croire que je suis seulement un peu votre ami. Cela résulte de votre dernière carte. — Non, vous êtes un de mes plus rares amis. Hélas! nos routes ne se croisent que bien rarement. — Je suis ici depuis quinze jours et pour encore un mois. Fatigué, après quatre mois de Roumanie féroce. J'écris Tsatsa Minnka, quelque chose de bien beau. Fraternellement, votre

Carte postale

Le Muyd-sur-Nyon (Vaud), 26 iidie 1930

Dragul meu prieten,

Detest aceste trei cuvinte care nu mai pot spune nimic, în nicio limbă, dar dumneata eşti nedrept să crezi că-ţi sunt prieten doar în mică măsură. Asta reiese din ultima dumitale scrisoare. JV «, dumneata îmi eşti unul dintre cei mai rari prieteni. Din păcate, drumurile noastre nu se încrucişează decât prea arareori. Mă aflu aci de cincisprezece zile şi voi rămâne încă o lună. Istovit, după patru luni de Românie crâncenă. Scriu Ţaţa Minca, ceva destul de frumos.

Frăţeşte, al dumitale

Panait Istrati

22

Str. Mihai-Bravu, 341 Braïla, le 3 octobre 1931

Mon très cher Emst Bendz,

Vous êtes un vilain! Je me trouvais bien dans ma torpeur, oublié de tous et de la vie que j'aime; pourquoi m'envoyez-vous cette chaude, incroyable lettre1 (pour un nordique – ou alors j'ignore tous les nordiques!), qui me fait bondir de mon lit, sous le coup de fouet de cet accent sincère qui fut et qui reste le dieu

de mon existence? Ah, mon ami! Pourquoi me faites- vous parler? N’avez-vous pas assez de votre expérience personnelle, de vos déceptions, de vos ennuis? Le visage de ce monde ne vous est-il pas suffisamment connu? — Vous voulez savoir plus? En voici:

Je ne suis plus, au moral, que l’ombre de ce que j’ai été (pour ne plus vous parler du physique, qui est une loque). Le cycle de mes derniers malheurs a commencé avec la chute de mon idéal social, le premier pilier de ma force morale. [...] Non! L’homme, ou qu’il soit né – dans le velours ou dans la merde – est un cochon. II ne bâtira jamais l’humanité de justice que je conçois. Et s’il est des exceptions (et j’en connais de bien heureuses!), ce n’est pas avec elles qu’on bâtit des humanités. Aussi, je ne crois plus à rien et je me meurs. La vie ne m’intéresse plus. J’ai tout vécu, tout connu, tout aimé, tout goûté. Je ne crois plus à la force de l’art. C’est un métier comme un autre, et, peut-être, le plus ignoble de tous, car il trompe l’homme sincère, le meilleur de tous les hommes.

Puis, l’amitié même et la femme supérieure sont venues me donner le coup de grâce. 2

Sur la question russe, je me suis séparé de R [omain] R [olland]. Sur une question d’argent, je me suis séparé de Ionesco. Celui-ci voulait de moi «la libération», une rente, afin qu’il puisse à son tour... écrire des livres. (II est incapable d’écrire une lettre, ni en français, ni en roumain.)

La femme, la plus grande de toutes, m’a tué le mieux, en épousant un autre, tout en me disant, par écrit, jusqu’à la dernière minute, que je suis l’oxvgène de sa vie. Merde pour l’oxygène. Mais, au moins, devant celle-ci, j’ai commis de graves fautes, sans commettre un crime, comme elle.

Maintenant, je suis ici dans mon patelin, seul et triste. Je me suis bâti une bicoque sur le terrain d’un ami, où j’ai déjà reçu des amis et où je pourrais vous recevoir. Mais avant de finir de la payer, j’ai encore distribué mon argent à tous ceux qui venaient, dignes d’estime, me montrer leur misère. J’ai dû emprunter à 25 et 30% d’intérêt. Enfin la crise mondiale a réduit mes revenus à quatre mille FF par mois. Ils ne me suffisent plus à vivre, me soigner, payer des dettes et continuer à aider mes malheureux. Cet automne j’ai acheté le bois de chauffage à crédit. (Dans la ville, où l’on me croit «millionnaire», on dit que j’ai fait cela

exprès pour laisser croire que je suis pauvre. II est vrai qu'il me voient parfois partir à l'étranger… en wagon-lit.)

Voilà. Etes-vous content, maintenant?

Oui, j'espère ne pas crever avant de venir vous voir dans votre pays aux beautés inexistantes chez nous. Peut-être, vers la fin de cet hiver même. Car je dois faire sept conférences le mois de février à Vienne, Berlin, Frankfurt, Münich, Leipzig, Hamburg. 3 Après cette tournée, j'irai me reposer un peu en Suisse, puis, je viendrai chez vous. Dans ce Nord de l'Europe, j'ai deux hommes de première qualité: vous et l'écrivain hollandais A.-M. De Jong, à Bilthoven.

Je suis fatigué. J'ai encore fumé et bu du café, en vous écrivant. Mais je suis heureux de la journée d'aujourd'hui: votre lettre m'a fait beaucoup de bien (tâchez d'écrire plus lisiblement; nombre de mots m'ont échappé). Je remercie également votre compagne pour son aimable souvenir.

Ci-joint, des photos: les miennes et deux (deux attitudes nullement posées) de l'oncle Dimi, dernier survivant de mes vrais haïdoucs, paysan pauvre, écrasé par les charges de sa famille nombreuse et par nos gouvernants, à l'exemple de toute la paysannerie roumaine.

Ah, où sont-ils, mes élans de jadis!

Adieu, ami Bendz et madame

Votre Panaït Istrati

Pour ne pas manquer le courrier, j'ai renoncé à relire ma lettre. Excusez-en les fautes.

[Traducere:]

Str. Mihai Bravu, nr. 341 Brăila, 3 octombrie 1931

Scumpul meu Emst Bendz,

Dumneata eşti un răutăcios! Mă simţeam destul de bine în toropeala mea, uitat de to şi de viaţa pe care o iubesc; de ce îmi trimiţi această scrisoare 1 caldă şi de necrezut (pentru un nordic – sau atunci habar n-am despre nordici!), care mă face să sar din pat, sub lovitura de bici a acestui accent sincer, care a fost şi rămâne dumnezeul existenţei mele? Ah, prietene! De ce mă faci să vorbesc? Nu-ţi ajung propria experienţă, decepţiile şi necazurile dumitale? Faţa lumii de azi nu-ţi este îndeajuns de cunoscută? Vrei să ştii mai mult? Iată:

Moralmente, nu mai sunt decât umbra a ceea ce am fost (ca să

nu-ţi mai pomenesc de fizicul meu, care-i o zdreanţă.) Ciclul ultimelor mele nenorociri a început o dată cu năruirea idealului meu social, primul stâlp de susţinere a forţei mele morale [...]. Nu! Omul, fie că e născut în puf sau în mocirlă, e un porc. El nu va construi niciodată lumea dreaptă pe care mi-o închipui. Şi dacă sunt excepţii (şi cunosc câteva destul de fericite!), nu cu ele se con struiesc lumile. Aşa că eu nu mai cred în nimic şi trag să mor. Viaţa nu mă mai interesează- Am trăit, am cunoscut, am iubit, am gustat totul. Nu mai cred în puterea artei. Este o meserie.

Ca oricare alta şi poate cea mai josnică dintre toate, fiindcă înşeală pe omul simplu, cel mai bun dintre oameni.

Apoi, chiar prietenia şi femeia superioară au venit să-mi dea lovitura de graţie.2

Pe chestiunea rusă, m-am despărţit de R [omain] R [olland]. Pe-o chestiune de bani, m-am despărţit de Ionescu. El voia de la mine „eliberarea”, adică o rentă, ca să poată scrie, la rândul lui... Cărţi. (E incapabil să scrie o scrisoare, nici în franţuzeşte, nici în româneşte.)

Femeia, cea mai femeie dintre toate, mi-a dat lovitura de graţie, căsătorindu-se cu altul, tot spunându-mi, în scris, până în ultima clipă, că sunt oxigenul vieţii ei. La gunoi cu aşa oxigen. Dar cel puţin, faţă de ea, am comis greşeli grave, nu însă crime, ca ea.

Acum, mă aflu aici în locul meu de baştină, singur şi trist. Pe terenul unui amic, mi-am construit o căsuţă, unde am şi primit prieteni şi aş putea să te primesc şi pe dumneata. Dar înainte să achit totul, mi-am împărţit şi mai mult banii, la toţi cei demni de stimă, care veneau să-mi dezvăluie mizeria lor. A trebuit să mă împrumut, cu dobândă de douăzeci şi cinci şi treizeci la sută. În sfârşit, criza mondială mi-a redus veniturile la patru mii de franci francezi pe lună. Nu-mi mai ajung să trăiesc, să mă îngrijesc, să-mi plătesc datoriile şi să continui să-i ajut pe cei căzuţi în nevoie. În toamna asta am cumpărat lemne pe datorie. (în oraş, unde se crede că sunt „milionar”, se spune că am făcut-o cu dinadinsul, ca să se creadă că sunt sărac. E drept că sunt văzut plecând uneori în străinătate în... vagonul de dormit.)

Iată totul. Acum, eşti mulţumit?

Da! Sper să nu crăp, până nu vin să te văd în ţara dumitale, cu

frumuseţi ce nu se află la noi. Poate chiar spre sfârşitul acestei ierni. Căci va trebui să ţin şapte conferinţe, în luna februarie, la Viena, Berlin, Frankfurt, München, Leipzig, Hamburg3. După acest turneu, mă voi duce să mă odihnesc puţin în Elveţia, apoi voi veni la dumneata. În acest nord al Europei, am doi oameni de nădejde: dumneata şi scriitorul olandez A. M. De Jong, de la Bilthoven»

Sunt obosit. Am băut iarăşi cafea şi am fumat, scriindu-ţi. Dar sunt fericit pentru ziua de azi: scrisoarea dumitale mi-a făcut mult bine (încearcă să scrii mai citeţ; numeroase cuvinte mi-au scăpat). Mulţumesc, de asemeni, soţiei dumitale pentru amabila amintire.

Alăturat, fotografii: ale mele şi două ale lui moş Dumitru (două instantanee, fără ştirea lui), ultimul supravieţuitor al haiducilor mei adevăraţi, ţăran sărac, strivit de nevoile unei familii mumeroase şi de guvernanţii noştri, la fel cu întreaga ţărănime română.

Ah! Unde sunt elanurile mele de odinioară!

Adio, prietene şi doamnă Bendz.

Al vostru,

Panait Istrati

Ca să nu întârzii scrisoarea, n-am recitit-o. Scuzaţi greşelile.

1 Redăm câteva fragmente din această scrisoare, datată 29 septembrie 1931 şi care începe cu vorbele „Istrati foarte scump”: „Ştii că ceea ce regret mai mult este că adesea nu am putut să te văd şi să-ţi vorbesc pe îndelete? Anumite lucruri, ce mi-au făcut viaţa complicată, mă împiedică – de doi ani – să părăsesc Scandinavia […] Fii sigur că altfel aş fi făcut orice ca să te pot regăsi la Paris sau Brăila. Şi de ce nu ai venit dumneata aici? […] Cărţile dumitale sunt pe rafturi, fotografiile dumitale ne împodobesc pereţii, eu şi soţia mea vorbim foarte adesea de dumneata […] Dar dumneata nu eşti aici cu noi, în persoană […] Şi cât te-am fi alintat! Ai fi găsit aici o atmosferă înţelegătoare şi de cea mai deplină libertate de exprimare şi de mişcare […] Viaţa nu-i prea bogată în oameni de calibrul dumitale […] în sfârşit, nu-i nimic de făcut! în tot cazul, dacă asta poate să-ţi dea câteva momente de bucurie molcomă, simţindu-te iubit cu căldură şi preţuit de cineva tare departe, binevoieşte, dragă Istrati, de-a considera aceste rânduri ca o slabă mărturie a dragostei şi

preţuirii noastre. Să ai parte încă de bune momente în viaţă! Lumea fără dumneata mi-ar părea înfiorător de sărăcită [...]

— Al dumitale, total devotat, Emst Bendz"

2 Despărţire de Gheorghe Ionescu şi Marie-Louise Baud-Bovy.

3 Turneu cu conferinţa Artele şi Umanitatea de azi, în Austria şi Germania, organizat de „Deutscher Kulturbund ".

23

Cjo M. Arbore, str. Dragoş Vodă 21

Bucarest, le 13 janvier 1932

Mon cher Bendz,

Le 28 de ce mois je pars en tournée de conférences à: Vienne, Münich, Berlin, Cologne, Hambourg, Heidelberg, Franefort. Şi vous pouver organiser quelque chose de semblable à Stockholm, je viendrai parler et ainsi nous nous reverrons. Je vous suivrai à Göteborg.

Le titre de ma conférence (la même): Les arts et Vhumanité d'aujourd'hui.1 Répondez-moi vite, adresse ci-haut.

Amicalement à vous deux

Panaït Istrati

Şi vous ne pouvez plus me répondre à Bucarest, sachez que je serai à Vienne, entre le 31 janvier et le 2 février, à l'adresse: Deutscher Kulturbund, Parkring 8.

[Traducere:]

Cjo Dl. Arbore, str. Dragoş Vodă, nr. 21

Bucureşti, 13 ianuarie 1932

Dragul meu Benz,

La 28 ale lunii, plec în turneu de conferinţe la Viena, München, Berlin, Colonia, Hamburg, Heidelberg, Frankfurt. Dacă poţi organiza ceva asemănător la Stockholm, voi veni ca să vorbesc şi ne vom revedea. Te voi urma apoi la Göteborg.

Titlul conferinţei mele (aceeaşi): Artele şi Umanitatea de azi.1 Răspunde-mi, repede, la adresa de mai sus.

Cu prietenie, la amândoi,

Panait Istrati

Dacă nu mai poţi să-mi răspunzi la Bucureşti, voi fi la Viena între 31 ianuarie şi 2 februarie la adresa 1deutscher Kulturbund, Parkring 8.

1 Publicată în Europäische Revue, Berlin, mai 1932 şi Europe, Paris 15 iulie 1932. (în româneşte, publicată postum, în voi.

Amintiri, evocări, confesiuni, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, pp. 291-308.)

Bucarest, le 25 janvier 1932

Mon cher Bendz,

Je suis très content de votre réponse et je crois que vers le 20 février nous nous serrerons les mains dans votre patrie.

En effet, après le 20 février, je suis parfaitement libre et vous pouvez, dès à présent, me louer pour répéter ma conférence où vous voudrez et aux dates qui vous conviennent, jusqu'à la fin du mois.

Quant à l'argent, eh bien, je m'en remets à vous. Ce que vous obtiendrez amicalement des intéressés, sera accepté. Je ne suis pas une cocotte du cinéma et encore moins des lettres.

II ne reste que la question de la copie que vous me demandez de ma conférence. Eh bien, je ne pourrais vous la procurer, pour la bonne raison que je n'ai pas encore terminé d'écrire ma conférence.

Mais, tranquillisez ceux qui pourraient me prendre pour un fou. Je ne suis pas fou. Je ne casserai aucune vaisselle. Certes, j'aurai des flèches à l'adresse des marchands d'art, mais sans jamais prononcer de noms.

Pour tout dire: je serai presque sage.

C'est tout ce que je peux vous dire. Et maintenant, au revoir! Je pars dans quatre jours. Ecrivez-moi à Vienne, jusqu'au 2 février: e/o Österreichische Kulturbund, Parkring 8 et après, e/o Deutscher Kulturbund, Wes- tendstr. 41, Frankfurt A [în] M [ain].

Votre

Panaït Istrati

[Traducere:]

Bucureşti, 25 ianuarie 1932

Dragul meu Bendz,

Sunt foarte mulţumit de răspunsul dumitale şi cred că spre 20 februarie, ne vom strânge mâinile în patria dumitale.

Într-adevăr, după 20 februarie, sunt perfect liber şi poţi, de pe acum, să mă „închiriezî* pentru a repeta conferinţa, unde vrei şi la datele ce-ţi convin, până la sfârşitul lunii.

Cât despre bani, ei bine! mă las în grija dumitale. Ceea ce vei obţine prieteneşte, de la cei interesaţi, va fi acceptat. Nu sunt o „damă” a ecranului şi cu atât mai puţin a literelor.

Îmi rămâne doar problema copiei conferinţei, pe care mi-o ceri. Ei bine n-aş putea să ţi-o procur, pentru motivul serios că încă nu mi-am terminat de scris conferinţa.

Dar linişteşte-i pe cei care ar putea să mă ia drept nebun. Nu sunt nebun. Nu-mi voi yărsa niciun venin. Desigur, voi avea săgeţi la adresa negustorilor de artă, dar fără să rostesc vreun nume.

Într-un cuvânt: voi fi aproape un înţelept.

E tot ce-ţi pot spune. Şi-acum: la revedere! Plec peste patru zile. Scrie-mi la Viena, până la 2 februarie: e/o Österreichische Kulturbund, Parkring 8 şi după aceea: e/o Deutscher Kulturbund, Westendstr., 41, Frankfurt A [în] M [ain].

Al dumitale,

Vienne, le 30 janvier 1932

Voilà ami, je suis à Vienne. Mercredi, je pars à Munich. Ecrivez-moi à Franefort.

Amitiés

Panaït Istrati

[Traducere:]

Viena, 30 ianuarie 1932

Iată-mă, prietene, la Viena. Miercuri plec la München. Scrie-mi la Frankfurt.

Cu prietenie,

Panait Istrati

26

Hambourg, le 13 février 1932

Cher ami,

Je suis tout près de vous et je dois ce soir m'éloigner jusqu'à Franefort, où je saurai şi, oui ou non, nous nous serrerons bientôt les mains. Demain je vous lirai.

Mon amitié affectueuse à vous et à votre femme

Panaït Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Hamburg, 13 februarie 1932

Dragă prietene,

Mă aflu foarte aproape de dumneata şi trebuie să mă depărtez astă-seară până la Frankfurt, unde voi şti dacă ne vom strânge sau nu, în curând, mâinile. Mâine te voi citi.

Prietenie afectuoasă dumitale şi soţiei

27

Frankfurt, le 14 février 1932

Cher ami,

J’arrive à l’instant et je trouve votre carte du 29 janvier, d’où il résulte que l’affaire n’a pas pu s’arranger.

C’est mieux ainsi. Car je suis très fatigué. J’en ai assez, et de ma conférence et des hommes qui me fêtent quand je leur dis des vérités peu agréables.

Nous sommes, tous, des cadavres. Tout est égoïsme et vanité. J’ai hâte de me retrouver à Nice parmi mes braves et simples photographes ambulants qui ne me parlent pas des livres, autographes et autres foutaises intellectuelles.

Mais je ne regrette pas d’avoir fait ce voyage. II a plus que confirmé tout ce que je pense du monde moderne. Oh, oui: je me trouve mieux à Braïla, quand je ne peux être à Nice.

Amicalement vôtre

Panaït Istrati

[Traducere:]

Frankfurt, 14 februarie 1932

Dragă prietene,

Am sosit aci chiar acum şi găsesc cartea dumitale poştală, din 29 ianuarie, de unde rezultă că afacerea nu s-a putut aranja.

E mai bine aşa. Fiindcă sunt foarte obosit. Sunt sătul şi de conferinţa mea şi de cei care mă aclamă când le rostesc adevăruri neplăcute.

Suntem toţi nişte cadavre. Totul este egoism şi vanitate. Mă grăbesc să mă regăsesc la Nisa, cu bravii şi simplii mei fotografi ambulanţi, care nu-mi vorbesc de cărţi, autografe şi alte nerozii intelectuale.

Nu regret însă că am făcut acest voiaj. Mi-a confirmat cu prisosinţă tot ceea ce gândesc despre lumea modernă. Oh, da: când nu pot fi la Nisa, mă simt mai bine la Brăila.

Cu prietenie, al dumitale,

Panait Istrati

28

Monastère Neamtz (Carpathes moldaves), le 2 décembre 1932

Je vous remercie, cher ami, pour votre lettre (pourquoi ne m’avez-vous pas écrit directement ici?). Ce n’est qu’à Paris que m’est parvenue votre invitation, cet hiver. Mais, peut-être

arriverai-je quand même un jour dans vos fjords. Je gagne chaque jour du terrain sur la maladie.

Sincèrement à vous deux,

Carte postale

[Traducere:]

Mănăstirea Neamţ (Carpăţii moldoveni)

2 decembrie 1932

Îţi mulţumesc, scumpe prieten, pentru scrisoarea dumitale (de ce nu mi-ai scris direct aici?). Abia la Paris mi-a parvenit invitaţia dumitale, în iarna asta. Voi veni totuşi, într-o zi, în fiordurile dumitale. Câştig teren împotriva bolii, cu fiecare zi ce trece.

Cu sinceritate, la amândoi,

Panait Istrati

29

Sanatorium Filaret, le 26 avril 1933

Cher ami, vous m'écrivez: «Voici encore un petit mot» … Encore? Mais, depuis la lettre de cet hiver, à Neamtz, je n'ai reçu de vous que le mot adressé à Rieder. 1

Ma santé est stationnaire; tant que je suis au lit, ça va; dès que je bouge „c'est la fièvre et l'étouffement. Je dois passer encore une année au lit, dans le meilleur des cas.

Amitié à vous deux.

Panaït Istrati

Carte postale [T raducere:]

Sanatoriul Filaret 26 aprilie 1933

Scumpe prieten, îmi scrii: „Iată încă un mic cuvânt" … Încă? Dar de la scrisoarea, de astă iarnă, sosită la Neamţ, n-am primit de la dumneata decât cuvântul adresat la (editura) Rieder 1.

Sănătatea mea e neschimbată: cât sunt la pat, treacă-meargă; îndată ce fac o mişcare, febră şi sufocare. În cel mai bun caz trebuie să mai stau încă un an la pat.

Cu prietenie, la amândoi

Panait Istrati

1 Scrisoare pierdută sau rătăcită fără urmă. Se ştie că Panait Istrati era supravegheat de Siguranţă, iar corespondenţa sa violată şi cenzurată. „Dosarul de la Siguranţă", publicat în revista Manuscriptum (nr. 3/1974) o confirmă cu prisosinţă.

[Cachet de la poste] le 8 septembre 1933 Saint-Prix (Seine-et-Oise)

Ami Bendz,

Je me repose près de Paris, dans un bois et je pense à vous, dans mes longues heures de solitude. Que de choses n'aurais-je pas à vous dire, şi vous étiez ici! Car je crois que je ne me remettrai plus. C'est le cœur maintenant qui me lâche. Et j'en ai assez de vivre au lit. Puis, que de laideurs! Tout sombre autour de nous, les Grandes Consciences en premier. 1

Votre,

Panaït Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Data poştei: 8 septembrie 1933 Saint-Prix (Sena şi Oise)

Prietene Bendz,

Mă odihnesc aproape de Paris, într-o pădure şi mă gândesc la dumneata, în lungile mele ore de singurătate. Câte lucruri n-aş avea să-ţi spun, dacă ai fi aici! Fiindcă eu cred că nu mă mai fac bine. Acum inima este aceea care mă lasă. Şi m-am săturat să trăiesc în pat. Şi apoi, câte urâţenii! Totul se prăbuşeşte în jurul nostru, mai întâi: Marile conştiinţe.1

Al dumitale,

Panait Istrati

1 în scrisoarea din 11 septembrie 1933, Emst Bendz îi răspunde între altele: „Dumneata ai nevoie nu numai de sănătate fizică şi de odihnă pentru a reîncepe lucrul, ci de asemenea de credinţă, de dragoste şi entuziasm [...] Şi cum să speri şi să ai încă iluzii, într-un univers asemenea celui prezent? «Marile conştiinţe, ele însele se prăbuşesc», spui dumneata. Cred că este o aluzie mai ales la Romain Rolland, când spui asta. Îţi va răspunde? Va putea s-o facă, în mod onorabil şi conştiincios? Mă îndoiesc."

În continuare, Emst Bendz se ocupă de articolul Scrisoare lui Romain Rolland pe care Panait Istrati îl publicase în Les Nouvelles Littéraires (2 septembrie 1933):

„Să ştii, Istrati, că această Scrisoare deschisă – pe care am [citit-o fremătând cu întreaga-mi fiinţă – este poate lucrul cel mai mare, cel mai frumos şi mai emoţionant, din câte ai scris vreodată.

Este însăşi viaţa dumitale, care a scos acest strigăt sfâşietor de mânie sfântă, de dispreţ, de mândrie ofensată, de credinţă

revoltată [...] testamentul dumitale de om crezător dezamăgit, o ultimă sfidare a forţelor Răului, un act suprem de credinţă faţă de atâtea aspiraţii scumpe şi preţioase, pe care le vedem întinate şi definitiv prăbuşite. [...] Mi-ar plăcea să ştiu ceea ce gândeşti despre Gide comunist. Nu-mi explic deloc atitudinea lui. Ea îmi pare puţin suspectă."

Paris, le 21 septembre 1933

Mon cher ami,

Je suis heureux d'avoir votre approbation au sujet de (comment dirai-je?) mon conflit spirituel avec la vie. Vraiment, c'est elle que j'accuse. Elle se fiche trop de cette grandeur humaine, nécessaire à l'humanité plus que le pain et que je voudrais toujours plus fréquente. On dirait qu'il n'y a aucun rapport entre la vie et la vie morale. Ou bien je suis fou! Cependant, je ne suis ni un apôtre, ni un ascète. Mais, tout ne peut pas être abdication! Au reste, ce désir ne m'est nullement personnel; j'en trouve la confirmation, non seulement chez des hommes comme vous, mais chez des centaines d'anonymes qui me disent leur joie de me voir exprimer leurs propres sentiments. Jamais mes livres ne m'ont valu de telles satisfactions.

Ce que je pense de Gide? Un homme faux. Je ne crois pas aux conversions qui sont publiques et retentissante,. J'ai cru à celle de Barbusse. Je m'en repens. Ou'est-ce que cela lui coûte? — Farceurs tous!

Vers la mi-octobre je vais à Nice, où je passerai l'hiver. Je suis condamné, şi je n'arrive pas à me soigner avec de larges moyens.

Dites-moi vos ennuis? Venez à Nice cet hiver. L'année prochaine j'aurai cinquante ans (1884—1934 = Alléluia!). Nous boirons une coupe de mousseux.

Je ne regrette rien.

A vous et à votre femme, cordialement

Panaït Istrati

Ci-joint, une photo prise il y a quinze jours.

[T raducere:]

Paris, 21 septembrie 1933

Dragul meu prieten,

Sunt fericit să am aprobarea dumitale, în ce priveşte (cum să spun?) conflictul meu spiritual cu viaţa. Într-adevăr, ea este aceea pe care o acuz. Prea îşi bate joc de măreţia umană, mai necesară

omenirii decât pâinea şi pe care aş dori-o tot mai răspândită. S-ar zice că nu există niciun raport între viaţă şi viaţa morală. Sau sunt eu nebun! Totuşi nu sunt nici apostol, nici ascet. Dar nu se poate abdica de la tot! Dealtfel, această dorinţă nu-i deloc personală; o găsesc confirmată nu numai la oameni ca dumneata, ci la sute de anonimi care-mi împărtăşesc bucuria de-a mă vedea exprimând propriile lor sentimente. Niciodată cărţile mele nu mi-au adus atari satisfacţii.

Ce gândesc despre Gide? Un om fals. Nu mă încred în convertirile care sunt publice şi răsunătoare. Am crezut în aceea a lui Barbusse. Mă căiesc. Îl costă ceva asta? Toţi, nişte farsori!

Pe la jumătatea lui octombrie mă duc la Nisa, unde voi petrece iarna. Dacă nu izbutesc să mă îngrijesc cum trebuie, sunt condamnat.

Vrei să-mi divulgi necazurile dumitale? Vino la Nisa, în iarna asta. Anul viitor împlinesc cincizeci de ani (1884— 1934 = Aleluia!). Vom bea o cupă de şampanie.

Nu regret nimic!

Dumitale şi soţiei din toată inima,

Panait Istrati

Alăturat o fotografie, făcută acum cincisprezece zile.

32

Hôtel Sauoy

Nice, le 3 janvier 1934

Bonne année.

Panaït Istrati

Carte postale

[T raducere:]

Hotel Savoy

Nisa, 3 ianuarie 1934

3J\n an bun!

Panait Istrati

33

Str. Popa Savâi, 33 Bucarest II, Roumanie

Bucarest, le 1S juillet 1934

Mon cher ami,

Je reçois votre carte du 10 juillet, adressée à Paris. Vous ne m’avez donc pas oublié. Cela me fait plaisir.

Vous me demandez des nouvelles au sujet de ma santé, de mon

travail et de… mon cinquantenaire.

Eh! … Vous êtes un charmant homme, de penser à tout cela! mais, que puis-je vous dire, pour ne pas vous chagriner? Car ma santé est la même: ni vie, ni mort. Je traâne, je râle, j'embête tout le monde. Et je ne peux plus travailler.

Néanmoins, j'ai livré à Rieder le premier volume des deux qui forment la suite de la Vie d'Adrien Zograffi et qui s'appelle Méditerranée. Le second, şi je peux, je tâcherai de le livrer en septembre.

Cela n'a pas empêché Rieder d'annuler arbitrairement notre contrat et de cesser tout payement le 30 juin dernier, en dépit de la clause qui stipule qu'il me doit quatre mille F par mois, aussi longtemps qu'il sera mon éditeur exclusif et que je lui remettrai chaque année un manuscrit. Mais, vous avez peut-être lu, la Banque des Coopératives, qui finançait la maison Rieder, a fermé ses guichets. Et moi je paie les pots cassés.

Non, je n'ai eu la chance d'un bon editeur. Maintenant, c'est trop tard. Şi les quinze volumes que j'ai donnés à Rieder ne peuvent plus me nourrir, même en leur ajoutant chaque année un nouveau volume, ce n'est pas la suite de mon oeuvre qui me nourrira.

Et le destin a voulu que, juste au moment où je m'allongeais au lit pour de longues années, une famille de parents chômeurs du côté de ma femme et de mon côté, vienne m'écraser avec sa détresse. Nous sommes, à table, tantôt six, tantôt huit, jamais moins de cinq.

Voilà le cadeau que je reçois pour le demi-siècle de vie que j'aurai le

10 août prochain; je serai obligé de demander l'aumône à quelque mécène du pays ou au roi. 1 Et şi demander, c'est déjà grave pour l'homme que je fus, recevoir c'est une autre affaire assez peu certaine.

Que ferais-je alors? Peut-être j'abandonnerai ma famille et j'irai vivre de la soupe aux haricots au monastère Neamtz.

Je ne vous dis pas tout cela pour accuser quiconque. Non, la vie m'a bien offert l'occasion de parvenir, en faisant comme tout le monde. J'en ai fait à ma tête et j'en suis là. Toutefois, après vingt-huit ans de travail manuel (de 12 à -40 ans) et dix années de labeur littéraire (de 40 à 50), mes deux patries auraient pu

nourrir encore quelques années un homme qui n'en a plus pour longtemps.

Malèche! dit l'Arabe. Ça ne fait rien. Au-delà de ma fenêtre, la vie continue, avec ses laideurs, mais aussi avec ses joies. —* A vous et à votre femme, mon cher Bendz, de toute mon amitié.

Panaït Istrati

[Traducere:]

Str. Popa Savu, 33 – Bucureşti II Remânia

Bucureşti, 18 iulie 1934

Dragul meu prieten,

Primesc scrisoarea dumitale din 10 iulie, trimisă la Paris. Deci nu m-ai uitat. Asta îmi face plăcere.

Îmi ceri veşti despre sănătatea mea, despre lucrul meu şi despre… cei cincizeci de ani ai mei.

Ei! … Dumneata eşti un om încântător dacă te gândeşti la toate astea! Dar ce aş putea să-ţi spun ca să nu te întristez? Căci sănătatea mea e în aceeaşi stare: nici viaţă, nici moarte. Mă târăsc, horcăi, plictisesc pe toată lumea. Şi nu mai pot lucra.

Totuşi i-am dat lui Rieder primul volum din cele două care alcătuiesc urmarea la Viaţa lui Adrian Zografi şi care se intitulează în lumea Mediteranei. Al doilea, dacă pot, voi încerca să-l predau în septembrie.

Asta nu l-a împiedicat pe Rieder să anuleze arbitrar contractul nostru şi să înceteze orice plată, de la 30 iunie trecut, în ciuda clauzei care stipulează că-mi datorează patru mii de franci lunar, câtă vreme el va fi editorul meu exclusiv, iar eu îi voi da un manuscris pe an. Dar poate ai citit că Banca Cooperativelor, care finanţa Editura Rieder, şi-a închis ghişeele. Şi eu plătesc oalele sparte.

Nu!, n-am avut noroc de un bun editor. Acum e prea târziu. Dacă cele cincisprezecece volume pe care le-am dat lui Rieder nu mai pot să mă hrănească, chiar dacă le adaug anual câte un nou volum, apoi nu continuarea operei mele este aceea care mă va hrăni.

Şi soarta a vrut ca tocmai acum, când cădeam la pat pentru ani îndelungaţi, o familie de rude-şomeri, dinspre partea ne vestii şi a mea, să vină să mă copleşească cu nenorocirea lor. Suntem, la masă, când şase, când opt, niciodată mai puţin de cinci.

Lată cadoul pe care-l primesc pentru jumătatea de secol pe

care o împlinesc la 10 august viitor; voi fi nevoit să cer pomană vreunui mecena din ţară sau regelui 1. Şi dacă, pentru omul care am fost, a cere este de-acuma grav, a primi e altă afacere, prea puţin sigură.

Ce aş face, atunci? Poate îmi voi abandona familia şi mă voi duce la Mănăstirea Neamţ, să trăiesc cu ciorbă de fasole.

Nu-ţi dezvălui toate acestea cu gândul de-a acuza pe cineva. Nu! Viaţa mi-a oferit din plin ocazia de-a parveni, comportându-mă ca toată lumea. Eu am făcut ce m-a tăiat capul şi iată-mă ajuns aci. Totuşi, după douăzeci şi opt de ani de muncă manuală (de la 12 la 40 de ani) şi alţi zece de trudă literară (de la 40 la 50 de ani), cele două patrii ale mele ar fi putut să hrănească, încă vreo câţiva ani, un om care nu mai are mult de trăit.

Malèche! spune arabul. Nu-i nimic! Dincolo de fereastra mea, viaţa continuă, cu urâţeniile, dar şi cu bucuriile ei.

Dumitale şi soţiei, dragul meu Bendz, cu toată prietenia

Panait Istrati

1 Panait Istrati a propus Fundaţiei pe. Itru Literatură şi Artă să-i publice întreaga operă în româneşte, în schimbul unor drepturi de autor, care să-i îngăduie îngrijirea sănătăţii şi traiul cotidian. Tratativele au tergiversat până la moartea scriitorului, după care propunerea a fost respinsă de conducerea acestei edituri…

34

[Bucarest J le 11 août 1934

Je vous remercie, chers amis, pour le royal bouquet d'œillets que j'ai reçu pour mon anniversaire d'aujourd'hui et je vous suis reconnaissant pour votre lettre d'hier, 1 qui m'a fait beaucoup de bien. — Santé un peu meilleure. Şi cela continue, oui, j'espère vous visiter l'an prochain.

Ma plus affectueuse amitié.

Panaït Istrati

Carte postale

[T raducere:]

[Bucureşti]

11 august 1934

Vă mulţumesc, dragi prieteni, pentru buchetul regal de garoafe, pe care l-am primit, cu ocazia aniversării mele de azi şi vă rămân recunoscător pentru scrisoarea voastră de ieri, 1 care

mi-a făcut mult bine. Sănătatea – puţin mai bună. Dacă merge tot aşa, da, sper să vă vizitez anul viitor.

Cu cea mai afectuoasă prietenie,

Panait Istrati

1 Scrisoare-mesaj, datată 4 august 1934, exprimând dorinţa ca ea să ajungă chiar în ziua când Panait Istrati împlinea cincizeci de ani. Pe lângă urări sunt exprimate aprecieri şi stări sufleteşti, pe care, citindu-le, inima îţi bate mai repede:

„Mi-ai scris odată cele mai aspre cuvinte ce se pot închipui, faţă de sine-însuşi, tratând cu dispreţ această artă căreia i-ai dăruit momentele dumitale cele mai nobile, atenţiile dumitale cele mai meticuloase, dragostea dumitale statornică. Cred că acolo ai fost cumplit de nedrept faţă de dumneata-însuţi şi, de asemenea, cam nerecunoscător faţă de zeii care ţi-au acordat nu numai o soartă extraordinară, ci şi darurile de-a putea îndeplini o sarcină dintre cele mai rare. Încearcă, dragă prietene, să reflectezi în orele dumitale de amărăciune şi de renunţare, la ceea ce însemni pentru miile de cititori ce-ţi datoresc dimpreună bucuriile cele mai neprihănite şi un admirabil exemplu de curaj, de ambiţie, de perseverenţă, de bun simţ şi dragoste pentru dreptate.

Când peste câteva zile vei arunca o privire asupra vieţii dumitale de până acum, gândeşte-te la tot ce ai putut realiza, datorită talentului, cerbiciei şi muncii încordate.

Şi dacă asta îţi va face plăcere, îţi voi reaminti ce ai însemnat pentru mine, personal

— Cazul meu nefiind decât unul dintre alte mii. De la vârsta maturităţii, literatura mi-a fost ceea ce mă interesa mai presus de orice. Cred deci, că am un „cuvânt”, în rândul celor care pretind că judecă valoarea operelor literare, cu competenţă şi onestitate. Ei bine, dacă eu îi citez pe un Vigny, Conrad, Gide şi Valéry, dumneata însuţi eşti unul dintre foarte puţinii scriitori, pe care i-am iubit cu adevărat. Motivele sunt considerabil diferite, devenind parte integrantă din mine însumi.

Am parcurs mormane de cărţi; am recitit doar câteva duzine. Sunt ruinele trecutului meu intelectual; cu unele trăiesc, revin la ele, le cunosc, le mângâi, ca pe-o comoară nestemată. Chira, Mihail, Neranţula, Adrian însuşi şi atâtea altele îmi sunt fiinţe scumpe şi incoruptibile – prietenii mei intimi asupra cărora mă

aplec cu un zâmbet frăţesc.
Primeşte deci, dragă Istrati, în loc de felicitare pentru cei cincizeci de ani împliniţi, mulţumirile mele pentru darul a ceea ce eşti, dumneata şi viaţa dumitale, seducătoare şi foarte patetică.
N-am de adăugat decât atât: să-mi fie dată ocazia de-a te revedea încă o dată! Cele mai bune urări din partea soţiei mele. Cu afecţiune,
Emst Bendz
JEAN-RICHARD BLOCH1
1
Nice, le 18 mars 1923
Je vous remercie pour votre prompte réponse. Elle m'a fait du bien. Vous aviez le droit de m'oublier: une connaissance de plus dans un milieu littéraire – y a-t-il quelque chose de plus banal? Et en sortant. – Seul, plus seul qu'en compagnie d'une connaissance banale. – Pour me promener par une après-midi pleine de soleil, de monde et de néant, j'ai pensé à vous malgré moi: êtes-vous, par hasard, un ami? (Mais… excusez! je commence à divaguer.)
Saluez de ma part Duhamel2, dont les paroles senties de sa Mission du Poète m'ont beaucoup plu. Pour vous, amitié et mélancolie.
Votre
Istrati
[T r a d u e e r e:]
Nisa, 18 martie 1923
Vă mulţumesc pentru răspunsul dumneavoastră grabnic. Mi-a făcut bine. Aţi fi avut dreptul să mă uitaţi: o cunoştinţă mai mult, într-un mediu literar – există ceva mai banal? Şi ieşind, singur, mai singur decât în tovărăşia unei cunoştinţe banale, să mă plimb într-o după- amiază plină de soare, de lume şi de zădărnicie, m-am gândit la dumneavoastră, fără să vreau 3 sunteţi, întâmplător, un prieten? (Dar iertaţi-mă, încep s-o iau razna.)
Salutaţi-l, din parte-mi, pe Duhamel 2, ale cărui cuvinte simţite, din cartea sa Misiunea poetului, mi-au plăcut mult.
Pentru dumneavoastră, prietenie şi melancolie,
Al dumneavoastră,
Istrati
1 Jean-Richard Bloch (1SS4— 1947), romancier, eseist şi dramaturg francez, legat de gruparea literară, progresistă

„Clarté “. A întemeiat revista L’Effort libre (1910) şi, împreună cu Romain Rolland, revista Europe. Opera: Levy (1912), Et Compagnie (1918), La Nuit Kurde (Noaptea Kurdă, 1918,), Le Dernier Empereur (Ultimul împărat, 1926,), Naissance d’une culture (Naşterea unei culturi, 1936^, Espagne, Espagne (Spanie, Spanie, 1936), drama Toulon (1944), De la France trahie à la France en armes (De la Franţa trădată, la Franţa înarmată, 1949^.

A susţinut lupta poporului spaniol împotriva agresiunii franchiste. În timpul ocupaţiei hitâeriste a Franţei, s-a refugiat la Moscova unde, pe calea undelor, a susţinut lupta poporului francez împotriva ocupanţilor nazişti. Romain Rolland îl aprecia: „unul dintre cei mai viguroşi scriitori francezi “, a cărui „forţă creatoare “îi reamintea „geniul lui Balzac “. Post-mortem: Medalia de aur a păcii (1950).

Jean-Richard Bloch a fost, la recomandarea lui Romain Rolland, a doua „mână franceză, prietenă “, care a corectat manuscrisele lui Panait Istrati, înainte de a fi date la tipar. S-au cunoscut la Editura Rieder, Bloch fiind directorul colecţiei „Prozatori francezi contemporani”, în care a apărut majoritatea operei istratiene. (Vezi Addenda prezentei ediţii.)

Scrisorile lui Panait Istrati se aflā în „Fondul Jean-Richard Bloch”, la Biblioteca Naţională, din Paris. În arhiva scriitorului nostru nu figurează decât o scrisoare; copia unei a doua scrisori se află la familia Bloch; ambele scrisori sunt reproduse în ediţia noastră.

Repere bibliografice: Panait Istrati şi Jean-Richard Bloch, în Ramuri, Craiova, 15 aprilie 1972. (Se publică nouă scrisori. Traducere şi comentarii de Alexandru Talex.); Scriitori români én arhive străine: Panait Istrati în corespondenţă cu Jean-Richard Bloch, în Manuscriptum nr. 3 (36) şi nr. 4(37) – 1979; nr. 1 (38) şi nr. 2 (39) – 1980, text bilingv. (Prezentare şi traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: Jean-Richard Bloch et Panaït Istrati de Monique Jutrin, în Europe, nr. 507, iulie 1979; Daniel Lerault: La Correspondance J.— R. Bloch – Panaït Istrati, în Les Cahiers des Amis de Panait Istrati, nr. 17, martie 1986.

2 George Duhamel (1884— 1966), membru al Academiei Franceze.

2

Masevaux (Haut Rhin)

9, Grande Rue le 13 juillet 1924

Ami,

II ne m'a pas été possible de venir: emballage, tripotage, mastiquage, fromage 1! Anna, qui le désirait autant que moi, a été navrée. Mais sachez que «nos» deux aimons «vos» deux, comme cela ne se fait pas à Paris, ni ailleurs.

Istrati

Anna

Traducere:]

Masevaux (Rhinul de Sus)

Grande Rue nr. 9

13 iulie 1924

Prietene,

Nu am putut veni: împachetare, trambalare, pisălogeală M Ana, care o dorea ca şi mine, a fost tare mâhnită.

Dar să ştii că „noi” doi îi iubim pe „voi “doi, într-un fel cum nu se obişnuieşte la Paris, nici aiurea.

Istrati

Anna

1 Pregătirile de plecare la Masevaux, în Alsacia. Căsătorit cu Anna Munsch (8 iulie 1924), părăseşte Parisul, din motive de „economie “, cât şi pentru a se aşterne la scris, „muncă îndâr- jită pentru Rieder şi România”.

Masevaux, le 11 août 1924

Mon cher Bloch,

Voilà la fin de Cosma, donc du volume Oncle Anghel. Je t'envoie, également, les pages dactylographiées, revues et corrigées et que tu dois nécessairement contrôler et en tenir compte même şi tu as déjà fait ton travail sur une autre copie, car, laissant du côté de grosses erreurs de machine, j'y ai moi-même fait des changements.

Je tiens beaucoup à connaâtre ton jugement sur ce volume, tel qu'il se présente, pour que je sache şi je dois dormir sans souci. En tous cas, sache que je n'ai plus aucune modification à y apporter en ce moment et que şi tu le juges mauvais, eh bien, au feu!

Et passons à… La photo-camelotte. Je n'y peux rien.

Je te prierais aussi pour que, dans ta réponse, tu me dises à peu près (à quinze jours ou trois semaines près) la date de la parution des épreuves, parce que, ayant l'intention d'aller en Roumanie, j'aimerais savoir à quelle époque je dois me trouver en France, à Paris.

Ça, şi tu peux, şi tu le sais.

Et maintenant, une question entre nous deux. II s'agit de l'énorme travail que tu déposes sur mes manuscrits.

Cela, mon ami, il faut que, d'une façon ou d'autre, le public le sache. Je ne suis pas du tout un orgueilleux et je ne tiens pas qu'on m'accorde ce qui n'est pas mon droit. Une explication et des aveux de ta part s'imposent.

Tu fais un travail de langue française; eh bien, il faut le dire. Le dire jusqu'à quel point il va, où il cesse. Moi, je ne me rends aucun compte ou très peu. Le lecteur avisé s'en rendra mieux.

J'appellerai cela: une collaboration. Tu collabores avec moi. II faut le dire, à la fin de ce volume ou à la fin du troisième, Les Haïdoucs, qui mettra fin aux Récits d'Adrien Zograffi.

Ça du côté moral et intellectuel. II y a aussi un côté matériel. De celui-là, je m'en chargerai sans te le demander et dès que mes moyens me le permettront.

Je te parle en ami sincère comme peut-être tu rien as pas de mieux, et je te prie de ne pas te vexer de rien.

Et j'embrasse tes deux mains d'ami.

Ton, le plus dévoué

Panaït Istrati

Je salue ta femme. Et la mienne me parle souvent de vous, ce qui n'est pas peu dire, pour elle, qui ne me parle de personne, à part de Masereel, 1 Jouve 2 et Bazalgette 3. Elle vous salue amicalement.

J'ai adapté Sotir en roumain et il sera publié en ce moment. 4 Dommage l

{Traducere:]

Masevaux, 11 august 1924

Dragul meu Bloch,

Iată sfârşitul lui Cosma, deci al volumului Moş Anghel. Îţi trimit, de asemenea, paginile dactilografiate, revăzute şi corectate, pe care tu trebuie să le controlezi neapărat şi să ţii seamă de ele, chiar dacă ai lucrat pe o altă copie, căci, lăsând la

o parte greşelile mari de dactilografiere, am făcut eu însumi modificări.

Ţin mult să-ţi cunosc părerea asupra acestui volum, aşa cum se prezintă el, ca să ştiu dacă pot dormi fără grijă. În tot cazul, să ştii că nu mai am de adus nicio modificare în clipa de faţă şi, dacă îl găseşti prost, ei bine! în foc!

Şi înapoi la… fotografia ambulantă. Nu pot face nimic.

De asemeni, te-aş ruga ca în răspunsul tău să-mi comunici cu aproximaţie (de cincisprezece zile sau în jur de trei săptămâni) data apariţiei corecturilor, deoarece având intenţie de a merge în România, aş dori să ştiu în ce perioadă trebuie să fiu în Franţa, la Paris.

Asta, dacă poţi, dacă o ştii.

Şi-acum, o chestiune între noi doi. Este vorba de munca enormă pe care o depui pe manuscrisele mele.

Acest lucru, prietene, trebuie ca, într-un fel sau altul, cititorii să-l cunoască. Eu nu sunt câtuşi de puţin un orgolios şi nu ţin să mi se atribuie ceea ce nu-i dreptul meu. Un cuvânt lămuritor şi mărturii se impun din partea ta.

Tu faci o muncă de limbă franceză; ei bine, trebuie spus. Să spui până la ce punct merge şi unde încetează. Eu nu-mi dau deloc seama, sau îmi dau prea puţin. Cititorul avizat va aprecia mai bine. Voi numi aceasta o colaborare. Tu colaborezi cu mine. Trebuie s-o spui, la sfârşitul acestui volum sau al celui de-al treilea, Haiducii, care încheie Povestirile lui Adrian Zografi.

Asta, din punct de vedere moral şi intelectual. Dar mai este de asemenea şi o latuţft materială. De ea mă voi îngriji, fără să te întreb, îndată ce mijloacele mi-o vor permite.

Îţi vorbesc ca un prieten sincer, cum poate nu ai un altul mai bun şi te rog să nu te simţi vexat cu nimic.

Îţi strâng amândouă mâinile tale de prieten.

Al tău, cel mai devotat

Panait Istrati

Salutări nevestei tale. Şi a mea îmi vorbeşte adesea de voi, ceea ce nu-i puţin lucru, pentru ea care nu-mi pomeneşte de nimeni, în afară de Masereel, 1 Jouve 2 şi Bazalgette3. Salutări prieteneşti din partea ei.

L-am adaptat pe Sotir în româneşte şi va fi publicat în acest moment4. Păcat!

1 Frans Masereel, pictor şi grafician.
2 Pierre Jean Jouve, poet.
3 Léon Bazalgette, scriitor.
4 Apărut în Adevărul literar şi artistic, 6, 13 şi 19 octombrie 1924.

Masevaux, le 12 août Î924

Mon cher ami,

Réflexion faite, il m’est impossible de faire partir ce volume 1, avec le début donné par Rolland, qui l’avait vu comme nouvelle et avait supprimé toute la scène préparatoire de la fête de Pâques, qui y est dans le manuscrit2.

II m’est absolument impossible et je suis saisi par l’affolement à l’idée que ce volume eût pu partir şi bêtement. Je ne sais pas où j’ai eu la tête lorsque je t’ai livré le début imprimé.

D’abord, par le fait qu’on commence en disant: «L’ Oncle Anghel était le puâné dans la famille de ma mère», je passe, moi, l’auteur, pour le frère d’Adrien! Et c’est fou!

Ensuite, au moment où Adrien se lamente que son oncle mange «du pain sec, en ce saint jour de Pâques, quand les chiens mêmes mangent de la brioche», on se demande: quel jour de Pâques!? On ne sait même pas que le récit du passé de l’oncle se fait dans le souvenir d’Adrien, pendant qu’il s’en va dans la nuit, chercher son oncle. Et quoi dire sur l’arrivée du vieux sinistré par le malheur, dans cette maison sans atmosphère, totalement inexistante?

Non! Jamais!

Enlève donc la seule phrase3 du début et fait le départ avec ce que je t’envoie ici: c’est un résumé succinct du début original, un peu modifié, mais qui me plait.

Encore une prière: tout à fait vers la fin du chapitre 4 Cosma, cinq-six pages avant, tu verras que Cosma, se disputant avec Dieu et le conspuant, crache dans l’eau en terminant son discours: «il crache deux fois: Ptiu l Ptiu!». Et je dis: «il crache deux fois».

Eh bien, non, une seule fois lui suffit: «Ptiu! Et il cracha dans V étang».

C’est trop de cracherie, deux fois, et même ça diminue l’effet.

Maintenant, j’attends avec impatience ta réponse.

Et je t’embrasse fort.

Ton, Panaït

Je t'ai envoyé hier la fin de Cosma.

Une proposition: puisque tu aimes tant Cosma, voudrais-tu en accepter le manuscrit de ce chapitre? Je te l'offre de tout coeur, en y ajoutant la plus belle dédicace, comme j'ai déjà fait avec Kyra (le centre) en possession de R [omain] R [olland] et le chapitre Oncle Anghel, chez Masereel. – Les deux amis me les ayant demandés.

Tous mes manuscrits sont à exemplaire unique.

— Une correction: transforme dans le récit Une nuit (dans les marais), le mot «boyard» en boïar (şi tu le crois nécessaire).

Masevaux, 12 august 1924

Dragul meu prieten,

M-am gândit bine şi e imposibil ca acest volum 1 să plece cu începutul dat de Rolland, care l-a văzut ca o nuvelă şi-i suprimase întreaga scenă pregătitoare a sărbătorii Paştilor, aflată în manuscris 2

Îmi este absolut imposibil şi mă apucă nebunia la ideea că acest volum a» fi putut pleca atât de prosteşte. Nu ştiu unde mi-a fost capul când ţi-am dat începutul tipărit.

Mai întâi că începe spunând: „Moş Anghel era al doilea născut în familia mamei mele *eu, autorul, trec drept fratele lui Adrian! E o nebunie!

Apoi, în clipa când Adrian se vaită că unchiul său mănâncâ „pline goală, în această sjântă zi a Paştilor, când până şi câinii mănâncă cozonac", te întrebi: „care zi de Paşti? "Nu se ştie nici măcar faptul că depănarea trecutului unchiului se face în amintirea lui Adrian, pe când merge, în toiul nopţii, să-l caute.

Şi ce să spun despre sosirea bătrânului, lovit de nenorocire, în această casă fără atmosferă, total inexistentă?

Nu! Niciodată!

Anulează, deci, unica frază3 a începutului şi fă punctul de pornire cu ceea ce îţi trimit alăturat: e un rezumat succint al începutului din manuscrisul original, puţin modificat, dar care-mi place.

Încă o rugăminte: cu cinci-şase pagini mai înainte de sfârşitul capitolului 4 Cosma, îl vei vedea pe Cosma cum, înfruntându-se cu Dumnezeu şi hulindu-l, scuipă în apă, terminându-şi vorbirea cu: „el scuipă de două ori: Ptiu! Ptiu". Şi eu spun: „scuipă de

două ori”.

Ei bine, nu! I-ajunge o singură dată: „Ptiu! Şi scuipă în baltă”.

Să scuipe de două ori e prea mult şi tocmai asta micşorează efectul.

Acum aştept cu nerăbdare răspunsul tău.

Şi te îmbrăţişez voiniceşte,

Al tău Panait

Ji-am trimis ieri sfârşitul lui Cosma.

O propunere: pentru că îl iubeşti atât pe Cosma, ai vrea oare să primeşti manuscrisul acestui capitol? Ţi-l ofer din toată inima, adăugându-i cea mai frumoasă dedicaţie, aşa cum am făcut cu Kyra (mijlocul), în posesia lui R [omain] R [olland] şi cu capitolul Moş Anghel, care se află la Masereel – amândoi prietenii cerându-mi-le.

Toate manuscrisele mele sunt într-un singur exemplar.

O corectură: transformă în povestirea O noapte (în bălţi), cuvântul „boyard” în „boâar “(dacă o crezi necesar).

1 Moş Anghel.

2 Este vorba de capitolul Le toquage des œufs rouges (Ciocnitul ouălor roşii), având ca moto: „. Trei, Doamne şi toţi trei!”, corectat de Romain Rolland dar nepublicat în volumul Moş Anghel. Rămas inedit, a apărut în Revue de la Bibliothèque Nationale, nr. 19, Paris, primăvara

1986. (Biblioteca Naţională a cumpărat manuscrisul Moş Anghel, aflat în arhiva lui Masereel, scoasă la licitaţie în vara lui 1981.) Manuscrisul Cosma se află în „Fondul Jean-Richard Bloch”, la Biblioteca Naţională de la Paris.

3 Fraza de început, rămasă, este: „în această familie de dezmoşteniţi, fratele Anghel este al doilea născut”, iar rezumatul „succint al începutului din manuscris, puţin modificat” de autor şi care înlocuieşte textul lui Rolland, începe cu propoziţia: „în seara aceea de april, cătunul

Baldovineştilor, din apropierea Brăilei, sărbătorea întâia zi a Paştilor", terminându-se cu: „Adrian se supuse, luă un băţ, strigă pe Sultan, dulăul, şi dispăru în neapte, fără ca cineva să-l fi văzut". (Vezi voi. Chir a Chir alina şi alte povestiri, tradus de autor, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1957, pp. 167- 169.)

4 Panait Istrati numeşte „capitole”, fiecare din povestirile care alcătuiesc volumele Chira Chiralina, Moş Anghel, Haiducii.

5

Masevaux, le 29 août 1924

Mon bon vieux,

Enfin, je respire! Et je remets de côté l’appareil que j’astiquais et mettais au point en vue d’une réponse calamiteuse qui devait m’éloigner des paperasses pour qui sait combien de temps.

Et approche-toi, pour que je t’embrasse!

Nous sommes d’accord, ou presque, et nous avons mêmes sentiments et mêmes pensées. Après l’explication que je te donnerai sur le côté qui te paraât illogique, nous en serons même entièrement d’accord.

Nous le sommes dès à présent sur la question morales, moralistes. J’ai exagéré là et şi tu as trouvé ce côté faible c’est que ma vie d’aujourd’hui ne me permet pas de conserver mes manuscrits un ou deux ans, les revoir et puis les passer à l’imprimerie. Voici maintenant les dessous de ce travail et ma façon de voir.

Tu fus un ami-critique accompli, quand tu remarquas Vinconséquence de la conception de VOncle Anghel (dans la Mort) 1. D’autres le remarqueront aussi et en seront moins amis que toi pour me le dire. Ceux-ci, je les laisserai sans réponse: «qu’ils se cassent la tête», comme l’a dit Rolland. A toi, qui trouves cette inconséquence şi peu conforme à mon tempérament et qui te demandes: où diable ai-je «puisé» cette manière de voir qui «jure avec la santé de ma nature, la vérité de mon observation». – Je t’en donnerai la clef.

Sachant, comme toi, que la vie «sauvage» se f… de toute morale, et conscient de longue date, quel monstre animal j’allais présenter aux hommes en Cosma, mais, d’un autre côté, ne voulant pas présenter une espèce de «bête humaine», j’ai choisi précisément le paysan petit bourgeois, humain et généreux, Oncle Anghel, avec son illogisme, son inconséquence, son manque de rapport dans sa douleur et son désastre, entièrement réels dans la vie orientale. – Pour qu’il serve de contre-poids à l’explosion d’une vie laquelle, au lieu de donner raison à sa morale et faire d’Adrien un garçon correct, prouve justement le contraire et, par endroits, donne à réfléchir à l’homme juste. Car, il y a aussi une justice: la vie sauvage, elle peut bien être comme nous la voyons; et şi nous l’admirons souvent, nous ne pouvons

pas l’approuver toujours.

II y a là un leit-motiv qui reviendra dans toute mon oeuvre et c’est peut-être à cela que Rolland a fait allusion lorsqu’il m’a demandé un jour à Villeneuve [2] şi je connaissais la musique, quand, sur ma réponse négative, il a dit avec étonnement: «Je remarque, cependant, des lois musicales dans votre œuvre». Je n’en sais rien. Je me soumets à ce que je sens.

Maintenant, ai-je réussi à faire dominer cette conception? À ce qu’il parait, non, du moment qu’elle ne s’est pas imposée à ta vue. Peut-être et c’est là tout mon espoir. – Qu’elle s’imposera dans l’avenir, à mesure qu’on me connaâtra mieux par l’enchaânement de l’oeuvre et voilà où je dois bien ouvrir les yeux en écrivant mon dernier volume des «récits»: Les Haïdoucs. Comme je serais reconnaissant à l’ami qui voudra, guidé par cette indication, donner, dans un petit aperçu, la façon de voir et de juger mon œuvre, avant que de gros malentendus embrouillent les raisonnements et me mettent mal avec le lecteur intelligent!

Dans Kyra, également, le «dévergondage» stupéfiant des deux femmes et le vice du garçon narrateur, sont contrebalancés par l’humanité des personnages secondaires (je veux dire: Stavro-Dragomir et Barba Yani). Là, il me semble avoir réussi à imposer ma conception, car (laissant de côté les imbéciles qui croient que je ne fais que raconter ma vie), la meilleure critique, en partant de Rolland, s’est prononcée favorablement.

Mais combien dois-je t’être reconnaissant pour m’avoir soulagé du côté de Cosma! Là, j’ai voulu, le plus possible, réussir à rendre l’homme qui est cher à mon cœur. Tu dis qu’il n’est pas trop mal; tu parais même content; tu le mets plus haut qu<î ça, à ce que je vois. Que les Dieux de la belle lecture me viennent en aide et qu’ils fassent partager à d’autres ton sentiment. Je me contenterai de les voir sentir Cosma, bien moins que toi, car j’ai grand-peur d’entendre Cosma passer pour une élucubration d’homme malade, quand je ne le suis point! Amen.

J’aimerais maintenant savoir la date de la parution des épreuves, car, voilà, je veux faire une incursion en Roumanie.

Reçois, mon cher Bloch, ainsi que ta femme, nos plus sincères poignées de mains.

Ton frère,

Panaït Istrati

Voici encore une preuve de ce que le temps opère sur l'œuvre: j'ai remis en chantier Sotir 3, sur lequel tu avais fait des réserves. Et tout en voulant le traduire en roumain, je me suis aperçu que mon héros disait parfois le contraire de ma pensée.

Ainsi c'est grâce à tes remarques şi je n'ai pas à regretter aujourd'hui la publication d'un morceau qui ne répondait ni à ma propre pensée.

Ou'est-ce que c'est qu'une «mérigote»? 4

[Traducere:]

Masevaux, 29 august 1924

Dragul meu, în sfârşit, respir! Şi las din nou de-o parte aparatul de fotografiat, pe care-l ferchezuiam şi-l puneam la punct, în aşteptarea unui răspuns dezastruos ce m-ar fi îndepărtat de la scris cine ştie pentru cât timp.

Şi apropie-te, ca să te îmbrăţişez!

Suntem de acord sau aproape, şi avem aceleaşi sentimente şi aceleaşi gânduri. După explicaţia ce-ţi voi da referitor la ceea ce-ţi apare ca nelogic, vom fi amândoi, chiar în întregime, de aceeaşi părere.

Chiar şi suntem, de pe acum, în ce priveşte chestiunea: morale, moralişti. Eu am exagerat acolo şi dacă această parte tu ai găsit-o slabă, ea se explică prin faptul că viaţa mea actuală nu-mi îngăduie să păstrez manuscrisele un an sau doi, să le revăd şi apoi să le trimit la tipografie. Şi acum, iată dedesubturile acestei munci şi felul meu de a vedea.

Tu ai fost un prieten-critic desăvârşit, remarcând inconsecvenţa concepţiei lui Moş Anghel (în Moartea 1). O vor remarca şi alţii, dar vor fi mai puţin prieteni ca tine, ca să mi-o spună. Pe aceştia-i voi lăsa fără răspuns: „Să-şi spargă capul”, cum a spus Rolland. Ţie însă îţi voi da cheia, fiindcă găseşti această inconsecvenţă prea puţin potrivită cu temperamentul meu şi te întrebi: de unde dracu am „scos” acest fel de-a vedea care nu se „potriveşte cu sănătatea firii mele, cu adevărul spiritului meu de observaţie”.

Ştiind, ca şi tine, că vieţii „sălbatice” îi pasă prea puţin de orice morală şi conştient de multă vreme ce animal monstruos aveam să prezint oamenilor în Cosma, dar, pe de altă parte, nevrând să prezint un fel de „bestie umană”, am ales înadins

ţăranul mic-burghez, omenos şi generos, care e Moş Anghel, cu lipsa lui de logică şi inconsecvenţa lui, cu lipsa de raport în durerea şi dezastrul lui pe de-a-ntregul reale în viaţa orientală –, pentru a sluji drept contragreutate la explozia unei vieţi, care, în loc să-i dea dreptate moralei lui şi să facă din Adrian un băiat corect, demonstrează tocmai contrariul şi pe-alocuri dă de gândit omului drept. Căci există de asemenea o dreptate: viaţa sălbatecă poate prea bine să fie aşa cum o vedem; şi dacă o admirăm adesea, nu putem s-o aprobăm întotdeauna.

Se află acolo un laitmotiv ce va reveni în toată opera mea şi poate că la el a făcut aluzie Rolland, când m-a întrebat, într-o zi la Villeneuve 2, dacă îmi este cunoscută muzica şi, la răspunsul meu negativ, a spus cu uimire: „Totuşi, remarc în opera dumitale existenţa unor legi muzicale”. Eu nu-mi dau seama. Mă supun numai la ceea ce simt. Acum, reuşit-am oare ca această concepţie s-o fac să fie dominantă? După cât se pare, nu! de vreme ce nu s-a impus vederii tale. Poate – şi e tot ce sper – că ea se va impune în viitor pe măsură ce – prin înlănţuirea operei – voi fi cunoscut mai bine. Şi iată unde trebuie să deschid bine ochii scriind ultimul meu volum de „povestiri”: Haiducii. Cât aş fi de recunoscător acelui prieten care va vroi, călăuzit de această indicaţie, să arate, pe scurt, felul cum trebuie văzută şi judecată opera mea, înainte ca mari confuzii să încurce judecăţile, punându-mă rău cu cititorul inteligent!

De asemenea, în Kyra, uluitoarea „destrăbălare” a celor două femei şi viciul băiatului care povesteşte sunt contrabalansate de omenia personajelor secundare (vreau să spun: Stavru- Dragomir şi Barba-Iani). Acolo mi se pare că am reuşit să-mi impun concepţia, de vreme ce (lăsându-i deoparte pe imbecilii care cred că nu fac altceva decât să-mi povestesc viaţa), cea mai bună critică, începând cu Rolland, s-a pronunţat în mod favorabil.

Dar cât trebuie să-ţi fiu de recunoscător că m-ai făcut să răsuflu uşurat cu Cosma! Acolo am vrut să reuşesc cât mai mult cu putinţă în a reda tipul de om scump inimii mele.

Tu spui că n-a ieşit prea rău; îmi pari chiar mulţumit; îl situezi şi mai sus, după câte văd eu. Fie ca dumnezeii lecturii înţelegătoare să-mi vină în ajutor, făcindu-i şi pe alţii să împărtăşească părerea ta. Mă voi mulţumi să-i văd simţindu-l pe Cosma, chiar mai puţin decât tine, deoarece tare mi-e teamă să

aud că a fost taxat drept o elucubraţie de om bolnav, mai ales că nici nu sunt! Amin.

Mi-ar plăcea, acum să ştiu data apariţiei corecturilor, căci iată, am de gând să fac o incursiune în România.

Primeşte, dragul meu Bloch, atât tu cât şi nevasta ta, strângerile noastre de mână cele mai sincere.

Al tău frate, Panait Istrati

Iată încă o dovadă că timpul lucrează asupra operei: l-am repus în lucru pe Sotir3, asupra căruia făcuseşi unele rezerve. Şi, voind să-l traduc în româneşte, mi-am dat seama că eroul meu exprimă, uneori, contrariul gândirii mele.

Astfel, datorită observaţiilor tale, nu-mi pare rău, astăzi, că nu am publicat o bucată ce nu corespundea nici măcar propriei mele gândiri.

Ce însemnează „une mérigote?” 4

1 „Jean-Richard Bloch este foarte entuziasmat de Cosma, mai puţin însă de Moartea lui Moş Anghel (…) Nu sunt de părerea lui Jean-Richard. Admir foarte mult Moartea lui Moş Anghel (…), este grandioasă. Singura mică observaţie pe care aş risca-o: stilul acestui muribund este puţin prea şlefuit; trebuie revăzut” – (Romain Rolland, extrase din scrisorile datate

10 septembrie şi 6 decembrie 1924.)

2 în timpul primei întâlniri cu Rolland la Villa Olga (octombrie —noiembrie 1922.)

3 în franţuzeşte, Sotir apare în volumul Pescuitorul de bureţi, Rieder, 1930. (Prima formă a fost scrisă în iunie 1922 şi face parte din „volumul primitiv” de 406 pagini, trimis lui Rolland în toamna aceluiaşi an.)

4 Numele reşedinţei lui Jean-Richard Bloch.

6

Masevaux, le 4 septembre 1924

Cher Bloch,

Excuse-moi que je t’embête avec des riens, mais je ne sais pas à qui demander un avis compétent sur l’attitude que je dois prendre devant toute cette paperasse. Qui est Léo Poldès et son Faubourg? 1 Qu’est-ce qu’il y a de sérieux là-dedans? Que dois-je répondre?

Veux-tu me renseigner, cher ami? Je ne comprends pas la phrase que j’ai souligné dans sa lettre, ni de quel ordre du jour il

s'agit dans VInvitation. Je n'aime pas les gens qui ont şi peu de respect pour les autres qu'ils écrivent avec le pied gauche leurs lettres.

Affectueusement, votre Panaït Istrati

Ci-joint, un photo. Dans ta réponse, tu me mettras la paperasse, pas?

[Traducere:]

Masevaux, 4 septembrie 1924

Dragă Bloch,

Iartă-mă că te sâcâi cu nimicuri, dar nu ştiu cui să cer o părere competentă despre cum să mă descurc în valul de hârtii ce mă asaltează. Cine e Léo Poldès şi al său Faubourg 1? E ceva serios acolo? Ce să-i răspund?

Vrei să mă lămureşti, dragul meu prieten? Nu pricep fraza pe care am subliniat-o, în scrisoarea lui, nici despre ce ordine de zi este vorba în Invitaţie. Nu-mi plac oamenii care au atât de puţin respect pentru alţii, încât îşi scriu scrisorile cu picioarele.

Al vostru cu afecţiune Panait Istrati

— Alăturat, o fotografie.

— Odată cu răspunsul tău, îmi vei pune şi hârtia cu pricina.

1 Club du Faubourg, care organiza dezbateri publice, cu participarea scriitorilor sau a personalităţilor politice. Panait Istrati a participat, împreună cu scriitorul american de origine română Conrad Bercovici, la o dezbatere pe tema Les Étrangers à Paris. (Străinii la Paris).

7

Masevaux, le 22 septembre 1924

Mon bon ami,

Voici deux récits qui aideront à former le petit volume: Codine, volume que tu feras paraâtre quand tu voudras.

Et maintenant, écoute ce que je vais te dire:

1. Le volume Codine ne fait pas partie de la série Récits de, etc… II est unique et portera en haut le premier titre de: Enfance d'Adrien Zograffi. Les trois récits ne se suivent pas, n'ont pas de rapport entre eux, comme les autres, sont absolument indépendants; mais comme ils ont trait à l'enfance du héros permanent, nous devons en composant le volume, prendre l'âge à! Adrien comme ordre d'arrangement. Ainsi, il s'ouvrira avec le récit Une nuit dans le marais 1 (Adrien est un enfant, âge

indéfini); au milieu Codine (Adrien à douze ans) et il finira avec Kir Nicolas (quand… l'important personnage a quatorze ans).

2. Şi tu peux, j'aimerais que ces deux récits paraissent: un dans Europe et aussi vite que cela se peut; l'autre à ta disposition, où tu voudras, qui te le demandera. (J'ai entendu parler de Demain). Naturellement, c'est encore toi qui te chargeras de… «laver les diamants». (?!) (Les faire taper à la machine pour [en] dehors de [chez] Rieder.)

3. Annoncer dans Oncle Anghel:

A paraâtre incessamment: (şi c'est inces.)

Enfance d'Adrien Zograffi: CODINE

En préparation: LES HAlDOUCS (plus Les Haïdoucks)

Voilà, mon ami.

Ne m'en voudras-tu vraiment pas, que je te parle comme à… Mon secrétaire? Qu'est-ce que tu veux? Je t'ai supplié de dire publiquement ce que tu fais. Tu te refuses noblement; je n'insiste pas. Mais sache que je suis loin de pouvoir me passer de ton aide et je ne sais quoi penser de ton affirmation que je fais des progrès de langue «à pas de géant», sachant que précisément en ces moments (et aussi à l'avenir) j'écris dans deux langues à la fois et mal dans les deux. Je serai même obligé de traduire en roumain mes récits, car la traduction de Kyra 2 est une ordure.

Et je suis à bout de forces, exténué, presque malade. Cet été j'ai écrit tout un volume3, en roumain, bataille littérairo-politique: toutes les semaines, une demi-page et une page de gros journal-revue 4. En plus, une correspondance toujours croissante. Je me tuerai pour Rieder, pour Rosenthal 5 et pour le roi de Prusse. Et je ne veux pas, nom de Dieu! C'est pourquoi je dois filer d'ici directement à Nice, à la photo, à l'air, à la liberté. J'en ai marre de cette paperasse.

Je te prie, en lisant mes griffonnages, d'être indulgent: je ne pense pas toujours à des ascensions sur des Mont-Blanc. Je n'essaie même pas. Et şi quelqu'un découvre parfois de soi-disant «chefs-d'œuvre», sache que je n'y suis pour rien. Tout ce dont je me rends compte, c'est que parfois je dois monter sur une côte dure. (Elle s'impose et je l'accepte). Ainsi Kyra (centre), Codine, Cosma. Ces côtes je les monte joyeusement quoiqu'en route il m'arrive d'avoir de gros maux de ventre.

Une dernière chose: j'ai complètement embrouillé les épreuves

de Y Oncle Anghel. Je ne comprends pas encore bien l'arbitraire de la nouvelle ponctuation des dialogues. C'est une vraie anarchie. Je ne sais plus qui parle. Aussi, il faudra tout revoir de près. Puis, est-ce qu'on dit a… et qiïil perpétue le nom de Samourakis?» – «… le cercle, qu'il le prit dans ses mains»; et autres encore. Oue le diable les emporte!

Je t'embrasse et salue ta femme.

Panaït Istrati

— J'aimerai que tu y laisses tel qu'il est le baragouinage du Turc, dans Une nuit dans les marais.

— Lance-moi un mot accusant réception, pour que je sois tranquille. Exemplaire] unique! 6

[T raducere:]

Masevaux, 22 septembrie 1924

Bunul meu prieten,

Iată două povestiri care te vor ajuta să alcătuieşti micul volum Codin, pe care-l vei publica atunci când vei voi.

Şi-acum ascultă ce vreau să-ţi spun:

1. Volumul Codin nu face parte din seria Povestirilor etc… El este de sine stătător şi va avea deasupra titlului: Copilăria lui Adrian Zografi. Cele trei povestiri nu se continuă; n-au nicio legătură între ele, precum celelalte, sunt absolut independente; dar, cum au legătură cu copilăria eroului comun, trebuie ţinut seama de vârsta lui Adrian Zografi la stabilirea ordinii povestirilor. Astfel, el se va deschide cu: O noapte în bălţi 1 (Adrian este copil, vârstă nedefinită); la mijloc, Codin (Adrian are doisprezece ani) şi se va termina cu Kir Nicola (când… importantul personaj are paisprezece ani).

2. Mi-ar plăcea, dacă poţi, ca aceste două povestiri să apară: una în Europe, cât mai repede cu putinţă; cealaltă, la bunul tău plac, unde vei vrea, cui ţi-o va cere. (Am auzit vorbindu-se de revista Demain.) Bineînţeles tot tu vei fi cel care se va însărcina cu… „spălarea diamantelor" (?!) (Pentru uzul în afara Editurii Rieder, să le dai la dactilografiat).

3. Să se anunţe în Meş Anghel:

Apare în curând: (dacă într-adevăr e aşa)

Copilăria lui Adrian Zografi: Codin.

În pregătire: Haiducii.

Asta e, prietene.

Chiar n-o să-mi porţi deloc pică fiindcă îţi vorbesc ca… secretarului meu? Ce vrei? Te-am rugat să anunţi public munca pe care o faci. Tu refuzi cu nobleţe; eu nu insist. Dar află că sunt departe de-a mă putea lipsi de ajutorul tău şi nu ştiu ce să cred despre afirmaţia ta că fac progrese „cu paşi de uriaş” în limba franceză, ştiind că tocmai în momentul de faţă (şi la fel în viitor) scriu simultan în două limbi şi prost în amândouă. Voi fi chiar obligat să-mi traduc povestirile în româneşte, deoarece traducerea Chirei 2 este o murdărie.

Şi sunt la capătul puterilor, istovit, aproape bolnav. În vara aceasta am scris un întreg volum3 în româneşte – bătălie literar-politică; în fiece săptămână, o jumătate de pagină – o pagină întreagă de revistă, format mare, de ziar 4. În plus, o corespondenţă tot mai voluminoasă, îmi voi da sufletul pentru Rieder, pentru Rosenthal5 şi pentru daiboje. Şi, pentru numele lui Dumnezeu, nu vreau! Iată de ce trebuie s-o şterg de-aici direct la Nisa. La fotografia ambulantă, la aer, la libertate. Sunt sătul până-n gât de hârţogărie.

Te rog să fii indulgent când citeşti mâzgălelile mele: nu mă pot gândi totdeauna la escaladări pe Mont-Blanc. Nici nu încerc. Şi dacă cineva descoperă, uneori, aşa-zise „capodopere”, află că eu n-am nicio vină. Tot ceea ce îmi pot da seama este că uneori trebuie să urc mn drum greu. (El este inevitabil şi-l accept.) Astfel: Chira (în centru), Codin, Cosma. Aceste drumuri le urc vesel, deşi mi se întâmplâ sa am dureri mari în burtă.

Un ultim lucru: am încurcat complet corecturile la Moş Anghel. Nu prea înţeleg încă arbitrarul noii punctuaţii a dialogurilor. E o adevărată anarhie. Nu mai ştiu cine vorbeşte. Aşa că totul trebuie revăzut îndeaproape. Şi apoi, se spune oare:. Şi că el perpetuează numele de Samurakis"? „… cercul pe care îl luă în mâinile sale" şi atâtea altele. Să le ia dracul!

Te îmbrăţişez şi salutări soţiei tale.

Panait Istrati

— Mi-ar plăcea să laşi întocmai blodogoreala turcului în O noapte în bălţi.

Trimite-mi un cuvânt de confirmare a primirii, ca să fiu liniştit. Ex [emplar] unic! 6

1 O noapte în bălţi apare în La Nouvelle Revue Française, din 1 martie 1926. Aflat în sanatoriul din Montana-sur-Sierre, Istrati

scrie la 15 noiembrie 1926: Post-scriptum la „O noapte în bălţi” care apare în Europe, după moartea sa (15 noiembrie 1935); Codin apare în Revue européene (1 martie —1 mai 1924), iar Kir Nicola, numai în voi. Codin, Editura Rieder, 1926.

2 Traducere anonimă a Chirei, apărută în 1924, la editura „Adevărul”.

3 Volumul Trecut şi viitor, apărut la Editura Renaşterea, 1925. Încă din anul 1924, colaborează săptămânal la Adevărul literar şi artistic, unde apar: povestirile Pescuitorul de bureţi, Sotir; articole polemice (Scrisori deschise, adresate domnilor N. Iorga şi Al. Cazaban, răspun- zând unor atacuri duşmănoase de denigrare a operei); un articol despre Mihai Eminescu (între Neam şi Umanitate), care provoacă unele proteste neîntemeiate; articole evocative şi autobiografice (Samoilă Petrov, Citind pe Gala Galaction etc.J. Referitor la greşelile de limbă în traducerea anonimă a Chirei, vezi voi. Chira Chiralina şi alte povestiri, Editura Minerva, 1982, pp. 141-142 şi 595-596.)

4 Colaborarea la revista Adevărul literar şi artistic.

5 Directorul Editurii Renaşterea şi prieten intim.

6 Primul volum: Présentation des Haâdoucs, apărut în româneşte cu titlul: Haiducii.

L^aris, le 4 janvier 19ZS

Mon cher Bloch,

J’ai bien reçu ta carte şi riche d’affection amicale. Şi je ne t’ai pas répondu de suite, ni à toi, ni à une dizaine de lettres qui attendent leur réponse, c’est que je travaille avec acharnement à finir la Présentation des Haïdoucs,. Que je voudrais te remettre avant mon départ pour Nice. Aussi, je t’ai jalousé, en t’entendant dire avoir fini ton bouquin. (Est-ce que ces «bouquins» commencent déjà à me devenir un cauchemar?)

Le samedi après-midi qui suivit le Noël, je t’ai cherché, les bras chargés de fleurs. Je fus consterné de ne pas te trouver. Ta concierge m’avait dit que tu rentrais seulement le vendredi suivant. Dis-moi quel soir je pourrais venir avec Anna, te voir ou vous voir et causer une minute amicale.

Ton ami-frère,

Panaït

[T raducere:]

Paris, 4 ianuarie 19Â5’

Dragul meu Bloch,

Am primit scrisoarea ta, atât de plină de afecţiune prietenească. Dacă nu ţi-am răspuns imediat, nici ţie, nici la vreo alte zece scrisori ce-şi aşteaptă răspunsul, este pentru că muncesc cu înverşunare la terminarea Haiducilor, pe care aş vrea să ţi-i dau înaintea plecării la Nisa. Aşa că te-am invidiat, auzindu-te spunând că ţi-ai terminat cartea. (Oare aceste „cărţi “au şi început să-mi devină un coşmar?)

Te-am căutat, cu braţele încărcate cu flori, în după-amiaza sâmbetei de după Crăciun. Am fost uluit că nu te-am găsit. Portăreasa mi-a spus că te reîntorci abia vinerea viitoare. Spune-mi în ce seară aş putea veni cu Anna, să te văd sau să vă vedem şi să stăm un minut de vorbă prieteneşte.

Al tău prieten-frate,

P cm ait’

9

Nice, le 17 février 1925

Cher vieux,

Tu dois avoir mon premier volume des Haïdoucs 1> depuis samedi. Ne pourrais-tu me sacrifier trois-quatre heures, le lire et me donner ton avis aussitôt que possible? Cela me guiderait beaucoup dans le travail suivant.

J’aimerais également que tu insistes pour que les Haïdoucs paraissent presque simultanément. Je serai à Paris vers le 15 mars, pour te seconder dans la correction.

De ma femme et moi, tendre amitié.

Panaït

Carte postale

[Traducere:]

Nisa, 17 februarie 1925

Dragul meu,

Cred că ai primit, încă de sâmbătă, primul meu volum din Haiducii.1 N-ai putea să sacrifici pentru mine trei-patru ore, ca să-l citeşti şi să-mi spui părerea ta cât mai repede cu putinţă? M-ar ajuta mult în munca următoare.

Mi-ar plăcea, de asemenea, să insişti pentru ca Haiducii să apară aproape simultan. Voi veni la Paris, către 15 martie, ca să te secondez la corectură.

Din partea nevestei şi a mea, tandră prietenie.

Panait

I Primul volum are ca titlu: Les Haidoucs. I. Présentation des Haidoucs. În româneşte, Istrati i-a dat titlul: Haiducii, cel de-al doilea fiind Domniţa din Snagov.

10

Celtic Hotel

6, rue Balzac, Paris

Paris, le 19 mars 1925

Cher vieux,

Rosenthal me charge de te prier d'examiner la proposition suivante et de nous donner la réponse avant ton départ:

II veut, entre autres traductions que nous envisagions actuellement de donner en roumain un bouquin de toi et il pense à Lévy. Mais nous n'avons pas encore eu ce livre et voudrions savoir s'il est ou non un roman juif, auquel nous donnerions préférence. S'il ne l'est pas et şi tu aimes plutôt un autre de tes ouvrages (excepté les trop volumineux), alors fais-nous savoir lequel. En même temps et pour nous faire obtenir un bon accueil chez ton éditeur, écris-nous un mot aimable pour ce dernier.

Voici la question principale. Une autre, serait de nous indiquer lequel des ouvrages édités par Rieder crois-tu que nous pourrions examiner avec profit, en vue de les traduire en roumain. Donne-nous une petite liste.

Dernière prière:

Parmi tes connaissances, à laquelle pourrais-tu nous envoyer avec une recommandation, qui nous permettrait de traiter un peu plus rondement la traduction du Puits de Jacob1 et de Lénine et le Paysan russe? 2 Avec ça, nous te serrons les mains et te souhaitons bon voyage.

Panaït Istrati

À cette occasion, dis-moi ce que tu penses de la Présentation des Haïdoucs.

[Traducere:]

Celtic Hotel str. Balzac, nr. 6, Paris

Paris, 19 martie 1925

Dragul meu,

Rosenthal mă însărcinează să te rog să examinezi propunerea următoare şi să ne dai răspunsul înaintea plecării tale:

El vrea să dea în româneşte, printre alte traduceri pe care le

proiectăm actualmente, şi o carte de-a ta, şi se gândeşte la Lévy. Dar noi n-am citit încă această carte şi am vrea să ştim dacă este sau nu un roman evreiesc, pe care l-am prefera. Dacă nu este aşa ceva şi ţi-ar plăcea mai degrabă o altă lucrare de-a ta (exceptând pe cele prea voluminoase), atunci încunoştiin- ţează-ne care anume. În acelaşi timp, scrie-ne un cuvânt amabil către editorul tău, spre a fi bine primiţi de el.

Asta-i problema principală. O alta ar fi să ne indici pe care anume dintre lucrările editate de Rieder, crezi tu că am putea să le cercetăm cu folos în vederea traducerii lor în româneşte. Dă-ne o mică listă.

O ultimă rugăminte:

Pentru care dintre cunoştinţele tale ne-ai putea da o recomandaţie, care ne-ar înlesni să tratăm ceva mai repede traducerea (cărţilor) Puţul lui Iacob 1 şi Lenin şi ţăranul rus? 2 Cu asta îţi strângem mâinile şi-ţi urăm drum bun.

Panait Istrati

Spune-mi cu această ocazie şi ce crezi despre Prezentarea Haiducilor.

1 Autor: Leopold Stern.

2 Autor: Maxim Gorki.

Îi

1, Impasse Jeanne d’Arc

Nice, le 13 mai 1925

Mon cher Bloch,

Malgré toutes mes insistances pour le retenir, Rosenthal part dans huit jours pour la Roumanie. – Où il restera cet été.

II a un désir à t’exprimer et un service à te demander: il voudrait obtenir la correspondance du Quotidien et te prie de la lui faire accorder par tes amis de ce journal.

Je m’associe à son désir et à la prière qu’il te fait par moi. II ne s’agit d’aucun intérêt matériel: J. Rosenthal est un homme aisé. Je dirai même fortuné et il ne demande pas de rémunération au Quotidien. D’ailleurs jtu le recommanderas pour ce qu’il est: publiciste roumain, ancien directeur-propriétaire des journaux Adevărul et Dimineaţa – et surtout, cet autre titre, qui lui gagnera les sympathies de l’organe radical: Rosentjial est un adversaire redoutable du fascisme roumain, dont il fut victime, et faillit payer de sa vie la lutte pour une idée avec laquelle

s’honore le Quotidien également.
Et c’est pourquoi il voudrait être son correspondant à Bucarest.
On ne connait pas en France, la vérité sur les questions balkaniques. Tout est camouflage, divagations fascistes. Notre ami se fera un plaisir et un devoir en renseignant un grand organe parisien.
Je crois que cela te serait agréable à toi-même.
Rends lui, donc, ce service, mais le plus tôt possible, vu qu’il part dans une semaine.
Nous te remercions à l’avance.
Es-tu content de ton voyage méditerranéen?
Affectueuses amitiés à toi et à ta femme.
Panaït Istrati
Şi tu ne vois pas d’inconvénient, pour ma part, tu peux joindre ma lettre à celle de Rosenthal, en envoyant les deux à Mr. Dumay.
P.I.
[Traducere:]
Fundătura Ioana d’Arc, nr. 1
Nisa, 13 mai 1925
Dragul meu Bloch, în ciuda tuturor stăruinţelor mele de a-l reţine, Rosenthal pleacă, peste opt zile, în România, unde va rămâne toată vara asta.
El vrea să-ţi exprime o dorinţă şi să-ţi ceară un serviciu: ar dori să obţină corespondenţa [pentru România], la ziarul Quotidien şi te roagă să faci astfel încât prietenii tăi de la acest ziar să i-o acorde.
Mă unesc dorinţei lui şi rugăminţii ce-ţi face prin mine. Nu e vorba de niciun interes bănesc: J. Rosenthal este un om înstărit, aş putea spune chiar bogat şi nu cere nicio remuneraţie de la Quotidien. Dealtfel, tu îl vei recomanda pentru ceea ce şi este: publicist român, fost director-proprietar al ziarelor Adevărul şi Dimineaţa, şi mai ales, pentru acest alt titlu care-i va câştiga simpatiile organului francez radical: Rosenthal este un adversar de temut al fascismului român, a cărui victimă a fost şi era cât pe-aci să plătească cu viaţa lupta pentru o idee cu care se onorează de asemeni şi Quotidien.
Iată pentru ce ar vrea să fie corespondentul acestui ziar la Bucureşti.

În Franţa nu se cunoaşte adevărul despre problemele din Balcani. Totul este camuflaj, denaturări fasciste. A informa un mare ziar parizian ar fi o plăcese şi o datorie pentru prietenul nostru.

Cred că tu însuţi vei fi satisfăcut de aceasta.

Fă-i acest serviciu, dar cât mai grabnic cu putinţă, dat fiind că el pleacă într-o săptâmână.

Îţi mulţumim anticipat.

Eşti încântat de voiajul tău mediteranean?

Prietenie afectuoasă, ţie şi soţiei tale,

Panait Istrati

— Dacă nu vezi niciun inconvenient, în ce mă priveşte poţi anexa scrisoarea mea la aceea a lui Rosenthal, trimiţându-le pe amândouă d-lui Dumay.

P.I

12

Niederbruck-Langefeld, près de Masevaux – Haut Rhin [Mai 1925]

Mes chers Bloch et Robertfrance *,

Veuillez confronter avec attention mes corrections2. Là où vous verrez un signe d'interrogation en parenthèse: (?) – c'est que je n'en suis pas sûr şi ma correction est juste. Egalement, je m'adresse à vous sur maints endroits, au bord de la page.

Mais à part cela, j'ai fait des modifications (très insignifiantes quant à la quantité), mais fort importantes quant au sens, et que sûrement Bloch n'a pas pu faire.

Je compte sur vous pour qu'il n'arrive plus ce qui est arrivé avec Oncle Anghel, dans lequel j'ai trouvé, en le traduisant en roumain, bien des fautes atroces, fautes de français, de grammaire.

D'ailleurs, je serais plus près de Paris quand vous donnerez le «bon à tirer» et je tiens à relire le texte après la mise en page, à la dernière heure.

Je suis content du travail de révision que Bloch a fait: il a, encore une fois, trop respecté ma pauvre prose! Hélas, je ne suis pas şi content de mon travail! Je sens la rapidité avec laquelle il a été fait.

Je prie Bloch de me croire fraternellement reconnaissant de ce qu'il fait pour moi. Je le lui dirai de vive voix vers le 5 juillet,

quand je serai à Paris pour trois jours.
Reçu les deux bouquins, sur lesquels je me rattraperai du français perdu en écrivant un volume roumain et en traduisant Oncle Anghel.
Amitié affectueuse à tous.
[Traducere:]
Niederbruck-Langenfeld ^ lângă Masevaux – Rhinul de Sus [mai 1925J
Dragii mei Bloch şi Robertfrance 1
Binevoiţi a confrunta cu atenţie corecturile mele.2 Acolo unde veţi vedea un semn de întrebare între paranteze (?) înseamnă că nu am fost sigur dacă este justă corectura mea. De asemeni, mă adresez vouă în numeroase locuri, pe marginea paginii.
Dar afară de asta, am făcut modificări (foarte neînsemnate ca număr), dar foarte importante ca sens şi pe care Bloch, desigur, nu le-a putut face.
Mă bizui pe voi, ca să nu se repete ceea ce s-a întâmplat cu Moş Anghel, în care am găsit, traducându-l în româneşte, destule greşeli groaznice, greşeli de limbă franceză, de gramatică.
De altfel, când veţi da „bun de tipar”, eu o să fiu foarte aproape de Paris şi ţin să. Recitesc textul după paginarea lui, în ultima clipă.
Sunt mulţumit de munca de revizuire (a textului) pe care a făcut-o Bloch: încă o dată „el a respectat prea mult biata mea proză! Vai, eu nu sunt atât de mulţumit de munca mea! Simt graba cu care a fost făcută.
II rog pe Bloch să mă creadă frăţeşte recunoscător de ceea ce a făcut pentru mine. I-o voi spune, prin viu grai, pe la 5 iulie, când voi fi la Paris pentru trei zile.
Am primit cele două cărţi, pe ale căror pagini îmi voi recupera franceza pierdută, scriind^ un volum în româneşte şi traducând pe Moş Anghel.
Prietenie afectuoasă tuturor.
Panait Istrati
1 Jacques Robertfrance, director literar la Editura Rieder. Erau prieteni intimi. Robertfrance a fost a treia „mână franceză”, care i-a corectat cărţile, după Romain Rolland şi Jean- Richard Bloch.
2 Corecturi la cartea Haiducii.

Masevaux, le 1 juillet 1925;

Mon cher Bloch,

Je serai à Paris (pour trois jours), samedi soir prochain, le 4 juillet.

As-tu le temps, peux-tu nous recevoir, Ionesco et moi, dimanche, le lendemain?

Şi oui, donnelui un coup de téléphone: Elysée 41—84 et tu le rendras> heureux.

Prépare un volume, n'importe lequel, pour un admirateur fou que je* l'ai découvert dans la pension où je suis. Sans savoir à qui il parlait, il m'a fait un panégyrique şi enthousiaste de tes bouquins, que j'en fus honteux „moi, qui commence seulement à te lire.

Ce sincère admirateur est parti hier: c'est Mr. Jean Haren, directeur d'une banque de Strasbourg, un jeune homme de la meilleure race française „quoique banquier.

Je t'embrasse de tout mon fraternel amour amical et je serre la mab aux tiens.

[Traducere:]

Masevaiix, 1 iulie, 1925

Dragul meu Bloch,

Voi fi la Paris (pentru trei zile), de sâmbăta viitoare, 4 iulie, seara.

Ai timp să ne primeşti a doua zi, duminică, pe mine şi pe Ionescu?

Dacă da, telefonează-i la: Elysée 41 – 48 şi-l vei face fericit.

Pregăteşte un volum (nu importă care), pentru un admirator nebun după tine, pe care ţi l-am descoperit în pensiunea unde mă aflu. Fără să ştie cui vorbea, mi-a lăudat cu atâta entuziasm cărţile tale, încât mă simţii ruşinat, eu care abia încep să te citesc.

Acest admirator sincer a plecat ieri: este dl. Jean Haren, directorul unei bănci din Strasbourg; e un om tânăr, din cea mai bună rasă franceză, deşi bancher.

Te îmbrăţişez cu toată frăţia inimii mele şi strâng mâna alor tăi.

Panait Istrati

14

Masevaux – Haut Rhin, le 7 juillet 1925

Mon cher Bloch,

Je viens de finir à l'instant la lecture des Haïdoucs, en volume, pour voir şi les corrections sont bien faites.

II y a très peu de choses à corriger au prochain tirage. En tout cas, le volume ne souffre pas des erreurs qui s'y trouvent.

Et ce n'est pas pour te dire cela que je t'écris, mais bien pour te faire apprendre ma chaude gratitude à l'égard de ton travail, de ta part de collaboration à cet ouvrage encore. Car c'est une vraie collaboration, mon cher ami, tu as beau te cacher derrière ton franc désintéressement.

Mais, je t'en prie, mets-toi à ma place. – À ma place d'ami qui sait aimer un ami. – Et raisonne: d'abord, on me reconnait assez de qualités pour que ma vanité soit satisfaite et pour que je n'aie plus besoin de me parer avec celles qui ne m'appartiennent pas. Celles-ci t'appartiennent, mon bon ami, et on le saura, je tiens à ce qu'on le sache et de ton vivant, de notre vivant. C'est une justice élémentaire que je réclame là, justice pour toi, pour moi et pour ce lecteur qui m'apprécie au-dessus de mes mérites.

Et il ne nous sera point difficile de rendre publique cette justice. Par exemple: l'hiver prochain, à la parution des autres deux vol [umes] des Haï- doucs: II. Départ des H [aïdoucsJ III. Amitié des H [aïdoucs] 1, volumes qui mettront fin aux Récits d'Adrien Zograffi. – À cette occasion j'écrirai quelques lignes circonstancielles, dans lesquelles je me désisterai honorablement et amicalement du mérite qui est dû à Jean-Richard Bloch! Et mon très cher ami Bloch me fera le plaisir de reconnaâtre, à la page suivante, que, en effet, Istrati ne sait pas le français şi bien qu'il l'a montré. – Mise au point qui ne lui enlèvera aucune plume de son panache.

N'est-ce pas que tu ne m'enverras pas promener cette fois encore?

D'ailleurs, il n'est nul besoin que tu m'envoies trop, car voici: dans huit jours, je pars de mon propre chef et dans une promenade assez longue, car nous allons, ma femme et moi, revoir mon pays natal, que j'ai quitté en 1916 pour ne plus le revoir jusqu'à ce jour.

Ce n'est pas une promenade, car j'ai horreur de ce pays aux maâtres sans vergogne, ni justice, ni pitié3: je vais pour corriger moi-même le vol [ume] Oncle Anghel, traduit par moi et

actuellement sous presse.
Je voudrais également poser une pierre sur la tombe de ma mère, şi je la découvre et şi une main fanatique ne me couche pas à côté de ma mère avant d'avoir écrit la suite des Haïdoucs.
En ce cas, je t'embrasse ici pour la dernière fois, car je t'aime comme j'aime Ionesco.
Ton ami sincère,
Panaït Istrati
(Affectueuses salutations aux tiens.)
[Traducere:]
Masevaux – Rinul de Sus,
7 iulie 1915
Dragui nieu Bloch,
Am terminat acum lectura Haiducilor, în volum, ca să văd dacă au fost respectate corecturile.
Sunt foarte puţine lucruri de îndreptat la un viitor tiraj. În tot cazul, volumul nu suferă din pricina greşelilor care se mai află acolo.
Şi nu-ţi scriu pentru ca să-ţi spun acestea, ci ca să-ţi fac cunoscută calda mea recunoştinţă faţă de munca ta, de partea ta de colaborare la încă o operă de a mea. Fiindcă este o adevărată colaborare, dragul meu prieten, degeaba te ascunzi înapoia sincerei tale dezinteresări.
Dar te rog, aşează-te în locul meu – de prieten care ştie iubi un prieten – şi judecă: mai întâi, mi se recunosc destule calităţi, pentru ca vanitatea să-mi fie satisfăcută şi să nu mai am nevoie să mă împăunez şi cu cele ce nu-mi aparţin. Acestea îţi aparţin ţie, bunul meu prieten şi acest fapt va fi recunoscut, ţin să fie cunoscut şi chiar în timpul vieţii tale, a vieţilor noastre. Este o dreptate elementară pe care o reclam, dreptate pentru tine, pentru mine, cât şi pentru acel cititor care mă preţuieşte deasupra meritelor mele.
Şi n-o să ne fie deloc greu să facem publică această dreptate. De exemplu: la apariţia, în iarna viitoare, a celorlalte două volume din Haiducii: II. Plecarea h [aiducilor]; III. Prietenia k [aiducilor] 1, care vor încheia Povestirile lui Adrian Zografi, cu această ocazie, voi scrie câteva rânduri de circumstanţă, în care voi renunţa onorabil şi prieteneşte la meritul care e datorat lui Jean-Richard Bloch! Iar foarte scumpul meu prieten Bloch îmi va

face plăcerea să recunoască, în pagina următoare, că, într-adevăr, Istrati nu ştie atât de bine franţuzeşte pe cât a arătat, precizare ce nu-i va smulge nicio pană din p&Haş.

Nu-i aşa că n-o să mă mai trimiţi încă o dată la plimbare?

Dealtfel, nici nu-i cine ştie ce nevoie să mă trimiţi tu, fiindcă iată: peste opt zile plec

— Cu de la mine putere – într-o plimbare destul de lungă, căci ne ducem, eu şi nevastă-mea, să-mi revăd ţara natală, pe care am părăsit-o în 1916, fără s-o mai revăd până astăzi.

Nu-i însă o plimbare, căci mi-e groază de această ţară cu satrapi neruşinaţi, fără justiţie, fără milă2: merg ca să fac eu însumi corectura la vol [umul] Moş Anghel, tradus de mine şi aflat acum sub tipar. Aş vrea, de asemenea, să pun o placa pe mormântul mamei, dacă-l descopăr şi dacă o mână fanatică nu mă culcă alături de maică-mea, înainte de a fi scris urmarea Haiducilor.

În acest caz, te îmbrăţişez aici pentru ultima dată, căci te iubesc cum îl iubesc pe Ionescu.

Prietenul tău sincer,

Panait Istrati

(Salutări afectuoase alor tăi.)

1 Proiectul Haiducilor, în trei volume, nu se realizează. Apar doar două: Prezentarea haiducilor şi Domniţa din Snagov. Al treilea trebuia să fie Groza, la care renunţă după înapoierea din călătoria făcută în România (toamna lui 1925). Motivele acestei „prescurtări” a ciclului Povestirile lui Adrian Zografi le expune în prefaţa la Domniţa din Snagov (vezi voi. Neranţula şi alte povestiri, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, pp. 641 – 643).

2 Aceleaşi temeri pentru viaţa lui sunt exprimate, în scrisori, şi lui Romain Rolland. Pe toată durata şederii în România este supravegheat şi hărţuit de Siguranţă, ameninţat cu ••xpulzarea, atacat cu ferocitate de presa reacţionară. În străinătate au circulat zvonuri c-ar fi fost arestat, ba chiar omorât. (Vezi Reîntoarcere în patrie după zece ani, în voi. Cum am devenit scriitor, ed. Cât., pp. 340 – 362.)

15

Villa des Amandiers, St. Sylvester

Nice, le 23 janvier 1926

Mon cher Bloch,

Un ami sincère en vaut deux et ce n’est que cette amitié-là que j’aime.

Ton jugement ne me surprend et ne m’étonne nullement: je le prévoyais, surtout pour le début de ce livre qui ne peut être que comme tu le vois.

Domnitza de Snagov clôture la série des Récits d, A [drien] Z [ograffi] et celle des Haïdoucs. J’ai décidé cela, il y a seulement trois jours, et l’ai annoncé à Mr. Crémieux. 1

Je me trouve donc sur un sommet et, naturellement, le pittoresque je l’ai laissé depuis longtemps au-dessous de mes pieds.

II faut oublier les récits détachés en ce moment, et comprendre que dans ce volume je fais plutôt un travail d’ensemble. Ici, je suis obligé de parler un peu comme tout romancier de notre époque. Crois-moi que je ne le fais pas de bon coeur, mais il faut se rappeler que j’envisage une histoire en douze volumes et, comme dans toute bâtisse, il y a, à côté des belles pièces de maâtre, les dépendances aussi.

Je ne m’inquiète pas beaucoup de cette faiblesse, car je l’avais prévue. Puis, je sais que ce sera précisément ce volume faible qui fera le mieux comprendre ma pensée: les récits précédents n’ont été qu’un prétexte pour arriver à une question banale et ce n’est pas ma faute şi le prétexte est plus beau que cette question.

Ensuite, il se peut aussi que je travaille en ce moment dans des conditions différentes: un désastre dans mes espoirs de vieux idéaliste et un autre désastre dans ma vie intime. C’est un peu beaucoup pour un tempérement impressionnable. 2

Enfin, il me reste à écrire encore deux cents pages pour voir şi ce livre est bon ou non.

Quoiqu’il arrive, la qualité de ce bouquin ne changera en rien ce que j’aime en toi, bien au contraire: tu m’as donné la preuve la plus difficile à donner dans une amitié.

Ton dévoué, reconnaissant

Panaït Istrati

Ta lettre, datée du 16, je ne l’ai reçue que le 22.

[Traducere:]

Y il a Migdalilor, Sf. Silvestru

Nisa, 23 ianuarie 1926■

Dragul meu Bloch,

Un prieten sincer valorează cât doi şi numai o atare prietenie iubesc eu.

Judecata ta nu mă surprinde şi nu mă miră deloc: o prevedeam, mai ales pentru partea de început a acestei cărţi, care nu poate fi decât ceea ce vezi.

Domniţa din Snagov încheie seria Povestirilor lui A [drian] Zfografi] şi pe aceea a Haiducilor. Am hotărât acest lucru numai acum trei zile şi l-am prevenit pe dl. Crémieux.1

Mă aflu deci pe un pisc şi, în mod firesc, am păşit de multă vreme dincolo de ceea ce-i pitoresc.

În acest moment trebuie uitate povestirile separate şi înţeles că în volumul de faţă fac mai degrabă o muncă de ansamblu. Aici sunt obligat să vorbesc întrucâtva ca orice romancier din vremea noastră. Crede-mă, n-o fac cu dragă inimă, dar nu trebuie uitat că proiectez o istorie în douăsprezece volume şi, ca în orice edificiu, alături de încăperi frumoase, de maestru, se află de asemenea şi dependinţe.

Nu mă nelinişte sc prea mult de această slăbiciune, deoarece o prevăzusem. Şi apoi îmi dau seama că tocmai acest volum slab va face să-mi fie înţeleasă mai bine gândirea: povestirile precedente n-au fost decât un pretext pentru a ajunge la o chestiune banală şi nu-i vina mea dacă pretextul e mai frumos decât această chestiune.

Apoi, poate că şi lucrez, în acest moment, în condiţii diferite: dezastrul speranţelor mele de vechi idealist şi un alt dezastru în viaţa mea intimă.2 E puţin cam mult pentru un temperament sensibil.

În sfârşit, îmi mai rămân de scris încă două sute de pagini, ca să-mi dau seama dacă, această carte este bună sau nu.

Orice s-ar întâmpla, calitatea acestei cărţi nu va schimba cu nimic ceea ce iubesc în tine „ba dimpotrivă: tu mi-ai făcut dovada cel mai greu de dat într-o prietenie.

Al tău devotat, recunoscător,

Panait Istrati

Scrisoarea ta din 16 n-am primit-o decât în 22.

1 Unul dintre directorii Editurii Rieder.

2 Atacurile reacţiunii şi prigoana Siguranţei în România, precum şi despărţirea de Anna Munsch.

■Villa des Amandiers

Nice, le 29 mars 1926

Mon cher Bloch,

Depuis plus d'une année, Mr. André Lamandé m'a arraché la promesse de lui donner „quelque chose" pour la revue La Renaissance. Jusqu'à ce jour, je n'ai pas pu tenir ma parole, car il voulait «quelque chose» qui soit court. – Une à deux pages de sa revue. – Et je n'en avais rien.

Maintenant je crois avoir trouvé ce qu'il veut, dans le récit de Trasnila, Le Tzigane, qui est placé entre les pages 155—169, le chapitre VI de la seconde partie du volume Domnitza de Snagov, que tu lis en ce moment.

Veux-tu en faire tirer une copie correcte et la lui envoyer de ma part?

Réponds-moi aussi vite que tu peux, pour que je sache à quoi m'en tenir.

En même temps, j'aimerais que tu me dises: 1) ce que tu penses de cet ouvrage; et 2) à quelle date, à peu près, il y aura des épreuves de lui, car je me trouverai à Paris tout le mois de mai (de retour de Genève, où j'irai vers le 20 avril tenir une conférence x) et şi la maison veut en activer l'impression je pourrais surveiller la correction des placards pendant ce séjour à Paris. Cela m'arrangerait énormément.

M'aimes-tu toujours comme je t'aime, par dessus l'art et toute histoire de lettres? Comme je voudrais l'espérer!

Ton frère par dessus tout.

Panaït Istrati

Pour le morceau destiné à la Renaissance, il faudrait mettre une note, disant: fragment du vol [ume] Domnitza de Snagov, à paraâtre prochainement chez Rieder.

Mardi soir

Mon cher Bloch,

Je regrette comme toi d'avoir passé à Paris, sans te voir. Cela ne m'empêchera pas de t'aimer, mais j'en veux à toute la baraque Rieder qui savait mon arrivée et le but qui m'amenait et ne te l'ont pas dit.

Ici, la première moitié de ce volume x, la plus petite et lui manquant cinq-six pages à la fin du troisième chapitre: Tazlaa; je te les enverrai dans deux-trois jours.

La seconde partie sera un peu plus longue: cent-vingt-cent-

trente pages manuscrites et n'aura plus de sous-titre; sera un seul morceau avec: I,

II, III etc... Ca s'appelera: A Snagov, dans la maison des Haïdoucs.

Maintenant c'est à toi de voir şi mon truc va ou non. Je crois que le ••chapitre: Le mourant de Bissoca pourrait être donné en primeur à Europe. Vous me rendriez service.

Ton frère,

Les pages vont de 1 à 89.

[Traducere:]

Vila Migdalilor

Nisa, 29 martie 1926

Dragul meu Bloch,

De mai mult de-un an, dl. André Lamandé mi-a smuls promisiunea de a-i da „ceva" pentru revista La Renaissance [Renaşterea]. Până azi n-am putut să-mi ţin cuvântul, fiindcă, el voia „ceva" scurt – una-două pagini, formatul revistei lui – şi eu n-aveam nimic.

Acum cred că am găsit ceea ce vrea: povestirea Trăsniiă ţiganul, aflată la paginile 155— 169, capitolul VI al părţii a doua a volumului Domniţa din Snagov, pe care tu îl citeşti actualmente. Ai vrea să dai să tragă o copie corectă şi să i-o trimiţi din partea mea?

Răspunde-mi cât poţi de repede, ca să ştiu cum stau.

În acelaşi timp, mi-ar plăcea să-mi spui: 1) ce gândeşti despre această lucrare; şi 2) cam la ce dată, cu aproximaţie, vom avea şpalturile pentru corectură, fiindcă toată luna mai voi fi la Paris (înapoiat de la Geneva, unde voi pleca la 20 aprilie, pentru a ţine o conferinţă x) şi dacă editura vrea să grăbească tipăritul, aş putea supraveghea corectarea şpalturilor în timpul acestei şederi la Paris. Asta mi-ar conveni enorm.

Mă mai iubeşti aşa cum te iubesc eu, mai presus de artă şi de orice poveste literară? Cât aş dori să pot spera!

Fratele tău, mai presus de orice,

Panait Istrati

Pentru bucata destinată revistei Renaissance, ar trebui pusă o notă, menţionând: „fragment din vol [umul] Domniţa din Snagov, care va apărea în curând la Rieder."

Marţi seara

Dragul meu Bloch,

Regret ca şi tine de-a fi trecut prin Paris fără să te văd. Asta nu mă va împiedica să te iubesc, dar mi-e necaz pe cei de la Rieder care ştiau despre venirea mea şi ce motiv mă aducea şi nu ţi-au comunicat.

Alăturat, prima jumătate a volumului 2, cea mai scurtă, lipsindu-i cinci-şase pagini de la sfârşitul celui de-al treilea capitol: Tazlău: ţi le voi trimite în două-trei zile.

A doua parte a volumului va fi puţin mai lungă: o sută douăzeci —o sută treizeci de pagini» de manuscris şi nu va mai avea subtitlu; va fi o singură bucată, cu: I, II, III etc… Şi se va numi: La Snagov, în casa haiducilor.

Acum e rândul tău să apreciezi, dacă trucul meu merge sau nu. Capitolul Muribundul din Bisoca cred că s-ar putea da ca noutate la Europe. Îmi vei face un serviciu.

Al tău frate

Panait Istrati••

aginile merg de la 1 la 89.

1 Conferinţa a avut loc în sala Athénée, unde Istrati a vorbit despre Rolul artelor şi artiştilor în vremea noastră (22 aprilie 1926), invitat de Josué Jéhouda, scriitor şi ziarist,.

2 Domniţa din Snagov.

Nice, le 7 avril 1926

Mon très cher Bloch,

Ma femme et moi, nous sommes bouleversés d'apprendre que ta vue est menacée 1. Nous n'en savions rien et cela nous prouve combien nous sommes aimés, par les amis qui t'entourent et que nous aimons. Vraiment, je ne crois pas que ma sincérité mérite une telle punition, en France, car partout ailleurs, ou j'ai aimé des hommes, j'en fut aimé.

Ne te fatigue pas à me donner des détails sur ce malheur, que seulement şi tu ne risques plus rien.

Mon Dieu! Je ne vois pas mon Bloch les yeux hagards! Quelle horrible nouvelle devait m'apporter ta dernière lettre. Sache que şi, pour te sauver, tu as besoin de deux litres de sang qui tuent la mort, je veux être celui que tu auras choisi pour te le donner.

Le squelette que tu connais, brûle de la violence du sang de Cosma.

Je t'embrasse fort sur tes yeux bons et sincères: tu n'auras plus

rien! Tu verras.
Ton ami, le meilleur
Panaïi
Laisse au diable mon fourbi, ou bâcle-le sans trop regarder.
L’amitié par dessus les plus beaux bouquins de la terre. – Voilà ce que j’aime.
Et autrefois, tu ne me mettras plus des conditions à ton amitié pour moi, comme tu viens de le faire. Ionesco me dit souvent: Criminel, et encore tu seras mon ami! C’est ainsi que nous aimons. Seul l’égoisme nous répugne.
[Traducere:]
Nisa, 7 aprilie 1926
Scumpul meu Bloch,
Nevasta mea şi cu mine suntem adine tulburaţi aflând că vederea ta este ameninţată1 f N-am ştiut nimic până acum, ceea ce ne dovedeşte cât de puţin suntem iubiţi de prietenii care te înconjoară şi pe care îi iubim. Într-adevăr, nu cred că sinceritatea mea merită o atare pedeapsă în Franţa, deoarece, pretutindeni unde i-am iubit pe oameni, şi ei m-au iubit.
Nu te obosi să-mi dai amănunte asupra nenorocirii, decât numai dacă nu e niciun risc.
Dumnezeule! Nu-l văd pe Bloch al meu cu privirea rătăcită! Ce veste îngrozitoare a trebuit să-mi aducă ultima ta scrisoare! Află că, dacă pentru a te salva, ai nevoie de doi litri de sânge care ucide moartea, vreau să fiu eu cel pe care l-ai alege pentru a ţi-l da.
Slăbănogul pe care îl cunoşti arde sub clocotul sângelui lui Cosma.
Îţi sărut apăsat ochii tăi buni şi sinceri: n-o să ţi se întâmple nimic! Vei vedea!
Prietenul tău cel mai bun
Panait
Lasă dracului ferchezuiala textelor mele sau treci peste ele fără a-ţi forţa prea mult privirea.
Prietenia – mai presus de cele mai frumoase cărţi din lume. – Iată ceea ce iubesc!
Şi altădată şi nu mai pui condiţii în prietenia cu mine, aşa cum o făcuşi. Ionescu îmi spune adesea: Criminal de-ai fi şi tot prietenul meu vei rămâne! Aşa iubim noi. Doar egoismul ne

repugnă.

1 Jean-Richard Bloch fusese grav rănit în primul război mondial.

18

Marseille, le 14 avril 1926

Cher vieux,

Nous autres, quelques hommes de lettres, ici réunis, te souhaitons ne jamais te trouver parmi nous, quand nous causons bouquins, bouquins, bouquins…

Panaït Istrati

Une accolade marseillaise (avec «Tassent» [iment] …).

René Arc os 1

Des deux mains, cher excellent Ami.

C. Castiaax 2

Carte postale

[Traducere:]

Marsilia, 14 aprilie 1926

Dragul meu,

Noi ceştilalţi, câţiva oameni de litere, reuniţi aici, îţi dorim să nu te afli niciodată printre zaoi atunci când vorbim despre e ărţi, cărţi şi iar cărţi!

Panait Istrati

O îmbrăţişare marsiiieză (cu voia ta…)

René Ar cos 1

Cu amândouă mâinile, scumpe Prieten minunat,

C. Castiaux 2

1 Co-director la editura Rieder.

2 Scriitor.

Chez Mr. Josaé Jéhouda

3, rue Mussard

Genève, le 19 avril 1926

Mon frère, ami,

Je vis depuis deux jours des heures délicieuses, avec des âmes que tu aimerais sûrement, et que tu connais peut-être.

Suis impatient de connaâtre tes sentiments sur l’ensemble de ce volume 1, où j’ai voulu sortir du récit pour me livrer à mes espoirs. Şi tu l’as lu, dis-moi de suite jusque où je suis et où je cesse de l’être, car je n’ai jamais promis, ni aux amis, ni à la France, de leur donner rien que des charmantes contes. Mon but

c’est: humanité non pas beauté et toi, tu es le premier à me comprendre. Tant pis pour l’art, şi mes élans m’ont trahi!

Ton frère par dessus l’art,

Panaït

[Traducere:]

La dl. Josué Jéhouda str. Mussard, nr. 3

Geneva, 19 aprilie 1926

Frate, prietene,

De două zile trăiesc ore delicioase în tovărăşia unor suflete pe care le-ai iubi cu siguranţă şi pe care poate le cunoşti.

Sunt nerăbdător să-ţi aflu sentimentele asupra acestui volum 1 în ansamblul lui, unde am vrut să ies din cadrul povestirii, încredinţându-mă speranţelor mele. Dacă l-ai citit, spune-mi imediat până unde mă regăseşti şi unde încetez să exist, căci n-am promis niciodată, nici prietenilor, nici Franţei, să le dau numai povestiri încântătoare. Ţelul meu este: umanitate, nu frumuseţe şi tu eşti primul care să mă înţeleagă.

Cu atât mai rău pentru artă, dacă elanurile m-au trădat!

Fratele tău, pe deasupra artei,

Panait

20

Villeneuve, le 24 avril, 1926

Amitiés de nous deux

Panaït Istrati Romain Rolland

Carte postale [Traducere:]

Villeneuve, 24 aprilie 1926

Complimente de la noi doi.

Panait Istrati Romain Rolland

21

Pension «Les Sapi) is»

Rue de la Maison Russe.

Menton, le 2 juin 1926

Cher Bloch,

Comme tu vois, je t’écris de Menton, expulsé de Collonges, par mon destin fantastique, comme un boulet de canon.

II m’est impossible de te dire, en ce moment, quel drame nous déchire.1 Depuis trois jours et trois nuits nous sommes sans dormir, sans manger et roulant dans des trains régionaux et des salles d’attente, les cœurs secoués, comme les arbres par l’orage.

Plaignez-moi.

Tu dis que j’ai caché l’affaire avec Jéhouda et la Nfouvelle] R [evne] F Française] 2. Plutôt: je n’ai pas eu le temps de vous le dire.

Je n’ai rien à cacher, car je ne fais pas de crimes.

Par le nouveau contrat avec Rieder, je me suis réservé le droit de publier trois volumes (en dehors de l’histoire à! Adrien Zograffi), où je voudrais.

J’ai fait cela pour être agréable à quelques amis qui me demandaient un ouvrage et aussi pour voir comment procéderont d’autres maisons d’édition.

Ainsi, j’ai signé pour un volume[3] avec les Editions de France, pour plaire à Pierre Bonardi, brave ami (mais j’ai vu que cela m’a immédiatement valu dix mille d’avance, dont j’avais un besoin urgent).

Gallimard me demandait un volume, şi possible deux et même trois. Comme je voyais que toi et Crémieux laissiez tomber le pauvre Jéhouda, lequel n’importe comment vaut plus qu’un Pierre Benoât (par sa foi), j’ai dit à Gallimard que je lui donne un volume, un seul, s’il accepte d’abord un ouvrage en collaboration avec Jéhouda, un roman juif qui m’appartient, mais dont le côté juif gagnerait şi Jéhouda v ajoute l’atmosphère.

Voilà tout.

Je n’aime pas la collaboration, je ne sais pas ce qui va sortir, mais je <ievais ce coup de pouce à Jéhouda, qui a eu le mérite providentiel de prononcer le nom de Romain Rolland, alors que je ne savais plus quoi faire de ma vie (à Sylvana sur Lausanne, en 1918).

C’est un devoir; autrement, Jéhouda n’est nullement l’ami de taille et de vie puissante, cher à mon tempérament.

Je suis heureux de t’entendre que ma Domnitza de Snagov passe quand même. C’est tout ce que je désirais. Je n’en raffole pas plus de ce travail. Et puis, peut-être que je dois devenir moi aussi ce que tous les autres, plus forts que moi, sont devenus: des écrivains, ni plus, ni moins.

Cela me dégoûte, ç’est entendu, mais pour le moment je dois marcher, l’engrenage m’y oblige. Plus tard, je verrai.

Encore une fois, je te prie de ne pas confondre en moi l’auteur avec l’ami et de considérer ce dernier supérieur au premier, ou

tout au moins plus fidèle à ce qu'il a toujours senti: l'amour pour la vie sentimentale de l'homme, plus constante que la passion charnelle et la création artistique.

Ton ami sincère,

Panaït Istrati

[Traducere:]

Pensiunea „Brazii”

Strada Maison Russe

Menton, 2 iunie 1926

Dragă Bloch,

Cum vezi, îţi scriu de la Menton, aruncat de la Collonges, de destinul meu fantastic, ca o ghiulea de tun.

Imposibil să-ţi dezvălui, În clipa de faţă, ce dramă ne sfî^ie.1 Nedormiţi de trei zile şi trei nopţi, fără să mâncăm, tăvălindu-ne prin trenuri regionale şi săli de aşteptare, cu inimile biciuite ca arborii în furtună.

Compătimeşte-mă.

Spui că am ascuns afacerea cu Jéhouda şi N [oua] R [evistd] F [ranceză]? 2 Mai degrabă nu am avut timp să v-o spun.

N-am nimic de ascuns deoarece nu făptuiesc crime.

Prin noul contract cu Rieder mi-am rezervat dreptul de-a publica trei cărţi (în afară de povestea lui Adrian Zografi), oriunde aş voi.

Am făcut acest aranjament pentru a fi agreabil câtorva prieteni care-mi cereau o lucrare şi, de asemenea, ca să văd cum se procedează şi la alte edituri.

Astfel, am semnat pentru un volum 3 cu Les Editions ée France, ca să-i fac plăcere lui Pierre Bonardi, prieten de treabă (dar, am văzut că asta mi-a adus imediat zece mii avans, de care aveam nevoie urgentă).

Gallimard îmi cerea un volum, dacă se putea două şi chiar trei. Văzând că tu şi Cré- mieux renunţaserăţi la bietul Jéhouda care, nu contează cum, preţuieşte (prin credinţa sar mai mult decât un Pierre Benoit, i-am spus lui Gallimard că-i dau un volum, unul singur, dacă aoceptă mai întâi o lucrare în colaborare cu Jéhouda, un roman evreiesc, care-mi aparţine, da) a oărui latură evreiască ar câştiga dacă Jéhouda îi adaugă atmosfera.

Asta-i tot.

Nu-mi place colaborarea, nu ştiu ce va ieşi, dar îi eram dator

lui Jéhouda, care are meritul providenţial de a fi pronunţat numele lui Romain Rolland, atunci când nu mai ştiam ce să fac cu viaţa mea (la Sylvana sur Laussanne, în 1918).

Este o datorie; altminteri, Jéhouda nu-i deloc prietenul de talie şi de viaţă puternică, atât de scumpă firii mele.

Sunt fericit să te aud că Demnifa de Snagov merge totuşi. Ê tot ceea ce doream. Nici nu mă mai înnebunesc după această scriere. Apoi, poate că trebuie să devin şi eu ceea ce au devenit toţi ceilalţi, mai puternici decât mine: scriitori, nici mai mult, nici mai puţin.

Bineînţeles, asta mă dezgustă, dar, pentru moment, trebuie să-mi continui drumul, împrejurările mă obligă. Mai târziu, voi vedea.

Încă o dată, te reg să nu confunzi în mine scriitorul cu prietenul şi să-l consideri mai presus pe acesta din urmă sau cel puţin mai fidel faţă de ceea ce a simţit totdeauna, dragostea pentru viaţa sentimentală a omului, mai statornică decât pasiunea carnală şi creaţia artistică. Prietenul tău sincer,

Panait Istrati

1 Despărţirea de Anna Munsch. (Sentinţa definitivă a divorţului se pronunţă la 29 ianuarie

1930.)

2 Panait Istrati scrie Familia Perimutter, în colaborare cu Jéhouda. Cap. I al acestei cărţi (Isaac) este scris în întregime de Istrati. Familia Perimutter apare în 1927, la Gallimard. (Vezi Isaac, împletitorul de sârmă, în voi. Neranţula, Editura Minerva, 1984, pp. 674 – 702.)

3 Contract pentru Neranţula, apărută în 1927. A fost scrisă în vara aceluiaşi an, în subsolul lui Gheorghe Ionescu, de la Paris, în strada Colisée nr. 24.

22

Menton, le 8 juin 1926

Cher Bloch,

Je rentre demain à Collonges, laissant derrière moi un cimetière sur lequel le temps fera au moins pousser des fleurs.

Dix jours de combat inutile. J’ai perdu Anna, par la faute de personne. Ton

Panaït

Carte postale

[Traducere:]
Menton, 8 iunie 1926
Dragă Bloch,
Mâine mă înapciez la Collonges, lăsând în urma mea un cimitir, pe care timpul va face să crească măcar flori.
Zece zile de luptă zadarnică. Am pierdut-o pe Ana, din vina nimănui.
Al tău,
23
Genève, le 10 juin 1926 Jeudi
Mon cher Bloch,
As-tu vu en dernier les placards et les corrections que j'ai apportées par endroits? II n'y en avait que très peu, mais fort importantes. As-tu donné lé «bon à tirer»?
Je serai à Paris demain matin, à Ionesco. Je suis à la dérive, balloté par des passions fantasques. Anna est restée à Menton. Plains-moi, quoique je sois terriblement heureux. Avec un logement payé à Collonges et un autre à Menton, ma destinée veut que j'aille écrire pendant deux mois dans le sous-sol de Ionesco.
Ton Panaït
[Traducere:]
Geneva, 10 iunie 1926 Joi
Dragul meu Bloch,
Văzut-ai ultima oară şpalturile şi corecturile făcute de mine pe alccuri? Nu erau decât foarte puţine, dar foarte importante. Ai dat „bun de tipar"?
Mâine dimineaţă voi fi la Paris, la Ionescu. Mă aflu în derivă, zguduit de pasiuni stranii. Anna a rămas la Menton. Compătimeşte-mă, deşi sunt teribil de fericit.
Cu o locuinţă plătită la Collonges şi o alta la Menton, soarta a hotărât să merg să scriu, timp de două luni… în subsolul lui Ionescu.
Al tău,
Fan ai
24
24, rue de Colisée
Paris, le 21 juillet 1926
Mon cher Bloch,

Veux-tu me dire comment pourrai-je r entrer dans la pessesicn de mes manuscrits? Robertfrance me dit qu'ils sont chez toi. En ce cas, le plus facile serait (puisque tu es insaisissable) de les dépeser chez lui, vn de ces jours, d'où je passerai les prendre.

J'ai l'intention de balancer un ou deux, peur quelques billets qui mettront un peu de beurre dans mes épinards. T ani pis! J'entends trop de cris de détresse autour de moi pour que j'aie le respect de cette paperasse.

Ton ami de toujours,

Str. Cotisée, nr. 24

Paris, 21 iulie 1926

Dragul meu Bloch,

Ai vrea să-mi spui cum aş putea reintra în posesia manuscriselor mele? Robertfrance îmi spune că ele se află la tine. În cazul acesta, cel mai uşor ar fi să le laşi la el, într-una din aceste zile, de unde voi trece să le iau (pentru că tu eşti greu de prins).

Am intenţia să dau unu sau două dintre ele pentru câteva bancnote care îmi vor îndulci mizeria întrucâtva. Atâta pagubă! Aud prea multe strigăte de ajutor, în jurul meu, ca să mai am respect faţă de hârţogăria asta.

Prietenul tău de totdeauna,

Panait Istrati

25

Paris, le 23 juillet 1926

Mon cher Bloch,

Oui, un de mes manuscrits est à toi et comment, mon Dieu! Et je crois avoir toujours pensé à celui que tu aimes le plus de ce que j'ai fait: Cosma. Le veux-tu? Veux-tu un autre?

Cosma fait partie du volume Oncle Anghel, comme tu sais et le début de ce livre est déjà depuis longtemps donné à Masereel x. Je lui donnerai encore la Mort d'0[nele] A [nghel] et il aura alors l'oncle entier et toi Cosma.

Dis-moi şi ton désir est autrement et lequel et je m'exécuterai avec ma plus sincère joie.

Envoie-moi ici, chez Ionesco, recommandé, ce que tu as là-bas et que tu ne veux pas garder pour toi. Les autres, je les chercherai chez Rieder.

Ah, tyran qui te défend de la passionnante amitié que j'ai pour

toi. Voilà trois ans que nous nous connaissons et tu ne m'as jamais cherché, pour moi, pour Vheure que je sais vivre avec un grand ami en des tête- à-tête, comme nous faisons Ionesco et moi.

Je ne suis pour toi qu'un autre littérateur dont il faut se défendre. Cela, je ne l'oublierai jamais. Toi et Bazalgette, de tous les hommes que j'ai connus grâce à la paperasse, êtes peut-être les seuls amis que j'ai voulu greffer dans mon sang.

Méchants!

Ton sincère,

Paris, 23 iulie 1926

Dragul meu Bloch,

Da!, unul din manuscrisele mele este al tău şi, Dumnezeule, cum! Şi cred că totdeauna m-am gândit, la cel pe care tu îl iubeşti mai mult din tot ce-am scris: Cosma. Îl vrei? Doreşti un altul?

Precum ştii, Cosma lace parte din volumul Moş Anghel şi începutul acestei cărţi se şi află, de multă vreme, dăruit lui Masereel1. Tot lui îi voi da şi Moartea lui M [oş] A [nghel], şi atunci o să aibă întreaga poveste a unchiului meu, iar ţie pe Cosma.

Spune-mi dacă dorinţa îţi este alta şi mă voi executa, cu cea mai sinceră bucurie.

Trimite-mi aici, la Ionescu, recomandat, tot ce ai acolo şi ce nu vrei să păstrezi pentru tine. Celelalte manuscrise le voi căuta la Rieder.

Ah, tiranule, care te aperi de pasionanta prietenie ce o am faţă de tine! Iată trei ani de când ne cunoaştem şi tu nu m-ai căutat niciodată pentru mine însumi, pentru ora de mare trăire între patru ochi, pe care o ştiu petrece cu un mare prieten, aşa cum o facem Ionescu şi cu mine.

Eu nu sunt pentru tine decât un alt condeier, de care trebuie să te aperi. Asta n-o voi uita niciodată. Dintre torţi oamenii pe care i-am cunoscut mulţumită hârtiei, tu şi Balzagette sânteti poate singurii prieteni pe care am vrut să-i altoiesc în sângele meu.

Răilor!

Al tău sincer,

Panait Istrati

1 Erau buni prieteni, din vremea când lucra în redacţia ziarului

La Feuille, la Geneva, în 1919.

26

Genève, le 18 août 1926 Poste-restante Carrouge

Mon cher Bloch,

C’est seulement aujourd’hui que je peux te répondre à ta lettre du 26 juillet.

Reçu le manuscrit de Domnitza. Je ne vends plus aucun, étant déconseillé par Crémieux et d’autres amis. Pour l’argent dont j’avais besoin, je me suis débrouillé comme j’ai pu. C’est le séjour de deux mois dans cette sacrée Suisse (quand je dois écrire avec Jéhouda La Famille Perimutter), qui me déséquilibre terriblement le budget. Et je ne suis même pas sûr que mon sacrifice ne sera point inutile, car le pauvre Jéhouda ne brille pas par un élan irrésistible dans ce qu’il fait.

Garde joyeusement ton Cosma et ne m’attribue pas des sentiments douteux au sujet de cette offre amicale qui me fait plaisir à moi d’abord.

Je suis incapable de causer une joie à quelqu’un autrement qu’en me gonflant moi, le premier. Je pense que tu me connais suffisament pour me croire sur parole.

Et maintenant, à nous deux, mon méchant, à propos de ta cynique affirmation que tu m’aurais toujours cherché.

Où? — Dans les manuscrits, réponds-tu. — Je n’en suis pas satisfait. Mes livres de jusqu’à présent ne renferment qu’une minuscule partie de moi: /’artiste (şi tu veux). L’ami – l’homme assoiffé d’amitié réelle, non point livresque, celui-là fera surgir ses oreilles seulement à partir de Mikhaïl. – Et encore.

Tu oublies que cette façon-là de vivre, je l’avais depuis longtemps enterrée. – Depuis le jour lointain où je m’étais aperçu que l’art est une prostituée qui promet beaucoup et ne donne qu’un cul bien savonné. (Lorsqu’elle est une vierge timide, mais embrasée de désirs, le monde la laisse dessécher et mourir dans l’obscurité.)

J’ai dû donc vivre mon art, le meilleur: Vamitié) puis, mes passions.

Je continue à faire ainsi, me disant sans cesse que jamais, jamais je ne devrais le faire autrement. Şi je le fais aujourd’hui, comme tu vois, cela ne me chaut nullement, car cela n’est qu’un hasard qui me répugne.

Et c'est pour moi une immense joie de découvrir, non pas de beaux bouquins, mais de belles et puissantes natures humaines, des généreuses affections qui se penchent sur moi avec plus d'avidité que sur mes bouquins car, moi, j'aime ma vie et les vies des êtres qui me ressemblent. Je me livre à eux, et j'aime qu'ils se livrent à moi. Tout cela, par dessus l'art, qui n'est qu'un réflexe de nos vies.

Voilà.

Et te rencontrant, toi, sur mon chemin invraisemblable, en recontrant Bazal 1 et Frans 2 – après avoir d'abord touché au sommet de notre admiration commune R [omain] R [olland]. – J'ai cru m'enrichir à éclater et, à mon tour, vous communiquer ma plus brûlante chaleur: celle qui jaillit directement de mes yeux, de mon visage, de mon âme, de moi, de celui qui est votre contemporain et pourrira bientôt.

Eh bien, à cet Istrati-là, vous avez, tous, toujours préféré l'autre, celui qui livrait des fragments de son amour.

II n'y a pas un parmi vous auquel je n'eusse demandé cent fois, mendié une heure de fusion amicale. Tous, vous m'avez opposé l'obstacle de vos occupations. Et puis, chacun avec sa Mérigote, sa Villa Olga, sa Maison Blanche, sa Boulogne, vous êtes allés vivre vos occupations.

Et je saigne en te parlant şi cruellement, mais tu m'as obligé de crever un abcès qui me torture depuis longtemps!

Et quand je t'entends parler de je ne sais quelle „escorte sensationelle", toute imaginaire, je me demande şi tu es sincère avec moi.

Non, mon très aimé Jean-Richard, l'Occident ne comprendra jamai l'amitié orientale.

Cela ne m'empêchera de vous aimer comme jusqu'à présent, mais aussi de soupirer après un Mikhaïl, qui soudait en lui l'Orient affectueux à l'Occident exquis.

Geneva, 18 august 1926 Post-restant Carrouge

Dragul meu Bloch,

Abia astăzi sunt în stare să răspund la scrisoarea ta din 26 iulie.

Am primit manuscrisul Domniţa. Nu mai vând niciunul; Crémieux şi. Alţi prieteni m-au sfătuit să n-o fac. Cât priveşte banii de care aveam nevoie, m-am descurcat cum am putut.

Şederea de două luni în această afurisită Elveţie (unde trebuie să scriu Familia Perimutter cu Jéhouda) îmi dezechilibrează îngrozitor bugetul. Şi nu sunt nici măcar sigur că acest sacrificiu nu va fi zadarnic, căci bietul Jéhouda nu străluceşte printr-un elan irezistibil în ceea ce face.

Păstrează bucuros manuscrisul Cosma şi nu-mi atribui sentimente îndoielnice, cu privire la darul meu prietenesc, care îmi face plăcere mai întâi mie. Sunt incapabil să produc o bucurie «cuiva, altfel decât umplându-mi mai întâi eu inima cu ea. Gândesc că tu mă cunoşti îndeajuns pentru a mă crede pe cuvânt.

Şi acum, între noi doi, răule, privitor la cinica ta afirmaţie că totdeauna m-ai fi căutat.

Unde? — În manuscrise, răspunzi tu. Nu sunt mulţumit! Cărţile mele de până acum nu conţin decât o minusculă parte din mine: artistul (dacă vrei). Prietenul – omul însetat de. Prietenie adevărată, nu livrescă, acesta va ieşi la iveală, abia începând cu Mihail – şi încă!

Tu uiţi că acest fel de-a trăi l-am îngropat de multă vreme, din ziua îndepărtată când mi-am dat seama că a, rtaL este o paceaură care promite mult şi nü oferă decât un fund bine săpunit. (Când e o fecioară sfioasă, dâr arsă de dorinţe, ; lumea o lasă să se stafidească, să piară în întuneric.) ....

A trebuit, deci, să-mi trăiesc arta mea cea mai bună: prietenia, apoi pasiunile mele.

Îmi continui acest fel de-a trăi, spunându-mi neîncetat că niciodată, niciodată nu trebuie să procedez altfel. Dacă astăzi o fac, după cum vezi, nu-mi pasă deloc, căci nu-i decât o întâmplare care-mi repugnă.

Şi pentru mine este o imensă bucurie să descopăr, nu cărţi frumoase ci fiinţe omeneşti frumoase şi puternice, afecţiuni generoase care să se aplece asupră-mi cu mai multă lăcomie decât asupra cărţilor mele, căci eu iubesc viaţa mea şi a fiinţelor care mi se aseamănă. Mă dăruiesc lor şi-mi place ca şi ele să mi se dăruiască. Toate astea, pe deasupra artei care nu-i decât un reflex al vieţilor noastre.

Asta el

Şi întâlnindu-te pe tine, pe drumul meu neobişnuit, întâlnindu-i pe Bazai 1 şi Frans 2 – după ce atinsesem acea culme a admiraţiei noastre comune, care e Rfomain] R [olland] –, am

crezut că mă îmbogăţesc până la a mă revărsa şi a vă dărui la rândul meu căldura mea cea mai înfocată: aceea care ţâşneşte drept din ochii mei, de pe faţa mea, din sufletul meu, din mine, contemporanul vostru care va putrezi în curând.

Ei bine, acestui Istrati voi i-aţi preferat totdeauna pe celălalt, care vă dădea fragmente din dragostea sa.

Nu există niciunul drintre voi căruia să nu4 fi cerut de-o sută de ori, să nu-i fi cerşit o oră de contopire prietenească. Toţi mi-aţi opus, ca o stavilă, ocupaţiile voastre. Şi apoi, fiecare cu a sa Mérigote, Vila Olga, Maison Blanche, Boulogne3 v-aţi retras să vă trăiţi ocupaţiile.

Ah! sângerez vorbindu-ţi cu atâta cruzime, dar tu m-ai silit să sparg un abces care mă chinuieşte de multă vreme!

Şi când te aud vorbind despre nu ştiu ce „escortă senzaţională”, cu totul închipuită, mă întreb dacă tu eşti sincer cu mine… I •• ■ ■■ r: <

Nu!, prea-iu bitul meu Jean-Richard, Occidentul nu va înţelege niciodată prietenia orientală.

Asta nu mă va împiedica să vă iubesc ca şi până acum, dar şi să suspin după un Mikavt care îmbina, în făptura lui, Orientul afectuos cu Occidentul rafinat.

Al tău,

Pemail

1 Léon Bazalgette.

2 Frans Mesereel.

3 Reşedinţele lui Jean-Richard Bloch, Romain Rolland, Léon Bazalgette şi Jacques Robertfrance.

27

Clinique „Victoria”

Montana sttr Sierre [Cachet postal]: Montana), 29

Octobre 1926

Amitiés sincères d’un ami un peu fichu. Histoire de poumons. Pas bien grave, mais j’aurais pour deux mois de chaise-longue.

Dis-moi şi tu m’en veux pour quelque chose.

Ton frère,

Panaït

De Traz m’a parlé avec enthousiasme de toi.

Carte postale

Traducere:]

Glinica „Vet oria’1
Montana sur Sierre [Ştampila poştei]: Montana, 29
Octombrie 1926
Sinceră prietenie din partea unui prieten care s-a poticnit. O poveste cu plămânii. Nu prea gravă, dar obligat la şezlong, pentru două luni.
Dacă ai ceva împotriva mea, spune-mi.
Al tău frate,
D© Traz mi-a vorbit despre tine cu entuziasm.
Meudon-Val-Fleury (S. & O.)
1, Avenue de la Gare Le 30 septembre 1927
Mon cher Bloch,
J’ai reçu, enfin, hier, la lettre 1 que j’attendais de toi et qui met fin à mes inquiétudes. Encore une, pareille à la tienne, de Bazalgette et je pourrai peut-être dire que je n’ai pas perdu ces deux amis que Rolland me recommandait en 1922 (et non ’24) dans les termes que tu peux lire aujourd’hui même dans Les Nouvelles Littéraires 2.
Tu as raison de me dire ce que tu me dis, évidemment, sans amertume, car tu me connais mieux que quiconque. Mais le terrible de la vie, c’est que nous avons tous raison. Tout le monde a raison. Et, aussi, tout le monde a tort.
Je ne t’ai pas visé, toi, et uniquement toi, dans deux et non cette seule réunion publique (la seconde fois, a été au meeting de Bruxelles, en juin) dont tu parles.
Dégoûté de ces meetings, comme de toute l’activité du Comité pour la défense du fromage rassi, j’ai crié ma colère (je l’ai criée de la tribune) contre tout ce comité fantôme, en citant une dizaine de noms dont, parmi les plus chers, le tien. Je l’ai dit à R [olland], à Barbusse, et te le dis ici: je vous en veux d’avoir constitué cette foutaise3 de défense qui devait ridiculiser bientôt le plus formidable des drames, drame sanglant, dont les miens, les nôtres, sont victimes depuis Varna jusqu’à Varsovie. Ce n’est pas de cette façon-là que je conçois la défense des hommes que nous empoisonnons avec des idées et surtout avec des sentiments.
Aussi, à Bruxelles4, j’ai dit qu’on ne m’appelle plus à manifester que le jour où – oubliant les «trois cents jours» dont tu parles. – Chacun viendra se mettre à la tête de ces foules

enthousiastes et aller în corpore crier sa haine, demander des mesures immédiates, contre ceux que nous combattons.

Je suis cet homme-là. J’en ai donné l’exemple, il y a plus de quinze ans. Je suis prêt de recommencer, avec cette certitude, que je n’avais pas à l’époque, qu’aujourd’hui, jamais une mitrailleuse n’oserait crépiter contre un front composé de: Romain Rolland, Barbusse, Séverine, Duhamel, Bazalgette, Victor Margueritte, toi, moi et le reste de l’obituaire.

Ferme-la, donc, sur ce chapitre, gueule amicale que j’ai dans la peau, comme celle de Bazal [gette] et n’en parlons plus. Toutefois – en rappelant ces <v deux trains» entre lesquels je viens à Paris «vitupérer, puis, repartir dans ma solitude, mes voyages, mes amours, ma liberté» – tu aurais pu te souvenir qu’en décembre ’26 j’ai quitté la chaise-longue à Montana et suis venu trouver, au meeting de Paris, trois orateurs des dix annoncés. C’est alors que j’ai gueulé horriblement.

Sur les «âneries» du téléphone, je passe; cela s’est passé entre nous, îsous reviendrons un jour, şi tu le veux (j’habite à trois cents pas de toi).

Et maintenant que nous sommes à la «troisième et la seule facétie qui t’est sensible», sache qu’elle tourne tout à mon honneur. Le témoin en est Roberfrance même, que j’ai conspué hier par téléphone et qui est la cause de ma défaillance.

Ce brave ami s’était offert de te suppléer avec un tel empressement et une telle insistance que comme il me présentait justement ton remplaçant

Jean Prévost, j’avais acquis la douloureuse conviction que tu ne voulais plus t’occuper de ma paperasse. Crois-moi, Bloch, cela m’a coûté plus cher que şi tu m’avais baisé la plus adorée des maâtresses! Je ne te l’ai pas dit, par amour amical. Je me suis contenté de dire à Robert [france] ces paroles:

«C’est bien. Tu auras le manuscrit de Mikhaïl. Mais [aus] şi longtemps que Bloch ne me l’aura pas dit lui-même, je me refuse de croire qu’il n’est plus, pour moi, le directeur de la collection „Prosateurs français contemporains” chez Rieder.»

Hier, en lui rappelant cela, il m’a répondu: «Şi tu avais envoyé directement à Bloch le manuscrit (c’était le 30 juillet) il ne serait pas à l’imprimerie, en ce moment.»

Peut-être qu’il a lui aussi raison.

Mais sache que je me fous de toutes les imprimeries et qu'à l'avenir mes manuscrits te parviendront comme par le passé.

Une question toute confidentielle: basé sur ce que Rob [ertfrance] a fait de Isaac et, avec Martinet, de Nerrantsoula (tripotage que j'ai dû annuler) je te demande şi les corrections faites sur Mikhaïl sont telles que tu les conçois.. Sinon, annule et fais comme tu as toujours fait.

Mais ce que ta lettre m'a apporté de réconfortant, ç'a été surtout ton aprobation de Mikhaïl, le livre qui m'est le plus cher, parce que presque autobiographique. En le déposant, j'ai dit à Crémieux:

— „Şi ce bouquin trouve cent lecteurs qui me comprennent, je serais heureux/'

C'est, de tous, mon livre le plus dépourvu d'art. Je l'ai dit à Marcel Thiébaut, qui avait annoncé sa publication dans la Revue de Paris. Et j'ai eu raison: il me l'a rendu, après lecture, sans autre objection que celle (croyons-le, şi tu veux!) que Mikhaïl este un volume avec suite, donc incomplet.

Maintenant laisse-moi t'embrasser sincèrement.

Ton Panaït Istrati

Je crois que depuis l'affaire de Rosenthal, en Roumanie, Bazal [gette] ne m'aime plus comme auparavant.

Tous nos contacts, depuis deux ans, sont pitoyables. Avec quoi ai-je péché contre Léon?

On le dit malade et il doit l'être, mais crois-tu que c'est là, la seule cause de sa réserve à mon égard? Son froid?

J'en ai eu un tel frisson, que je ne sais pas şi je lui ferai du bien en allant le voir.

En tête de cette lettre, mon adresse définitive. – Jusqu'à… ma mort 1

[Traducere:]

Meudon-Val-Fleury (S. &0.)

Bulevardul Gării, nr. 1

30 septembrie 1927

Dragul meu Bloch,

Am primit, în sfârşit, ieri, scrisoarea 1 pe care o aşteptam de la tine şi care pune capăt îngrijorărilor mele. Încă una, de la Bazalgette – asemănătoare celei de la tine – şi aş putea să spun că nu am pierdut pe cei doi prieteni, pe care mi-i recomanda

Rolland în 1922 (nu ’24) în termenii ce-i poţi citi chiar azi în Les Nouvelles Littéraires! 2

Ai dreptate să-mi spui ceea ce-mi spui, desigur, fără amărăciune, pentru că mă cunoşti mai bine ca oricare altul. Dar ceea ce-i teribil în viaţă e că avem toţi dreptate. Toată lumea are dreptate. Şi, de asemenea, toată lumea n-are dreptate.

Nu te-am vizat pe tine şi numai pe tine, în două şi nu doar în acea singură întrunire publică, despre care îmi vorbeşti. (A doua oară a fost la mitingul de la Bruxelles, din iunie trecut.)

Dezgustat de aceste mitinguri, ca de altfel de orice activitate a Comitetului de apărare a brânzei râncede, mi-am strigat mânia (am strigat-o de la tribună) împotriva acestui comite t- fantomă, citând vreo zece nume printre care şi al tău, dintre cele mai îndrăgite. I-am spus-o lui R [olland], lui Barbusse şi ţi-o spun şi ţie, aici: am pică pe voi de-a fi constituit această fantoşă de apărare 3, ce avea să ridiculizeze repede cea mai formidabilă dintre drame, dramă -sângeroasă, în care ai mei, ai noştri, sunt victime de la Varna până la Varşovia. Nu în felul acesta ••oncep eu apărarea oamenilor, pe cari îi otrăvim cu idei şi mai ales cu sentimente.

De asemenea, la Bruxelles 4, am spus să nu mă mai cheme să manifestez, decât în ziua când – uitând cele „trei sute de zile “de care pomeneşti tu – fiecare va veni să-şi ia locul în fruntea acestor mulţimi entuziaste şi să se încoloneze în corpore, strigându-şi ura, cerând măsuri imediate împotriva celor pe care-i combatem.

Eu sunt un astfel de om. Am dat exemplul, acum mai bine de cincisprezece ani. Sunt gata 5-0 iau de la capăt, cu această convingere – pe care n-o aveam pe atunci – că, astăzi, niciodată o mitralieră n-ar îndrăzni să răpăie împotriva unui front compus din Rolland, Barbusse, Séverine, Duhamel, Bazalgette, Victor Margueritte, tu, eu şi restul pomelnicului.

Încetează, deci, gură de prieten care, ca şi aceea a lui Bazal [gette], îmi sunteţi dragi şi să nu mai vorbim. Totodată, pomenind de cele „două trenuri „între care vin eu la Paris, spre a „defăima”, ca să mă retrag apoi în „singurătatea mea, călătoriile mele, dragostele şi libertatea mea”, ai fi putut să-ţi aminteşti că, în decembrie *26, am părăsit şezlongul de la Montana şi am venit la mitingul de la Paris, ca să găsesc trei oratori din zece anunţaţi.

Atunci am strigat îngrozitor.

Cât despre „neghiobiile” de la telefon, trec peste ele. Faptul s-a petrecut între noi doi. Vom reveni asupra lor, într-o zi, dacă vrei (locuiesc la trei sute de paşi de tine).

Şi-acum, pentru că am ajuns la „a treia şi la singura năzdrăvănie, care te doare”, află că ea se întoarce cu totul în onoarea mea. Martor este însuşi Robertfrance, pe care l-am scărmănat ieri la telefon şi care este cauza slăbiciunii mele.

Acest prieten cumsecade se oferise cu atâta râvnă şi insistenţă să te suplinească, şi cum tocmai îmi prezenta pe înlocuitorul tău, Jean Prévost, căpătai dureroasa convingere că tu nu mai vrei să te ocupi de manuscrisele mele. Crede-mă, Bloch, asta m-a costat mai scump decât dacă te-ai fi culcat cu cea mai adorată dintre amantele mele! Nu ţi-am spus-o, din dragoste prietenească. M-am mulţumit să-i adresez lui Rob [ertfrance] aceste cuvinte:

— „Bine. Îţi voi da manuscrisul Mihail. Dar câtă vreme Bloch nu mi-o va spune el însuşi, refuz să cred că el nu mai este, pentru mine, directorul colecţiei „Prozatori francezi contemporani" B, la Rieder.

Reamintindu-i, ieri, toate acestea, el mi-a răspuns:

— „Dacă ai fi trimis manuscrisul direct lui Bloch (la 30 iulie), el nu s-ar fi aflat la tipografie în clipa de faţă.”

Poate că are şi el dreptate.

Dar să ştii că puţin îmi pasă de toate tipografiile şi că, pe viitor, manuscrisele mele îţi vor parveni ca şi în trecut.

O chestiune strict confidenţială: bazat pe ceea ce Rob [ertfrance] a făcut din Isaac şi, împreună cu Martinet, din Neranţula (talmeş-balmeş de prost gust pe care a trebuit să-l anulez), te întreb dacă modificările 3a Mihail sunt conforme cu vederile tale. Dacă nu, anulează-le şi procedează ca totdeauna.

Dar ceea ce m-a reconfortat în scrisoarea ta au fost mai ales cuvintele aprobative despre Mihail, cartea cea mai scumpă mie dintre toate, fiind aproape autobiografică. Depunând-c la editură, i-am spus lui Crémieux:

„Dacă această carte va găsi o sută de cititori care să mă înţeleagă, voi fi fericit.”

Dintre toate cărţile mele este cea mai lipsită de artă. I-am mărturisit-o şi lui Marcel Thiébaut care anunţase publicarea ei în Revue de Paris. Şi am avut dreptate: el mi-a înapoiat-o, după

lectură, fără altă obiecţiune decât aceea (să-l credem, dacă vrei!) că Mihail e un volum cu urmare, deci incomplet.

Şi-acum, lasă-mă să te îmbrăţişez cu sinceritate.

Al tău,

Panait Istrati

Cred că, de când cu afacerea Rosenthal în România, Bazalgette nu mă mai iubeşte ca odinioară.

De doi ani, toate întâlnirile noastre sunt jalnice. Cu ce am păcătuit oare faţă de Léon?

Se spune că-i bolnav şi aşa o fi; dar crezi tu că asta-i singura cauză a rezervei, a răcelii* lui faţă de mine? 5

Mă simt atât de înfiorat sufleteşte, încât nu ştiu dacă i-aş face bine ducându-mă să-l văd.

În capul acestei scrisori, adresa mea definitivă, până la… moarte! 7

1 Răspuns la scrisoarea următoare a lui Jean-Richard Bloch, datată 28 septembrie 1927:.

Mon cher Panait,

Tu t’es conduit trois fois, à ma connaissance, comme un serin avec moi. La première „quand tu t’en es allé, l’an passé, déblatérer contre moi dans une réunion publique sans même avoir le courage de m’en informer toi-méme. (II a fallu que je l’apprenne par des tiers. Je n’ai fait qu’en rire. Tu raisonnais ce jours-là, comme un enfant. Facile de venir, entre deux trains, à Paris, lancer ses prophéties, à la foule assemblée, vitupérer les amis qui vivent trois^ cents jours de suite dans la fournaise, puis de repartir dans sa solitude, ses voyages, ses amours, sa liberté! …)

La seconde fois, c’est le printemps dernier, quand, n’osant pas venir toi-même, tu m’a& raconté quelques âneries au téléphone.

La troisième, quand, ayant achevé Mikhaïl, tu ne m’a pas envoyé ton manuscrit à relire.

De toutes tes facéties, la dernière seule m’est sensible. Je croyais avoir acquis le droit à ta confiance par mon admiration pour ton œuvre (j’admire ton œuvre bien plus que son auteur) et par le dévouement que tu as dû toujours sentir en moi (pour toi autant que pour ton œuvre).

Heureusemant que la maison Rieder, plus spirituelle que toi, m’a envoyé Mikaïl. Je l’ai relu avec le soin et l’amour

accoutumés. Et comme cette lecture m'a rempli de joie „comme je t'y retrouve tout entier – forces et faiblesses, sagesse et naïveté, cœur, vie, abondance, couleur, passion, jeunesse – je t'envoie ce petit signe de fidèle affection. Fais-en ce que tu voudras. Ce n'est pas toi qui auras jamais le pouvoir de changer mes sentiments pour toi. (Tu serais d'ailleurs le premier à l'avoir.)

Je ne sais même pas où tu es. Je t'adresse ce mot Place St. Sulpice.

Ton, Jean-Richard Blcch

28 septembrie 1927

Dragul meu Panait,

Te-ai comportat cu mine. După câte ştiu, de trei ori ca un nătărău. Prima oară, anul trecut, când te-ai dus de m-ai vorbit de rău, într-o adunare publică şi n-ai avut cel puţin curajul să mă informezi tu însuţi. (A trebuit s-o aflu de la terţe persoane. N-am făcut altceva decât să rid. Judecai, în ziua aceea, ca un copil. E uşor să vii la Paris, între două trenuri, şi să arunci1 profeţii în faţa unei mulţimi adunate, să defăimezi prieteni care trăiesc trei sute de zile pe jera- tec, apoi să te retragi în singurătatea ta, în călătoriile tale, în dragostele tale, în libertatea* ta! ...)

A doua oară, a fost primăvara trecută când, neîndrăznind să vii la mine, mi-ai istorisit la telefon câteva neghiobii.

A treia oară, când, după ce ai terminat Mihail, nu mi-ai trmis manuscrisul, ca să-l recitesc.

Din toate aceste pozne ale tale, numai ultima m-a durut. Credeam că mi-am câştigat dreptul la încrederea ta, prin admiraţia faţă de opera ta (îţi admir opera mai mult decât pe autorul ei) şi prin devotamentul pe care tu trebuie să mi-l fi simţit totdeauna (pentru tine, cât şi pentru opera ta.)

Noroc că editura Rieder, mai spirituală decât tine, mi-a trimis manuscrisul Mihail. L-am recitit cu grija şi dragostea obişnuite. Şi cum această lectură m-a umplut de bucurie, cum te regăseam acolo în întregime – forţă şi slăbiciune, înţelepciune şi naivitate, inimă, viaţă, abundenţă, culoare, pasiune, tinereţe –, îţi trimit această modestă dovadă de afecţiune credincioasă. Fă cu ea ceea ce pofteşti. Nu tu vei avea vreodată puterea de a-mi schimba sentimentele' faţă de tine. (Deşi tu ai putea fi primul în stare.)

Nici măcar nu ştiu unde te afli. Îţi adresez aceste rânduri în

Piaţa Sf. Sulpice.*

Al tău

Jean-Richard Bloch

2 0 oră cu Panait Istrati. – Povestitor român, scriitor francez] interviu de Frédéric Lefèvre,. În Les Nouvelles Littéraires, 1 octombrie 1927. (Vezi vol. A mint iri-ev ocări – confesiuni, Editura- Minerva, 1985, pp. 122— 134.) Evocind prima întâlnire cu Rolland, Istrati menţionează între altele: „Gândindu-se la singurătatea pe care mi-o rezerva Parisul literar, Rolland mi-a vorbit îndeosebi de doi oameni cărora voia să mă încredinţeze (...) Jean-Richard Bloch, unul din— rarii scriitori cu spirit creator şi Léon Bazalgette, cu inimă caldă, apostol al lui Walt Whitman.'

3 „Comitetul pentru apărarea victimelor teroarei albe în Balcani".

4 Mitingul de la Bruxelles, organizat de Liga Drepturilor Omului, împotriva terorii fasciste din România. Istrati a fost invitat special de deputatul belgian Louis Piérard, pentru un sejur între 18 – 25 iunie 1927. El a participat şi la lucrările P.E.N.-Clubului. Al doilea miting: protest împotriva condamnării la moarte a lui Sacco şi Vanzetti, a avut loc la Paris, în sala Wagram.

5 Colecţie în care au apărut toate cărţile lui Panait Istrati la Editura Rieder.

6 Vezi articolul Despre memoria prietenilor noştri care mor (Europe, 15 iunie 1929. Republ. În voi. Amintiri-evocări-confesiuni, ed. Cât., pp. 273—275, unde evoacă prietenia cu Bazalgette).

7 Aşa a crezut-o, în momentul când scria... Pentru că, în octombrie 1927, pleacă împreună cu Christian Rakovski, în V.R.S.S., unde rămâne şaisprezece luni.

* Sediul Editurii Rieder.

29

Bakou, le 22 novembre [1928]

Amitiés affectueuses.

Panaït Istrati

Carte postale [T raducere:]

Baku, 22 noiembrie (192S)

Prietenie afectuoasă.

Panaït Istrati

30

Mourmansk, le 22 juillet 1928

Une pensée tendrement amicale du pays des nuits polaires, blanches aujourd'hui, noires dans quelques mois.

Je songe au bon Raymond Lefèvre.

Ton Panaït Istrati

{Carte postale)

[Traducere:]

Murmansk, 22 iulie 1928

Gânduri de prietenie tandră, din ţara nopţilor polare, albe acum, întunecate peste câteva luni.

Mă gândesc la bunul Raymond Lefèvre.

Al tău,

Panait Istrati

31

Monastère Neamtz, Carpathes moldaves, le 2 décembre 1932

Mon cher Bloch,

Que fais-tu? Je suis şi seul! Je pense souvent à toi et je me demande pourquoi, en France, ne suis-je pas venu te voir plus souvent? Pourquoi? Dis-le moi, tu peux.

Şi je ne meurs pas, je viendrai te voir, dès que je mets le pied à Paris. À toi et aux meilleurs.

Ton Panaït Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Mănăstirea Neamţ, Carpaţii moldoveni,

2 decembrie 1932

Dragul meu Bloch,

Ce faci? Sunt atât de singur! Mă gândesc e^desea la tine şi mă întreb pentru ce, fiind în Franţa, n-am venit mai des să te văd? De ce? Spune-mi-o, dacă poţi.

Dacă nu mor, voi veni să te văd, îndată ce voi pune piciorul la Paris.

Ţie şi celor mai buni,

Al tău,

Panait Istrati

32

Adresse exacte:

Monastère Neamtz, jad. Neamtz Roumanie le 17 decembre 1932'

Mon cher Bloch,

Je suis heureux de constater combien mon souvenir est resté vivant chez toi. Oui, j'aime ce violent coup de fouet 1, qui me cingle les reins (hélas, des reins meurtris par six mois de lit). Je sens, je connais la main qui frappe. Je lui dois tant! 11 y a encore quelques autres mains, que je connais et aux-quelles je dois tant. (Quant je dis devoir, je ne pense qu'aux plus nobles choses.)

Mais, jadis, j'avais rêvé qu'elles me demandent (ou me demandassent?) le double de ce que je leur devais. J'étais alors libre, amoureux, plein d'espoirs. J'aurais voulu qu'on dispose de moi. (C'était, au temps de Kyra et de Cosma.) Le «baladin» voulait se donner tout entier à quelqu'un, à quelque chose: à un homme, à une idée. II n'a fait que se précipiter dans le vide. Rolland lui a même écrit: «Şi Villeneuve est trop près de Paris, je saurais aller plus loin». Et en Russie, je n'ai trouvé qu'un dogme, un dogme qui bouffait les meilleurs hemmes.

C'est tout, mon bon Jean-Richard. II ne faut pas chercher plus loin. Plus loin, nous sommes, tous, les mêmes, chacun renfermant un «baladin», ou autre chose. Autre chose de pire. Par exemple: ni toi, ni Balzagette, ni Rolland, n'êtes pas venus, une nuit, enfoncer ma porte et crier: «Viens frère! Bats ta femme. Chasse tes enfants et écoute-moi, cette nuit, j'ai besoin que tu m'écoutes!»

Non! Vous n'êtes pas venus. Comme Mikhaïl. Comme Ionesco. Chez le meilleur homme que j'ai connu en Occident, l'amitié vient après la famille, après l'œuvre, après la quiétude. Jouve (le premier de ces hommes que j'ai aimés et qui m'ont aimé) m'a fait un jour brusquement comprendre qu'il n'y a plus rien entre nous, simplement parce que je lui avais dit que je ne com- prennais pas sa poésie, qu'il me lisait avec élan. Et Rolland, le grand Romain Rolland, dans la vie duquel je croyais qu'il n'y avait pas deux Panaït Istrati, a rompu avec moi2, parce que je n'ai pas voulu demander des excuses à une ordure de femme, de Russie, une «Poétesse» qui chantait la beauté de ses mains à lui.

Certes, j'ai eu, j'ai et j'aurai encore (şi je vis), à l'égard de l'amitié, de vilaines manières. Tu m'as bien défini: saltimbanque!

Mais cet ami-saltimbanque ne peut pas vous oublier. Et, malade, très malade, c'est lui qui vous écrit le premier (pas vous!), de ce désert montagneux (je suis à quinze km. Du marché

le plus proche et à cinquante km. Du chemin de fer Paşcani) où l'arrivée du facteur est son plus grand événement de la journée.

J'ai voulu avoir de toi un mot. Je l'ai. II est amer, mais il est chaud. Je le garde. Et puisque je n'ose pas écrire à Rolland, dis lui de ma part qu'en Orient, ceux qui croient mourir demandent pardon, pour des offenses probables, à ceux qui sont bien portants, leur proches et leur baisent la main. (Les pardons sont toujours réciproques.) Je demande pardon à Romain Rolland et lui baise la main. A toi, aussi.

Ton ami, de toute ma force.

Panaït Istrati

Ma femme (très jeune) lit ta lettre et l'aime. Elle voudrait te lire. Veux-tu lui envoyer la Nuit Kurdei (Vous ne devez plus me lire. Vous, les amis bons. Je suis un infirme qui n'écrit plus que pour gagner sa croûte.)

[Traducere:]

Adresa exactă:

Mănăstirea Neamţ, jud [eţul] Neamţ,

România

17 decembrie 1932

Dragul meu Bloch,

Sunt fericit să constat cât de vie a rămas amintirea mea în sufletul tău. Da, iubesc această lovitură puternică de bici 1, care-mi şfichiuie şalele (vai! şale chinuite de şase luni la pat). Simt, cunosc mâna care loveşte. Îi datorez atât! mai sunt şi alte câteva mâini pe care le cunosc şi cărora le datorez atât! (Când spun a datera, nu mă gândesc decât la lucruri nobile.)

Dar, odinioară, visasem că aceste mâini îmi cer (sau mi-ar cere) îndoit faţă de ceea ce le datoram. Pe atunci eram liber, îndrăgostit, plin de speranţe. Aş fi voit să se dispună de mine. (Era pe vremea Chirei şi a lui Cosma.) „Saltimbancul" voia să se dăruiască în întregime cuiva sau pentru ceva: unui om, unei idei. N-a făcut decât să se rostogolească în gol. Rolland însuşi a scris: „Dacă Villeneuve este prea aproape de Paris, aş şti să merg mai departe". Şi în Rusia n-am găsit decât o dogmă – o dogmă care devora oamenii cei mai buni.

Asta-i tot, bunul meu Jean-Richard. Nu trebuie căutat mai departe. Mai departe, suntem toţi aceiaşi, fiecare ascunzând un „saltimbanc" sau altceva. Altceva mai rău. De exemplu nici tu,

nici Bazalgette, nici Rolland n-aţi venit într-o noapte să-mi forţaţi uşa, strigându-mi: „Haide frate! bate-ţi femeia, alungă-ţi copiii şi ascultă-mă: în noaptea asta am nevoie să mă. Asculţi!”.

Nu! Nu aţi venit. Ca Mihail. Ca Ionescu. Chiar la cel mai bun om pe care l-am cunoscut în Occident prietenia vine după familie, după operă, după tihna căminului. Jouve (primul dintre aceşti oameni, pe care i-am iubit şi m-au iubit) m-a făcut să înţeleg brutal, într-o zi „că totul s-a terminat între noi, pur şi simplu pentru că îi mărturisisem că nu-i înţelegeam poezia, pe care el mi-o citea cu însufleţire. Şi Rolland, marele Romain Rolland, în viaţa căruia- credeam că nu se aflau doi Panait Istrati, a rupt cu mine 2, pentru că n-am vrut să cer scuze unei femei josnice din Rusia, o „poetă" care îi cânla frumuseţea mâinilor.

Desigur, în ce priveşte prietenia am avut, am şi încă voi avea (dacă trăiesc) apucături urâte. Tu in-ai definit bine: Saltimbanc!

Dar acest prie te n-saltimbanc nu poate să vă uite. Şi, bolnav, foarte bolnav, el vă scrie primul (nu voi!), din acest pustiu muntos (mă aflu la cincisprezece kilometri de cea mai apropiată piaţă şi la cincizeci kilometri de calea ferată Paşcani) şi unde sosirea factorului poştal este cel mai mare eveniment al zilei.

Am vrut să am un cuvânt de la tine. Îl am. El este amar, dar cald. Îl păstrez. Şi cum nu îndrăznesc să-i scriu lui Rolland, spune-i din partea mea că, în Orient, cei care-şi presimt moartea cer iertare pentru greşeli probabile, celor sănătoşi, rudelor şi le sărută mâna. (Iertările sunt totdeauna reciproce.) Cer iertare lui Romain Rolland şi-i sărut mâna. Ţie, de asemenea.

Ai tău prieten, cu toată puterea,

Panait Istrati*

— Nevasta mea (foarte tânără) citeşte scrisoarea ta şi o îndrăgeşte. Ar vrea să te citească. Vrei să-i trimiţi Noaptea kurdă? (Voi, prietenii mei buni, nu mai trebuie să mă citiţi.. Sunt un infirm care scrie pentru a-şi câştiga bucata de pâine.)

1 Răspuns la scrisoarea lui Jean-Richard Bloch, datată 11 decembrie 1932:

Mon cher Istrati,

Je me suis résigné depuis longtemps aux caprices dédaigneux, de ton caractère. Je ne suis pas chagriné par tes longs oublis, je ne suis pas davantage étonné par tes velléités de retour à l’amitié; je les sais inconstantes, je ne fonde rien sur elles. Moi, je

te conserve mon affection et tous mes sentiments. Je ne t’en veux que de ce que tu as pu faire souffrir à Bazalgette que j’aimais plus que moi-même. – Beaucoup plus que moi-même. – Et à Robertfrance pour qui mes sentiments croissaient, en profondeur et en force, d’année en année. Pour le reste, comment t’en vouloir, de t’être pris toi-même au rôle de baladin oriental que tu t’es amusé à jouer, parmi nous, pour nous éblouir et nous humilier? Nous t’avons aimé pour les> véritables qualités qui étaient en toi et que nous distinguions à travers ces arabesques ostentatoires. Ces qualités te sont congénitales, elles te resteront quand le vain décor tapageur se sera effondré. Elles forment le vrai et cher Panait, modeste, généreux, fier, ardent, laborieux et pur. Tant pis pour le reste, pour tout cet accompagnement trop bruyant qui essayait de masquer le trésor sous sa musique de foire.

C’est à ce véritable Panaït que je suis attaché. C’est à lui que j’écris. C’est lui seul que je désire revoir. L’autre m’assomme. Ce n’est pas l’autre que j’embrasse, c’est toi. Mais c’est à l’un et à l’autre que, du fond du cœur, je souhaite la guérison, la santé, la vigueur et ce minimum de malheur qui est nécessaire au bonheur.

Ton fidèle,

Je<m-Richard Bloch

11 decembrie 1932

Dragul meu Istrati,

De multă vreme m-am resemnat în faţa toanelor dispreţuitoare ale caracterului tău. Nu sunt mâhnit de lungile tale perioade de uitare şi nu sunt mai ales mirat de veleităţile tale de reîntoarcere la prietenie; le ştiu nestatornice, nu pun nicio bază pe ele. Eu îţi păstrez afecţiunea mea şi toate sentimentele. Îţi port pică numai pentru ceea ce l-ai făcut să sufere pe Bazalgette, pe care-l iubeam mai mult decât pe mine însumi – mult mai mult decât pe mine însumi – şi lui Robertfrance, pentru care sentimentele mele creşteau, din an în an, în adâncime şi tărie. Pentru rest, cum să te duşmănesc, când tu însuţi te-ai complăcut în rolul de saltimbanc oriental, pe care te-ai amuzat să-l joci în mijlocul nostru, ca să ne ameţeşti şi să ne umileşti? Noi te-am iubit pentru calităţile autentice care se aflau în tine şi pe care le distingeam dincolo de arabescurile ostentative. Aceste calităţi îţi sunt congenitale şi îţi

vor rămâne atunci când zadarnicul şi gălăgiosul decor se va prăbuşi. Ele întruchipează pe adevăratul şi dragul Panait, modest, generos, mândru, înflăcărat, muncitor şi pur. Cu atât mai rău pentru rest, pentru tot acel acompaniament asurzitor, care încerca să ascundă comoara sub muzica lui de bâlci.

Acestui Panait adevărat îi rămân eu ataşat. Lui îi scriu. Numai pe el îl doresc să-l revăd. ••elălalt mă ucide. Nu pe celălalt îl îmbrăţişez, ci pe tine. Dar şi unuia şi celuilalt le doresc din adâncul inimii însănătoşirea, sănătatea, vigoarea şi acel strop de nenorocire atât de necesară fericirii.

Al tău credincios,

Jean-Richard Bloch

2 Corespondenţa Istrati-Rolland se reia în iarna lui 1934. În scrisoarea din 26 noiembrie 1934, Panait cere scuze lui Rolland şi soţiei pentru „răul făcut”. Rolland îi mulţumeşte şi adaugă: „Să ştergem toate neînţelegerile acestor ultimi ani”. Şi Panait îi răspunde: „Sunt fericit -că acum nu mai sunteţi cu spatele la mine”.

GEORG BRANDÈS1

1

24, me du Cotisée (VIIIe)

Paris, le 25 mars, 1925

Cher ami et maâtre,

La réception de la lettre que vous avez eu la bonté de m’écrire après la lecture de Kyra Kyralina, m’a fait caresser l’espoir d’obtenir, de vous, un mot plus ample que je voudrais donner en régal inédit à ces lecteurs roumains aux cheveux grisonnants qui vous ont tant lu dans ma jeunesse et parmi lesquels je me compte.

Je me suis promis de vous demander ce mot à l’occasion de l’envoi de mon second livre, Oncle Anghel. Cet envoi, je l’ai fait hier. Et la parole du critique de grande foi que vous êtes, je voudrais l’offrir à cette légion de croyants dans les forces vitales de cette pauvre humanité, tombée plus bas que jamais, légion désemparée et presque sans néophytes.

Je vous prie de ne pas me la refuser, fût-elle d’une seule page.2

En Roumanie, pays qui gravite dans l’orbite des plus noires forces de la réaction, nous sommes une poignée d’hommes qui osons encore espérer dans un avenir meilleur.3 Et, en vue

d’approcher cet avenir, nous irons au devant de la possibilité la plus pessimiste.

Eh bien, j’ai pensé à vous, notre aâné et nous espérons de vous une courte parole de foi qui nous sera comme un jaillissement de cette lumière dont nous avons tant besoin aujourd’hui.

En l’attendant, je suis, un de ces admirateurs qui n’osaient pas vous écrire il y a vingt cinq ans.

Votre,

Panaït Istrati

[Traducere:]

Str. Cotisée, nr. 24 (VIII)

Paris, 25 martie 1925

Iubite prietene şi maestre,

Primirea scrisorii pe care aţi avut bunătatea să mi-o trimiteţi după citirea Chirei Chira- lina m-a făcut să nutresc speranţa că aş putea obţine de la dumneavoastră câteva cuvinte mai pe larg, pe care aş vrea să le ofer ca o încântare neobişnuită acelor cititori români, cu părul încărunţit, care v-au citit cu nesaţ în tinereţea mea şi printre care mă înnumăr.

Mi-am făgăduit să vă cer aceste cuvinte, cu prilejul trimiterii celui de-al doilea volum al meu, Moş Anghel. L-am expediat ieri. Şi cuvântul criticului de mare sinceritate care sunteţi aş vrea să-l ofer acelei mulţimi de încrezători în forţele vitale ale acestei sărmane omeniri, căzută mai jos ca oricând, mulţime descumpănită şi aproape fără neofiţi.

Vă rog să nu mi-l refuzaţi, chiar de-ar fi numai o singură pagină! 2

În România, ţară care gravitează în orbita celor mai negre forţe ale reacţiunii, suntem un pumn de oameni care îndrăznim să nădăjduim într-un viitor mai bun. 3 Şi, ca să grăbim acest viitor, vom merge întru întâmpinarea oricărei posibilităţi, fie ea cea mai pesimistă.

Ei bine, m-am gândit la dumneavoastră, fratele nostru mai mare şi sperăm să avem un scurt cuvânt de îmbărbătare, ce va fi pentru noi ca o izbucnire a acelei lumini de care avem atâta nevoie astăzi.

Aşteptându-l, sunt unul dintre acei admiratori ai dumneavoastră, care n-ar fi îndrăznit să vă scrie acum douăzeci şi cinci de ani.

Al dumneavoastră,

Panait Istrati

1 Critic şi istoric literar danez (1842—1927). Promotor al criticii pozitiviste, iniţiator al pătrunderii literaturilor europene în spaţiul scandinav. A semnat, în 1920, manifestul Clarté, redactat de Henri Barbusse.

Opera: Curente principale în literatura europeană a sec. Al XIX-lea, studii estetice; monografii despre Turgheniev, Herzen, Cernâşevski, Tolstoi, Maxim Gorki, Goethe, Voltaire, Michelangelo etc. Corespondenţa cu Panait Istrati este provocată de Georg Brandès, după apariţia Kyrei Kyralina, despre care scrie un eseu în Social-Demokraten. (Vezi Addenda prezentei ediţii).

Scrisorile lui Panait Istrati sunt conservate în Biblioteca Universităţii din Aarhus (Danemarca). În arhiva Margaretei Panait Istrati nu se află nicio scrisoare a lui Georg Brandès

O scai soare a criticului danez, din 1 august 1925, se afla la Biblioteca Academiei R.S.R., secţia manuscrise, cot. S. 2 CE XVII.

Repere bibliografice: Panait Istrati către Georg Brandes – scrisori inedite, în Tomis, aprilie 1967. (Traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: Cinci scrisori Panait Istrat i-Georg Brandes învoi. Correspondance. {Lettres choisies et commentées par Paul Krüger), Copenhaga, Aarhus Universität, 1952 (pp. 448-492).

2 Text nepublicat şi manuscris inexistent în arhiva lui Panait Istrati.

3 Aluzie la grupul de scriitori şi publicişti români, democraţi şi progresişti, care activau în coloanele revistei Adevărul literar şi artistic.

2

Nice, le 30 avril 1925

Mon cher ami,

Merci pour les paroles très chaudes que vous m’avez envoyées de Vienne. Je les traduirai moi-même, en y mettant tout le souci littéraire que vos pages exigent. Le texte français, je le ferai, peut-être, paraâtre dans une Anthologie d’Écrivains ouvriers 1, qui me demande des renseignements.

J’ai été fort étonné de vous voir en tournée de conférences 2 à votre âge. Ménagez-vous, ami! Ça doit être bon de pouvoir regarder le monde avec vos yeux şi remplis de souvenirs.

Comme je voudrais avoir une photographie 3 avec la signature de cette main qui sut ouvrir tant de voies nouvelles dans le fourré de la pensée artistique!

Şi vous pouvez me satisfaire ce dernier désir, envoyez-la, recomandée, à mon adresse permanente: Chez Mr. Ionesco, 24 rue du Cotisée, Paris VIIIe.

Et quand aurai-je le bonheur de vous regarder une fois dans les yeux et vous entendre le parler!

Seigneur, que de désirs!

Votre très dévoué admirateur,

Panaït Istrati

[Traducere:]

Nisa, 30 aprilie 1925

Scumpul meu prieten,

Vă mulţumesc pentru cuvintele calde trimise de la Viena. Le voi traduce eu însumi, cu toată grija literară ce-o impun paginile dumneavoastră. Textul francez îl voi publica probabil într-o Antologie a scriitorilor proletari 1, care-mi cere informaţii.

Am fost tare uimit să aflu că sunteţi într-un turneu de conferinţe, 2 la vârsta dumneavoastră. Cruţaţi-vă, prietene! Ce bine trebuie să fie să poţi privi lumea cu ochi ca ai dumneavoastră, atât de plini de amintiri.

Cât aş vrea să am o fotografie 3 cu semnătura acelei mâini care stiù să deschidă atâtea căi noi în desişul gândirii artistice!

Dacă-mi puteţi îndeplini această ultimă dorinţă, trimiteţi-o recomandat la adresa mea permanentă: La domnul Ionescu, str. Cotisée, nr. 24, Paris [Arondismentul] 8.

Şi când avea-voi fericirea de-a vă privi o dată în ochi să vă ascult vorbele!

Doamne, câte dorinţe!

Al dumneavoastră, foarte devotat admirator,

Panait Istrat i

1 Nu există indicii că o atare antologie ar fi apărut.

2 în primăvara lui 1925, Brandès a ţinut un ciclu de conferinţe, la Berlin şi Viena, asupra politicii europene.

3 în arhiva lui Panait Istrati nu se află fotografia lui Brandès, nici măcar fără dedicaţie. Poate marele critic danez nici nu i-a trimis-o.

Masevaux – Haut Rhin le 12 août 1925

Cher ami et maâtre,

Je suis stupéfait d'apprendre qu'aucun de vos livres n'est traduit en français, alors que vous jouissez en France d'une vraie gloire, pareille à celle européenne, qui s'est étendue jusque sur les versants des Karpathes et s'est rendue notoire dans les rangs de la jeunesse d'il y a vingt ans.

C'est par vos études critiques sur Tolstoï, Dostoïevski2 et tant d'autres

— Études traduites en roumain. – Que j'ai pu, dès l'âge de dix-huit ans, savoir ou avoir une idée, qui est Georges Brandès. Nous dévorions vos pages dans des réunions intimes et leur beauté nous faisit oublier notre nourriture, composée uniquement de thé, pain et fromage. Ah, la belle époque d'admiration sincère, quel dommage que l'homme d'aujourd'hui soit şi vain dans sa sportomanie!

Vous dites ne pas aimer l'humanité. Ne croyez pas que R [omain] R [ol- land] l'aime plus que vous et moi non plus. Mais nous devons surmonter l'aversion qu'elle nous inspire, car jamais, jamais une société organisée n'a su s'occuper d'elle avec amour et désintéressement. C'est pourquoi je ne crois pas dans les classes, ni dans le salut de l'humanité par l'effort d'une classe, mais dans la générosité de l'homme-ami, conscient de sa destinée.

Les lignes, que vous m'avez envoyées de Vienne, ne sont pas encore publiées, car mon éditeur roumain – un ami bon –, prépare en ce moment un volume d'études parues sur mes livres3. Şi donc vous avez l'envie d'écrire quelque chose de plus complet, après la lecture des trois volumes parus 4, il est encore temps. Je ne considère toutes ces contributions aimables sur mon œuvre, que du point de vue de la générosité amicale qui désire une amélioration de l'être humain, but de mes faibles efforts littéraires, car je ne fais aucun autre cas de mon succès et ne crois pas dans l'efficacité de l'art comme moyen de rendre l'homme meilleur.

Je finis cette lettre avec la prière de bien vouloir envoyer deux ou trois ouvrages – en englais – de vous – ceux que vous estimez le plus à mon ami et homme de cœur Léon Bazalgette, «l'apôtre de Walt Whitman», selon l'expression de R [omain] R [olland],

actuellement directeur de la collection „Prosateurs étrangers contemporains”, que Rieder publie. Şi vous voulez lui envoyer, dites-le moi et je me charge, avec plaisir, de lui en parler amicalement.5

Votre admirateur dévoué,

Panaït Istrati

(Adresse, toujours: chez Ionesco, 24 rue du Colisée, Paris VIIIe.)

Je pars dans huit jours pour la Roumanie.

[T raducere:]

Masevaux, Rinul de Sus

12 august 1925

Dragă prietene şi maestre,

Sunt uluit să aflu 1 că niciuna din cărţile dumneavoastră nu este tradusă în franţuzeşte, deşi vă bucuraţi în Franţa de o adevărată glorie, asemănătoare celei europene, care a răzbătut până la poalele Carpaţilor şi a devenit notorie în rândurile tineretului de-acum douăzeci de ani.

Prin studiile dumneavoastră critice asupra lui Tolstoi, Dostoïevski 2 şi atâţia alţii – studii traduse în româneşte – am putut, încă de la optsprezece ani, să cunosc sau să-mi fac o idee despre cine este Georg Brandès. Vă devoram paginile în reuniuni intime şi frumuseţea lor ne făcea să uităm de hrana noastră alcătuită numai din ceai, pâine şi brânză. Ah! frumoasele vremi ale adoraţiei sincere: ce păcat că omul de azi este atât de gol, în sportomania lui!

Îmi spuneţi că nu iubiţi omenirea. Să nu credeţi că R [omain] R [olland] o iubeşte mai mult, iar eu nici atât. Dar trebuie să trecem peste aversiunea pe care ne-o inspiră, căci niciodată, absolut niciodată o societate n-a ştiut să se ocupe de ea cu dragoste şi interes. Iată de ce eu nu cred în clase, nici în salvarea omenirii prin efortul unei clase, ci în generozitatea omului-prieten conştient de soarta lui.

Rândurile pe care mi le-aţi trimis de la Viena nu au fost încă publicate, deoarece editorul meu român – un prieten bun – pregăteşte acum un volum cu studii apărute asupra cărţilor mele 3. Aşadar, dacă doriţi să le întregiţi în urma lecturii celor trei volume apărute, 4 mai este încă timp. Nu apreciez toate aceste contribuţii binevoitoare despre opera mea decât din punct de

vedere al generozităţii prieteneşti, care doreşte ameliorarea fiinţei umane – ţelul slabelor mele strădanii literare –, căci altminteri nu fac niciun caz de succesul meu şi nu cred în eficacitatea artei, ca mijloc de a face pe om mai bun.

Termin această scrisoare cu rugămintea să binevoiţi a trimite două sau trei din cărţile dumneavoastră, în limba engleză – cele pe care le preţuiţi mai mult –, prietenului meu şi omului de inimă Léon Bazalgette, „apostolul lui Walt Whitman", după expresia lui R [omain] R [olland]; el este actualmente directorul colecţiei „Prozatori străini contemporani", editată de Rieder. Dacă sunteţi de acord să le trimiteţi, spuneţi-mi-o şi mă însărcinez cu plăcere să-i vorbesc despre ele prieteneşte. 5

Al dumneavoastră admirator, devotat,

Panait Istrati

(Adresa, tot la: Ionescu, str. Colisée, nr. 24, Paris 8).

Peste opt zile plec în România.

1 Panait Istrati răspunde următoarei scrisori a lui Georg Brandès, din Copenhaga, 1 august 1925:

Monsieur Panait Istrati

(chez Mr. Jonesco

24, rue du Cotisée, Paris VIIIe)

C'est bien dommage que je ne vous connaissais pas à ma dernière visite à Paris, novembre '23! J'aurais eu grand plaisir à causer avec vous. Un objet de mon étonnement est que vous me connaissez un peu. J'ai derrière moi – hélas – soixante-et-onze volumes et pas un n'est, même médiocrement, traduit en français. Mais peut-être savez-vous l'Allemand ou l'Anglais.

J'ai lu la Présentation des Haidoucs. J'aime surtout l'esprit ou plutôt l'âme de ce livre, la passion qui l'a inspiré, la soif de la justice. Je suis moi-même une espèce de Haïdouc. Vous le comprendriez şi vous connaissiez ma vie. Seulement, pour moi, justice et vérité font un.

Les Haidoucs est un livre moins riche et moins surprenant que Kyra Kyralina, qui vous m'a révélé. Mais c'est, je le vois, seulement une partie d'une série et il y a l'essentiel, la flamme. Après l'avoir lu, j'ai relu Kyra que j'avais à demi-oublié.

Comme vous en. Exprimiez le désir, je vous avais envoyé du voyage, quelques lignes de recommandation pour la Roumanie. Je les ai oubliées, je sais seulement qu'elles étaient faibles et demi-

officielles, comme toute recommandation. Je ne sais pas même şi elles vous sont arrivées. Elles n'étaient pas très sincères. Je vous louais d'aimer l'humanité, malgré tout. Moi je ne l'aime nullement. Ne le dites à personne. Mais c'est une horrible bande.

Je sais apprécier Romain Rolland, comme il le faut; je suis un peu étonné que vous vous sentiez apparenté à lui. La différence est très grande et grandira. Je crois.

A vous,

G [eorg] B [randès]

[Traducere:]

Domnului Panait Istrati (la domnul Ionescu)

Str. Cotisée, nr. 24. Paris (VIII)

E păcat că nu vă cunoşteam pe vremea ultimei mele vizite la Paris, în noiembrie '23! Aş fi avut o mare plăcere să stau de vorbă cu dumneavoastră. Un fapt care mă miră este acela că mă cunoaşteţi întrucâtva. Am în urma mea – vai! — Şaptezeci şi unu de volume şi niciunul nu e tradus – fie şi mediocru – în limba franceză. Dar poate cunoaşteţi germana sau engleza.

Am citit Haiducii. Îmi place mai ales spiritul, sau mai degrabă sufletul acestei cărţi, pasiunea care a inspirat-o, setea de dreptate. Eu însumi sunt un fel de haiduc. Aţi înţelege-o, dacă mi-aţi cunoaşte viaţa. Numai că pentru mine dreptate şi adevăr fac una.

Haiducii e o carte mai puţin bogată şi mai puţin surprinzătoare decât Chira Chiralina, care mi-a prilejuit să vă descopăr. Dar această carte – după câte văd – face parte dintr-o serie; se află într-însa esenţialul, adică flacăra. După ce am citit-o, am recitit Chira, pe care o uitasem pe jumătate.

Deoarece v-aţi exprimat dorinţa, v-am trimis din voiaj câteva rânduri de prezentare pentru România. Le-am uitat, ştiu numai că erau slabe şi semi-oficiale, ca orice recomandare. Nu ştiu nici măcar dacă le-aţi primit. Nu erau prea sincere. Vă lăudam că iubiţi omenirea cu orice preţ. Eu n-o iubesc deloc. Să n-o spuneţi la nimeni. Dar e o bandă oribilă.

Ştiu să-l preţuiesc cum trebuie pe Romain Rolland. Sunt doar puţin mirat că vă simţiţi oarecum înrudit cu el. Diferenţa este foarte mare şi se va mări. Sunt convins.

Al dumneavoastră,

G [eorg] £ [randès}

1 Studiul asupra lui Raskolnikov, apărut în ziarul Morgen Bladet, din 22 aprilie 1883- şi unele aprecieri asupra vieţii şi operei lui Tolstoi şi Dostoïevski, în cartea Indtryk fra Rusland (Impresii din Rusia). Aceste eseuri şi evocări biografice au fost traduse în engleză, germană şi română. Istrati pomeneşte în Kir Nicola de o biografie a lui Dostoievski scrisă de Brandès- şi publicată ca introducere la volumul Amintiri din casa morţilor.

2 Este vorba de J. Rosenthal, directorul editurii bucureştene „Renaşterea”. Pe ultima pagină a copertei volumului Moş Anghel, se anunţă pregătirea unui volum cu păreri şi studii despre opera lui Panait Istrati, semnate de mari personalităţi internaţionale (Romain Rolland, Georg Brandès, Henri Barbusse etc.). S-a lucrat la acest volum, dar până la urmă n-a apărut, întregul material adunat se află în arhiva lui Rosenthal.

3 Chira Chiralina, Moş Anghel, Haiducii.

4 Panait Istrati voia să tipărească în Franţa câteva din operele lui Brandès, la Editura Rieder. Se pare că proiectul n-a fost realizat. În arhiva lui Brandès, aflată la Universitatea din Aarhus (Danemarca) se află două scrisori ale lui Bazalgette (din 4 octombrie şi 4 noiembrie 1925), prin care i se cere colaborarea la numărul special al revistei Europe, dedicat aniversării a şaizeci de ani de la naşterea lui Romain Rolland.

4

24, rue du Colisée (VIIIe)

Paris, le 24 juin 1926

Cher grand ami,

J’arrive à Paris et je trouve votre carte de Karisbad.1

Comment vous remercier pour l’étude, şi hautement apprécié par moi, que vous m’annoncez avoir publiée dans le Social-Demokratenl 2

Alors, vous êtes toujours à vos trente ans! Mon Dieu, de quelle trempe est-il fait votre sang pour ne pas sentir le poids des années?

Dites, cher ami: ne pensez-vous pas venir un jour à Paris ou au moins en France? Oue je serai heureux de vous regarder dans les yeux et vous écraser les mains! Peut-être irai-je un jour à Copenhague, mais pas cette année 3. En ce moment je suis au point culminant du forgeron qui doit frapper son fer pendant qu’il est chaud, car trois, même quatre maisons d’édition m’éditent

l'année qui vient.

Voudriez-vous être şi aimable et prier de ma part un ami de Copenhague pour m'envoyer les numéros du Social-Demokraten, contenant vos feuilletons sur mon œuvre? Cela me ferait un plaisir immense.

Avec le souhait de vous voir heureux pendant de longues années encore, je suis votre sincère admirateur et ami.

Str. Cotisée, nr. 24. (VIII)

Paris, 24 iunie 1926

Scumpe mare prieten,

Sosesc la Paris şi găsesc scrisoarea dumneavoastră de la Karisbad. 1

Cum să vă mulţumesc pentru studiul, atât de mult preţuit de mine, şi pe care mă anunţaţi că l-aţi publicat în Social-Demokraten? 2.

Deci sunteţi mereu ca la treizeci de ani! Doamne!, din ce aluat sunteţi plămădit, de vreme ce nu simţiţi povara anilor?

Spuneţi-mi, scumpe prieten, nu vă gândiţi să veniţi într-o zi la Paris sau măcar în Franţa? Cât aş fi de fericit să vă privesc în ochi şi să vă strâng, cu toată puterea, mâinile! Poate voi veni, într-o zi, la Copenhaga, în niciun caz anul acesta. 3 în clipa de faţa, sunt asemenea fierarului când trebuie să bată fierul cât timp e cald, deoarece trei sau chiar patru edituri mă vor tipări în anul ce vine.

Aţi vrea să fiţi atât de amabil şi să rugaţi din parte-mi un prieten din Copenhaga ca să-mi trimită numerele din Social-Demokraten, conţinând foiletoanele dumneavoastră despre opera mea? M-ar bucura nespus.

Cu urarea de-a vă vedea fericit încă mulţi ani de-acum încolo, rămân al dumneavoastră sincer admirator şi prieten.

Panait Istrati

1 Georg Brandès era un vizitator obişnuit al Karisbadului. În mai-iunie 1926, vine aici pentru a unsprezecea şi ultima oară. (Prima dată în 1885).

2 Studiul Panait Istrati a apărut în ziarul danez Social-Demokraten din 2 şi 3 iunie 1926. A fost reprodus şi în culegerea postumă St. Personligher (la pp. 170— 181).

3 Panait Istrati n-a vizitat niciodată Copenhaga.

Poste restante (Carrouge)

{jusqu'à 15 sept [embre])

Genève, le 3 septeynbre '26

Mon cher ami et maâtre

J'ai été très ému en lisant la fin de votre lettre du 28 août; vous me demandez şi je gagne sans difficulté ma vie; şi mes livres ont du succès; şi je suis content à Paris. Vous dites vous intéresser à moi et voudriez le savoir.

Puisque vous êtes şi sincère, je serai sincère, franc, ouvert, à mon tour.

Depuis le succès de mes livres (qui est assez considérable), vous êtes le premier homme à me poser de telles questions. N'êtes-vous pas, par hasard, un Oriental? — Oui, un Oriental, car l'Occident n'est pas intime (pas facilement) et n'aime pas l'être même lorsqu'il s'agit des gens qu'il estime. Dans aucune contrée de l'Orient, je n'ai été plus seul qu'à Paris, nulle part il n'y a une plus grande pénurie de vrais amis: de ceux qui vous demandent autre chose que «comment allez-vous». Tout le monde vit avec la paperasse et rien qu'avec elle, à part sa famille. Personne ne vit avec Vhomme, personne ne le cherche. Şi je n'avais pas eu à Paris mon ami Jonesco (celui dont je parle dans ma préface à Kyra, celui à qui j'ai dédié, à coté de R [omain] R [ol- land], les Récits d, A [drien] Z [ograffi] et à qui je dois d'être aujourd'hui ce que je suis), j'aurais depuis longtemps abandonné la plume et repris mes anciens chemins.

Or, Ionesco est un homme pauvre et chargé de dettes. Je n'ai fait que lui rembourser ce que je lui devais, car, malgré le succès, je n'ai pas gagné avec mes cinq livres français, traduits en douze langues, ce qu'un Clément Vautel a pu gagner avec le plus médiocre de ses malheureux bouquins. Certes, ma situation actuelle serait trois fois meilleure que celle d'un ouvrier şi je me bouchais les oreilles pour ne pas entendre les cris de dehors. Mais, peut-on changer son cœur comme on veut? Peut-on être autre chose que ce qu'on a été toute sa vie? Et, aussi bien moi que Ionesco, nous avons toujours vécu à la bohémienne, en partageant le morceau de pain avec ceux que nous aimions.

— Nous continuons à le faire encore aujourd'hui, mais bien plus péniblement, car le tapage des journaux a fait croire aux affamés de partout que nous sommes devenus des millionnaires,

alors que nous voyons nos dettes augmenter à vue d'œil.

Que de tristesses j'aurais à révéler şi j'ouvrais ce sac à douleurs intimes et non soupçonnées! mais à quoi bon!

Une chance. – Qui pouvait me mettre au-dessus du souci matériel.

— Était le cinéma. Les Américains m'en offraient environ cinq mille dollars […]

Enfin… Merci pour l'occasion que vous m'en avez offerte pour me décharger le cœur et croyez-moi votre bien sincère ami.

Panaït Istrati

En ce qui concerne les horreurs de Balkans, lisez Les Bourreaux d'Henri Barbusse.

A propos de la citation, que je fais de votre nom, dans Kir Nicolas: sachez que ce récit a été écrit, il y a quatre ans, quand je ne savais même pas şi vous étiez encore vivant.

Vous dites ne pas avoir des loisirs? Même pas à votre âge?

[Traducere:]

Post-restant (Carrouge)

(până la 15 sept [embriej)

Geneva, 3 septembrie 1926

Dragă prietene şi maestre,

Am fost foarte mişcat citind sfârşitul scrisorii dumneavoastră din 28 august; mă întrebaţi: dacă îmi câştig existenţa fără dificultate, dacă operele mele au succes; dacă sunt mulţumit la Paris. Spuneţi că vă interesează persoana mea şi aţi voi să ştiţi care este situaţia.

De vreme ce sunteţi atât de sincer, voi fi şi eu sincer, cinstit, deschis, la rândul meu

După succesul cărţilor mele (care este destul de considerabil), sunteţi primul om care-mi pune atari întrebări. Nu cumva sunteţi, din întâmplare, un oriental? Da, un oriental, deoarece Occidentul nu este familiar (nu cu uşurinţă) şi nu-i place să fie, chiar când este vorba despre oameni pe care îi stimează. Nicăieri în Orient n-am fost atât de singur ca la Paris, nicăieri nu-i mai mare sărăcie de prieteni adevăraţi: dintre cei care să te întrebe altceva decât „ce mai faci “. Toată lumea trăieşte cu hârţoagele şi nimic altceva, excepţie făcând propria-i familie. Nimeni nu trăieşte pentru om, nimeni nu-l caută. Aş fi abandonat de mult scrisul şi mi-aş fi reluat drumurile de altădată, dacă nu aveam, la Paris, pe

prietenul Ionescu (cel despre care vorbesc în prefaţa Chirei, căruia i-am dedicat, alături de R [omain] R [olland], Povestirile lui A [drian] Z [ograffi] şi căruia îi datorez că sunt astăzi ceea ce sunt.)

Or, Ionescu este un om sărac şi împovărat de datorii. I-am restituit numai ceea ce îi datoram, căci, în ciuda succesului, n-am câştigat cu cele cinci cărţi franceze, traduse în douăsprezece limbi, ceea ce un Clément Vautel a putut câştiga cu cea mai mediocră dintre nefericitele lui cărţi. Desigur, starea mea actuală ar fi de trei ori mai bună decât a unui muncitor, dacă mi-aş astupa urechile, pentru a nu mai auzi geamătul celor de-afară. Dar poţi oare să-ţi schimbi inima după poftă? Poţi fi altceva decât ceea ce ai fost toată viaţa ta? Şi, atât eu cât şi Ionescu am trăit totdeauna ca nişte boemi, împărţind bucata de pâine cu cei pe care îi iubeam. — Continuăm s-o facem şi astăzi, dar mult mai greu, fiindcă zarva ziarelor i-a făcut să creadă, pe înfometaţii de pretutindeni, că am devenit milionari, în vreme ce datoriile noastre CresC yăzând Cu ochii.

Câte tristeţi aş avea de dezvăluit, dacă aş deschide acest sac cu dureri intime şi nebănuite! Dar la ce bun?

O şansă care mă putea pune deasupra grijilor materiale era cinematograful. Americanii mi ofereau circa cinci mii de dolari […]

În sfârşit… Vă mulţumesc pentru prilejul oferit ca să-mi descarc inima şi credeţi-mă al dumneavoastră sincer prieten.

Panait Istrati în ce priveşte ororile din Balcani, citiţi Călăii de Henri Barbusse.

Cât priveşte citarea numelui dumneavoastră în Kir Nicola, să ştiţi că am scris această povestire acum patru ani, când nici nu bănuiam că sunteţi încă în viaţă.

Îmi scrieţi că nu aveţi timp liber… Chiar la vârsta dumneavoastră?

FRANÇOIS FRANZONI1

1

Vienne, le 15 septembre, ’30

Frère,

Ta dernière preuve d’amitié m’a fait pleurer à chaudes larmes.2 J’ai très mal au cœur, eh ce moment.

Bref rapport de ce que j’ai fait ici, m’adressant à tous les

quatres, à Albert.
Avec toute mon âme morte,
Viena, 15 septembrie ’3Q
Frate,
Ultima ta dovadă de prietenie m-a făcut să plâng cu lacrimi fierbinţi. 2 Sufletul meu suferă mult în acest moment.
Un scurt raport despre ce am făcut aici, pentru voi patru, la Albert.
Cu întreg sufletul meu ucis, al tău,
Panait
1 François Franzoni (1887— 1956), poet genevez, un îndrăgostit de natură, pe care a evocat-o cu pasiune; grafolog de renume european, neîntrecut în „radiografia “sufletului omenesc.
Opera (poeme): Ofrandă vieţii, Primăvara tragică, Pădurea sacră, Soare I şi II, în voi. François Franzoni (Viaţa şi opera sa), Geneva, ed. Alexandre Jullien, 1972 (prefaţă Gon- zague de Reynold).
S-au cunoscut în vara lui 1930, când Panait Istrati se înapoia în patrie. Se încheagă una din marile prietenii istratiene.
Corespondenţa Panait Istrati-François Franzoni se află în arhivele familiilor respective.
Repere bibliografice: Corespondenţă inedită: Panait I sirati-Fran çoi s Franzoni, în Manu- scriptum, nr. 2 (55)— 1984. (Prezentare şi traducere de Alexandru Talex.)
În Franţa: Lettres de Panaït Istrati à François Franzoni, în Les Cahiers des Arnis de Panaït Istrati, nr. 18, iunie 1980.
2 Promisiunea lui Franzoni, de a veni la Brăila şi de a sta un timp împreună cu Panait Istrati.
2
Braïla, le ÎS septembre ’30 (matin)
Amis héroïques!
Suis arrivé hier soir à 20 h.
Trouvé télégramme: «Bonne arrivée, Franzoni»
Ici, tout est presque prêt pour vous recevoir.
Mon état: fendu en deux, entre une âme qui presque ne veut pas mourir (mais que je tue) et une autre qui veut naâtre, mais dont j’ai une grande peur.
Venez, venez dans quinze jours!
Votre, tout entier,

Je cours au télégraphe.

Brăila, 18 septembrie ’30 (dimineaţa)

Viteji prieteni,

Am sosit aseară, la orele 20.

Găsit telegramă: „Bun sosit, Franzoni”.

Aici totul e aproape pregătit pentru a vă primi.

Starea mea: despicat în două, între un suflet care aproape nu vrea să moară (dar pe care îl ucid) şi un altul care vrea să se nască, dar de care am mare frică.

Veniţi, veniţi, în următoarele cincisprezece zile!

Al vostru, în întregime,

Panait

Alerg la telegraf.

3

Braïla, le 18 septembre ’30

Amitiés

Panaït

Trajan 1, Constantinescu 2

Mr. Fr. Franzoni

4, rue Beauregard, Genève, Suisse

[Traducere:]

Brăila, 18 septembrie ’30

Cu prietenie

Panait

Traian 1, Constantinescu 2

Dl. Fr. Franzoni

Str. Beauregard, nr. 4, Geneva, Elveţia

1 Traian, prieten cu familia Constantinescu, admirator al operei istratiene.

2 Nicu Constantinescu, prieten din vechea mişcare socialistă, cu Panait Istrati.

4

[Braïia], septembre 1930

Viens après réception lettre expédiée hier avion

Panaït

Franzoni, 4 rue Beauxégard, Genève Télégramme

[T raducere:]

[Brăila], septembrie 1930

Vino după primire scrisoare expediată ieri avion

Panait

Franzoni, Str. Beauregard, nr. Geneva

5

[Braïia], le 18 septembre 1930

Reçu ton souhait au revoir ici.

Panaït

Franzoni, 4 rue Beauregard, Genève Télégramme

[Tradi^cere:]

[Brăila], 18 septembrie 1930

Primit urarea ta. La revedere, aici

Panait

Franzoni, str. Beauregard nr. 4, Geneva

6

1Braïia, le 1 octobre, 1930

Renée, 1

Nous n'avons pas encore le temps de t'écrire. Nous sommes à l'état de bolides en fusion qui traversent les espaces en hurlant de joie et de douleur.

Aussi, je ne ferai ici que prendre tes deux mains et les appuyer sur mon cœur, pour te remercier de ton sacrifice, car tu dois, malgré tout, souffrir de t'être privée, pendant un certain temps, de la présence matérielle de ce soleil de l'amitié qu'est ton François. Je dis: matérielle et t'affirme que ce n'est que de cette présence-là que tu es privée. Pour le reste, je crois que jamais l'homme n'a été plus près de sa femme que François en ce moment. Et avec lui, je le suis également, près de l'amie que tu es pour moi. Je sens ton visage ami penché sur mon âme, mortellement poignardée par la vie.

Amie! Nous ne te reverrons que le jour où tu crieras bien fort ton besoin de serrer François dans tes bras et d'avoir ma main d'ami pur dans la tienne. Nous attendons cet ordre de ton amour.

À vous trois, le meilleur de moi-même.

Votre, Panaït

[T raducere:]

Brăila, 1 octombrie 1930

Renée, 1

Nu avem încă timpul necesar ca să-ţi scriem. Suntem ca nişte bolizi, în stare de contopire, care străbat spaţiile şi urlă de bucurie şi durere.

Aşa că nu voi face altceva, acum, decât să-ţi iau amândouă mâinile şi să le apăs pe inima mea, ca să-ţi mulţumesc pentru sacrificiul tău, căci oricum trebuie că suferi de-a te fi lipsit pentru un timp de prezenţa fizică a acestui soare al prieteniei, care este François al tău. Spun: fizică şi-ţi afirm că numai de această prezenţă eşti lipsită. Încolo, cred că niciodată bărbatul n-a fost mai aproape de soţia lui, ca François în clipa de faţă. Şi, alături de el, mă aflu şi eu aproape de prietena ce-mi eşti. Simt chipul tău prietenos aplecat asupra sufletului meu, înjunghiat mortal de viaţă.

Prietenă! Nu te vom revedea decât în ziua când vei striga cu toată puterea nevoia de a-l strânge pe François în braţe şi de a-mi simţi mâna de prieten cinstit într-a ta.

Aşteptăm-acest ordin al dragostei tale. La tustrei, ceea ce-i mai bun în mine.

Panait

1 Soţia lui Franzoni, autoarea monografiei François Franzoni. Viaţa şi opera sa, ed. Cât.

7

Braïla, le 11 octobre ’30

Arriverai 14 octobre pas informer Bil [ili].

Panaït

Très mal, tendresse

Tra [jan] L

Brăila, 11 octombrie 1930

Voi sosi 14 octombrie nu informa Bikili]

Panait

Foarte rău, tandreţe

T ra [ian] 1

Franzoni, str. Beauregard, Geneva

1 Acest apropiat al lui Istrati, expediază, peste două zile, împreună cu N. Constantinescu, lui Fr. Franzoni, următoarea telegramă privind starea sănătăţii lui Istrati:

Nuit dernière grave syncope. Avis médecin poumons et cœur mauvais état... Besoin sanatorium mais Pan. Réfuse. II ne pense qu’à son désastre irréparable.

Constantinescu, T rajan.

Franzoni chez Verdier 12, rue Athénée, Genève Télégramme

[T r a d u e e r e:]

Noaptea trecută sincopă gravă. Diagnosticul medicului: plămâni şi inimă în stare rea. Nevoie sanatoriu dar Pan. Refuză. Nu se gândeşte decât la dezastrul ireparabil.

Constantinescu, Traian

Franzoni, la Verdier Str. Athénée, nr. 12, Geneva

8

Braïla, le 14 octobre 1930

Ai enfin atteint au sommet de mon calvaire. Diteslui de ma part adieu pour toujours.

Franzoni – chez Verdier 12, rue Athénée, Genève

Télégramme

Brăila, 14 octombrie J930

Am atins în sfârşit culmea calvarului meu. Spune-i din parte-mi adio pentru totdeauna. 1

Pan

Franzoni – la Verdier str. Athenee, nr. 12, Geneva

I Este vorba despre despărţirea dramatică de Bilili.

9

Braïia, le 14 octobre 1930 (mardi 17 h)

Mon cher François,

Après une dernière nuit de lutte, quand j'ai cru y laisser ma raison ou ma vie, je me suis levé ce matin et j'ai tordu le cou de ma grande Bilili. Je l'ai tuée. Puis, je vous ai télégraphié ma victoire.1 Elle n'en est pas une, car c'est ma propre âme que j'ai tuée en même temps.

II le fallait, pour obéir au destin qu'elle s'est tracé.

«Silence, pendant que nos deux vies nouvelles se font!», m'a-t-elle ordonné dans sa dernière lettre, sans penser à mon cœur qui hurlait.

Voici ce silence désiré. II sera celui du plus triste cimetière de ma vie..

«Plus tard, avec d'autres sentiments, nous nous retrouverons amis», m'a-t-elle dit encore.

Non! Lorsqu'on fait des crimes et qu'on avilit ce qu'on a adoré, ainsi: qu'elle a fait, on ne parle plus d'amitié.

Cimetière.

Je t'écris ces lignes, pendant que ton gramo 2 chante Le Danube est gelé.

II est bien gelé, mon Danube, gelé pour toujours.

Et je me demande şi ma vie, riche rien que de miracles, pourra faire un dernier miracle, dégelant mon Danube au soleil d'un dernier printemps.

Pour que cela soit, il faudrait que la vie me fasse revivre Carrouge, sans plus faire passer Bilili par Novi-Afon, ni moi par Vienne.

Tu remarqueras en haut et à droite de ces pages un petit trou fait à l'épingle. C'est sa main qui l'a fait, pour savoir où s'arrêter en tapant à la machine.

Je regarde ce trou et je pense à la main qui l'a fait: ce ne sera plus elle qui fermera mes yeux!

Ce ne sera celle d'une autre femme non plus!

Jeudi, le 16 octobre

Nous nous ennuyons, tous, de toi.

Reçu hier ton long télégramme, auquel je t'ai longuement répondu. Sois calme. Laissons la neige nous couvrir de sa pureté silencieuse. Puis, au printemps, nous aviserons de commun accord.

Je vous embrasse tous les quatre.

Votre Panaït

Je t'expédie ton courrier. Je suis en proie à une fièvre de cheval.

[T r a d u e e r e:]

Brăila, 14 octombrie 1930 (marţi, ora 17)

Dragul meu François,

După o ultimă noapte de luptă, când am crezut că-mi pierd mintea sau viaţa, m-am sculat azi dimineaţă şi am sucit gâtul marii mele Bilili. Am ucis-o. Apoi v-am telegrafiat victoria mea. 1 Ea nu-i una singură, căci mi-am ucis, în acelaşi timp şi propriul meu suflet.

Trebuia s-o fac, pentru a da ascultare destinului pe care ea şi l-a croit.

„Tăcere, câtă vreme cele două vieţi noi ale noastre se înfiripează!" – mi-a ordonat în ultima ei scrisoare, fără să se gândească la inima mea, care urla.

Iată această tăcere dorită. Ea va fi a celui mai trist cimitir al vieţii mele.

„Mai târziu, cu alte sentimente, ne vom regăsi prieteni", mi-a mai spus.

Nu! Atunci când comiţi crime şi înjoseşti ceea ce ai adorat – aşa cum a procedat ea – nu se mai poate vorbi despre prietenie.

Cimitir.

Îţi scriu aceste rânduri, în timp ce la patefonul tău 2 cântă îngheţată-i Dunărea.

E îngheţată tun, Dunărea mea, îngheţată pe vecie.

Şi mă întreb dacă viaţa mea, bogată numai în miracole, va mai putea să facă un ultim miracol, dezgheţând Dunărea mea la soarele unei ultime primăveri.

Ca să se întâmple asta, ar trebui ca viaţa să mă facă să retrăiesc Carrouge, fără ca Bilili să mai treacă prin Novi-Afon şi nici eu prin Viena.

Vei remarca, sus, în dreapta acestor rânduri, o înţepătură de ac. E de mâna ei făcută, ca să ştie până unde trebuie să bată la maşină.

Privesc această împunsătură şi mă gândesc la mâna care a făcut-o: nu ea va fi aceea care-mi va închide ochii!

Nu va mai fi mâna nici unei alte femei!

Joi, 16 octombrie

Tuturor ne e dor de tine.

Am primit ieri lunga ta telegramă, la care şi eu ţi-am răspuns îndelung. Fii liniştit. Să lăsăm zăpada să ne acopere cu puritatea ei tăcută. Apoi, în primăvară, vom vedea de comun acord.

Vă îmbrăţişez pe toţi patru.

Îţi expediez scrisorile tale sosite aici. Am febră foarte mare.

1 Se referă la telegrama precedentă (14 octombrie 1930).

2 Cu prilejul venirii la Brăila, Franzoni i-a adus în dar un patefon şi câteva discuri.

10

Braïla, le 21 novembre 1930

Saluons ton retour au foyer et regrettons l’ami vivant unique, irremplaçable que nous adorerons à jamais. Merci pour votre prompt fraternel secours moral et matériel, mais momentanément je dois rester ici, consolider âme nouvelle et foyer amical du Danube. Au revoir,

Panaït

Franzoni, 4 rue Beauregard,

Genève, Suisse Télégramme

[T r aducere:]

Brăila, 21 noiembrie 1930

Salutăm reîntoarcerea ta acasă şi regretăm pe prietenul plin de viaţă, unic, de neînlocuit pe care-l vom adora veşnic. Mulţumesc pentru grabnicul vostru ajutor frăţesc, moral şi material, dar deocamdată trebuie să rămân aici, să-mi consolidez sufletul cel nou şi căminul prietenesc de la Dunăre. La revedere.

Panait

Franzoni, Str. Beauregard, nr. 4 Geneva, Elveţia

11

Braïla, le 22 octobre 1930

Malgré état précaire de mes poumons, je ne tiens pas à aller sanatorium et même n'en ai pas les moyens, car tous fonds pendant encore trois mois sont engagés ici, mais şi vous y tenez absolument je vais à Montana.1

Brăila, 22 octombrie 1930

În ciuda stării precare a plămânilor mei nu ţin să merg la sanatoriu şi nici n-am mijloacele, căci toate veniturile de-acum în trei luni sunt angajate aici. Mă duc însă la Montana, dacă ţineţi voi cu orice preţ. 1

Panait

Franzoni, Str. Beauregard, nr. 4,

Geneva

1 Montana sur Sierre – sanatoriul elveţian pentru tuberculoşi, unde Panait Istrati a fost internat în câteva rânduri.

12

Braila, le 24 octobre 1930

Départ impossible, 1 avant 10 novembre. Causes: bronchite généralisée et procès divorce.2

Panaït

Franzoni, 4 rue Beauregard Genève, Suisse Télégramme

[T raducere:]

Brăila, 24 octombrie 1930

Plecare imposibilă, 1 înainte de 10 noiembrie. Cauze: bronşită generalizată şi proces divorţ. 2

Panait

Franzoni, str. Beauregard, nr. 4 Geneva, Elveţia

1 Pictorul H. Boissonas, care se afla la Brăila pentru ilustrarea cărţii Ţaţa Minca, trimite o scrisoare lui Franzoni, afirmând între altele: „Sănătatea lui Panait, satisfăcătoare, iar moralul excelent

“. Contrariat, Franzoni îşi iese din fire şi-i telegrafiază lui Panait: „Primit scrisoare de la B. Contradicţii inexplicabile. Încredere pierdută. Adio. “

De la Brăila, Franzoni primeşte telegrama, datată 26 octombrie 1930: „Criminala ta telegramă l-a dat peste cap pe Panait. Din nou la pat. Urmează scrisoare. — Nicu, Traian.”

Franzoni, consternat de răul provocat, trimite a doua telegramă lui Panait: „Iartă-mă, frate. Otrăvit de veninul lui B. Disperat de revenirea bolii. Încredere totală pentru totdeauna. “

2 Despărţire de Anna Munsch.

Braila, le 28 octobre 1939

Mon François, mes amis,

Enfin aujourd’hui, je me décide de vous écrire plus longuement, vous dire toute ma pensée au sujet de ce voyage qui pourrait tourner en aventure et de cette santé qui n’en est plus une.

J’avais dit, dans mon télégramme: «Je vais à Montana, şi vous y tenez absolument». Et dans ta lettre d’aujourd’hui, tu t’écries, François: «— Crois-tu, grand malin, que nous allons dire non!».

Pourquoi pas? Surtout şi vous saviez que, dans ma pensée, exempte dans ce cas de toute malice, un scrupule amical m’a fait [télégraphier: «şi vous y tenez absolument», au lieu de: «şi vous en prenez toute la responsabilité», le vrai sens de ce que je voulais vous dire, mais qui m’a semblé dur, peu amical.

II s’agissait donc de responsabilité et non de ce que vous tenez ou ne tenez pas. Maintenant, il ne s’agit plus d’aucune espèce de responsabilité, car, alea jacta est: je serai à Montana entre le 10 —12 novembre.

Mais, que ce soit à Montana ou à Braïla, il y a une vérité que je vous ai cachée à tous, que je cache encore à mes trois frères d’ici et que je tiens à vous dévoiler. Cette vérité c’est l’état de ma carcasse, lui-même conséquence de l’état de mon âme. Or, l’état de mon corps ne me permet plus. – À moi, qui me connais mieux que tous les von Murait. – Quelque illusion que ce soit sur l’avenir de ma santé.

Depuis longtemps je sais que le miracle de mon existence physique est dû uniquement à la belle flamme de mes innombrables et magnifiques marottes. Celles-ci étaient d’autant plus magnifiques et le miracle de leur flamme d’autant plus

conséquent, que je ne parvenais à rien réaliser.
Mais, voici l'ère des réalisations! Elle commence avec la découverte de l'amitié de R [omain] R [olland] et finit avec l'effondrement de mon dernier pilier-marotte.
Je ne crois plus à rien. Je n'aime plus rien. Ou bien, şi vous voulez, je crois et j'aime à la manière du meilleur des humains, mais plus à ma manière, qui est unique à ma connaissance!
De là: plus de miracle! C'est l'effritement du mensonge physique!
II s'opère, lentement mais solidement, depuis que la vie m'a révélé la plus invraisemblable inexistence de toutes mes marottes: celle de la femme- compagnon de toute épreuve (il est vrai que mon choix en fut peu banal, mais, ai-je jamais aimé la moindre chose banale?).
Maintenant, délivré de ma dernière ressource de vie: ma grande souffrance charnelle, je me sens totalement vide. (Peut-être tout à fait vide, non, puisque je m'aperçois, depuis dix jours que je ne quitte plus le lit, que ma vaillante poitrine fabrique jour et nuit l'expression morbide de sa dernière manifestation vitale: toux et expectoration tous les quarts d'heure…)
[Scrisoare incompletă]
Brăila, 28 octombrie 1930
Dragul meu Franzoni, prietenii mei, în sfârşit, azi m-am hotărât să vă scriu mai pe larg, ca să vă spun tot ce gândesc despre această călătorie care s-ar putea transforma într-o aventură şi despre sănătatea mea, care nu mai e ce-a fost.
Spusesem în telegramă: „Mă duc la Montana, dacă ţineţi voi cu orice preţ. "Şi tu, François, exclami în scrisoarea de azi: „Crezi tu, răutăciosule, că noi o să spunem nu! "
De ce nu? Mai ales dacă aţi şti că, în gândul meu, lipsit în acest caz de orice răutate, un scrupul prietenesc m-a îndemnat să vă telegrafiez: „dacă ţineţi voi cu orice preţ ", în loc de: „dacă vă luaţi toată răspunderea "– asta fiind ceea ce aş fi vrut să vă spun în realitate, dar mi s-a părut prea tare, prea puţin amical.
Era vorba deci de responsabilitate şi nu de ceea ce ţineţi voi sau nu. Acum nu mai e vorba de nicio responsabilitate, deoarece alea jacta est: voi sosi la Montana, între 10—12 noiembrie.
Dar, fie la Montana sau la Brăila, există un adevăr pe care vi l-am ascuns la toţi, pe care-l mai ascund încă celor trei fraţi de aici

şi pe care ţin să vi-l dezvălui vouă.

Acest adevăr este starea mea fizică, consecinţă a stării sufleteşti. Or, starea mea fizică nu-mi mai îngăduie – mie, care mă cunosc mai bine decât orice von Murait – nicio iluzie asupra viitorului sănătăţii mele.

De multă vreme îmi dau seama că minunea existenţei mele fizice se datorează numai grozavei flăcări a nenumăratelor şi măreţelor mele marote. Ele erau cu atât mai grandioase şi minunea flăcării cu atât mai pe măsură, cu cât nu izbuteam să realizez nimic.

Dar iată şi era împlinirilor! Ea începe odată cu descoperirea prieteniei lui R [omain] R [olland] şi se termină cu prăbuşirea ultimului meu stâlp-marotă.

Nu mai cred în nimic. Nu mai iubesc nimic. Sau, dacă vreţi, cred şi iubesc în felul celor mai buni dintre oameni, dar nu în felul meu, care după câte ştiu, este unic!

De-atunci, minunile au încetat! E fărâmiţarea minciunii fizice!

Ea se săvârşeşte încet, dar sigur, de când viaţa mi-a revelat cea mai de necrezut neexis- tenţă a uneia dintre toate marotele mele: aceea a femeii-tovarăşă în orice încercare. (E drept că alegerea mea nu a fost câtuşi de puţin banală; dar iubit-am vreodată cel mai neînsemnat lucru banal?)

Acum, eliberat de ultima mea resursă de viaţă: marea suferinţă a cărnii mele, mă simt golit în întregime. (Poate nu cu totul golit, fiindcă îmi dau seama că, de zece zile, de când nu mai părăsesc patul, vajnicul meu piept fabrică zi şi noapte expresia morbidă a ultimei lui mani- festări vitale: tuse şi expectorări din sfert în sfert de oră...)

[Scrisoare incompletă]

14

Braïla, le 30 octobre 1930

Tout est pardonné. Mais je voudrais un peu de paix. Suis bien fatigué et santé nullement satisfaisante. Lettre suite. Amitié.

Brăila, 30 octombrie 1930

Iertat totul. Dar aş vrea puţină linişte. Sunt foarte obosit, iar sănătatea deloc satisfăcătoare. Urmează scrisoare. Prietenie.

Panait

Franzoni, Str. Beauregard nr. 4 Geneva, Elveţia

15

Braila, le 3 novembre 1930

Ami François,

Je t'avoue mon impossibilité de tenir tête à l'affectueux courrier postal et télégraphique, qui me vient de Genève.

1) Malade et presque misanthrope;

2) J'ai horreur du papier blanc et de l'encre;

3) Ici, c'est l'hôpital: Polixenia 1 souffre d'une luxation de la main droite; Nicou est frappé d'un empoisonnement de l'estomac; oncle Dimigât dans ton lit, refroidi, gravement malade, il est possible que je le perde.

4) La misère, atroce dans tout le pays, à cause du dumping soviétique, vient frapper à ma porte, dans la personne de tant de gens dignes de pitié, auxquels je ne peux rien refuser, tant que sur ma table se trouve un morceau de pain.

5) La fille aânée de l'oncle Dimi doit se marier et, moi, je dois aider la famille à se débarrasser d'elle, c'est-à-dire à trouver les quinze ou vingt mille lei qu'il leur faut dans cette circonstance.

6) Le fils de l'oncle, libéré du service, arrive à la maison, nu comme un ver. Je dois faire le nécessaire.

Aussi, je ne puis que te remercier, vous remercier, du fond de mon cœur, pour tout ce que vous avez fait pour moi et vous annoncer ma décision inébranlable de rester ici. II m'est impossible de déserter la détresse que j'ai ••ous les yeux, dussé-je périr avec ceux qui comptent sur moi. Du reste, ma santé se remet doucement, sous le choc des malheurs des autres.

J'ai oublié complètement Bilili et je ne souffre plus du tout, du tout. Je vous le jure. C'est pourquoi je prie Suzanne et Claire-Lise de ne plus se donner la peine de me consoler, mais şi elles ont des histoires drôles à me raconter, de le faire vivement. J'aime mieux cela que leur tragique devoir, bien inutile.

Quant à moi, mon ami, quant aux insinuations perfides de la limace, qui t'a fait souffrir, vraiment, je suis bien embarrassé de répondre quoi que ce fut. Toi, tu es désoeuvré et malade de nerfs. Et Henri2 est une peintre- limace. Şi je te disais ce qu'il a été ici et jusqu'où il a poussé sa perfidie, tu en serais heureux et furieux à la fois. Mais je n'ai pas le temps d'écrire. Je dois courir par toute la ville, voir comment sauver les autres et ne pas périr moi-même. Pour se faire, l'argent est le meilleur remède. Je le cherche et je le trouve, tant bien que mal, avec des intérêts de

30%!

Aussi, veuillez, pour le moment considérer comme perdus les cent franes de M. Boissier et les cinq cents de Renée3. Şi je meurs (nous sommes ici à la veille d'un soulèvement paysan), sache que Albert Verdier possède de moi un «reçu» fictif de vingt milles-or. Je le lui ai confié, il y a quatre mois, dans la crainte que je deviendrai fou, que ma femme 4 me mettrait sous interdiction et que Bilili resterait sans argent. Je lui recommandais de mettre une saisie sur mon revenu. Ce reçu peut donc dédommager ceux à qui je dois de l'argent, car toutes mes dettes, ensemble, n'atteignent pas cette somme.

Enfin, j'attends la neige, notre bonne, lourde, silencieuse neige, qui engloutit tout, joies passagères et souffrances permanentes.

J'ai aussi une grande soif d'aimer une créature féminine qui soit simple, bête même, mais jeune et, şi possible, un peu amoureuse de moi, ne serait-ce que pour la durée de cet hiver. Au printemps, nous verrons.

Toi, vous là-bas, şi vous pouvez encore m'aimer tel que vous me voyez, j'en serais heureux. Sinon, oubliez-moi. Pour le moment. Au printemps, je serai sûrement bien différent et vous me pardonnerez mon ingratitude.

Mais maintenant, c'est dur, ici. On n'a vraiment pas le temps de penser à soi. (Dans nos villages, le désespoir fait aux membres d'une même famille s'entre-tuer comme à la guerre. Pour une question de trente fr. Or, parfois. Entendez-vous? Trente fr. Or!)

Et quand même, je joue au paquet, je rigole avec mes amis et leur cache toutes mes pensées intimes, car, ni eux, ni personne ne pourrait me suivre dans les plongeons que je fais à tout instant dans le gouffre de cette affreuse existence.

Hier, une vieille dame est venue m'apporter des chrysanthèmes pour au moins mille leï. Je n'étais pas là. Şi j'avais été, je l'aurais jetée à la rue avec ses fleurs, ses hommages et ses soixante-dix ans.

Ah!, que je suis malheureux ce soir. II est minuit. Tout le monde dort et l'oncle Dimi râle dans son sommeil. II est malade aussi parce que son fils n'a pas de vêtements et qu'il ne peut marier sa fille «honorablement». C'est- à-dire, lui donner en dot la vache et les dix mille leï que le garçon lui demande, en même

temps que Marioara.

C’est bête, mais c’est vrai.

[Scrisoare incomplet a]

[Traducere:]

Brăila, 3 noiembrie 1930

Prietene François, îţi mărturisesc incapacitatea mea de-a ţine piept afectuoasei corespondenţe poştale şi telegrafice ce-mi parvine de la Geneva.

1) Sunt bolnav şi aproape mizantrop;

2) Am oroare de pagina albă şi de cerneală;

3) Aici e un spital: Polixenia 1 şi-a scrântit mâna dreaptă; pe Nicu l-a lovit o infecţie la stomac; moş Dumitru zace în patul în care dormeai tu, e răcit, grav bolnav, s-ar putea să-l pierd.

4) Sărăcia, cumplită în toată ţara, din cauza dumpingului sovietic, bate la uşa mea în persoana atâtor oameni demni de milă, cărora nu le pot refuza nimic, câtă vreme pe masa mea se află o bucată de pâine.

5) Fata mai mare a lui moş Dumitru trebuie să se mărite, iar eu trebuie să ajut familia să scape de ea, adică să găsesc cei cincisprezece-douăzeci de mii de lei care le trebuie în această împrejurare.

6) Băiatul lui moş Dumitru, liberat din armată, a sosit acasă gol-puşcă. Trebuie să-l îmbrac.

Aşa că nu pot decât să-ţi mulţumesc, să vă mulţumesc din adâncul inimii, pentru tot ce aţi făcut pentru mine şi să vă anunţ hotărârea mea neclinită de a rămâne aici. Nu pot dezerta în faţa mizeriei pe care o am dinaintea ochilor, chiar de-aş pieri odată cu cei ce se bizuie pe mine. Încolo, sănătatea mea se reface încetişor, sub şocul nenorocirilor altora.

Am uitat-o cu totul pe Bilili şi nu mai sufăr absolut deloc. V-o jur. Iată de ce rog pe Suzana şi pe Claire-Lise să nu-şi mai dea osteneala de-a mă consola, dar dacă a «lucruri nostime de povestit, s-o facă iute. Îmi place mai mult asta decât zadarnicul lor devotament tragic.

Cât despre mine, prietene, cât despre insinuările perfide ale melcului bălos, care te-au făcut să suferi, într-adevăr, sunt destul de stânjenit ca să răspund ceva. Tu eşti fără lucru şi bolnav de nervi. Iar Henri 2 este un pictor-limax. Dacă ţi-aş spune cum s-a purtat pe-aici şi până unde şi-a împins perfidia, ai fi fericit şi

furios în acelaşi timp. Dar nu am timp de scris. Trebuie să alerg prin tot oraşul, ca să văd cum pot salva pe alţii şi cum să nu pier eu însumi. Or, singurul leac e banul. Îl caut şi-l găsesc, de bine-de rău, cu dobândă de treizeci la sută.

Aşa că binevoiţi a considera ca pierdută, pentru moment, suta de franci a domnului Bois- sier şi cei cinci sute de franci ai lui Renée 3. Dacă o să mor (aici suntem în ajunul unei răscoale ţărăneşti), să ştii că Albert Verdier are de la mine o „chitanţă “fictivă de douăzeci de mii franci- aur. I-am încredinţat-o acum patru luni, de teamă că voi înnebuni, că nevastă-mea 4 mă va pune sub interdicţie şi Bilili ar rămâne fără bani. I-am recomandat să pună sechestru pe venitul meu. Deci, această chitanţă poate despăgubi pe toţi cei cărora le datorez bani, deoarece toate datoriile mele la un loc nu ating această sumă.

În sfârşit, aştept zăpada, buna noastră zăpadă, grea şi tăcută, care acoperă totul, bucurii trecătoare şi suferinţe eterne.

Am, de asemenea, o mare sete de-a iubi o făptură feminină, simplă, proastă chiar, dar tânără şi, dacă s-ar putea, puţin îndrăgostită de mine, fie şi doar pentru răstimpul acestei ierni. În primăvară, vom vedea.

Aş fi fericit dacă tu şi cei de-acolo m-aţi putea încă iubi, aşa cum mă vedeţi. Dacă nu, uitaţi-mă. Deocamdată. În primăvară, voi fi cu siguranţă un altul şi-mi veţi ierta ingratitudinea.

Acum însă e greu aici. Nu ai răgaz într-adevăr să te poţi gândi la tine. (în satele noastre, disperarea împinge pe membrii aceleiaşi familii să se omoare între ei, ca la război. Uneori numai pentru treizeci franci-aur. Pricepeţi? Treizeci franci-aur!)

Şi totuşi, îmi joc cartea, glumesc cu prietenii mei şi le ascund toate gândurile mele intime, fiindcă nici ei şi nici altcineva nu m-ar putea urma în cufundarea de fiece clipă în hăul acestei cumplite existenţe.

Ieri, o doamnă bătrână a venit să-mi aducă crizanteme de cel puţin o mie de lei. Nu eram acasă. Dacă aş fi fost, aş fi aruncat-o în stradă, cu florile, omagiile şi cei şaptezeci de ani ai ei.

Ah! cât sunt de nefericit astă seară. E miezul nopţii. Toată lumea doarme şi moş Dumitru horcăie în somn. E bolnav şi fiindcă fecioru-său nu are haine şi pentru că nu-şi poate mărita fata „onorabil “, adică să-i dea de zestre vaca şi cei zece mii de lei pe care flăcăul îi cere odată cu Marioara.

E o prostie, dar e adevărat.

[Scrisoare incompletă]

1 Soţia lui Nicu Constantinescu.

2 Henri Boissonas.

3 Bani trimişi ca să se poată interna în sanatoriul „Montana-sur-Sierre”.

4 Deşi se despărţise în 1926 de Anna Munsch, nu divorţase încă de ea. A continuat să trimită o mie de franci lunar până în 1931, când Tribunalul din Brăila a pronunţat sentinţa de divorţ.

16

Braïia, le 9 octobre 1930

Mon Frère,

J’aurais tant voulu que tu sois là, pour que tu me dises comment était mon visage ce matin! (Oh, la malédiction qui veut que je perde d’abord une chose, pour que je sache l’apprécier hautement! Cela a toujours été ainsi! Seigneur! Comment finirai-je mes jours?)

Mon visage! Je l’ai senti, ce matin, tout petit, blotti dans mon cœur, mais lourd de tous les burins qui travaillent ma pauvre âme. Et mille désirs me soulevaient de mon lit et m’éparpillaient à travers les espaces. Alors j’ai pris toutes tes lettres et je les ai relues. Cette lecture n’a fait qu’exaspérer encore plus mon impossible besoin de prendre le large en ce moment quand une impérieuse sagesse m’ordonne de me tenir tranquille.

Oui: la tempête dévastatrice qui souffle dans toutes tes lettres m’a mis à un doigt de boucler ma valise et bondir dans la rue, comme du temps où je laissais ma mère en larmes pour filer en Egypte. Longuement, mes yeux ont contemplé les cinq billets de cent que Renée m’a envoyés et que je garde sous mon oreiller. Ils sont le talisman qui me rassure contre le danger de la stabilité forcée.

Cette contemplation m’a donné un peu de calme. Je me suis dit: «Je ne donnerai plus ces sous à ma cousine pour se marier. Qu’elle crève! Moi aussi j’ai le droit d’être secouru».

Puis, je me suis recouché et fait, de nouveau, le douloureux bilan de ma vie. Et de nouveau il s’est soldé par le gros déficit que je n’oublierai jusqu’à ma tombe.

Car ces jours-ci, un événement imprévu m’a permis de constater, comme jamais, l’ampleur de ce déficit.

Figure toi: j’ai fait la connaissance, un peu plus intime, d’une jeune fille (vingt-deux ans), étudiante à Bucarest, venue ici, chez ses parents, pour une semaine. Elle prend cette année sa licence en physique et chimie, veut aller à Paris pour consolider ses études et, peut-être, trouver un emploi sérieux. Elle m’est, un tout petit peu, parente. 1

Nous l’avons eue chez nous, ainsi que sa mère (qui a peur de moi pour sa fille), trois jours de suite. Causeries, mangeailles, gramo, flirt. Une drôle de sympathie s’est immédiatement établie entre nous. Cette sympathie s’explique venant d’elle. Mais, venant de moi? Et pour une physicienne?! Car elle est physicienne, c’est-à-dire, méthodique, raisonnée, précise dans tout ce qu’elle fait et dit [mot illisible], très belle et même coquette.

Enfin, elle est repartie à Bucarest. Maintenant, depuis j’oppose sa personnalité, assez forte, à celle qui m’a broyé l’existence: il n’y a aucune comparaison possible et il n’y en aura jamais dussé-je connaâtre toutes les femmes de la terre. Toutes seront des carpes!

Lourd déficit!

Ami! Que dois-je faire de mon pauvre sang de mâle? D’une femme qui est à mon goût, comme femme? Comme personnalité, je ne r ai appréciée qu’à partir de l’instant où, prenant calmement ta photo et admirant tes yeux, ta bouche, ton front, elle m’a dit:

— Ce doit êtré un homme très intéressant. C’est votre ami?

— Le meilleur.

— Vous devez en avoir, des bons. Moi, je n’en ai aucun. Et je déteste tous les jeunes, même quand ils sont intelligents.

Oue dois-je faire? Je pense à elle avec une sympathie, toute traversée de flèches empoisonnée. Où en est mon élan d’hier? Et cependant, je dois bouger [mots illisibles] pour mon salut: je dois chasser à jamais l’adorable néfaste ombre.

François! Conscille-moi. (Dès que j’aurai une lettre d’elle, je te l’enverrai. Tâche de voir dans son âme.)

Ma. Santé est presque excellente. Le temps: tel que tu l’as laissé, avec des ciels encore plus beaux et des rues tapissées de feuilles du cuivre que le vent promène par toute la ville.

Plus donc question de sana, mais, venir vous retrouver, oui.

Quand?
— Pas avant février. Je veux la neige, le Danube gelé, le silence blanc et… ’line âme, une pas deux et toutes deux informes.
Direz-vous que je vous ai tiré une carotte? — Dites, dites de moi les choses les plus mauvaises: je les mérite, toutes. Et quand vous aurez tout dit, vous me désirerez encore. Car je suis le poison dont on ne peut se passer qu’en ébréchant sa vie. (Du reste, vous pouvez renverser les rôles, ce serait la même chose.)
Oue fait-elle, la compréhensive Suzanne2? Elle ne m’écrit plus. Et la brave Clairon 2? Je n’ai pas envie de leur écrire, je ne sais pas pourquoi.
— Écris-moi beaucoup, François. Ici, tu es présent, que chacun de nous soit seul ou que nous soyons réunis. On t’aime.
Veux-tu remettre la lettre ci-jointe à Boissonas? Je n’ai aucune raison de lui écrire.
Ton
Panaït
[Traducere:]
Brăila, 9 noiembrie 1930
Frăţioare,
Tare aş fi vrut să fi fost aci ca să-mi spui cum arăta faţa mea azi dimineaţă. (Ah! blestemul de a trebui mai întâi să pierd ceva, pentru ca să-l ştiu aprecia în cel mai înalt grad! Aşa a fost totdeauna! Doamne! cum îmi voi sfârşi zilele?)
Faţa mea! Am simţit-o azi dimineaţă micuţă de tot, ghemuită în inima mea, dar copleşită de toate burghiele ce-mi chinuiesc sărmanul meu suflet. Şi mii de dorinţe mă trăgeau din pat, risipindu-mă de-a lungul spaţiilor. Atunci am luat toate scrisorile tale şi le-am recitit. Această lectură n-a făcut decât să exaspereze încă şi mai mult neputincioasa nevoie de a o lua la fugă tocmai în clipa de faţă, când o înţelepciune imperioasă îmi porunceşte să stau cuminte.
Da! Furtuna pustiitoare care suflă în toate scrisorile tale, ea m-a adus la un pas de a-mi închide valiza, de-a sări în stradă ca pe vremea când o lăsam pe mama în lacrimi şi o ştergeam în Egipt. Timp îndelungat, ochii mei au contemplat cele cinci bancnote de-o sutâr trimise de Renée şi pe care le păstrez sub pernă. Ele sunt talismanul care mă calmează în faţa pericolului unei stabilităţi forţate.

Privindu-le, m-am potolit puţin. Mi-am spus: „N-o să dau banii ăştia verişoarei meler ca să se mărite. Să crape! Şi eu am dreptul să fiu salvat “.

Apoi m-am culcat iarăşi şi am făcut din nou bilanţul dureros al vieţii mele. Şi din nou el s-a soldat cu marele defic; t pe care nu-l voi uita până-n mormânt.

Căci, zilele acestea, un eveniment neprevăzut mi-a îngăduit să constat, ca niciodată „amploarea acestui deficit.

Închipuieşte-ţi: am cunoscut, puţin mai intim, o tânără fată (douăzeci şi doi de ani), studentă la Bucureşti, venită aici, la părinţi, pentru o săptămână. Anul ăsta îşi ia licenţa în fizico-chimice, vrea să meargă la Paris ca să-şi desăvârşească studiile şi să-şi găsească poate un serviciu serios. E, foarte puţin, rudă cu mine. 1

Trei zile în şir am avut-o la noi, împreună cu maică-sa (căreia îi este teamă de mine, din cauza fiică-sei). Pălăvrăgeală, mâncare, patefon, flirt. O simpatie ciudată s-a stabilit imediat între noi. Această simpatie „din partea ei, este explicabilă. Dar din partea mea? Şi pentru o fiziciană? Deoarece ea este o fiziciană, adică o fiinţă metodică, chibzuită, precisă în tot ce spune şi face [cuvânt indescifrabil] foarte frumoasă şi chiar cochetă.

În sfârşit, s-a întors la Bucureşti. Acum îi confrunt personalitatea, destul de puternică „cu a celei ce mi-a distrus viaţa: nicio comparaţie nu e posibilă şi nici nu va fi vreodată, chiar de-ar trebui să cunosc toate femeile de pe pământ. Toate vor fi nişte proaste.

Greu deficit!

Prietene! Ce trebuie să fac cu bietul meu sânge de mascul? Cu o femeie pe placul meu, ca femeie? Ca personalitate n-am preţuit-o decât din clipa când, luând calm fotografia ta şi admi- rindu-ţi ochii, gura, fruntea, mi-a spus:

— Trebuie să fie un om foarte interesant. E prietenul dumitale?

— Cel mai bun!

— E firesc să ai dintre cei mai buni. Eu n-am niciunul. Detest pe toţi tinerii, chiar când sunt deştepţi.

Ce să fac? Mă gândesc la ea cu o simpatie împunsă toată de săgeţi otrăvite. Unde-i oare elanul meu de-odinioară? Şi totuşi trebuie să mă mişc [cuvinte indescifrabile], pentru salvarea mea; trebuie să alung pe vecie nefasta umbră adorabilă.

François! Sfătuieşte-mă! (îndată ce voi avea o scrisoare de la dânsa, ţi-o voi trimite, încearcă să-i citeşti în suflet.)

Sănătatea mea e aproape excelentă. Vremea, aşa cum ai lăsat-o: cu cerul încă şi mai frumos şi străzi căptuşite cu frunze de aramă, pe care vântul le plimbă prin tot oraşul.

Deci, nici vorbă de sana [toriu]; dar să vin să vă regăsesc, da. Când? — Nu înainte de februarie. Mi-e dor de zăpadă, de Dunărea îngheţată, de tăcerea albă şi… un suflet, numai unul, nu două şi amândouă neîntregi.

Veţi spune despre mine că v-am înşelat? — Spuneţi, spuneţi despre mine cele mai rele lucruri: le merit pe toate. Şi după ce veţi fi spus totul, tot vă va fi dor de mine. Pentru că eu sunt otrava de care nu te poţi lipsi, decât ciobindu-ţi viaţa! (Dealtfel, puteţi să inversaţi rolurile: ar fi acelaşi lucru.)

Ce face înţelegătoarea Suzanne2? Nu-mi mai scrie. Dar viteaza Clairm 2? Nu ştiu de ce „n-am chef să le scriu. — François, scrie-mi mult. Aci eşti prezent, fie că suntem fiecare singur „fie că suntem laolaltă. Eşti iubit.

Vrei să remiţi scrisoarea alăturată lui Boissonas? N-am niciun motiv să-i scriu,

Al tău,

Panait

1 Margareta Izescu, a cărei mamă fusese botezată de Joiţa Istrate.

2 Rude ale lui Franzoni.

17

Braïia, le 11 novembre 1930

Est-ce toi qui m’envoie les deux tue-mouches? Merci de tout cœur. Nous n’en ratons pas une!

Je m’ennuie de ne plus pouvoir te lire souvent. Es-tu trop occupé ou tu ne m’aimes plus tant?

Suzanne aussi ne m’écrit plus. Dois-je être rien que malade, pour que vous m’écriviez souvent?

Ton Panaït

Carte postale

[Traducere:]

Brăila, 11 noiembrie 1930

Tu mi-ai trimis cele două „omoară muşte”? îţi mulţumesc din suflet. Nu scăpăm niciuna.

Sunt contrariat că nu te mai pot citi adesea. Eşti prea ocupat sau nu mă mai iubeşti? Nici Suzana nu-mi mai scrie. Oare trebuie să fiu mereu bolnav ca să-mi scrieţi din când în când?

Al tău,

Panait

18

Brăila, le 14 novembre 1930

C’est inouï, François, ce qu’il fait beau chez nous! Tous les matins et soirs, le soleil m’émerveille de ses couleurs que tu as tant admirées. Aussi, je vais souvent au Jardin Public, je longe l’allée suspendue qui fait face au Danube et que j’aime encore plus depuis que tu t’y es tant complu.

Hélàs! je n’entends plus la voix de mon nouveau et vieux Mikhaïl, qui débitait, d’une façon şi aisée, des choses şi belles et şi variées, qu’on serait resté des heures à l’écouter. Trajan, Nicou et Polixenia non plus ne peuvent plus t’oublier et dix fois par jour, tantôt l’un, tantôt l’autre, se précipite sur moi pour me rappeler comment tu étais, comment tu disais, comment tu riais ou comment tu faisais ceci et cela.

Ecoute, François: en janvier, j’aurai fini avec mes lourds paiements ici; je n’aurai plus que mes malheureux, qui, vraiment, ne m’écrasent avec leur misère que parce que je suis trop endetté en ce moment, mais, en janvier ou en février je n’aurai plus de dettes et alors sache que je me propose de vous offrir, à toi et à Renée, le voyage aller et retour Genève-Braïla.

Passer, ici, le mois de mars; voir le réveil de la nature et le Danube charrier ses immenses glaçons; vous perdre dans la campagne du Baragan que Jérémie vous montrait toute fumante. – Dis şi ce n’est pas là un projet qu’il faut absolument réaliser?

Maintenant, tâche de ne pas faire de nouveau, devant cette proposition, comme tu as déjà fait parfois, c’est-à-dire, te vexant comme un vilain Occidental et croire tout de suite que mon offre n’est rien d’autre qu’une façon de vous rembourser ce que la meilleure Genève m’a avancé! Oh, ne pense pas cela, surtout, car je te battrai. Je ne suis pas şi prompt à rembourser, à des amis qui ne crèvent pas de faim, les sommes qu’ils ont eu l’obligeance de me prêter ou donner.

C’est tout simplement par passion amicale, que je vous propose ce voyage, auquel j’espère que tante Zoé me fera la

grande joie de se joindre. Rien qu'à l'idée de vous voir ici tous trois, et je deviens fou de plaisir. C'est, du reste, la meilleure façon dont vous pourriez vous prendre pour me guérir, sans l'aide de sana.

Réponds-moi à ce sujet. Et écris-moi plus souvent. Pourquoi ne m'écris-tu plus? Est-ce par manque de temps ou parce que tu m'aimes moins? (Et pourquoi m'aimerais-tu moins?)

Ci-joint, une lettre de cette amie de Bucarest, dont je te parlais dans ma dernière lettre. Veux-tu me faire le plaisir et voir un peu ce que son âme, sa nature, a de bon et de mauvais?

(Voilà que je suis tout d'un coup triste!)

Mon meilleur cœur, à toi, à vous deux, à tante et à nos bons amis de là-bas.

Votre Panaït

{Traducere:]

Brăila, 14 noiembrie 1930

François, e nemaipomenit de frumos la noi! în toate dimineţile şi 111 amurg, soarele mă minunează cu culorile lui, atât de admirate de tine. Adesea mă duc în Grădina Publică, merg de-alungul aleii suspendate care se propteşte în Dunăre şi pe care o iubesc încă şi mai mult de când ţi-a plăcut ţie atât.

Vai!, nu mai aud glasul lui Mihail al meu, mereu acelaşi şi mereu altul, care debita cu atâta uşurinţă, lucruri atât de frumoase şi felurite, că ar fi trebuit să stai ore întregi ca să-l asculţi.

Traian, Nicu şi Polixenia, nici ei nu te mai pot uita şi de zece ori pe zi, când unul, când celălalt se reped să-mi reamintească cum erai, ce ziceai, cum râdeai sau cum făceai una şi alta.

Ascultă, François: în ianuarie voi termina plata datoriilor grele de aici; nu-mi vor mai rămâne decât oropsiţii mei care, într-adevăr, nu mă împovărează cu sărăcia lor decât din cauză că sunt îndatorat până-n gât în momentul de faţă, dar în ianuarie sau februarie nu voi mai avea datorii şi află că atunci îmi propun să vă ofer, ţie şi lui Renée, o călătorie Geneva —Brăila, dus-întors.

Să petreceţi aici luna martie; să vedeţi reînvierea naturii şi Dunărea cărându-şi imensele sloiuri; să vă pierdeţi în câmpia nesfârşită a Bărăganului, pe care Eremie vi-o arăta fumegândă.

— Spune tu dacă nu-i ăsta un plan ce trebuie neapărat realizat?

De data asta încearcă să nu faci iarăşi, în faţa propunerii mele, ce-ai mai făcut uneori „adică să te simţi jignit ca un occidental uricios şi să crezi îndată că oferta mea nu-i nimic altceva decât un mijloc de-a vă înapoia ceea ce minunata Genevă mi-a avansat. Oh, mai ales aşa ceva să nu crezi, că te bat. Eu nu sunt atât de grăbit, faţă de prietenii care nu mor de Jeame, să le înapoiez sumele pe care au avut bunătatea să mi le împrumute sau să mi le dea.

Aşa că pur şi simplu din pasiune prietenească, vă propun acest voiaj, la care sper că şi tanti Zoe îmi va face marea bucurie să se alăture. Numai la gândul de-a vă vedea pe tustrei aici, simt că înnebunesc de plăcere. De altfel, este şi cel mai bun mijloc de-a mă ajuta să mă vindec, fără sanatoriu.

Dă-mi un răspuns în această privinţă. Şi scrie-mi mai des. De ce nu-mi mai scrii? Din lipsă de timp sau pentru că mă iubeşti mai puţin? (Şi de ce m-ai iubi mai puţin?)

Alăturat, o scrisoare a acelei prietene de la Bucureşti, despre care îţi vorbeam în ultima mea scrisoare. Vrei să-mi faci plăcerea şi să observi puţin ce anume e bun sau rău în sufletul, în firea ei?

(Iată că deodată m-am şi întristat!)

Cu tot ceea ce am mai bun în inimă, la amândoi, mătuşii şi bunilor prieteni de-acolo.

Al vostru

Panait*

19

Braïia, le 22 novembre 1930"

Excuse que j’ai cessé de t’écrire. J’ai eu une rechute, que j’ai cru passagère, mais voilà huit jours que je suis de nouveau au lit.

Ton télégramme m’a fait du bien. Écris-moi! C’est ma tête qui va mal. Et aussitôt le corps s’en ressent. Ce sera ainsi jusqu’à la fin de mes jours, pour une raison ou pour une autre.

Amitié,

Pan

Carte postale

[Traducere:]

Brăila, 22 noiembrie 1930

Iartă-mă că am încetat să-ţi scriu. Am avut o recidivă pe care o credeam trecătoare, dar, iată, s-au împlinit opt zile de când sunt iarăşi la pat.

Telegrama ta mi-a făcut bine. Scrie-mi! La mine, răul e în cap. Şi, de îndată, corpul se resimte. Aşa va fi până la sfârşitul zilelor mele, dintr-o cauză sau alta.

Prietenie,

Jassy, le 28 novembre 1939

Ami, je suis ici pour peu de temps et presque malgré moi: le bruit ayant courru à Bucarest et ici à Jassy que je me meurs à Braïla, deux bons amis (que tu dois absolument connaâtre un jour), un professeur docteur et le plus grand romancier roumain 1 sont venus me chercher et m'amener à Jassy, où vit un petit monde meilleur. Je ne reçois pas le corrier ici, mais bientôt je le lirai à Braïla, je te lirai.

Amitiés,

Pan

Carte postale

[Traducere:]

Iaşi, 28 noiembrie 1930

Prietene, mă aflu aici pentru puţină vreme şi aproape fără voia mea: zvonul că sunt, la Brăila, pe moarte ajungând la Bucureşti şi aici, la Iaşi, doi prieteni buni (pe care trebuie să-i cunoşti într-o zi), un profesor doctor şi cel mai mare romancier român, 1 au venit să mă caute şi să mă ia la Iaşi, unde se află un mic cerc de oameni aleşi. Nu primesc scrisori aici, dar în curând le voi citi la Brăila, te voi citi.

Cu prietenie,

Pan

1 Dr. I. I. Mironescu şi Mihail Sadoveanu.

21

Braïla, le 1 de'cembre 1930

Ami François,

Je rentre de Jassy, où je viens de passer une semaine de bonne vie moldave, une vie que tu dois absolument connaâtre et qu'on ne peut comparer à aucune autre vie de toutes celles que nous connaissons. J'avais l'intention de te la décrire longuement, dès mon retour. Et voilà qu'une mauvaise nouvelle, que je trouve dans tes lettres, me glace le cœur, me brise l'élan: Renée m'a donc suprimé de sa vie jusqu'à te défendre de prononcer mon nom en sa présence.

Certes, je suis coupable devant elle, comme devant toi, comme

devant tous mes bons amis, comme devant moi-même. J’ai vu la blessure que je lui causais, alors même que tu me lisais ses affectueuses lignes, à Braïla. Et je peux dire aujourd’hui, dans cette expérience encore, que je vais bien voir dans le cœur humain. Sa haine ne me surprend qu’à moitié: c’est là où, pareille à Bilili, mais dans un autre domaine, elle m’écrase bien au-delà de ce qui serait juste.

Voilà où je suis meilleur que le meilleur des humains: jamais je ne me suis rendu coupable d’une telle haine, jamais je n’ai dit qu’wn nom quelconque ne doit plus être prononcé devant moi, même şi la personne qui porte ce nom m’avait poussé à la mort, à la folie, à la laideur. Non!, je ne peux pas haïr de cette haine-là! Et celui ou celle qui m’a fait le plus de mal, peut, en tout temps, s’il reconnaât sa faute, venir me tendre sa main. Je la lui serrerai sans rancune.

Je t’ai supprimé ton „identité”?!?!

Qu’est-ce que c’est que ce mot encore, vide de toute compréhension sensée? Une phrase conventionnelle comme tant d’autres dont se gargarise le plus imbécile des Occidentaux!

Şi je dois reprendre ce mot à mon compte et l’appliquer à mon amitié pour Mikhaïl, je devrais alors maudire le plus grand ami de mon existence, car, du jour où j’ai connu Mikhaïl, je fus un tout autre homme. Étais-je Mikhaïl? Peut-être, jusqu’à un point ou, plutôt, je le sângeais dans ce qu’il avait de meilleur. Mais, le fait même que j’étais amoureux de ce meilleur prouve que moi non plus je n’étais pas fait d’une matière basse, et, par conséquent, j’avais une identité qui ne cherchait que sa confirmation et que nul au monde ne pouvait supprimer.

C’est là mon raisonnement, sans phrase, ni haine.

Pauvre Renée! Je la plains, comme je plains tout ce pauvre bon Occident. Et je ne peux que m’étonner encore plus, constatant combien ton cœur a pu se défendre d’une haine şi mortelle, pardonner promptement, comprendre et aimer. Comment peux-tu, bon Dieu, m’aimer encore? Car il n’y a pas de doute, je sens ton amour. Mais sache que rien ne sera perdu! Renée s’en apercevra un jour. Je lui pardonne.

A bientôt, une autre lettre. (Je dois sortir).

Ton

Panaït

Avec Marga, plus de suite.
[T raducere:]
Brăila, 1 decembrie 1930
Prietene François,
Mă înapoiez de la Iaşi, unde am petrecut o săptămână de bună viaţă moldovenească, o viaţă pe care trebuie s-o cunoşti neapărat şi tu şi care nu poate fi asemuită cu nicio altă viaţă, din toate câte cunoaştem noi. Aveam intenţia să ţi-o descriu pe larg, îndată după înapoierea mea. Dar iată că, în scrisorile tale, aflu o veste proastă, care-mi îngheaţă inima, îmi curmă elanul: Renée m-a scos deci din viaţa ei, mergând până acolo încât îţi interzice să-mi rosteşti numele în faţa ei.
Desigur, sunt vinovat faţă de ea, ca şi faţă de tine, ca şi faţă de toţi bunii mei prieteni, ca şi faţă de mine însumi. Am simţit rana ce-i provocam, chiar atunci când tu îmi citeai afectuoasele sale rânduri, la Brăila. Şi pot spune astăzi, după această experienţă nouă, că ştiu citi bine în sufletul omului. Ura ei mă surprinde doar pe jumătate: acolo unde, la fel cu Bilili, dar în alt domeniu, ea mă zdrobeşte cu mult peste ceea ce ar fi drept.
Iată unde mă dovedesc mai bun decât cei mai buni dintre oameni: niciodată nu m-am făcut vinovat de-o atare ură, niciodată n-am spus că numele cuiva nu mai trebuie rostit în faţa mea, chiar dacă persoana care poartă acest nume m-ar fi împins la moarte, la nebunie, la josnicie. Nu!, nu pot un cu o astfel de ură! Şi acela sau aceea care mi-a făcut cel mai mare rău poate oricând, dacă-şi recunoaşte greşeala, să vină să-mi întindă mâna! I-o voi strânge, fără ranchiună.
Eu ţi-am suprimat „identitatea”?!?!
Ce mai înseamnă şi acest cuvânt, golit de orice înţeles raţional? O frază convenţională, ca atâtea altele, cu care se gargariseşte cel mai imbecil dintre occidentali!
Dacă trebuie să reiau acest cuvânt pe seama mea şi să-l aplic prieteniei mele cu Mihail, ar trebui atunci să blestem pe cel mai mare prieten al vieţii mele, căci din ziua când l-am cunoscut pe Mihail, am devenit cu totul un alt om. Devenisem eu însumi un Mihail? Poate, până la un punct, sau mai degrabă, îl maimuţăream în ceea ce avea el mai bun. Dar însuşi faptul că eram îndrăgostit de acest mai bun, dovedeşte că nici eu nu eram alcătuit dintr-o plămadă proastă şi prin urmare, aveam o

identitate ce nu-şi căuta decât confirmarea şi că nimeni în lume nu putea să mi-o suprime.

Acesta-i raţionamentul meu, fără frazeologie, nici ură.

Sărmană Renée! O plâng, aşa cum plâng acest biet şi bun Occident. Şi nu pot decât să mă mir încă şi mai mult, constatând cât a fost în stare inima ta să se apere de-o ură atât de ucigătoare, să ierte pe loc, să înţeleagă şi să iubească. Doamne! cum de poţi tu să mă iubeşti încă? Căci, neîndoios, simt dragostea ta. Dar află că nimic nu va fi pierdut! Renée îşi va <la seama într-o zi. O iert.

Pe curând, o altă scrisoare. (Trebuie să ies.)

Al tău

Panait

Cu Marga, nicio urmare!

22

Braila, le 6 décembre 1930

Cher François,

Lundi dernier, en t'écrivant, je me promettais de reprendre la plume le lendemain même et de continuer ainsi deux ou trois jours de suite, sur les thèmes abondants des trois lettres de toi, que j'ai trouvées ici, à mon retour de Jassy. Maintenant, c'est vendredi. Les thèmes, n'étant plus chauffés par ma vitalité à toute épreuve, ne font dans ma tête qu'un bourdonnement assez confus, vain, triste.

C'est que, depuis lundi, j'ai eu beaucoup à méditer sur un événement que je t'ai fait connaâtre: c'est le suicide du brave Francisc Farago. II m'a absorbé. Car, j'estimais énormément cet homme et j'ai tout fait pour le comprendre, mais nous n'étions pas des intimes. Toutefois, je savais que dans son appartement, sis au premier étage de la banque où tu as fait sa connaissance, il se livrait, la nuit, à toutes sortes de travaux bizarres: merveilleux atelier de menuiserie fine, autre atelier de radiophonie, le plus complet de la ville et un laboratoire de chimie comme aucun médecin d'ici ne peut se vanter d'en avoir, car, le pauvre Farago était diabétique. Toutes ces préoccupations nocturnes, ainsi que son regard voilé, me faisaient voir en lui un homme qui se fuit, mais je ne croyais pas qu'il irait jusqu'au suicide, car il disait souvent son mépris pour les suicidés.

Or, voilà qu'il se loge une balle, sans crier gare. La balle,

entrée par la tempe droite, a suivi tout le trajet frontal, entre le crâne et la membrane du cerveau, sans toucher celui-ci et est sortie par l'oeil gauche. Je te disais que sa vie était sauvée, mais qu'il allait rester aveugle. II n'en est rien. II est mort hier matin.

Voilà ce que nous sommes.

Ce suicide m'a fait beaucoup réfléchir. J'ai pensé à moi-même. Une chose est certaine: depuis une année, ou plutôt quinze mois, que Bilili m'a tué à petit feu, pour m'assener à la fin le coup de grâce le plus inattendu qu'on ait jamais connu, mon corps a perdu et continue de perdre son poids avec une constance irréductible. Insensiblement, mais sûrement. De même, l'appétit: je ne vis plus que de bribes de nourriture.

Cela m'a fait me demander où je vais? En tout cas, pas vers le bien, puisque, ayant supporté le coup de grâce sans périr, il était grand temps de commencer depuis, à me remettre. Et alors? Dois-je assister bêtement à ma lente décomposition? Pourquoi? Est-ce pour le plaisir de prolonger ma vie d'encore une année? Mais n'ai-je pas vécu toutes les vies? Est-ce peut-être.

— Ainsi que feu mes amis genevois me le demandaient hier et ne me le demandent plus aujourd'hui. – Pour «créer» et patati et patata?

Non. Mais je ne veux pas non plus tenter à nouveau ce que j'ai une fois raté sincèrement. Aussi, je me suis laissé traâner par Jérémie chez le meilleur médecin de la ville, son ami et mon admirateur, qui m'a tourné sur tous les côtés et ordonné un traitement de quarante piqûres à base d'arsenic. II me bourre encore de quinine et de charbon dr. Belloc. Puis, il veut que je ne fume plus et que je ne boive plus de café.

Or, je sais à l'avance que cela est inutile, car mon mal n'est pas physique, mais moral.

Certes, ainsi que tu le penses et le dis, je suis pas mal comédien et d'une vitalité de brute. Ah, şi seulement je pouvais l'être totalement. Hélas, la doublure de tous mes défauts est faite d'une qualité comme on en rencontre rarement sur cette terre. Seule Bilili connaât bien cette doublure. Elle seule a eu des yeux pour la voir. C'est pourquoi le jour où Genève et le monde entier se mettront d'accord pour me huer, ce sera Bilili encore que me défendra, ainsi que je la défends, moi, quotidiennement, contre ceux qui lui jettent sur les épaules plus qu'il n'en faut. Voilà où

Bilili n’est pas Genevoise, voilà pourquoi je ne peux pas l’oublier et pourquoi ça vaut la peine que je meure pour elle.

J’aurais tant voulu qu’un ami de là-bas me dise de t^mps à autre ce qui se passe avec elle, alors même que je lui ai fait mes adieux pour toujours, alors même qu’elle vous a dit ce qu’elle vous a dit. Je croyais que tu serais cet ami unique, en dépit de tout. Je croyais encore que Cl aire-Lise et Suzanne sauraient ce qu’il y a au fond de son cœur. Mais, probablement que personne ne veut connaâtre le fond de son cœur. II est tout aussi probable que toi non plus n’aime pas te mêler de «ces choses-là», comme on dit en français.

Mais pourquoi est-ce que je t’écris toutes ces bêtises? Pardonne-moi. Et sache que je te lis toujours avec grand plaisir.

Ton frère,

Panaït

J’ai oublié de te dire que le portrait de Marga est un de tes chefs-d’œuvre ^ Merci pour les disques, mais jusqu’ici je ne suis pas encore avisé de leur arrivée.

Brăila, 6 decembrie 1930

Dragă François,

Scriindu-ţi lunea trecută, îmi promiteam să reiau tocul chiar a doua zi şi să continui astfel, două sau trei zile la rând, pe temele bogate ale celor trei scrisori ale tale, găsite aci la înapoierea mea de la Iaşi. Acum e vineri. Cum însă temele n-au mai fost hrănite de vitalitatea mea de nezdruncinat, le simt în cap ca un zbârnâit destul de confuz, zadarnic şi trist.

Asta-i din cauză că de luni am reflectat îndelung asupra unei întâmplări de care ţi-ana. Pomenit: sinuciderea bravului Francisc Farago. M-a absorbit. Căci îl preţuiam enorm pe acest om şi mi-am dat toată silinţa să-l înţeleg, dar nu eram intimi. Totodată, ştiam că, în apartamentul lui, situat la primul etaj al băncii unde/l-ai cunoscut, se deda noaptea la tot felul de îndeletniciri ciudate: un minunat atelier de tâmplărie fină, un alt atelier de radiofonie – cel mai complet din oraş – şi un laborator de chimie cum niciun alt medic de aici nu se poate lăuda că-l are, căci bietul Farago era diabetic. Toate aceste preocupări nocturne, ca şi privirea lui voalată mă făceau să văd în el un om care fugea de lume, dar nu credeam că va ajunge la sinucidere, căci se rostea adesea cu dispreţ despre sinucigaşi.

Or, iată că tocmai el îşi trage un glonte, pe neaşteptate. Glontele, intrat prin tâmpla dreaptă, a străbătut întreaga porţiune frontală, între craniu şi creier, fără să-l atingă şi a ieşit prin ochiul stâng. Îţi spuneam că viaţa îi era salvată, dar că va rămâne orb. Acum s-a sfârşit. A murit ieri dimineaţă.

Iată ce suntem.

Această sinucidere m-a făcut să reflectez mult. M-am gândit la mine însumi. Un lucru e sigur: de un an, mai precis de cincisprezece luni, de când Bilili m-a ucis puţin câte puţin, ca să-mi dea la urmă lovitura de graţie – cea mai neaşteptată din câte se cunosc –, corpul meu a pierdut şi continuă neîntrerupt să piardă din greutate cu o persistenţă neclintită. Pe nesimţite, dar cu paşi siguri. Aceeaşi situaţie şi cu pofta de mâncare: nu trăiesc decât cu fărâme de hrană.

Asta m-a făcut să mă întreb: unde o să ajung? În orice caz, nu la bine, căci, supravieţuind loviturii de graţie, trebuia de multă vreme să-mi revin. Şi atunci? Trebuie oare să-mi asist prosteşte descompunerea lentă? Pentru ce? Pentru plăcerea de a-mi prelungi viaţa cu încă un an? Dar n-am trăit toate vieţile? Or poate pentru a „crea” şi tura-vura – cum mi-o cereau până mai ieri foşti prieteni genevezi, care nu mi-o mai cer astăzi?

Nu. Nu mai vreau nici să încerc iarăşi ceea ce am ratat cinstit odată. Aşa că m-am lăsat dus de Eremie la cel mai bun medic din oraş – prietenul lui şi admiratorul meu –, care m-a întors pe toate părţile şi mi-a prescris un tratament ce are la bază patruzeci de injecţii cu arsenic. Mă mai îndoapă cu chinină şi cărbune dr. Belloc. Apoi mai vrea să mă las de fumat şi să nu mai beau cafea.

Or, eu ştiu dinainte că toate astea sunt inutile, căci răul meu nu-i de natură fizică, ci morală.

Desigur, aşa cum o gândeşti şi o spui, joc un pic de teatru şi am o vitalitate de brută. Ah! numai de aş fi putut să fiu pe de-a-ntregul aşa ceva. Dar, vai! toate defectele mele sunt dublate de o calitate rar întâlnită pe acest pământ. Singură Bilili cunoaşte bine această dublură. Doar ea a avut ochi s-o vadă. Iată de ce, în ziua când Geneva şi lumea întreagă vor cădea la înţelegere să mă huiduiască, Bilili va fi aceea care mă va apăra, aşa cum şi eu o apăr zilnic, de cei care îi aruncă în spate mai mult decât e cazul. Iată unde Bilili nu-i geneveză, iată de ce nu pot s-o uit şi iată de ce merită osteneala să mor pentru ea.

Atât aş fi dorit ca un prieten de-acolo să-mi fi spus, din când în când, ce se întâmplă cu ea, chiar dacă m-am despărţit de ea pentru totdeauna, chiar dacă ea v-a spus ceea ce v-a spus. Credeam că tu ai să fii acest prieten unic, în ciuda a toate. Mai credeam că Claire- Lise şi Suzanne ar şti ce-i în fundul inimii ei. Dar probabil că nimeni nu vrea să-şi cunoască fundul inimii sale. E de asemenea probabil că nici ţie nu-ţi place să te amesteci în „de-alde astea”, cum se spune în franţuzeşte.

Dar de ce ţi-oi fi scriind toate prostiile astea? Iartă-mă. Şi să ştii că te citesc mereu, cu o mare plăcere.

Fratele tău,

Panait

Am uitat să-ţi spun că portretul grafologic al Margăi este una din capodoperele tale. 1 îţi mulţumesc pentru discuri, dar până azi n-am fost înştiinţat de sosirea lor.

1 Câteva mici fragmente din Portretul grafologic al domnişoarei Marga.. Semnat François Franzoni, Geneva 20 noiembrie 1930: „Trei trăsături caracteristice reies simultan: nervozitate impresionabilă, inteligenţă şi voinţă despotică (…) se află, de asemenea, ceea ce se cheamă rasă, în această fiinţă distinsă, depăşind cu mult nivelul obişnuit. Oricare i-ar fi origina etnică sau socială, această femeie este o aristocrată, o creatură de excepţie. (…) Deşi cochetă, nu-i perfidă şi are nevoie reală de sinceritate. (…) Are o nevoie mare de puritate morală şi fizică.”

23

Braïia, le 9 décembre 1930

Merci pour disques. Oublions toutes misères. Fraternité.

Mikhaïl- Panaït

Franzoni, 4 rite Beauregard,

Genève, Suisse

[Traducere:]

Brăila, 9 decembrie 1930 îţi mulţumesc pentru discuri. Să uităm toate neplăcerile. Frăţie,

Mihail-Panait

Franzoni, Str. Beauregard, nr. 4 Geneva, Elveţia

24

Braïia, le 14 décembre 1930

Mon François,

Je n’aime presque rien des quatre disques que tu m’as envoyés.

Pour moi, dans un ouvrage musical, s'il n'y a pas de mélodie, il n'y a rien. Aussi, dans cet opéra l, je n'entends que des paroles, très bien prononcées, pour lesquelles la musique n'est qu'un prétexte.

Bien plus te rappelle à notre tendre souvenir la musique que tu nous as laissée, en même temps que le gramo. De même le jacquet, que j'ai acheté à Galatz et que nous appelons Françoise, parce que, jacquet, en roumain, est féminin. Et Françoise ne sait que nous passer des raclées qui sont toujours passionnantes.

Mais şi je devais te dire tous les liens par lesquels tu nous tiens, j'aurais fort à faire, car la maison est pleine de toi. Et même nous te faisons connaâtre à chaque ami qui met le pied dans ce foyer hurlant d'amitié.

Ainsi, en ce moment, j'ai chez moi un homme 2 auquel je parle de toi plus qu'à qui que ce soit. Je ne te dirai rien de cet ami, qui sera le tien, un jour, car je veux que tu le découvres par tes géniaux moyens. Voici, donc, ci-joint, une lettre et une carte qu'il m'a écrites de Jassy. Tâche de le mettre au grand jour, pour toi plus que pour moi, car, moi, je le possède, mais il est certain que j'attends avec sympathie ta dissection.

II m'a découvert à Jassy, porteur d'une lettre de Rosenthal, datée du 20 mai, New York et adressée à: «Paris, 96, avenue des Ternes; 24, rue du Colisée; 7, place St-Sulpice; puis, Wien Döblingger Hauptstrasse 66; 12, rue de l'Athénée, Genève; Baldovinesti et Bucarest». 3

Parti de New-York, accroché aux jupes d'une femme diabolique qui l'aimait, qu'il aimait, il a perdu cette femme en route et s'est trouvé désemparé, quand, un jour à Jassy, les journaux annoncent que je suis là. Et il est sauvé. Je suis aussi en partie sauvé, mai? nous sommes quand même perdus tous deux.

Maintenant, j'apprends l'anglais de lui, et il apprend le français, de moi. Puis vers le printemps, nous viendrons te voir et t'inviter au grand voyage bohémien, car quoique écrivain, il connaât la prestidigitation et joue de la flûte et de l'accordéon, talents qui nous sauveront de la misère dans plus d'un pays affreux.

J'ai toujours l'âme malade de Bilili. Je la cherche dans la pensée et j'aimerais tant savoir şi elle est ou non heureuse, ou contente de sa vie. Je me reproche de lui avoir refusé mon amitié,

la voulant toute, chair et âme, chose qu’elle ne pouvait plus me donner sans nuire à son vermisseau. Je me le reproche. Car elle doit avoir besoin de mes lettres plus que n’en ai, moi, des siennes étant donné leur fausseté, mille fois criminelle.

Je ne lis rien. J’ai essayé de continuer Homère, mais tentant d’imiter ta voix, j’ai jeté le livre. Aussi, je ne m’alimente que de ma misère psychique et, parfois, de quelques brefs élans amicaux. Les piqûres de cacodylate de sodium ne donnent rien jusqu’ici. Néanmoins, je ne suis pas malade.

J’ai écrit hier soir à Suzanne. Va voir sa lettre. C’est une femme étonnante, pour moi. Je croyais, au début, que ses missives n’étaient que de la charité amicale. Non. Ce sont de l’amitié vraie. J’en suis heureux.

Dites à Claire-Lise que je l’aime comme le dernier temps à Genève, mais nous ne devons pas nous écrire directement, sauf şi elle a à me parler de Bilili, şi elle sait quelque chose d’elle.

Weigle et Weber ne m’on plus rien écrit. Et comme je suis celui qui leur a écrit en dernier, j’attends toujours. Mais ils ne doivent pas m’écrire pour m’écrire.

Je pense aussi beaucoup au regard bon-anim al-d’ affaires d’Albert, qui ne trompe pas.

Renée… je suis touché d’apprendre qu’elle aurait voulu que j’ignore sa haine pour moi. C’est déjà beaucoup. Un jour, elle oubliera tout et m’aimera comme auparavant. Et sa haine sera foutue.

Toi, mon ami, je te serre dans mes bras.

Ton Panaït;

’T raducere:]

Brăila, 14 decembrie 1930

François al meu,

Nu-mi place aproape nimic de pe cele patru discuri trimise de tine. Pentru mine, dacă într-o lucrare muzicală nu ie află melodie, nu e nimic. Iar în această operă, 1 n-aud decât cuvinte foarte clar rostite, pentru care muzica nu-i decât un pretext.

Mult mai mult te recheamă în amintirea noastră tandră muzica pe care ai lăsat-o odată cu patefonul. Tot astfel şi jocul de table pe care l-am cumpărat de la Galaţi şi pe care noi l-am botezat Françoise, fiindcă tablă în româneşte, este de genul feminin. Şi Françoise se pricepe să ne atragă în încăierări care totdeauna

sunt pasionante.
Dar, dacă ar trebui să-ţi spun toate fibrele prin care ne ţii legaţi, aş avea multe de spus, căci casa e plină de tine. Ba chiar îi facem să te cunoască şi pe fiecare dintre prietenii care trec pragul acestui cămin vuind de prietenie.
Astfel, în clipa asta, am la mine un om 2, căruia îi vorbesc despre tine mai mult decât oricărui altul. Despre acest prieten, care va fi şi al tău într-o zi, nu-ţi spun nimic, deoarece vreau să-l descoperi tu, prin mijloacele tale geniale. Iată deci, alături, o scrisoare şi o ilustrată pe care mi le-a scris de la Iaşi. Încearcă să-l descoperi pe de-a-ntregul, mai mult pentru tine decât pentru mine, căci eu îl cunosc bine, dar desigrur aştept cu simpatie rezultatul disecţiei tale.
El m-a descoperit la Iaşi, având o scrisoare de la Rosenthal, datată New-York, 20 mai şi adresată la: „Paris, Avenue des Ternes, nr. 96; strada Colisée, nr. 2*4; Place Saint-Sulpice,
7; apoi la Viena, Döblingger Hauptstrasse nr. 66; Geneva, strada Athénée nr. 12; Baldovineşti şi Bucureşti “. 3
Plecat din New-York, agăţat de fusta unei femei diabolice care-l iubea, pe care o iubea, a pierdut-o pe drum şi s-a trezit descumpănit, când, într-o zi, la Iaşi, ziarele anunţă că eu mă aflu acolo. Fu salvat! Sunt şi eu, în parte, salvat, totuşi suntem pierduţi amândoi.
Actualmente învăţ limba engleză cu el, iar el, limba franceză cu mine. Apoi, spre primăvară, venim să te vedem şi să te poftim în marele voiaj al vagabonzilor căci, deşi scriitor, e priceput în prestidigitaţie şi cântă la flaut şi acordeon, talente ce ne vor salva nu o dată de la mizerie, prin ţinuturi groaznice.
Mi-e sufletul mereu bolnav din cauza lui Bilili. O caut în gând şi atât aş dori să ştiu dacă este fericită sau nu, sau dacă e mulţumită de viaţa ei. Am remuşcări că i-am refuzat prietenia, voind-o în întregime, carne şi suflet – ceea ce nu-mi mai putea da fără să-i facă rău viermuşorului. Mă căiesc. Căci ea trebuie să aibă nevoie de scrisorile mele, mai mult decât am eu nevoie de ale ei, dată fiind falsitatea lor de-o mie de ori criminală.
Nu citesc nimic. Am încercat să-l continui pe Homer, dar, vrând să-ţi imit vocea, am aruncat cartea. Aşa că nu mă hrănesc decât cu mizeria mea sufletească şi uneori cu scurte elanuri prieteneşti. Injecţiile cu cacodilat de sodiu n-au dat până acum

niciun rezultat. Cu toate astea, nu sunt bolnav.

I-am scris ieri seară Su zânei. Du-te să-i vezi scrisoarea. Este o femeie uimitoare pentru mine. La început credeam că scrisorile ei nu înseamnă decât milă prietenească. Nu! Sunt prietenie adevărată. Şi sunt fericit.

Spune-i lui Claire-Lise că o iubesc ca în ultima vreme la Geneva, dar că nu trebuie să ne scriem direct, afară de cazul că are să-mi vorbească despre Bilili, dacă ştie ceva despre ea.

Weigle şi Weber nu mi-au mai scris nimic. Şi cum eu am fost ultimul care le-a scris, aştept mereu. Dar nu trebuie să-mi scrie numai de dragul de a-mi scrie.

Mă gândesc mult şi la privirea de câine blând a lui Albert, care nu înşală.

Renée… Sunt mişcat să aflu că ar fi voit să nu ştiu de ura ce-mi poartă. E deja mult. Într-o zi va uita totul şi mă va iubi ca mai înainte. Şi ura ei se va duce pe apa sâmbetei…

Pe tine, prietenul meu, te strâng în braţe.

Al tău,

Panait

1 Pelléas et Mélisande.

2 Isaac Horowitz, ziarist american de origină română, autor al cărţii Zile şi nopţi ca Panait Istrati, New-York, Editura „Cyco “, 1940 (Vezi şi voi. Amintiri, evocări, confesiuni, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, pp. 276 – 278.)

3 Până în anul 1933, Panait Istrati a locuit la diverşi prieteni; el n-a avut un domiciliu stabil.

25

Braila, le 23 décembre 1930

Cher François,

C’est avant-veille de Noël (premier Noël en Roumanie, après le dernier que j’ai passé, il y a dix-sept ans, en compagnie de ma mère) – et je suis très ému. Pendant ces dix-sept ans, mille mondes se sont écoulés pour moi, et mille autres mondes semblent pointer à l’horizon de mes désirs. Mais, pour le moment, nos chambres parées de fête, sont d’autant plus tristes qu’elles manquent de ce qu’il y a de plus beau au monde, le jour de fête: une mère, une Bilili, un Mikhaïl, pour prouver à ce pauvre Panaït que l’existence mérite d’être vécue.

J’ai Isaac, qui est ce que tu as génialement vu dans son

écriture. Près de moi, les yeux pleins de reconnaissance, il t'écrit aujourd'hui, car je suis tendrement triste. Je voudrais tout pardonner et que l'on me pardonne tout. Je voudrais ravoir tout ce que j'ai perdu, tout ce que la vie ma fait perdre. Et cela ne se peut pas, je le sais.

Aussi, je pleure dans mon cœur, contemplant la neige, les gens qui vont et viennent, dont le fin oncle Dimi et je passe en revue un passé lourd de vie lourde.

Mon François, mes amis, pardonnez tout! Je suis şi misérable ce jour d'avant-veille de Noël 1930!

Panaït

Je rouvre ma lettre: Isaac, l'âme broyée, me prie de te prier «à genoux» de faire aussi la graphologie de celle qui est pour lui sa terrible et adorable Bilili.

Je le fais, à genoux, mon Franzoni, et te prie encore d'excuser cet abus.

(Les taches que tu vois sur la lettre de Debora ne sont pas d'elle. C'est ici qu'on a sali la lettre. Une ligne est en yiddisch).

Brăila, 23 decembrie 1930

Dragă François,

Ne aflăm cu o zi înainte de ajunul Crăciunului (primul Crăciun în România, după cel de-acum şaptesprezece ani, petrecut în tovărăşia mamei) – şi sunt foarte emoţionat. În timpul acestor şaptesprezece ani, mii de lumi mi s-au perindat prin faţa ochilor şi alte mii de lumi par să răsară la orizontul dorinţelor mele. Dar, pentru moment, camerele noastre împodobite de sărbătoare sunt cu atât mai triste, cu cât le lipseşte ceea ce-i mai frumos pe lume, într-o zi de sărbătoare: o mamă, o Bilili, un Mihail, pentru a dovedi sărmanului Panait că viaţa merită să fie trăită.

Îl am pe Isaac, care este întocmai cum l-ai văzut, în mod genial din scriitura lui. Alături de mine, cu ochii plini de recunoştinţă, îţi scrie el astăzi, ca să-ţi mulţumească pentru marele bine ce i-ai făcut.

Eu nu vreau să-ţi scriu astăzi, pentru că sunt în prada unei tristeţi duioase. Aş vrea să iert totul şi toate să-mi fie iertate. Aş vrea să recapăt tot ce am pierdut, tot ce viaţa m-a! acut să pierd. Şi asta nu e cu putinţă, o ştiu.

De aceea plâng în inima mea, contemplind zăpada, oamenii care se duc şi vin, iar printre ei isteţul moş Dumitru, şi depăn un

trecut greu de viaţă grea.

François al meu, prieteni ai mei, iertaţi totul! Sunt atât de nenorocit în ziua asta de dinaintea ajunului Crăciunului lui 1930!

Panait

Redeschid scrisoarea: Isaac, cu sufletul zdrobit, mă roagă să te rog, în „genunchi”, să-i faci analiza grafologică celei care este, pentru el, un fel de teribilă şi adorată Bilili.

O fac, în genunchi, dragul meu Franzoni şi te rog încă o dată să-mi ierţi acest abuz. (Petele pe care le vezi pe scrisoarea Deborei nu sunt ale ei. Scrisoarea a fost murdărită aici. Un rând este scris în idiş.)

26

Braïia, le 9 janvier 1931

François ami,

Je rentre de Jassy, où je suis allé accompagner ce grand et malheureux Isaac, qui, après toi, est devenu mon second ou mon autre Mikhaïl.

Ainsi, ma vie nouvelle se peuple d’ombres géantes. Ainsi, je ne peux pas, je ne dois pas mourir. Toujours, des marches nouvelles à gravir. Et jamais seul!

Qu’est-ce que ce mystère qui, après chaque épreuve décisive, me fait découvrir et tirer du néant les réserves infinies de mon existence sans fin?

Me voici donc flanqué de deux compagnons absolument neufs, différents, bien que leur rythme soit toujours mikhaïlien, c’est-à-dire, faisant de l’Amitié la première loi de leur vie.

Ce n’est pas tout. Une femme, sans laquelle ma vie n’est jamais complète, une femme se glisse, se blottit dans mon âme. Tu la connais mieux que quiconque.

C’est Marga.

Pour rester fidèle à ma Walkyrie, j’avais écrit une lettre 1 à Marga, me montrant un homme impossible. Elle a médité, sur cette lettre, pendant tout un mois, sans me répondre. Je l’ai crue perdue, pour moi.

Non. Elle est venue passer les vacances de Noël à Braïla, et dès le premier jour, nous sommes devenus des amants-amis. C’est avec elle que je suis allé à Jassy. Tout le monde l’a aimée. Elle est belle, silencieuse, profonde. Et un peu blessée par la vie. Isaac dit de nous: «Tu donneras des ailes à Marga et elle te

donnera de l'équilibre». (Je connais encore une à qui j'ai donné des ailes et dont chacun disait qu'elle me donnerait de l'équilibre! Hélas!)

Marga me quitte ce soir pour Bucarest. Et Isaac quitte la Roumanie, le 14 prochain, pour New York, où il ne va que pour préparer mon voyage, un voyage qui doit me… Gaver de dollars! Puis nous te chercherons et nous t'emporterons dans quelque Odyssée. Car il faut une Odyssée, quelque courte que soit sa durée.

François! La graphologie de Deborah tuera Isaac, lorsqu'il la connaâtra demain. (Demain je repars à Jassy. – Je ne suis venu à Braïla que pour mon procès de divorce. Dimanche prochain, je parlerai au «Trianon» de Jassy, à côté d'Isaac, lui, sur la Californie, moi, sur l'amitié.) 2

Je ne sais pas şi je suis un fou, mais avec ce que tu as vu dans Deborah, tu t'exclus des rangs des humains et tu te places parmi les Dieux. Tu y as droit, non seulement parce que tu est capable de voir dans une nature humaine, mais aussi pour la poésie unique dont tu te sers pour exprimer ce que tu vois.

Ami, je plie mon genou devant ton mystère et j'embrasse humblement tes mains. Tu es le Poète-Dieu! Tu es VHomme-Unique! Nul ne peut se mesurer avec toi. Et, la pauvre glaise humaine que je représente près de toi, se considère heureuse de pouvoir se dire ton ami.

Ah! Pourquoi il ne m'est pas permis, demain, à Jassy, de te montrer à Isaac? S'il pouvait te voir, toucher ta main et entendre ta voix, il serait plus fort à lutter avec le passé proche d'une Deborah et le présent impitoyable d'une Vida, qu'il vient de connaâtre, qui pourrait le sauver, mais qui, Américaine-Juive-Russe communiste, le sacrifiera à son «Idéal», j'en suis convaincu. (Elle sort maintenant de Russie et se rencontre avec lui à Paris, après sept mois de séparation. De là, Isaac peut sortir grandi ou perdu.) (Voilà encore une, cette Vida, dont je voudrais connaâtre l'âme, par toi, mais il n'a d'elle que des lettres en yiddisch.)

Bonne année, ami – amis! Merci pour le télégramme.

Ton

Panaït

[Traducere:]

Brăila, 9 ianuarie 1931

Prietene François,

Mă înapoiez de la Iaşi, unde l-am însoţit pe acest mare şi nefericit Isaac care, după tine, mi-a devenit un al doilea sau un alt Mihail.

Astfel, noua mea viaţă se populează cu umbre uriaşe. Aşa că nu pot, nu trebuie să mor. Totdeauna, trepte noi de urcat. Şi niciodată singur!

Ce-i acest mister care, după fiece încercare decisivă, mă face să descopăr şi să trag din neant rezervele infinite ale existenţei mele fără sfârşit?

Iată-mă deci susţinut de doi tovarăşi cu totul noi, diferiţi, deşi ritmul vieţii lor e mereu mihail ian, adică făcând din Prietenie prima lege a vieţii lor.

Dar asta nu-i totul. O femeie – fără de care viaţa mea nu este niciodată întreagă –, o femeie se strecoară, se ghemuieşte în sufletul meu. O cunoşti mai bine ca oricare.

E Marga.

Pentru a rămâne credincios Walkiriei mele, îi scrisesem Margăi o scrisoare, arătându-mă un om imposibil. Ea a reflectat asupra acestei scrisori timp de-o lună, fără să-mi răspundă. Am crezut-o pierdută pentru mine.

Dar, nu! A venit să-şi petreacă vacanţa de Crăciun la Brăila şi din prima zi am devenit amanţi-prieteni. Împreună cu ea m-am dus la Iaşi. Toată lumea a îndrăgit-o. E frumoasă, tăcută, profundă. Şi puţin rănită de viaţă. Isaac spune despre noi: „Tu vei da aripi Margăi, iar ea îţi va da echilibru. “(Mai cunosc una căreia i-am dat aripi şi toţi îmi spuneau că o să-mi dea echilibru! Vai!)

Marga mă părăseşte astă seară, plecând la Bucureşti. Iar Isaac părăseşte România, pe M viitor, pentru New York, unde merge anume ca să-mi pregătească voiajul, un voiaj care urmează să mă… îndoape cu dolari! Apoi, te vom căuta şi te vom lua cu noi, într-o Odisee carecare. Căci o odisee este necesară, oricât de scurtă ar fi durata ei.

François! Analiza grafologică a Deborei îl va ucide pe Isaac, când o va cunoaşte mâine. (Mâine plec din nou la Iaşi. Am venit la Brăila doar pentru procesul de divorţ. Duminica viitoare voi vorbi la „Trianon”, la Iaşi, alături de Isaac, el despre California,

eu despre prietenie. 2)

Nu ştiu dacă sunt nebun, dar ceea ce ai văzut tu în Debora te scoate din rândul oamenilor, plasându-te în cel al zeilor. Ai acest drept nu numai pentru că eşti în stare să citeşti într-o făptură omenească, ci şi pentra poezia fără pereche, de care te slujeşti ca să exprimi cele văzute.

Prietene, îngenunchez în faţa misterului din tine şi-ţi sărut cu umilinţă mâinile. Tu eşti Poetul-Dumnezeu! Eşti Omul-unic! Nimeni nu se poate măsura cu tine. Şi bietul lut omenesc, căci asta însemn eu pe lângă tine, se socoate fericit de a putea să se numească prietenul tău.

Ah! De ce nu-mi este îngăduit, mâine, la Iaşi să te arăt lui Isaac? Dacă ar putea să te vadă, să-ţi atingă mâna, să-ţi audă glasul, ar deveni mai puternic în lupta cu trecutul apropiat – o Debora –, şi cu prezentul nemilos-o Vida, cunoscută recent – care l-ar putea salva, dar, fiind americancă-evreică-rusoaică comunistă, îl va sacrifica „Idealului” ei, sunt convins. (Ea pleacă acum din Rusia şi se întâlneşte cu el, la Paris, după şapte luni de despărţire. Din această întâlnire, Isaac poate ieşi întregit sau pierdut.) (Iată încă o persoană – această Vida

— Al cărei suflet aş vrea să-l cunosc cu ajutorul tău, dar el n-are de la ea decât scrisori în idiş.)

La mulţi ani, prietene, prieteni! Mulţumesc pentru telegramă.

Al tău

Panait

1 Este vorba de scrisoarea din 3 decembrie: „Dacă eşti hotărâtă să faci numai un pas mai mult spre mine, să ştii că, aşa cum nu sunt acasă în toate zilele pentru multele mele neamuri, tot aşa nu voi fi acasă zilnic nici pentru ale dumitale. (…) şi încă, nici pentru dumneata nu voi fi acasă chiar în toate zilele, căci eu am zile când nu vreau să fiu privit în faţă nici de propriii mei ochi… Nu e uşor de trăit cu mine. Dar cel ce e în stare s-o facă trăieşte toate ritmurile vieţii. Spune-mi dacă o atare perspectivă nu ie înspăimântă.” (Vezi voi. Cum am devenit scriitor, I, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, p. 386 – 388.)

2 „Festival literar”, în sala cinematografului „Trianon”, organizat, în onoarea lui Panait Istrati, de grupul scriitorilor ieşeni, în frunte cu Mihail Sadoveanu.

Programat pentru 11 ianuarie 1931, nu s-a putut ţine din cauza

manifestaţiei huliganice, antisemite, cu încăierări şi ciocniri în stradă cu armata etc. Festivalul s-a ţinut la 18 ianuarie 1931, fără incidente.

27

Braïia, le l-er février 1931

Mon François,

Es-tu fâché? Ma dernière lettre, répondant à ta merveilleuse grapho de Deborah, était, je crois, toute pleine d'amitié, de chaude amitié.

Et ton silence se multiplie de ceux * de tous mes amis de Genève. Par conséquent, plus on aime les hommes et plus on est oublié par eux!

Ci-joint, quelques photos de l'oncle Dimi et de moi. Partagez-les vous, entre toi et les Verdier.

Mon baromètre: gros ennui et envie irrésistible de revoir une Genève que j'aime, mais…

Le même frère,

Panaït

[Traducere:]

Brăila, 1 februarie 1931

François al meu,

Eşti supărat? Ultima mea scrisoare de răspuns la minunata analiză grafologică a Deborei a fost, cred, plină de prietenie, de caldă prietenie.

Şi tăcerea ta creşte, împreună cu a tuturor prietenilor mei din Geneva. Prin urmare, cu cât îi iubeşti mai mult pe oameni, cu atât mai mult eşti uitat de ei!

Alăturat, câteva fotografii, cu moş Dumitru şi cu mine. Împarte-le cu Verdierii.

Barometrul meu: mari necazuri şi dorinţa de neînvins de-a revedea o Genevă pe care o iubesc, dar…

Acelaşi frate,

Panait

28

Rue Mihai Bravu, 341 Braïia, le 11 février 1931

Mon François,

Toujours ami comme tu es, tu me demandes de t'entretenir des «gros ennuis» dont je te parlais dans ma dernière lettre, dans ton désir de m'être utile şi cela est possible. Je m'empresse de le

faire. Et je le fais pour toi, pour tante Zoé et aussi pour Suzanne, à qui je lance ici un vrai cri de détresse,

* S'ajoute à celui.

Dans mon espoir de la trouver plus prompte que toi et tante à me venir au secours, n'ayant jamais encore fait appel à sa bourse personelle.

Mais, au nom du Seigneur!, au nom également du «Prince de la Caci- oula» – que tu m'as donné et que je porterai dorénavant avec fierté. – S'il arrive qu'aucun de vous trois ne peut rien pour moi dans cette circonstance, je vous prie de ne pas me retirer votre amitié.

Et maintenant, voici ma détresse:

Cet hiver a été très dur pour nous ici et il l'est chaque jour qui passe. Le dumping, les impôts, le chômage, les suppressions et réductions budgétaires ont jeté presque tout le monde dans une misère atroce. Les miens, les plus chers, en ont été touchés. Aussi, ma mensualité de mille fr. Or n'a été qu'une goutte d'eau sur une terre brûlée. J'ai dû emprunter à une banque locale et payer du 25%.

Personnellement, j'ai eu deux gros ennuis: mon procès de divorce, qui a enfin abouti à la séparation 1 et ma bouche, qui a vu ses bridges sauter en morceaux. L'un et l'autre m'ont fait un trou de deux mille fr. Or, qui n'est pas tout à fait comblé.

Voilà où je me trouvais, avec mes ennuis, quand, le 31 janvier, je partais à Bucarest et t'en parlais sans rien préciser. Şi les choses s'en tenaient là, je ne t'aurais jamais importuné, car je me débrouillais, tant bien que mal. Mais mon sort est impitoyable. Et hier, retour de Bucarest, deux autres histoires, inouïes, me tombaient sur les bras.

De la première, vous prendrez connaissance en lisant les deux lettres ci-jointes et vous me direz şi je suis en quoi que ce soit fautif.

De la seconde, je n'en suis pas davantage, car il s'agit d'un gros retard que Henri Boissonas apporte à la parution de Tsatsa Minnka, en édition de luxe, n'ayant pas encore exécuté les illustrations. Ce retard remet à l'automne, au lieu de juin, la parution du livre en édition ordinaire chez Rieder, qui, de ce fait diminuera ma mensualité, à partir de mars, de deux mille fr. Français, c'est-à-dire du tiers.

II ne manque donc à mon bouquet de malheurs que la séquestration de mon revenu, par la Banque des Coopératives, jusqu’au remboursement des deux mille fr. Or, que je lui dois et alors, deux mois durant, la faim et le froid régneront dans les trois maisons dont je suis le seul pilier: ici à Braïla, à Baldovinesti et à Masevaux, Alsace (ma femme reçoit toujours ses mille fr. Français par mois).

Pouvez-vous verser deux mille fr. Suisses à la Société de Banque Suisse et me sauver? Şi oui, bien. Şi non, envoyer simplement ma lettre à cette banque. Et que nous soyons, tous, bien portants et amis. (Dites-moi, par une dépêche ce qui en est.)

V otre

Panaït

Tu croyais que j’allais en Amérique. Je le croyais aussi. Mais, pour le moment, Isaac, triste et sans raison sur terre, m’est revenu de Paris où il se trouvait depuis.

Brăila, 11 februarie 1931

Str. Mihai Bravu, 341

François al meu,

Mereu prieten cum îmi eşti, şi în dorinţa de a-mi veni în ajutor dacă este cu putinţă, îmi ceri să-ţi vorbesc despre „marile necazuri” de care îţi pomeneam în ultima-mi scrisoare. Mă grăbesc s-o fac. O fac pentru tine, pentru tanti Zoe şi de asemenea pentru Suzanne; către ea trimit, aci, un adevărat strigăt de disperare, în speranţa că se va arăta mai grăbită decât tine şi tanti să-mi vină în ajutor, nefăcând niciodată până acum apel la punga ei.

Dar, pentru numele lui Dumnezeu şi încă al «Prinţului Căciulă» – poreclă dată de tine şi pe care o voi purta cu mândrie de-acum încolo –, vă rog să nu-mi retrageţi prietenia, dacă se va întâmpla ca niciunul dintre voi trei să nu poată face nimic pentru mine în această împrejurare.

Şi-acum, iată care-i nenorocirea mea:

Iarna asta a fost foarte aspră la noi, şi încă mai este cu fiecare zi care trece. Dumpingul, impozitele, şomajul, reducerile şi suprimările bugetare au aruncat aproape pe toată lumea într-o mizerie cumplită. Cei mai dragi ai mei au fost şi ei loviţi. Deci, câştigul meu lunar de o mie de franci aur n-a fost decât o picătură de apă pe un pământ pârjolit. A trebuit să mă împrumut

la o bancă locală şi să plătesc o dobândă de 25%.
Personal, am avut două mari necazuri: procesul de divorţ, care în sfârşit a pronunţat despărţirea 1 şi dantura mea, ale cărei punţi s-au fărâmat. Şi una şi alta mi-au făcut un gol de două mii franci aur, care nu-i astupat în întregime.
Iată unde mă aflam cu necazurile mele, când, la 31 ianuarie, plecam la Bucureşti şi-ţi vorbeam despre asta fără să precizez ceva. Dacă nu intervenea nimic, nu te-aş fi inoportunat niciodată, căci m-aş fi descurcat, de bine de rău. Dar soarta mea este nemiloasă. Şi ieri, la întoarcerea din Bucureşti, alte două belele neaşteptate mi-au căzut pe cap. Despre prima veţi lua cunoştinţă citind cele două scrisori anexate, şi-mi veţi spune dacă sunt eu vinovat cu ceva.
Nici de-a doua nu sunt mai vinovat, fiind vorba de o mare întârziere pe care Henri Bois- sonas o pricinuieşte ediţiei de lux Ţaţa Minca, neexecutând până acum ilustraţiile. Această întârziere amână pentru toamnă, în loc de iunie, apariţia acestei cărţi la Rieder, în ediţie obişnuită, fapt ce-mi va micşora venitul lunar, începând din martie, cu o treime, adică două mii de franci francezi.
La nenorocirile mele adunate buchet nu-mi lipsea decât sechestrarea venitului de către Banca Cooperativelor, până la rambursarea sumei de două mii franci aur, pe care o datorez; deci, timp de două luni, foamea şi frigul vor domni în cele trei case, al căror singur stâlp susţinător sunt: aici, la Brăila, la Baldovineşti şi la Masevaux, în Alsacia (nevastă-mea îşi primeşte regulat cei o mie de franci, lunar).
Putea-veţi vărsa cei două mii de franci elveţieni la Banca Cooperativelor şi să mă salvaţi? Dacă da, e bine. Dacă nu, trimiteţi pur şi simplu această scrisoare la bancă. Şi să fim cu toţii sănătoşi şi prieteni. (Spuneţi-mi, prin telegramă, rezultatul.)
Al vostru,
Panait
Credeai că plec în America. Şi eu o credeam. Dar, pentru moment, Isaac, trist şi fără rost pe acest pământ, s-a înapoiat de la Paris, unde s-a aflat până acum.
1 Cheltuielile cu divorţul de Ana Munsch.
Brăila, le 10 avril 1931
Ami François,

En dépit de toutes les épreuves que notre amitié a dû subir («par la faute de personne»), ton image reste vive dans la maisonette que tu connais. Tes deux photos, l'enfant et l'homme, sont toujours à leur place, bienen vue. Et ton gramo nous rappelle chaque jour la joie que tu as eue à nous l'offrir, dès le lendemain de ton arrivée à Braïla. Nous l'avons modestement enrichi de nouveaux disques et il continue à nous distraire comme du temps où tu étais ici.

Chez nous, ce printemps est tardif; pas encore une feuille verte, un bourgeon, un brin d'herbe. Et il faut toujours chauffer. Toutefois, le soleil éclate souvent dans nos vitres, mais pas pour bien longtemps.

Je suis la plupart du temps malade: bronchite, grippes, dérangements de l'estomac. Point d'appétit.

II y a quinze jours, j'ai eu la maison pleine d'écrivains-chasseurs. 1 Le Danube ayant tout débordé, nous sommes allés en canots chasser le canard sauvage. Belle promenade. Butin médiocre.

Que deviens-tu? J'aurais une telle joie à te lire! Je serais şi triste d'apprendre que tu m'en veux!

Nicou et Polixenia ont touché un petit héritage et ils ne parlent plus que de Genève, Franzoni et leur inoubliable Bilili. II est fort possible qu'un jour, ces deux-là viennent te serrer la main, chez toi. II n'attendent que mon départ à l'étranger, pour fermer la maison et déguerpir. Écris-moi un petit mot. Et crois-moi fraternellement ton

Panaït

[T r aducere:]

Brăila, 10 aprilie 1931

Prietene François, în ciuda tuturor încercărilor îndurate de prietenia noastră („din vina nimănui"), imaginea ta rămâne vie în căsuţa pe care o cunoşti. Cele două fotografii ale tale – copilul şi bărbatul – stau mereu la locul lor, la vedere. Şi patefonul tău ne reaminteşte, în fiecare zi, bucuria ce ai avut ca să mi-l dăruieşti, chiar a doua zi după sosirea ta la Brăila. Noi i-am îmbogăţit, modest, stocul de discuri şi continuă să ne distreze ca în vremea când te aflai aci.

La noi, primăvara asta e târzie: nicio frunză încă, niciun mugure, niciun fir de iarbă. Trebuie să facem zilnic focul. Totuşi,

soarele năvăleşte adesea în ferestrele noastre, dar nu pentru multă vreme.

Cea mai mare parte din timp sunt bolnav: bronşite, gripe, deranjament de stomac. Nici urmă de poftă de mâncare.

Acum cincisprezece zile, am avut casa plină de scriitori – vânători1. Dunărea fiind revărsată, ne-am dus, cu bărcile, să vânăm raţe sălbatice. Frumoasă plimbare. Recoltă mediocră!

Ce-i cu tine? Aş fi atât de bucuros să te citesc! Aş fi atât de trist să aflu că eşti supărat pe mine!

Nicu şi Polixenia au încasat o mică moştenire şi nu vorbesc decât de Geneva, de Franzoni şi de neuitata lor Bilili! E foarte posibil ca, într-o zi, cei doi să vină să-ţi strânga mâna, la tine acasă. Nu aşteaptă decât plecarea mea în străinătate, ca să închidă casa şi s-o pornească la drum.

Scrie-mi un cuvinţel şi crede-mă frăţeşte al tău.

Panait

1 Scriitori ieşeni, în frunte cu Mihail Sadoveanu, Demostene Botez şi Cezar Petrescu.

30

Bucarest, le 15 juin 1931.

Mon frère Franzoni,

Lundi 23 juin, je serai à Paris, pour quelques semaines. De retour en Roumanie, je voudrais passer par Genève, mais je ne verrai cette ville que pour te revoir, toi et aussi ta femme et Suzanne, şi elles veulent de moi, et şi tu en veux également. (Tante Zoé, en veut-elle?)

Car, je vois que notre amitié est bien malade. Par ma faute, par la faute de mon destin.

Cela, te suffit-il?

Ouoi qu’il en soit, sache que ton être le meilleur vit dans le foyer de Braïla avec une force toujours croissante. Chez nous, tu es immortel. Même tes souvenirs matériels – les objets que tu m’as apportés – deviennent chaque jour plus vivants.

Je te dis cela et le dirai toute ma vie, même şi tu dois laisser ces lignes sans réponse.

Mais, şi tu veux m’écrire, sache que mon adresse est toujours chez Ionesco 24 rue du Colisée.

Ton ami meilleur que jamais,

Panaït

[Traducere:]

Bucureşti, 15 iunie 1931

Fratele meu Franzoni,

Luni 23 iunie voi fi la Paris, pentru câteva săptămâni. La înapoiere spre România, aş vrea să trec prin Geneva, dar n-aş vedea acest oraş decât pentru a te revedea pe tine, pe soţia ta şi pe Suzanne, dacă ele mă doresc şi dacă o vrei şi tu de asemenea. (Dar tanti Zoe o vrea?)

Fiindcă îmi dau seama că prietenia noastră este bolnavă de-a binelea. Din vina mea, din vina sorţii mele.

Ţi-ajunge asta?

Orice ar fi, află că ce e mai bun în fiinţa ta trăieşte în căminul din Brăila, cu o putere mereu crescândă. La noi eşti nemuritor. Chiar amintirile materiale de la tine – obiectele pe care mi le-ai adus – devin pe fiecare zi şi mai însufleţite.

Îţi spun toate astea şi le voi repeta toată viaţa, chiar dacă eşti nevoit să laşi aceste rânduri fără răspuns.

Dar dacă vrei să-mi scrii, află că adresa mea este tot la Gheorghe Ionescu, str. Colisée nr. 24, Paris.

Prietenul tău, mai bun ca niciodată,

Panait

31

SOCIETATEA PENTRU PROFILAXIA TUBERCULOZEI

Bucarest, le 17 mai 1933

Mon cher François,

Quel plaisir m’a fait ta carte de Naples. Moi, très mal, une année de lit et on me dit que dans le meilleur cas, il m’en faut encore une ou deux avant de revenir à la vraie vie.

Depuis ton départ, ma santé n’a fait qu’empirer, mais je ne croyais pas en arriver là. Je suis un invalide total, je ne peux plus même m’habiller et me déshabiller sans l’aide de ma -femme. Je ne cesse pas de vivre entouré de tous les souvenirs dont tu m’as şi généreusement comblé.

Et voilà ce que je veux te dire, peu avant de mourir peut-être: de tous les hommes que j’ai connus en Occident, deux restent dignes de tout mon amour, de tout mon estime, auxquels je dois demander pardon de les avoir fâchés; toi et ta tante. C’est vous seuls qui aviez eu pour moi le geste prompt et total. Toi surtout, pour ces gestes plus beaux que l’œuvre d’Homère, je t’embrasse

ici les mains.
Je quitte aujourd'hui cet hôpital où je vis depuis le 25 février. Je me suis aménagé un petit logement 1 définitif où je dois guérir ou expirer. Tout un monde de miséreux, parents et autres chômeurs, compose ma famille. Et je suis tout près de tomber à la charité de l'Assistance Publique.
A toi et à ta femme, mon amitié la plus sincère.
Panaït
[Traducere:]
SOCIETATEA PENTRU PROFILAXIA TUBERCULOZEI
Bucureşti, 17 mai 1933
Dragul meu François,
Cită plăcere mi-a făcut ilustrata ta din Neapole. Eu, foarte rău; un an de şedere la pat şi mi se spune că, în cel mai bun caz, îmi trebuie încă un an sau doi, înainte de a reveni la viaţa adevărată.
După plecarea ta, sănătatea mea n-a făcut decât să se înrăutăţească, dar nu credeam că o să ajung aici. Sunt cu desăvârşire invalid, nu mai pot nici să mă îmbrac şi să mă dezbrac, fără ajutorul nevestei. Nu încetez să trăiesc înconjurat de toate amintirile cu care tu m-ai copleşit atât de generos.
Şi acum, iată ce vreau să-ţi spun cu puţin timp înainte de a muri, poate: dintre toţi oamenii pe care i-am cunoscut în Occident, numai doi rămân demni de întreaga mea dragoste, de întreaga mea stimă, tu şi mătuşa ta, cărora vă cer iertare că v-am supărat. Voi singuri aţi avut pentru mine gestul prompt şi total. Mai ales ţie, pentru aceste gesturi mai frumoase decât toată opera lui Homer, îţi sărut mâinile.
Azi părăsesc acest spital, unde mă aflu de la 25 februarie. Mi-am amenajat un mic apartament 1 definitiv, unde trebuie să mă vindec sau să mor. Familia mea este alcătuită dintr o lume nevoiaşă, rude şi şomeri. Iar eu sunt pe punctul de-a cădea în mila „Asistenţei publice*.
Ţie şi soţiei tale, prietenia mea cea mai sinceră.
Panait
1 în str. Popa Savu nr. 33. De aici se mută în octombrie 1934, pe str. Paleologu nr. 3 unde şi moare în zorii zilei de 16 aprilie 1935.
JOSUÉ JÉHOUDA1
1

Nice, le 14 janvier 1926

Cher Ami,

Enfin, vous êtes en vie, vous avez appris mon cas et vous m’écrivez ce mot, 2 que j’attends depuis la parution de mon premier volume3; le «soldat suisse», de Sylvana, Josué Jéhouda et l’aimable journaliste suisse-duquel j’ai appris pour la première fois l’existence d’un Romain Rolland qui devait, trois ans plus tard, créer mon cas dans la littérature française – sont une et même personne.

Veuillez me dire şi c’esf bien cela, car, sachez qu’il n’y a pas un ami auquel je n’aie parlé de vous, je l’ai même écrit plusieurs fois publiquement et j’ai raconté, verbalement, à Romain Rolland, en octobre 1922, 4 tous les détails de nos entretiens, quand vous me disiez qu’il ne restera plus rien d’un Zola et d’un Tolstoï le jour où l’œuvre d’un Balzac se maintiendra, intacte. Vous rappelez-vous?

Ah! l’énorme film que vous, le premier, avez créé en me conseillant de lire l’auteur de J ean-Cliristophe. Qui l’eût soupçonné à ce moment-là? Je me souviens que vous m’avez lu, un soir – à cette maigre vicomtesse et à moi-un manuscrit qui était, je crois, un roman; eh bien, a-t-il paru? C’est vous également qui m’avez parlé pour la première fois de l’Ombre de la Croix, des Frères Tharaud.

Confirmez-moi toutes ces indications, pour être sûr que je ne vous confond pas, parlez-moi de ce séjour à Sylvana.

Şi vous pouviez vivre tant d’années, combien de fois j’ai pensé à vous, vous atteindriez l’âge de Mathusalem. Que faites-vous en ce moment? Moi, la «gloire» ne m’a pas enrichi jusqu’à ce jour, mais simplement fait vivre.

Je suis (ou en train d’être) traduit en douze langues. Actuellement on traite pour l’hébreu et le yiddisch.

Je brûle de vous lire plus longuement.

Votre bien reconnaissant ami!

Panaït Istrati

[T raducere:]

Nisa, 14 ianuarie 1926

Dragă prietene, în sfârşit sunteţi în viaţă, aţi aflat desigur ceea ce s-a întâmplat cu mine şi de aceea îmi trimiteţi acest cuvânt 2 pe care îl aştept de la apariţia primei mele cărţi3; „soldatul

elveţian”, de la Sylvana, Josué Jéhouda şi amabilul ziarist elveţian – de la care am aflat pentru prima oară despre existenţa unui Romain Rolland, cel ce trebuia să provoace trei ani mai târziu, cazul meu în literatura franceză – sunt una şi aceeaşi persoană.

Vreţi să-mi spuneţi dacă este într-adevăr aşa, căci, să ştiţi nu-i prieten căruia să nu-i fi vorbit de dumneavoastră, am scris-o de câteva ori public şi am povestit lui Romain Rolland, prin viu grai, în octombrie 1922, 4 toate amănuntele întâlnirilor noastre, când îmi spuneaţi că nu va rămâne nimic din Zola şi Tolstoi în vreme ce opera unui Balzac se va menţine intactă. Vă amintiţi?

Ah! marele film, pe care dumneavoastră l-aţi creat primul, sfătuindu-mă să-l citesc pe autorul lui Jean-Cristophe. Cine ar fi putut-o bănui, pe-atunci? îmi amintesc cum ne-aţi citit

— Acelei uscăţive vicontese şi mie – un manuscris care cred că era un roman; ei bine, a apărut? Tot dumneavoastră sunteţi cel care mi-a vorbit, întâia oară, despre cartea în umbra crucii, a Fraţilor Tharaud.

Confirmaţi-mi toate acestea, ca să fiu sigur că nu mă înşel, vorbiţi-mi despre timpul petrecut la Sylvana.

Dacă v-ar fi cu putinţă să trăiţi atâţia ani de câte ori m-am gândit la dumneavoastră, aţi atinge vârsta lui Matusalem. Ce faceţi în momentul de faţă? Pe mine „gloria” nu m-a îmbogăţit până azi, m-a ajutat doar să trăiesc. Sunt (sau pe cale să fiu) tradus în douăsprezece limbi. Actualmente, se duc tratative pentru ebraică şi idiş. Ard de nerăbdare să vă citesc mai pe larg.

Al dumneavoastră, deosebit de recunoscător,

Panait Istrati

1 Josué Jéhouda (1885— 1966) scriitor, director la Revue Juive, din Geneva, propagandist pentru înfăptuirea statului Israel, în Palestina. Opera: Regatul Justiţiei, Pământul Făgăduinţei.

S-au cunoscut la începutul anului 1918, în sanatoriul „Crucii Roşii “americane, unde erau internaţi pentru tratament medical. Discuţii literare. Jéhouda este cel care-i recomandă lui Panait Istrati să citească opera lui Romain Rolland.

După opt ani de la prima întâlnire, în ianuarie 1926, Panait Istrati primeşte o scrisoare de la Josué Jéhouda, aflat la Geneva. O scurtă corespondenţă se încheagă. Se revăd şi prietenia se reînnoadă frăţeşte. Ultima lor întâlnire, la Nisa, în martie 1934. Josué Jéhouda a scris un studiu rămas inedit şi din care

reproducem câteva fragmente cu interesante aprecieri, la Addenda prezentei ediţii. Studiul este intitulat: Panait Istrati – écartelé entre l'individualisme et le com- munisme.

Scrisorile lui Panait Istrati se află la Geneva, în arhiva lui Daniel Jéhouda, fiul scriitorului; câteva din scrisorile lui Josué Jéhouda sunt în arhiva Margaretei Istrati.

Repere bibliografice: Scrisorile lui Panait Istrati către Josué Jéhouda au fost publicate în volumul Josué Jéhouda. L'Homme et l'oeuvre (études et témoignages, prefaţă de Jean Cassou), Paris, Editions du Centre de documentation juive contemporaine, 1949 (pp. 249—252).

2 Vezi cap. Singur şi deznădăjduit în cea mai frumoasă ţară din lume, în voi. Cum am devenit scriitor, ed. Cât., pp. 221 – 242.

3 Kyra Kyralina, apărută la sfârşitul lui mai 1924.

4 Cu ocazia primei întâlniri, la Villeneuve, octombrie-noiembrie 1922 (vezi Prima întâlnire cu Romain Rolland, în ed. Cât., pp. 281 —300).

2

Nice, le 20 janvier 1926

Mon cher Jéhouda! Mon bon ami!

A l'instant je veux te tutoyer et te dire que dans ma vie, seule la première lettre reçue de Romain Rolland a pu me gonfler le cœur, d'une joie égale à celle dont ta lettre 1 m'écrase en ce moment.

Je pleure, mon vieux! Bénie soit la vie quand elle sait à ce point séparer l'homme de la brute.

Tu existes, donc... Tu n'es pas un fantôme... Et maintenant à Romain Rolland. – Qui me demandait sans cesse: «Mais qui est cet homme? Vous ne savez plus rien de lui?» – je pourrai répondre: «Le voici. C'est Jéhouda. Je ne vous ai pas menti!»

Car sache, mon ami, que j'ai parlé de toi – en dialogues – dans ma contribution 2 au livre Liber amicorum Romain Rolland qu'on édite en ce moment pour le 60e anniversaire de notre ami, sur l'initiative de Gorki, de Stéfan Zweig et par les soins de Roniger, à Rheinfelden.

J'ai rendu presque fidèlement notre conversation de Sylvana, quand à mon mécontentement de la littérature moderne, tu avais fini par me jeter le nom de Romain Rolland. Et ce nom sur lequel je me suis précipité comme un affamé, en dévorant son œuvre

complète en moins de trois mois, avait créé ce que tu vois, mais c'est à toi de t'en gonfler, mon vieux, c'est toi qui a le droit de dire: «Istrati? C'est mon œuvre».

Ah, şi je n'étais pas accaparé par mon quatrième volume3 – qui est très en retard et que les presses de Rieder happent par petits morceaux. – Şi le change suisse n'était pas şi fou et ma bourse à peine en état de faire face à mes nécessités. – Avec quel élan je roulerais vers toi et je te montrerais comment un cœur de vagabond sait payer ses dettes à un ami qui a su parler et parler «or et gloire».

Mais que le diable emporte ces foutaises. L'or, jusqu'à présent, n'a fait que me donner à manger et la gloire… vois-tu? Elle ne vaut pas à mes yeux la poignée de main d'un ami que je désire. Je suis resté le même homme que tu connais et c'est cela que les «gens de lettres», comme dit Rolland, ne peuvent pas me pardonner.

Je te quitte, car je suffoque. Considère-moi mort, pendant encore deux- trois mois, le temps de finir ce volume. Puis, sûrement nous devons nous revoir, d'une façon ou d'une autre.

Ton sincère ami,

Nisa, 20 ianuarie 1926

Dragul meu J éhouda! Bunul meu prieten!

Vreau să te tutuiesc numaidecât şi să-ţi spun că-n viaţa mea, doar prima scrisoare primită de la Romain Rolland, a putut să-mi umple inima cu o bucurie egală celei cu care scrisoarea * ta mă copleşeşte în clipa de faţă.

Mi s-au umezit ochii, dragul meu! Binecuvântată fie viaţa, atunci când ştie să despartă până într-atit pe om de brută.

Exişti, deci… Nu eşti o fantomă… Şi acum, lui Romain Rolland – care mă întreba neîncetat: „Dar cine-i acest om? Nu mai ştii nimic despre dânsul?" – aş putea să-i dau răspunsul:

„Iată-l. E Jéhouda. Nu v-am minţit!"

Căci să ştii, prietene, că am pomenit despre tine – în dialoguri – în contribuţia 2 mea la cartea Liber amicorum Romain Rolland, editată în clipa de faţă, pentru cea de-a şaizecea aniversare a prietenului nostru, în urma iniţiativei lui Gorki şi Ştefan Zweig la Editura Roniger -din Rheinfelden.

Am reprodus aproape cu exactitate convorbirea noastră de la Sylvana, când, în urma nemulţumirii mele privitoare la literatura

modernă, tu ai sfârşit prin a-mi arunca numele lui Romain Rolland. Şi acest nume, asupra căruia m-am năpustit ca un flămând, devorându-i întreaga operă în mai puţin de trei luni, a creat ceea ce vezi, dar tu eşti acela care trebuie să se fălească, dragul meu, tu eşti cel îndreptăţit să rostească:

— „Istrati? E opera mea”.

Ah, dacă n-aş fi acaparat de cel de-al patrulea volum al meu3, aflat în mare întârziere şi pe care tiparniţele lui Rieder îl înghit cu bucăţica, dacă schimbul elveţian nu ar fi atât de cumplit şi punga mea abia izbutind să facă faţă nevoilor, cu cât elan m-aş rostogoli spre tine, ca să-ţi dovedesc cum ştie o inimă de vagabond să-şi plătească datoriile faţă de un prieten care a ştiut să vorbească şi i-a vorbit de minune.

Dar, la dracu cu toate aceste mofturi. Până acum, banul n-a fost în stare decât să-mi dea ••e mâncare şi gloria… vezi tu? Ea nu valorează în ochii mei cât strângerea de mână a unui prieten dorit. Am rămas acelaşi om pe care-l ştii, ceea ce „oamenii de litere”, cum spune Rolland, nu pot să mi-o ierte.

Te părăsesc, căci îmi pierd răsuflarea. Consideră-mă ca mort încă două-trei luni, timpul necesar să-mi pot termina acest volum. Apoi, cu siguranţă, trebuie să ne revedem, într-un fel sau altul.

Al tău prieten sincer,

Panait Istrati

1 Scrisoare pierdută.

2 Les trois phases de mon Romain Rolland (Cei trei Romain Rolland ai mei), în vol. Amin- tiri-Evocàri-Confesiuni, ed. Cât., pp. 259 – 264).

3 Domnitza de Snagov, care apare, în 1926, la Rieder

3

Nice, le 5 février 1926

Mon cher Jéhouda,

Tu as sûrement remarqué que mes trois dédicaces faites sur les livres que je t’ai envoyés se réfèrent toutes, à l’homme, à l’ami et aucune à l’écri vain que tu es. J’ai voulu, par cela, être sincère avec nous deux. Je n’avais lu une ligne de toi et je déteste tout ce qui est conventionnel. Aujourd’hui, j’ai fini de lire tes bouquins: Le Royaume de Justice et la Terre Promise.

Eh bien, j’aime ce que tu fais. Et şi ces mots te paraissent peu de chose, tu les apprécieras mieux quand je te dirai que dans les

dernières années, de toute cette pluie de livres qui me viennent de tous côtés, je n'ai pas répété trois fois: «J'aime ce que vous faites», à ceux qui m'accablaient avec leurs livres couverts de mirifiques dédicaces. Sache que pour aimer un homme, je n'ai nul besoin qu'il fût doublé d'un artiste. Pire s'il est artiste, je suis plus sévère avec lui, moins tolérant.

Je te trouve, en ces deux ouvrages, très rapproché de mes sentiments. (Je dis «sentiments», parce que les idées me laissant indifférent: je ne crois pas à l'éternité d'une idée.) Du point de vue du lecteur vulgaire, tes livres se lisent d'un bout à l'autre sans aucun choc et le bonhomme peut être content. Du point de vue du lecteur cultivé et du cœur humain, tu te classes parmi les écrivains riches en sentiments sentis: tu veux quelque chose et tu sais ce que tu veux.

J'ai vécu avec toi. Une nostalgie depuis longtemps endormie m'a envahi en lisant La Terre Promise; que je voudrais revivre au plus tôt ces crépuscules dont tu parles et que je connais şi bien. Ah, quel bel assommoir tu me mets entre les mains, contre ceux qui m'ont tant méprisé, en te découvrant ce cri du cœur: «L'Occident fébrile et actif méprise trop facilement la douce fainéantise orientale».

Je veux vivre un peu avec ces Haloutzim, dont tu parles. II me dit que les Haloutzim sont des mendiants. Cela m'a refroidit un peu. De ton livre, j'ai compris qu'ils sont des travailleurs à la Istrati: passionnés pour un labeur agréable, mais qui ne font pas du travail le but de leur vie…

Ton frère qui t'aime, deux fois maintenant.

Panaït Istrati

[Traducere:]

Nisa, 5 februarie 1926

Dragul meu Jéhouda,

Ai observat, desigur, că cele trei dedicaţii pe cărţile ce ţi-am trimis se referă, toate, la omul, la prietenul şi niciuna la scriitorul care eşti. Am vrut, în felul acesta, să fiu sincer cu noi doi. Nu citisem niciun rând scris de tine şi detest tot ce-i convenţional. Azi am terminat cele două cărţi ale tale: Regatul Justiţiei şi Pământul Făgăduinţei.

Ei bine, îmi place cum scrii. Şi dacă vorbele mele îţi par neîndestulătoare, o să le preţu- ieşti mai mult când îţi voi spune

că, în ultimii ani, în avalanşa cărţilor ce-mi parvin din toate părţile, n-am repetat de trei ori: „îmi place cum scrieţi”, tuturor celor ce mă potopeau cu cărţile lor, acoperite cu dedicaţii uluitoare. Să ştii că, pentru a iubi un om, nu am nicio nevoie ca el să fie dublat de un artist. Cu atât mai rău dacă este un artist, fiindcă mă port şi mai sever cu el şi mai puţin îngăduitor.

Te găsesc, în cele două cărţi, foarte apropiat de sentimentele mele. (Spun „sentimente”, pentru că ideile mă lasă rece; eu nu cred în eternitatea unei idei.) Din punctul de vedere al cititorului obişnuit, cărţile tale se citesc de la un capăt la altul şi omul obişnuit poate fi mulţumit. Din punctul de vedere al cititorului cultivat şi al inimii omeneşti, tu faci parte dintre scriitorii bogaţi în sentimente trăite; tu vrei ceva şi ştii bine ceea ce vrei anume.

Am trăit împreună cu tine. O nostalgie, de multă vreme adormită, m-a năpădit, citind Pământul Făgăduinţei; cât aş vrea să retrăiesc cât mai curând, acele apusuri de soare despre care vorbeşti şi pe care le cunosc atât de bine. Ah, ce bâtă straşnică îmi pui în mână, împotriva celor care m-au dispreţuit atât, descoperind în cartea ta acest strigăt pornit din inimă: „Occidentul agitat şi activ dispreţuieşte cu prea multă uşurinţă dulcea trândăvie orientală.”

Aş vrea să trăiesc puţin în tovărăşia acestor haluţimi, despre care vorbeşti. Mi se spune că haluţimii sunt cerşetori. Asta m-a domolit întrucâtva. Am înţeles din cartea ta că ei sunt nişte muncitori gen Istrati: pasionaţi pentru o muncă pe placul lor, dar nefăcând din muncă ţelul vieţii lor.

Al tău frate, care te iubeşte acum îndoit,

Panait Istrati

FRÉDÉRIC LEFÈVRE 1

1

Wien XIX, Döblinger Hauptstrfasse], 66 le 19 novembre *29

Mon cher Lefèvre,

Şi tu es vraiment un ami qui m’aime, tu me rendrais un immense service, en publiant la «Lettre» ci-jointe, 2 dans le plus prochain numéro de Nouvelles [Littéraires], mais sans rien modifier, malgré la dureté du ton.

Ce ton-là, sois en certain, ne fera pas du mal à la couleur grise de ces Nouvelles, qui deviennent chaque jour plus académiques.

Laisse donc entrer un peu de bon vent! Tu as vu ce que ce vent

à apporté à la N [ouvelle] R [evue] F [rançaise].

Affectueusement, ton

Panaït Istrati

[T raducere:]

Viena XIX, Döblinger Hauptstr fasse], 66 19 noiembrie *29

Dragul meu Lefèvre,

Dacă eşti într-adevăr un prieten care mă iubeşte, îmi vei face un serviciu imens, publicând „Scrisoarea” 2 alăturată în cel mai apropiat număr din Les Nouvelles flittéraires], dar fără să modifici ceva, în ciuda durităţii tonului.

Acest ton, fii sigur, nu va dăuna culorii cenuşii a acestor Les Nouvelles [Littéraires], care devin pe zi ce trece mai academice.

Îngăduie deci să intre puţin aer proaspăt. Ai văzut ce i-a adus acest aer proaspăt revistei N [ouvelle] R [evue] F française].

Cu afecţiune, al tău

Panait Istrati

1 Redactor şef al săptămânalului Les Nouvelles Littéraires, autor al celebrei serii de interviuri Une heure avec… (o oră cu…), în care figurează de două ori şi Panait Istrati: la 1 octombrie 1927 (Panaït Istrati, conteur roumain, écrivain français) şi 23 februarie 1929 (Panaït Istrati —retour de Russie).

Frédéric Lefèvre a scris următoarele articole despre Istrati: Panorame de la littérature française şi Panaït Istrati, homme de foi, în La Voix, 15 decembrie 1929; Panaït Istrati à Paris,. În La République, 30 august 1930: Panaït Istrati, l’un des plus grands écrivains du monde, îr* Sud, 14 februarie 1933 şi necrologul Panaït Istrati, în Les Nouvelles Littéraires, 20 aprilie 1935.

Scrisorile lui Panait Istrati se află conservate în Fondul Bibliotecii Facultăţii de Litere a Universităţii din Nisa. În arhiva Margareta Istrati nu se află decât două scrisori ale lui Lefèvre.

2 Scrisoare" neidentificată în colecţia revistei pe anul 1929.

2

Adresse: str. Mihai Bravu, nr. 341, Braïla juin 1930] 1

Mon cher Lefèvre,

La publication de ma dernière nouvelle autobiographique2 dans les N [ouvelles] Litftéraires] m’a agréablement surpris, ce dont je te suis amicalement reconnaissant. Le morceau a beaucoup plu, ici et ailleurs, şi. Je dois en juger d’après le courrier que je reçois. J’ai même une demande de traduction

pour l’Allemagne.

Mais, dis donc: la dernière tranche tu Tas passablement amochée. Qu’est-ce qui s’est passé?

Enfin! maintenant, dis-moi şi tu veux me rendre un grand service, en m’envoyant un petit chèque, représentant mes droits d’auteur. J’en ai rudement besoin. (Cela ne m’arrive jamais!)

Tu ignores que je deviens seigneur campagnard3 (encore l’histoire de l’élevage de cochons) et tu ne sais pas quel séjour unique dans ta vie je te prépare, ainsi qu’à quelques autres amis parisiens, dans le marais de Codine, pour 1931. Même cet automne, je pourrais recevoir un ou deux amis, pas difficiles. Un mois de belle vie dans le fourré du Danube, ne coûtera à l’ami que son voyage aller-retour Paris-Braïla, soit environ deux mille cinq cents fr. Pas un sou chez moi!

Cela, mon vieux, pourrait paraâtre de la blague, pour quiconque ignore l’âme de Panaitaki. Pour moi, c’est déjà une réalité qui s’amplifie chaque jour plus; je ne vis, ni agis que pour la réalisation de ce rêve de ma vie: réu- nir ici, une ou deux fois par an, ceux que j’aime et les chauffer à blanc sur la braise de mon cœur, leur faisant voir des contrées que seuls les millionnaires occidentaux peuvent connaâtre. Şi tu peux te payer T aller-retour, je suis prêt à te recevoir ce septembre même. Ça ne dépend que de toi. 4Je rêve du jour où je pourrai payer même le voyage, à un ami comme toi. Aujourd’hui il m’est impossible. J’ai engagé tout mon revenu pendant plus de six mois. II faut donc attendre que ma ferme commence à produire. Ce ne sera que dans une année.

Maintenant, je te serre les deux mains et te prie de me dire ce que tu penses de ma proposition.

Ton Panaït Istrati

Envoie vite le chèque, dont le montant je le laisse à ton appréciation. Mes amitiés à Martin du Gard, 5 dont la formidable silhouette se glissera également un jour parmi nos saules pleureurs.

[Traducere:]

Adresă: strada Mijiai Bravu, 341,

Brăila

[iunie 1930] 1

Dragul meu Lefèvre,

Publicarea ultimei mele nuvele autobiografice 2 în Les N [ouvelles] Lit [téraires] m-a surprins plăcut, fapt pentru care îţi rămân prieteneşte recunoscător. Bucata a plăcut mult pe aici şi aiurea, dacă ar trebui să apreciez după scrisorile primite. Am chiar o cerere de traducere pentru Germania.

Dar ia spune-mi: ultima parte ai cam desfigurat-o binişor. Ce s-a întâmplat?

În sfârşit! Să-mi spui acum dacă vrei să-mi faci un serviciu mare, trimiţându-mi un mic cec, reprezentând drepturile mele de autor. Am o nevoie crâncenă. (Asta nu mi se întâmplă niciodată!)

Tu habar n-ai că sunt pe cale să devin un mare fermier3 (iarăşi povestea cu creşterea porcilor) şi nu ştii ce sejur unic în viaţa ta îţi pregătesc, ţie şi câtorva prieteni parizieni, prin bălţile lui Codin, pentru 1931. Chiar în toamna asta aş putea primi unul sau doi prieteni, nemofturoşi.

O lună de viaţă frumoasă în stufărişul Dunării n-ar costa pe prietenul respectiv decât biletul dus-întors Paris-Brăila, cam două mii cinci sute de franci. Niciun ban de cheltuit la mine!

Asta dragul meu, ar putea părea o glumă celui care habar n-are de sufletul lui Panaitaki. Pentru mine a şi devenit o realitate care sporeşte pe zi ce trece. Nu trăiesc, nu lucrez decât pentru realizarea acestui vis de-o viaţă: să adun aici, o dată sau de două ori pe an, pe cei pe care îi iubesc şi să-i încălzesc până la incandescenţă pe jeratecul inimii mele, făcându-i să vadă coclauri ce numai milionarii occidentali pot cunoaşte. Dacă tu poţi să-ţi plăteşti dus-întorsul, sunt gata să te primesc chiar în acest septembrie. Asta nu depinde decât de tine 4. Visez la ziua când aş putea plăti chiar şi călătoria unui prieten ca tine. Acum mi-e imposibil. Mi-am pus la bătaie tot venitul meu pentru mai mult de şase luni. Trebuie deci aşteptat ca ferma mea să înceapă a produce. Asta nu va fi decât peste un an.

Acum îţi strâng mâinile şi te rog să-mi spui ce crezi despre propunerea mea.

Al tău,

Trimite repede cecul, a cărui valoare o las la aprecierea ta. Multă prietenie lui Martin du Gard, 5 a cărui siluetă formidabilă se va strecura şi ea, într-o zi, pe sub sălciile noastre plângă-toare.

1 Datarea 1930, probabil iunie, este certă. În scrisoarea din 31

iulie 1930, Istrati se referă la o „recomandată”, expediată de „mai mult de-o lună” prin care solicita drepturile de autor de la revista Les Nouvelles Littéraires şi rămasă fără răspuns. Potrivit conţinutului, scrisoarea de faţă este chiar cea amintită.

2 Entre Vamitié et un bureau de tabac, în Les Nouvelles Littéraires, 24 şi 31 mai – 7 iunie 1930 (Intre o prietenie şi o tutungerie, în voi. Chira Chiralina şi alte povestiri, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, pp. 425 – 456.)

3 Ferma de porci de la Baldovineşti.

4 Frédéric Lefèvre nu a venit niciodată în ţara noastră.

6 Maurice Martin du Gard, directorul revistei Les Nouvelles Littéraires.

3

Le Muyd sur Nyon, le 31 juillet ’30

Mon cher Lefèvre,

Voici plus d’un mois que je t’ai écrit de Braïia, une lettre recommandée, te priant de faire aux Nouvelles [Littéraires] m’envoyer ce qu’elles me doivent pour la publication de Entre VAmitié etc.

Tu m’as laissé sans réponse.! îp H

11 y a plus de quinze jours, je t’ai relancé par une carte de Nyon.

Toujours pas de réponse! j

Or, je suis ici malade et sans argent, obligé d’en emprunter alors que dans vos caisses une pièce d’au moins deux mille fr. M’est due.

Sois donc ami et fais-moi régler.

A toi,

Panaït Istrati

[Traducere:]

La Muyd sur Nyon, 31 iulie ’30

Dragul meu Lefèvre,

Iată, a trecut mai mult de-o lună de când ţi-am scris, de la Brăila, o scrisoare recomandată, rugându-te să faci ca Les Nouvelles [Littéraires] să-mi trimită ceea ce îmi datorează pentru că a publicat între o prietenie etc.

M-ai lăsat fără răspuns.

Au trecut mai mult de cincisprezece zile de când ţi-am expediat o scrisoare de la Nyon..

Iarăşi niciun răspuns.

Ori eu mă aflu aici, bolnav şi fără un ban, obligat să mă împrumut, în timp ce casele voastre de bani îmi datorează cel puţin două mii de franci.

Fii deci prieten şi dă dispoziţie de plată.

Al tău,

Panait Istrati

Adresse: Sanatoriul Filaret

Bucarest, le 27 février ’33

Mon cher Lefèvre,

Un ami, qui veut bien se charger de la défense de mes intérêts en France, viendra te voir. Tu dois le connaâtre de nom: c’est Marc Jaryc. II te parlera de moi et te demandera conseil, le concours.

Je ne peux pas t’écrire plus. Je suis très malade. On m’a transporté ici depuis quelques jours. Au monastère j’avais rechuté, contracté une bronchite. Ici c’est un sana des pauvres.

Je crois que ma fin n’est pas loin. Je ne peux plus me tenir debout. Presque une année de lit.

Plus d’amis!

Fraternellement, ton

Panaït Istrati

Amitié de Marga.2

••T raducere:]

Adresă: Sanatoriul Filaret

Bucureşti, 27 februarie ’33

Dragul meu Lefèvre,

Un prieten, care are bunăvoinţa să ia asupra lui apărarea intereselor mele în Franţa, va veni să te vadă. Tu trebuie că-l cunoşti după nume: e Marc Jaryc. Îţi va vorbi despre mine şi-ţi va cere sfatul şi concursul.

Nu-ţi pot scrie mai mult. Sunt foarte bolnav. M-au transportat aici de la mănăstire, 1 unde m-am îmbolnăvit iarăşi contractând o bronşită. Aici este un sanatoriu pentru săraci.

Cred că sfârşitul meu nu e departe. Nu mai pot să stau în picioare. Aproape un an la pat. Niciun prieten!

Frăţeşte al tău

Panait Istrati

Prietenie de la Marga 2.

1 Mănăstirea Neamţ.
2 Margareta Izescu, cu care se căsătorise.
Sanatoriul Filar et-Bucarest ^ le 23 mars 1933’
Mon cher Lefèvre,
Cet article 1 terminé, je n’ai plus la force que de te serrer la main et te remercier pour les sentiments d’amitié, que tu me gardes toujours. Je te prie de faire tout le possible et insérer cette réponse dans Les Nouvelles Littéraires, sans en altérer le texte, mais en corrigeant les imperfections, s’il y en a.
Comme tu vois, je suis par terre, à tout point de vue: santé, moral, côté matériel et possibilité de travail.
Je me trouve dans un triste hôpital pour les pauvres et gratuit, où on peut mourir convenablement. Ma femme, que tu connais, partage ma vie,. Logeant dans ma chambre, faute de pouvoir lui payer le plus modeste logement en ville. Plus de Braïla! Plus de Baldovinesti! Parents et amis ont fait de leur mieux et ont réussi de me mettre à la porte de mes propres foyers, trois au nombre, que je m’étais aménagés, l’un après l’autre, trois années de suite… toujours sur la terre d’autrui! C’est ce qui m’a le plus ruiné: cent mille fr. Perdus! J’en paie encore des dettes. Voilà.
Une prière, quil ne faut pas oublier: me faire envoyer, ici, quinze exemplaires du numéro contenant cet article. Une question: n’est-il plus possible, pour moi, de placer mon prochain livre, Méditerranée, en édition de luxe, ne serait-ce que pour une somme de dix, ou huit, même sept mille fr.?
Cela me permettrait de louer un petit appartement et y faire transporter mon fouillis de Braïla.
Fraternellement, ton
Panaït Istrati
[Traducere:]
Sanatoriul Filaret, Bucureşti 27 martie 1933
Dragul meu Lefèvre,
Am terminat articolul 1 şi nu mai am puterea decât să-ţi strâng mâna şi să-ţi mulţumesc pentru sentimentele tale de prietenie trainică. Te rog să faci tot ce poţi şi să înserezi acest răspuns; în Les Nouvelles Littéraires, fără să modifici ceva în text, ci numai să-l corectezi, dacă sunt imperfecţiuni.
După cum vezi, sunt la pământ din toate punctele de vedere: sănătate, moral, probleme materiale şi putere de muncă.

Mă aflu într-un spital jalnic, pentru săraci şi gratuit, unde poţi muri convenabil. Soţia mea, pe care o cunoşti, împărtăşeşte viaţa mea, locuind în camera mea, căci nu pot să-i plătesc cea mai modestă locuinţă în oraş. Adio Brăila! Adio Baldovineşti! Rude şi prieteni au făcut precum au ştiut mai bine ca să mă izgonească din căminele mele, trei la număr, pe care le amenajasem, unul după altul, trei ani la rând… totdeauna pe terenul altuia! E ceea ce m-a doborât mai mult: o sută de mii de franci pierduţi! Plătesc încă datorii. Asta-i tot!

O rugăminte, pe care să nu o uiţi: să-mi trimiţi aici cincisprezece exemplare din numărul' conţinând acest articol. O întrebare: pentru mine nu mai e oare posibil să-mi plasez viitoarea mea carte, în lumea Mediteranei, în ediţie de lux, fie şi numai contra unei sume de zece sau opt sau chiar şapte mii de franci? Asta mi-ar îngădui să închiriez un mic apartament şi să-mi aduc bulendrele de la Brăila.

Frăţeşte, al tău

Panait Istratv

1 Adhérer ou ne pas adhérer, apărut în Les Nouvelles Littéraires, 29 iulie 1933.

6

Savoy-Palace,

Nice

Dimanche le 18 novembre 1933'

Cher brigand,

Reçu ton mot, mais il n'est pas fait pour me réjouir. Tu me parles de «jeudi» et de «conférence», alors que je t'attendais déjà hier soir, ou ce soir au plus tard.

J'ai fini la traduction. – Travail discipliné, régulier, comme tout ce que je fais… quand je veux faire quelque chose. – Et ce travail me remplissait, depuis deux mois, mes heures vides de malade impossible. Et voilà que maintenant, je m'em… (imam-baïldi) 1 terriblement, dans cette chambre trop belle pour un vagabond et trop insuffisante pour un poitrinaire!

II m'est venu à la tête ton entretien avec Siccard, dans cette chambre d'hôtel que vous aviez louée, non pour dormir, mais pour mieux pouvoir bavarder. Ah!, moi aussi je fus jadis un type comme cela! Pas de «littérature», mais simplement deux yeux qui regardent et un cœur qui bat!

Viens me voir aujourd’hui, le plus tôt que tu peux, şi tu peux. Sinon „tant pis. Nous irons au cinéma.

Amitié à vous deux et aux anonymes!

Ton, Panaït Istrati

[Traducere:]

Savoy-Palace,

Nisa

Duminică, 18 noiembrie 1933’

Scumpe brigand!

Primit cuvântul tău, dar nu e cazul să mă bucur. Tu vorbeşti de „joi “şi de „conferinţă”, în timp ce eu te aşteptam încă de ieri seară sau cel mai târziu astă-seară.

Am terminat traducerea – muncă ordonată, exactă, ca-n tot ce fac… când ţin să fac ceva – şi această muncă îmi umplea, de două luni, orele mele pustii de bolnav imposibil. Şi iată că acum mă… la culme 1, în această cameră prea frumoasă pentru un vagabond şi prea strimtă pentru un bolnav de piept!

Mi-a venit în minte interviul tău cu Siccard, în această cameră de hotel, pe care aţi închiriat-o, nu pentru dormit ci ca să puteţi tăifăsui cât mai bine. Ah! şi eu am fost cândva un asemenea tip. Nici pic de „literatură”, ci pur şi simplu doi ochi care privesc şi o inimă care bate!

Vino să mă vezi astăzi, cât poţi mai devreme, dacă eşti în stare. Dacă nu, cu atât mai rău. Ne vom duce la cinema.

Cu prietenie la amândoi şi anonimilor

Al tău,

Panait Istrati

1 în franţuzeşte, un joc de cuvinte: „je m’em… (imam-baâldi).

7

Savoy-Palace

Nice

Nice, le 6 janvier 1934

Mon cher Lefèvre,

Rieder vient de me jouer encore un tour de canaille, leur tour classique: me couper la pension, sans crier gare! Le 25 décembre, conformément à ce contrat qu’ils foulent aux pieds depuis toujours, ils devaient me verser la seconde tranche du mois, mille sept cent cinquante fr. Eh bien, le 2 janvier, je ne la recevais encore pas. Je le télégraphiais le 2, la leur réclamant.

Aujourd’hui, le 6, je suis toujours sans argent et même sans réponse.

Que dis-tu d’un tel mépris? Et que vas-tu me raconter sur leur générosité, après ce dernier crime qu’ils commettent à mon égard?

Car malade, sans un sou de revenu ailleurs, et travaillant toujours pour eux, bien mieux, leur dédiant mon prochain bouquin, pour în avoir nourri.

— C’est un crime de me couper la pension et me laisser avec deux notes impayées à l’hôtel.

Où est ma faute?

Demande-le-leur, je t’en prie et surtout dis-leur qu’avant toute discussion, ils doivent m’envoyer les trois mille cinq cents, ma mensualité du 10 décembre au 10 janvier.

Et dire que ces gens m’ont dix fois promis, sur ma demande, que jamais, jamais ils ne me couperont la pension, sans me prévenir trois mois à Vavance!

Je te prie de ne pas laisser le lundi, sans les décider à m’envoyer l’argent, autrement il ne me reste qu’à me jeter à la mer.

Ecoute: va voir de Monzie, de ma part! Dis lui ma détresse. Amitié.

Ton,

Panaït Istrati

Télégraphie-moi lundi, pour que je sache à quoi m’en tenir. Ah, les canailles! Voilà dix ans qu’ils me font subir cette douche écossaise!

Recom mandé

Savoy-Palace,

Nisa

Nisa, 6 februarie 1934

Dragul meu Lefèvre,

Rieder tocmai mi-au făcut încă o festă ticăloasă, în stilul lor clasic: mi-au tăiat îndemnizaţia lunară, fără să mă anunţe. La 25 decembrie, conform contractului pe care-l calcă dintot- deauna în picioare, trebuia să-mi verse a doua tranşă lunară, de o mie şapte sute cincizeci de franci. Ei bine, la 2 ianuarie încă nu o primeam. Le telegrafiam pe 2, reclamând-o. Astăzi, 6^ sunt tot fără un ban şi nici măcar un răspuns.

Ce spui de un atare dispreţ? Şi ce o să-mi mai îndrugi încă despre generozitatea lor după această ultimă crimă comisă faţă de mine?

Deoarece, bolnav, fără niciun gologan venit din alte părţi şi lucrând totdeauna pentru ei, ba mai mult chiar, dedicându-le viitoarea mea carte pentru că m-au hrănit, este o crimă să-mi taie venitul, lăsându-mă cu două note neachitate la hotel.

Unde-i vina mea?

Întreabă-i, te rog, şi mai ales spune-le că, înainte de orice discuţie, trebuie să-mi trimită cei trei mii cinci sute, suma lunară de la 10 decembrie la 10 ianuarie.

Şi când te gândeşti că aceşti oameni mi-au promis de zece ori – la cererea mea – că niciodată, niciodată nu-mi vor tăia venitul lunar fără a mă preveni cu trei luni înainte!

Te rog să nu laşi să treacă ziua de luni fără a-i hotărî să-mi trimită banii, altfel nu-mi rămâne decât să mă arunc în mare.

Ascultă-mă: du-te să-l vezi pe de Monzie, din partea mea. Vorbeşte-i de nenorocirea mea.

Cu prietenie, al tău

Panait Istrati

Telegrafiază-mi luni, ca să ştiu ce-mi rămâne de făcut. Ah, canaliile! Iată zece ani de când mă supun acestui duş scoţian.

MARCEL MARTINET1

1

Nice, le 12 avril 1921

Cher ami Martinet,

Je vous remercie pour le mot aimable que vous m'envoyez dans l'aimable lettre de Desprès. 2 Je n'attendais pas ce mot pour vous envoyer d'autres récits, malgré que. – Connaissant la vie de rédaction, ses dessous, ses ennuis et ses complaisances, 3 – je n'arrivais pas à vaincre la crainte que peut-être mon récit a été publié 4 grâce à une de ces «complaisances», qui me faisait souvent mordre du citron pour faire passer le goût «de la pilule». – Comme on disait chez nous. Cela d'autant plus que R [omain] R [olland] m'avait parlé d'une entrevue avec vous et m'avait annoncé presque le jour même de la publication. Vous comprenez: Y a-t-il quelque chose qu'on peut refuser à R [omain] R [olland]? Et şi je crois qu'en Roumain j'ai le droit d'être moins modeste, je ne puis pas dire autant quand il s'agit du français,

hélas! Or, je ne tiens pas à publier à tout prix. Ce n'est pas mon beau français que je veux présenter aux lecteurs de Y Humanité, mais ce que j'ai à dire, et je sais ce que j'ai à dire et je veux le dire. Mais pour pouvoir le faire, il faut me donner la possibilité et ici je viens au motif pour lequel j'ai renoncé de vous envoyer des récits. C'est la difficulté technique du journal, de tout journal, qui ne peut insérer que ce que ses cadres lui permettent. Je connais cela depuis longtemps et depuis longtemps j'y ai renoncé d'écrire pour un journal autre chose que des articles politiques qu'on peut manier presque à volonté. Mais on ne peut pas manier à volonté un récit où on veut dire autre chose, bien autre chose que ce qu'on dit dans Le Retour ou La Mouche, agréables à lire, mais rien à retenir. Et à propos La Mouche, dont j'ai lu l'admirable traduction, je voudrais moi aussi. – Şi vous m'en chargez expressément. – Écrire une mouche: «Ma Mouche» et j'ose vous assurer d'avance qu'elle vous plaira (la description, non la mouche!), mais, comment dire? Pouvez-vous m'exempter de cet étui de «cent à cent vingt lignes» que Desprès brandit impitoyablement sous mon nez et que vous respectez şi peu? (Le Retour a 230 lignes!!)

J'attends un mot pour m'y mettre.

Et maintenant permettez-moi de saisir cette occasion pour vous exprimer ma gratitude du plaisir que j'ai eu en lisant le premier vol [ume] de vos Pages Choisies 5. Ce volfume], que je n'ai pas eu les moyens de l'acheter, je l'ai aperçu chez M. Miller, à Cannes et, l'eau à la bouche, je l'ai demandé effrontément à R [omain] R [olland], de qui je tiens déjà trois lettres, lettres d'évangile, l'Evangile de ma vie, de toute vie sentie puissamment. Et (chose imprévue) il me l'a envoyé avec un mot dessus, şi affectueux et avec un hymne (extrait de son œuvre) şi hautement profond, que j'en ai pleuré de bonheur et d'autres ont pleuré aussi, car il y a des âmes partout. Je ne lui ai pas accusé réception et je ne lui ai pas remercié: c'est au-dessus de mes forces.

Dites, cher ami, que je ne connais point, dites d'où savez vous que l'humanité des humbles conserve envers cet homme une affection «filiale»? (Je n'ai pas en ce moment le vol [ume] pour citer votre expression juste de l'introduction.) Connaissez-vous sa correspondance? Car il y a un plagiat suprême, révélateur, divin!

En effet, j'ai signé mes lettres: «Votre fils, Istrati» et je lui ai dit, dans mes exaltations, que je suis «son fils», comme j'eus dit, avec la même sincérité et conviction, que je suis le fils de la Terre! Bon Dieu insaisissable, je suis écrasé par tes mystères! Je ne sais pas şi, le chantant un jour dans ma langue, chantant l'œuvre de cet homme-vie, j'arriverais à conserver votre calme. On ne peut pas expliquer Dieu, on ne peut que le chanter.

Et penser que je suis şi misérable à ne pas pouvoir acheter les trois- quatre derniers vol [umes] de ses écrits, ni le vol [ume] de P. J. (ou J.P.) Jouve! 6 Je perds toute considération de mon être.

Encore une fois merci pour les pages que vous me révélez et spécialement pour les tragiques mots sur ce pauvre Hugo Wolf.7 Egalement pour votre interprétation qui facilite la compréhension de son œuvre.

Amicalement, votre

Appt. Rondeli, 15 rue Marceau.

Nisa, 12 aprilie 1921

Dragă prietene Martinet,

Vă mulţumesc pentru cuvântul amabil ce mi-l trimiteţi prin amabila scrisoare a lui Desprès 2- Nu aşteptam acest cuvânt pentru a vă trimite alte povestiri, deşi cunoscând viaţa de redacţie „cu dedesubturile, plictiselile şi complezenţele ei3 – nu izbuteam să înving teama că poate povestirea mea a fost publicată 4 graţie unei atari „complezenţe “ce mă făcea adesea – cum glă- suieşte o vorbă de pe la noi – să muşc din lămâie ca să-mi treacă gustul „hapului „. Asta cu atât mai mult cu cât R [omain] R [olland] îmi pomenise de-o întrevedere cu dumneavoastră, a – nunţându-mi aproape chiar data publicării povestirii. Mă înţelegeţi: se află oare ceva ce poate fi refuzat lui R [omain] R [olland]? Şi dacă în limba română cred că am dreptul de a fi mai puţin modest, vai! nu pot spune acelaşi lucru, când este vorba de franceză! Or, eu nu ţin să public cu orice preţ. Nu frumoasa mea franceză vreau s-o prezint cititorilor ziarului L'Humanité, ci ceea ce am de spus şi eu ştiu ce am de spus şi vreau s-o spun. Dar, ca s-o pot face, trebuie să mi se dea posibilitatea, şi aici ajung la motivul pentru care am renunţat de-a vă trimite alte povestiri. Este dificultatea tehnică a ziarului – a oricărui ziar – de-a însera numai ceea ce spaţiul îi îngăduie. Cunosc asta de multă vreme şi tot de multă vreme am renunţat

să scriu, pentru ziar, altceva, decât articole politice, ce pot fi manevrate aproape după voinţă. Dar nu poate fi manevrată, după voinţă, o” ’ştire unde se vrea rostit altceva, cu totul altceva decât se spune în întoarcerea sau Musca, plăcute la citit, însă după care nu rămâi cu nimic. Şi privitor la Musca

— A cărei admirabilă traducere am citit-o –, aş voi şi eu să scriu o „muscă “, „Musca mea “– dacă mă însărcinaţi în mod expres; şi îndrăznesc să vă asigur dinainte c-o să vă placă (descrierea, nu musca!), dar cum să vă spun? Aţi putea să mă scutiţi de această îngrădire de „o sută

— O sută douăzeci de rânduri", pe care Desprès mi-o flutură pe sub nas şi pe care dumneavoastră o respectaţi atât de puţin? întoarcerea are 230 de rânduri!!)

Aştept un cuvânt de la dumneavoastră, ca să mă aştern la lucru.

Şi-acum, îngăduiţi-mi să profit de această ocazie, ca să vă exprim întreaga recunoştinţă, pentru plăcerea avută citind primul dumneavoastră volum de Pagini alese 5. Acest volum, pe care n-am avut cu ce să-l cumpăr, l-am zărit la dl. Miller, la Cannes şi lăsându-mi gura apă, l-am cerut ca un neruşinat lui R [omain] R [olland] de la care am, până acum, trei scrisori, literă de Evanghelie. – Evanghelia vieţii mele, a oricărei vieţi simţită din rărunchi. El mi-a trimis cartea (gest neaşteptat), cu un cuvânt atât de afectuos şi un imn (extras din opera lui) atât de înălţător, de profund, încât am plâns de fericire; au plâns şi alţii, fiindcă suflete se află pretutindeni. Nu i-am confirmat primirea şi nici nu i-am mulţumit; e mai presus de puterile mele.

Spuneţi-mi, dragă prietene, pe care nu vă cunosc, de unde ştiţi că lumea celor umili îi păstrează acestui om o afecţiune „filială “? (în acest moment n-am cartea la îndemână, ca să citez expresia dumneavoastră exactă din introducere.) îi cunoaşteţi corespondenţa? Căci se află acolo un plagiat suprem, revelator, divin! într-adevăr, mi-am semnat scrisorile: „Al dumneavoastră fiu, Istrati “şi i-am afirmat, în exaltările mele, că sunt „fiul său”, aşa cum aş fi spus, cu aceeaşi sinceritate şi convingere, că sunt fiul Pământului! Bunule Dumnezeu, nevăzut, sunt copleşit de misterele tale! Nu ştiu dacă, preamărindu-l într-o zi în limba mea maternă, slăvind opera acestui om-viaţă, voi izbuti să-mi păstrez calmul dumneavoastră. Dumnezeu nu poate fi explicat, ci numai

proslăvit.

Şi gândiţi-vă că sunt atât de nevoiaş, încât nu pot cumpăra ultimele trei-patru volume din scrierile lui, nici volumul lui P. J. (sau J.P.) Jouve! 6 Nu mai am nicio stimă faţă de mine însumi.

Vă mulţumesc încă o dată pentru paginile revelate şi în mod special pentru cuvintele iragice despre bietul Hugo Wolf. 7 De asemeni pentru interpretarea dumneavoastră care uşurează înţelegerea operei lui.

Prieteneşte, al dumneavoastră.

Istrati

Ap [artament] Rondelli, stradă Marceau nr. 15.

1 Marcel Martinet, scriitor şi gazetar (1887— 1944). Autor al cărţilor: Les Temps maudits (apreciată de Romain Rolland drept: „cea mai sfâşietoare operă despre război, superioară cărţii Le F eu, a lui Henri Barbusse prin calitatea ei artistică şi sufletească”), La Nuit („drama clasei muncitoare franceze”), autor al manifestului L'Art prolétarien, colaborator la revistele L'Effort libre, La Vie ouvrière, La Révolution prolétarienne, director literar la ziarul VHumanité şi, din 1927, redactor la Editura Rieder. A citit manuscrisele cărţilor lui Panait Istrati: Nerrantsoula, La Maison Thüringer şi Le Bureau de Placement.

Scrisorile lui Panait Istrati se află în „Fondul Marcel Martinet” de la Biblioteca Naţională din Paris; în arhiva Margaretei Panait Istrati se află o singură scrisoare a lui Marcel Martinet.

Repere bibliografice: Panait Istrati în dialog cu Marcel Martinet, în Manuscriptum, nr. 2 (55), 1984. (Prezentare de Daniel Lerault.)

În Franţa: Lettres Panaït Istrati-Marcel Martinet, în vol. Colloque Marcel Martinet, Editions „Les Amis de Marcel Martinet” – „Plein Chant”, Dijon, 1984. (Pi^entare de Daniel Lerault.)

2 Fernand Desprès, Administrator la L'Humanité.

3 Aluzie la activitatea sa de presă în România, înaintea primului război mondial.

4 Nicolai Tziganou, în L'Humanité-Dimanche, 27 octombrie 1921.

5 Pages choisies de Romain Rolland, I, II, Paris, Ed. Albin Michel, 1921 (introducere şi note de Marcel Martinet).

6 Pierre-Jean Jouve, poet şi biograf al lui Romain Rolland.

7 Hugo Wolf, compozitorul căruia îi e consacrat un capitol din cartea lui Romain Rolland:

Les musiciens d'aujourd'hui.

2

[mars-avril 1922]

Cher camarade Martinet,

J'ose vous envoyer ce récit 1 malgré que vous m'en voulez peut-être. J'ai donné quelques explications à Romain Rolland avec une lettre pour vous, au sujet de mon silence, dans lesquelles şi vous ne trouvez rien de fondé à mon avantage je vous prie de retenir au moins mes sincères excuses.

Vers le commencement de mai je serai à Paris et alors vous me direz tout ce que vous pensez de moi. Je vous connais mieux aujourd'hui, qu'il y a un an et quel qu'il sera votre jugement, ainsi que celui de votre grand ami, à propos de ce qu'on peut appeler mes actes irréfléchis, je resterai votre obligé, d'un et de l'autre.

2, rue Masséna. Chez Scavi no.

[martie-aprilie 1922]

Dragă tovarăşe Martinet, îndrăznesc să vă trimit această povestire, 1 cu toate că poate îmi purtaţi pică. I-am dat câteva explicaţii lui Romain Rolland, împreună cu o scrisoare adresată dumneavoastră, privitoare la tăcerea mea. Dacă nu veţi găsi în ele nimic întemeiat în favoarea mea, vă rog să reţineţi cel puţin scuzele mele sincere.

Spre începutul lunii mai, voi fi la Paris şi atunci îmi veţi spune tot ce gândiţi despre mine. Azi vă cunosc mai bine decât acum un an şi oricare ar fi judecata dumneavoastră, ca şi aceea a marelui dumneavoastră prieten, referitor la ceea ce pot fi numite actele mele necugetate – voi rămâne obligat şi unuia şi celuilalt.

Cordial, al dumneavoastră

Istrati

Strada Masséna, nr. 2. La Scavino

I Text neidentificat.

3

Paris, le 2 octobre 1923

Cher ami Martinet,

Je voudrais avoir un entretien d'une demi-heure avec vous et aussi, şi possible, avec le brave homme qui est Fernand Desprès.

II s’agit d’une question pratique: sur les propositions de Bloch et de Crémieux et avec l’assentiment de Rolland, je signerai ce mois-ci un traité avec l’éditeur Rieder pour la publication de deux volumes de récits. Mais l’affaire est fort complexe et comme je suis tout à fait ignorant dans cette matière, je voudrais vous consulter. Dans la première entrevue que j’ai eue, avec Crémieux, il me demande, en échange de certains avantages, l’exclusivité de mes écrits. C’est, pour moi, fort embarrassant. Je ne suis et ne serai jamais l’homme d’une cotterie, quelle qu’elle soit. Şi je fus jamais înscrit dans un parti, ce fut, jadis, le Parti Social-Démocrate Roumain et, il y a deux ans, la section de Nice du Parti Communiste (Français). Mais, faute de payer régulièrement mes cotisations, les statuts m’ont mis à la porte. Cela ne veut rien dire, pour moi. J’appartiens à la classe travailleuse, avec laquelle je vis et partage les peines, dix heures par jour durant, en exerçant mon métier de peintre en bâtiment.

Et ce n’est pas aux «récits», bons seulement pour la revue Europe, que je veux borner mon activité littéraire, au cas qu’il y en aura une. Je

— Voudrais que L’Humanité et sa maison d’éditions absorbent ce qu’il y aura de meilleur de ma pensée prolétarienne.

J’ai le sentiment que vous suspectez mes idées. Şi c’est le cas, vous vous trompez. Je profite de la réputation que la bourgeoisie généreuse et intellectuelle veut bien me créer, mais elle nourrit un serpent venimeux à son sein et qui la mordra en plein, le moment venu. (Rolland seul fait cas à part, pour moi).

Voici sur quel sujet, je veux vous causer.

Je travaille toute la journée. Je pourrais vous voir seulement le soir,. Après dâner et tous les jours.

Salutations d’homme révolté contre l’injustice, à vous et à Desprès.

Votre dévoué

Panaït Istrati

’ (Chez Ionesco, 24 rue du Colisée.)

Ecrivez lisible, s.v.p.

[Traducere:]

Paris, 2 octombrie 1923

Draga prietene Martinet,

Aş dori să am o convorbire de-o j umitate de oră cu

dumneavoastră şi, de asemeni, dacă e posibil, cu omul de treabă care-i Fernand Desprès.

E vorba de-o chestiune practică: la propunerile lui Bloch şi Crémieux şi cu asentimentul lui Rolland, voi semna luna asta un contract cu editorul Rieder, pentru publicarea a două volume cu povestiri. Dar afacerea e prea complexă şi cum sunt cu totul ignorant în această materie, aş vrea să vă consult. În prima întrevedere pe care am avut-o cu Crémieux, el cere, în schimbul unor avantaje, dreptul de exclusivitate asupra scrierilor mele. E pentru mine ceva tare stânjenitor. Nu sunt şi nu voi fi niciodată omul vreunei coterii, oricare ar fi ea. Dacă am fost înscris vreodată într-un partid, acesta a fost odinioară Partidul Social-Democrat Român şi, acum doi ani, secţiunea de la Nisa a Partidului Comunist (Francez). Dar, neplătind regulat cotizaţiile, potrivit statutelor, am fost dat afară. Asta n-a însemnat nimic pentru mine. Aparţin clasei muncitoare, în care trăiesc şi cu care împart toate chinurile, timp de zece ore pe zi, exercitându-mi meseria de zugrav.

Or, eu nu vreau să-mi limitez activitatea literară – în cazul că ar putea fi una – doar la „povestiri” bune numai pentru revista Europe. Aş vrea ca L’Humanité şi editura lui să absoarbă tot ceea ce va fi mai bun în gândirea mea proletară.

Am impresia că-mi suspectaţi ideile. Dacă e aşa, vă înşelaţi. Eu profit de faima pe care burghezia generoasă şi intelectuală binevoieşte să mi-o creeze, dar ea hrăneşte la sânul ei un şarpe veninos, care, la momentul potrivit, o va muşca în plin. (Doar Rolland face caz aparte, pentru mine.)

Iată despre ce vreau să vă vorbesc.

Muncesc toatâ ziua. N-aş putea să vă văd decât seara, după masă şi indiferent în care zi. Dumneavoastră şi lui Desprès, salutul unui om revoltat împotriva nedreptăţii.

Al dumneavoastră devotat,

Panait Istrati

(La Ionescu, str. Cotisée, nr. 24.)

Scrieţi-mi, vă rog, citeţ.

4

Nice, le 5 avril 1924

Salutations amicales

Panaït Istrati

[Carte postale représentant P. Istrati photographe sur la Promenade des Anglais, à Nice.]
[Traducere:]
Nisa, 5 aprilie 1924
Salutări amicale.
Panait Istrati
[Carte poştală, înfăţişând pe Panait Istrati fotograf pe Promenade des Anglais, la Nisa]
5
Montana, décembre 1926
A notre bon Marcel Martinet, affectueusement son Panaït Istrati
[Photographie dtstrati à sa table de travail]
[T raducere:]
Montana, decembrie 1926
Bunului nostru Marcel Martinet, cu afecţiune.
Samedi 2 h. [juillet 1929J
Mon cher Martinet,
Pourrais-tu venir demain chez moi? A 4 h. 1/2, il y aura une petite réunion d'amis: Mesnil, 1 Naville, 2 Souvarine, 3 toi et moi. (Adresse) 96, avenue des Ternes.
C'est un grand parc. Prend l'allée des Arts et frappe à la porte 14.
Ton
Panaït Istrati
Ou veut discuter le cas Ghezzi. Condamné à trois ans par le Guépéou, sans savoir les raisons.
[Traducere:]
Simbătă, ora 2 d. A> [iulie 1929J
Dragul meu Martinet,
Ai putea să vii mâine la mine, pe la patru şi jumătate? Va fi o mică adunare de prietenir Mesnil, 1 Naville, 2 Souvarine, 3 tu şi eu.
(Adresa): Avenue des Ternes, nr. 96.
E un parc mare. Te îndrepţi pe Aleea Arteler şi baţi la uşa nr. H.
Al tău,
Panait Istrati
Vrem să discutăm cazul Ghezzi, condamnat la trei ani de

G.P.U., nu se ştie de ce.

1 Jacques Mesnil, scriitor şi critic de artă, prieten cu Rolland şi Martinet.

2 Pierre Naville, militant de stânga.

3 Boris Souvarine, autor al celui de-al treilea volum din seria Vers l'autre flamme.

7

E/o N. Constantinescu Braïia, le 20 sept [embre] 1929

Piaţa Sf Arhangheli, 21

Mon cher Martinet,

Je te réponds avec retard, parce que je suis continuellement en enquête Nikos Kazantzaki est, en effet, mon compagnon de route de Russie. C'est un grand érudit et un honnête homme. Fils de koulak crétois, il n'est plus qu'un paria, aux yeux de son père, qui eût voulu faire de lui un second Venizelos, alors que Nikos este devenu bolchevik.

II est poète, grand poète grec. La prose que tu as en main n'est pour lui qu'un moyen de gagner sa vie, pour pouvoir écrire son Odyssée moderne, qui est le symbole de Lénine.

Oui, il pourrait vous donner deux ou trois volumes. En tous cas, proposez-lelui

Moi, je reste ici (en Roumanie) jusque vers le 7 oct [obre]. J'ai beaucoup à faire.

Dis à Robertfrance que j'ai reçu sa lettre et je suis content de ce qu'il a arrangé. Je le serai encore plus s'il parvient à conclure avec Y Associated Press 2, car la misère est şi grande ici que j'ai dû m'endetter jusque par-dessus la tête pour pouvoir faire face aux nécessiteux.

Amitiés affectueuses

Panaït Istrati

[Traducere:]

Cjo N. Constantinescu Piaţa Sf. Arhangheli, 21

Brăila, 20 sept [embrie] 1929

Dragul meu Martinet, îţi răspund cu întârziere deoarece mă aflu în continuu în anchetă 1.

Nikos Kazantzakis a fost, într-adevăr, tovarăşul meu de drum în Rusia. Este un mare erudit şi un om cinstit. Fiul unui ţăran cretan bogat, el nu mai este decât un paria în ochii lui taică-său care a vrut să facă din el un al doilea Venizelos, în timp ce Nikos a

devenit bolşevic.

E poet, mare poet grec. Proza pe care o ai în mână nu-i pentru el decât un mijloc de trai, ■ca să-şi poată scrie Odiseea modernă, al cărei simbol este Lenin.

Da, ar putea să vă dea două sau trei volume. În tot cazul, faceţi-i propunerea.

Eu rămân aici (în România) până la 7 oct [ombrie]. Am multe de făcut.

Spune-i lui Robertfrance că i-am primit scrisoarea şi că sunt mulţumit de ceea ce a aranjat. Voi fi şi mai mulţumit dacă va izbuti să încheie un acord, cu Associated Press2, căci mizeria este atât de mare aici, încât m-am îndatorat până peste cap, ca să pot face faţă celor nevoiaşi.

Prietenie afectuoasă,

Panait Istrati

1 Ancheta masacrului minerilor grevişti de la Lupeni (1929).

2 Proiect nerealizat. Agenţia de presă „Associated Press” urma să difuzeze rezultatul anchetei lui Panait Istrati în Valea Jiului.

8

Bucarest, le 24. Mars *33 Sanatorium Filaret

Mon cher Martinet,

Je suis heureux de te lire 1. Mais quoi te répondre, sinon de te dire ma misère?

Oui, mon vieux, je suis cette fois foutu. Bientôt il y aura une année que je suis au lit. Au moindre effort, j’étouffe, je fais de la fièvre, je défaille.

Pour comble de malheur, j’ai épousé une jeune femme (j’épouse toujours!), une étudiante à qui j’ai fait interrompre ses études (physique et chimie) et qui s’est attachée à moi comme un chien. C’est elle que je plains, şi je dois claquer. Je lui laisse des dettes et un nom qu’on déteste dans ce pays, où je ne peux pas publier un livre et gagner un sou. Je lui laisse des dettes, parce que, jusqu’ici, j’ai bâti trois fois et toutes les trois fois sur la terre d’autrui: 1) chez l’oncle Dimi, à Baldovinesti, où j’ai voulu élever des pores et d’où m’ont chassé mes cousines; 2) à Braïla, mignon petit foyer, sur le terrain d’un vieil ami anarchiste qui, ne voulant pas ensuite de ma femme, m’a fait tout lui abandonner; 3) enfin, j’ai tiré de l’hypothèque l’immeuble de ma belle-mère et lui ai fait des réparations, pour me voir ensuite chassé par son frère et son

mari, deux chômeurs éternels que je devais nourrir et entretenir. Près de sept cents mille lei, plus de cent mille fr., en tout, perdus!

Puis, il ne se passe pas de semaine sans qu'un parent ou une connaissance ou même des inconnus. – Des chômeurs, des malades. – Ne viennent m'arracher le dernier sou. J'en ai mare, mare, mare! Mer dre pour la générosité aussi. Je souis un idiot.

Conséquence la plus triste: j'ai été obligé de traâner ma femme avec moi partout et aujourd'hui elle partage ma chambre d'hôpital, ce qu'on a jamais vu ici.

Et c'est ce qui me révolte le plus contre Rieder: il m'est impossible d'obtenir cinq ou six mille fr. Qui me permettraient de louer en ville, à ma femme, deux pièces et une cuisine et faire transporter ici le fouillis que j'ai à Braïla, afin qu'elle puisse continuer ses études, passer les derniers examens et solliciter de l'Etat un poste qui la nourrisse après ma mort.

Vraiment, Martinet, jamais je n'ai soupçonné que l'amitié me laisserait à ce point ronger mon âme dans la détresse. Robertfrance m'avait dit, lors de mon retour de Russie: «Cède-nous l'exclusivité actuelle et posthume de ton œuvre, donne-moi un volume par an, et, quel que soit l'état de la vente, je te garantis un minimum de quatre mille fr. Par mois».

J'ai signé ce contrat odieux. Une année après, en janvier 1931, il me laissait sans un sou pendant quatre mois, sans crier gare, et m'obligeait, en juin 1931, de signer un supplément de contrat me demandant quatre livres en trois ans. Toujours pour me garantir les quatre mille fr., quel que soit l'état de la vente. Or, aujourd'hui, Schneider 2 me parle d'une dette de soixante ou soixante-dix mille fr.! mais c'est de l'escroquerie! — Et R [o-main] R [olland] admet cela? Oui, il admet tout et lui convient notre brouille. Des autres, je ne parle plus.

A toi, fraternellement

Panaït Istrati

— Une prière pour la maison: qu'on veuille bien m'envoyer encore cinq exemplaires] du dernier livre. Je suis assailli par toute sorte de gens qui m'obligent et à qui je dois donner le livre. Et qu'on veuille en expédier un exemplaire aussi à Monsieur H. De Keyserling 3, à Darmstadt, Allemagne.. Je déchiffre mal le nom de la rue.

Bucureşti, 24 martie '33 Sanatoriul Filaret

Dragul meu Martinet,

Sunt fericit că te pot citi.1 Dar ce să-ţi răspund, decât să-ţi vorbesc despre mizeria mea?

Da, dragul meu, de astă dată m-am dus pe copcă. În curând va fi un an de când mă aflu la pat. La cel mai mic efort mă sufoc, fac febră, îmi pierd puterile.

Culmea nenorocirii: m-am căsătorit cu o femeie tânără (mă căsătoresc întruna!), o studentă căreia i-am întrerupt studiile (fizică şi chimie) şi care s-a ataşat de mine ca un câine. Pe ea o plâng, dacă trebuie să crăp. Îi las datorii şi un nume detestat în această ţară unde nu pot publica o carte şi câştiga un ban. Îi las datorii, pentru că până acum am clădit de trei ori, de fiecare dată pe terenul altuia: 1) la moş Dumitru, la Baldovineşti, am vrut să cresc porci şi am fost alungat de verişoarele mele; 2) la Brăila, un micuţ adăpost pe terenul unui prieten vechi, anarhist, care nu-mi putea suferi nevasta şi m-a silit să părăsesc totul; 3) în sfârşit am scos casa soacră-mi de sub ipotecă, fâcându-i şi reparaţii, ca să mă văd apoi alungat de fratele şi de bărbatul ei, doi veşnic-şomeri, pe care trebuia să-i hrănesc şi să-i adăpostesc. Aproape şapte sute de mii de lei, mai mult de-o sută de mii de franci pierduţi!

Apoi, nu trece o săptămână fără ca o rudă sau cunoştinţă ba chiar necunoscuţi – şomeri, bolnavi – să nu vină să-mi smulgă ultimul ban! Mi-e scârbă, scârbă, scârbă! Mi-e silă şi de generozitate! Sunt un idiot.

Consecinţa cea mai tristă: am fost silit să-mi târăsc nevasta peste tot şi azi ea împarte cu mine o cameră de spital – fapt nemaivăzut pe-aici.

Şi, ceea ce mă revoltă şi mai mult împotriva lui Rieder: îmi e imposibil să obţin cinci-şase mii de franci, care mi-ar permite să închiriez în oraş două camere, cu bucătărie şi să pun să-mi aducă aci calabalâcul de la Brăila, pentru ca [nevasta mea] să-şi continue studiile, să-şi treacă ultimele examene şi să solicite statului un post, ca să aibă ce mânca după moartea mea.

Într-adevăr, Martinet, niciodată n-am bănuit că prietenii m-ar putea lăsa să-mi macin până într-atât sufletul în nenorocire. Robertfrance îmi spusese, la înapoierea mea din Rusia: „Cedează-ne în exclusivitate opera ta, actuală şi postumă, dă-ne un volum pe an şi, oricare ar fi situaţia vânzării, îţi garantez un minimum

de patru mii de franci pe lună”.
Am semnat acest contract odios. Un an mai târziu, în ianuarie 1931, el mă lăsa fără un ban, pe neaşteptate, timp de patru luni şi mă obliga, în iunie 1931, să semnez un supliment de contract, cerându-mi patru cărţi în trei ani. Mereu, tot pentru a-mi asigura cei patru mii de franci, ••ricare ar fi fost situaţia vânzărilor. Ori, astăzi, Schneider 2 îmi vorbeşte de o datorie de şaizeci sau şaptezeci de mii de franci! Ei bine, asta se cheamă escrocherie! Şi R [omain] R [olland] admite asta? Da, el admite totul şi cearta noastră îi convine. De alţii nu mai e cazul să vorbesc.
Al tău frăţeşte
Panait Istrati
— O rugăminte pentru editură: să bine/oiască a-mi trimite încă cinci ex [emplare] din ultima carte. Sunt asaltat de tot felul de oameni care mă obligă şi trebuie să le dau o carte. Şi să binevoiască să expedieze, de asemeni, un exemplar domnului H. Von Keyserling3, la Darm- stadt, în Germania. Nu pot descifra numele străzii.
1 Textul scrisorii lui Marcel Martinet:
Les Editions Rieder Paris, le 17 mars 1933
7, place St Sulpice-Paris (VIe) 12, rue Servandoni (VIe)
Cher Panaït, mon vieux compagnon,
Guéhenno me dit que tu es plus mal. Je sais que tu souffres durement et de toutes façons, depuis longtemps. Nous ne sommes plus en correspondance directe, depuis la dernière fois où nous nous sommes rencontrés à Paris, mais tu dois savoir que je n’ai cessé de penser à toi comme à un homme fidèle, comme à un camarade et à un ami et de le dire.
Souviens-toi du premier article que, je crois, tu as publié en France: dans Y Huma [ni té] r voilà bien des années.
Depuis je t’ai regardé grandir, faire des sottises et de grandes choses, sans encombrer ta route, mais gardant confiance en toi et cette confiance, je la garde toujours.
J’ai essayé quand je l’ai pu, de mon coin, de la manifester, de la Maison Th [üringerJ, revoyant ton texte (en le respectant au maximum) au Bureau de Placement. Et je continuerai en toute occasion.
Pour l’instant, j’ai seulement voulu de dire que je pensais fortement à toi, à ton combat contre le mal, contre tous les maux

qui nous assiègent également.

Ton vieux

Marcel Martinet

[Traducere:]

Editura Rieder

Piaţa Sf. Sulpice, nr. 7

Paris (VI) Paris, 17 martie 1933

Str. Servandoni, nr. 12 (VI)

Dragă Panait, vechiul meu tovarăş,

Guéhenno îmi spune că te simţi mult mai rău. Ştiu că de multă vreme suferi cumplit şi în toate felurile. Nu mai suntem în corespondenţă directă, de la ultima noastră întâlnire la Paris, tu însă trebuie să ştii că nu am încetat a mă gândi la tine ca la un om devotat, ca la un tovarăş şi un prieten şi o a spune răspicat.

Aminteşte-ţi de primul tău articol publicat – cred – în Franţa, în L'Huma [nité], iată câţiva ani buni de-atunci.

Din acel moment, te-am privit cum te înălţai, făceai prostii şi lucruri mari, fără să-ţi stânjenesc drumul, ci păstrând încredere în tine şi această încredere o păstrez pe vecie.

Am încercat, când am putut din colţul meu, s-o manifest, începând cu Casa Th [üringer], revăzând textul tău (respectându-l la maximum) şi până la Biroul de Plasare. Şi voi continua, ori de câte ori voi avea ocazia.

Deocamdată, am vrut numai să-ţi spun că mă gândeam straşnic la tine, la lupta ta împotriva răului, împotriva tuturor relelor ce ne asaltează deopotrivă.

Vechiul tău

Marcel Martinet

2 Administrator delegat al editurii pariziene Rieder.

3 Herman von Keyserling, scriitor german.

ADDENDA

ERNST BENDZ REAMINTINDIJ-ŞI DE PANAIT ISTRATI

Emst Bendz este una din marile figuri din galeria Prieteniei istratiene. El i-a ţinut tovărăşie sinceră scriitorului nostru, pe un parcurs de unsprezece ani; identitate şi curaj în opinie, solidar cu cel prea mult iubit în viaţă şi chiar după moarte. A protestat împotriva „conjuraţiei tăcerii”, care s-a prelungit până mai ieri, în zilele noastre.

Dialogul lor epistolar – însumând aproape cincizeci de scrisori

– reconstituie cu fidelitate, secvenţă cu secvenţă, ca într-un film, prietenia trainică ce le-a îmbrăţişat inimile. Se află în paginile ei numeroase mărturii despre ce a însemnat drama lui Panait Istrati, în perioada anilor 1930—1935, despre singurătatea şi suferinţa lui. Am fi vrut ca această corespondenţă să fie un dialog epistolar în paginile prezentei ediţii. Situaţii independente de voinţa noastră nu ne-au îngăduit-o. Complinim această lacună, prezentând cititorilor noştri – fragmentar – amintirile lui Emst Bendz despre Panait Istrati, extrase din capitolul Amintiri despre Istrati, în cartea sa Figuri de scriitori, apărută la editura pariziană Les Presses de la Cité, în 1948:

„L-am cunoscut pe Istrati graţie uneia dintre acele întâmplări care au câteodată urmări neprevăzute. Observai, într-o zi, în vitrina unei librării pariziene un volumaş cu coperţi galbene, recent apărut. Numele autorului şi titlul cărţii nu-mi spuneau mare lucru. Panait Istrati? Kyra Kyr alina? Cumpărai cartea şi o citii, pe nerăsuflate. Flerul meu nu mă înşelase.

Mă aflam în vara lui 1924. Şi mă cuprinse pofta de a cerceta mai îndeaproape această pasăre rară. Îi trimisei două vorbe, prin care îmi exprimam dorinţa să-l văd. Am uitat de ce (nu se afla poate la Paris) n-am putut să-l întâlnesc decât doi ani mai târziu, în subsolul magazinului unui cizmar român, Ionescu, în strada Colisée, într-o după-amiază de iunie. Figură de oriental, suptă, ochi negri argăsiţi de febră şi suferinţă (de puţină vreme scăpase din tentativa de sinucidere, ce-şi lăsase urmele sub bărbia lui). Altminteri, cordial, deschis, firesc; gesturi şi privire, vii, deloc locvace; esenţial în vorbă.

Am legat prietenie, în ciuda a o sută de discordanţe ce puteau să ne îndepărteze unul de altul. Un fond de emotivitate comună şi reacţii destul de identice în două sau trei chestiuni capitale stabiliră între noi un climat de încredere, care n-avea nevoie de vorbărie. Viaţa, cu întâmplările ei, nu ne-a îngăduit să ne revedem decât la lungi intervale; în schimb ne-am scris un mare număr de scrisori, până în ajunul morţii lui.

[…] L-am reîntâlnit, în primele zile ale lui iulie 1929, instalat într-un mare studio, plin cu picturi, golit de mobile, pe Avenue des Ternes, la Paris.

Într-un colţ, un pat mare pe care-l împărţea cu un evreu rătăcitor, cules din milă şi tuberculos ca şi el. Se afla aşezat la o

măsuţă, în faţa ceştii de cafea, pachete de ţigări «Caporal» şi un manuscris: Vers Vautre flamme. Avusese o criză de sciatică şi abia se ţinea pe picioare… Am petrecut câteva ore împreună, la un restaurant. Niciodată n-am remarcat la el, în timpul meselor (de altfel, vesele) nici cea mai mică urmă de grosolănie, în sentimente sau gesturi. Idealist în felul lui şi dotat cu o mare fineţe în judecată – conversaţia cu el se întorcea, firesc, spre lucruri grave. O instrucţie mai temeinică ar fi putut să valorifice mai bine darurile sale excepţionale şi ar fi reuşit să-i elibereze gândirea de orice sentimentalism.

Amintirea acestor întâlniri îmi va fi totdeauna scumpă, nu numai din cauza fascinaţiei personajului, ci şi pentru profundul său bun-simţ, pentru larga înţelegere ce-i caracteriza remarcele asupra oamenilor şi a vieţii.

În noiembrie acelaşi an, mi-a trimis de la Viena, unde petrecuse câteva săptămâni, acest cuvânt disperat: «M-am înapoiat din România, unde am fost potopit cu insulte. La Paris, aceeaşi situaţie. Niciun loc pentru mine, între insulta nedreaptă şi elogiul respingător. Doamne, cât e de greu să fii s incer pe acest pământ blestemat!»

…Ne-am întâlnit destul de rar şi speram să-l revăd încă o dată, la Copenhaga, şi chiar să-l aduc în ţara mea, pe care dorea s-o cunoască. În februarie 1932, el se afla în turneu cu conferinţa Artele şi umanitatea de azi, prin marile oraşe din Germania. Aranjasem totul pentru ca el să vină în Danemarca. Dar, eşec. «Aşa a fost scris!». Nu trebuia să ne mai strângem mâinile niciodată. […] Câteva luni de tăcere, apoi o fotografie trimisă de la Nisa: el şi tânăra-i soţie 1 (a doua sau a treia, cred), ca să-mi ureze un an nou bun. Rămăsei uluit: nu numai că avea o înfăţişare foarte îngrijită, chiar elegantă, dar părea înviorat, vesel, sănătos, cu zâmbetul pe buze, foarte sprinten! Fusei atât de naiv încât crezui într-o vindecare miraculoasă.

În iulie acelaşi an, o lungă scrisoare din Bucureşti, mai degrabă întristătoare, dar care se termina pe un ton oarecum vesel: „«Malèche!», spune arabul: «nu-i nimic!». Dincolo de fereastra mea, viaţa se continuă, cu urâţeniile, dar şi cu bucuriile ei”. Câteva săptămâni mai târziu, mi-a trimis un cuvânt de mulţumire pentru „buchetul regesc cu garoafe”, ce i-l trimisesem cu ocazia împlinirii vârstei de cincizeci de ani. Adăuga, la sfârşit:

„Sănătate, puţin mai bună. Dacă o să continue tot aşa, da! sper să vă vizitez anul viitor.”

Pentru acest incorijibil optimist n-avea să mai fie niciun „an viitor”. Moartea lui m-a lovit ca un doliu personal.

[…] Nenumăraţi necunoscuţi luaseră obiceiul să-i scrie, ca să-i destăi- nuiască amărăciunile, cerându-i un sfat, un sprijin sau pur şi simplu să le dăruiască dragostea lor. Se adresau omului, descoperit înapoia scriitorului încurajaţi de atitudinile lui dezinvolte, de elanurile lui generoase […] Istrat’ n-a fost niciun caracter bine oţelit, nici model de fidelitate în prietenie sau de extremă delicateţă în relaţiile de la om la om.

Nu fac aceste aprecieri, desigur, ca să-l micşorez, ci pentru a protesta îhipotriva unor tentative de a-l „idealiza”. A atenua slăbiciunile unui om chiar rar, în viaţă sau mort, înseamnă să-i faci un rău serviciu, să-l denaturezi.

Fost-a el un «om mare»? Această prezumţie l-ar fi făcut să zâmbească chiar pe el însuşi. Niciun «scriitor mare». Totuşi se aflau într-însul anumite trăsături indispensabile – cel puţin aşa o cred eu – atât «omului mare» cât şi «scriitorului mare» şi anume: curajul şi sinceritatea.

1 Toamna anului 1933, cu ocazia celui de al doilea sejur în Franţa împreună cu cea de a treia soţie (Margareta Izescu).

Am recitit Vers V autre flamme… Ruptă total de opera lui propriu-zis artistică. Ei bine, această carte a fost un gest de curaj şi sinceritate ieşit din comun, un strigăt de sfidare ce şi-a avut răsunetul, marcând splendid ruptura cu întreaga lui viaţă de până atunci, cu fraţii de luptă şi de clasă, cu credinţele sale cele mai scumpe, cu speranţele sale cele mai deznădăjduite. Ea a făcut din Istrati un izolat predat răzbunării celor ce se socoteau «trădaţi», printr-un act care voia tocmai să denunţe o trădare şi, efectiv, un învins. Totuşi, el a cutezat să o scrie, pe deplin conştient de urmările dezastruoase ce aveau să se abată asupră-i. Iată un fapt care dă operei unui scriitor poate tot atâta merit – desigur pe alt plan – decât nu importă ce subtilităţi ale unei inteligenţe mai bine stilată, sau nu ştiu ce rafinament în arta mânuirii cuvintelor.

[…] Istrati n-a ajuns niciodată să scrie ca un francez, nici să se descotorosească în întregime de anumite stângăcii. Nici Conrad n-a putut, până la sfârşitul vieţii, să-şi cureţe stilul de numeroase

polonisme sau galicisme

— Ceea ce nu l-a împiedicat ca limba engleză să-l adopte încă de la debut, iar englezii de bun gust să aprecieze rafinamentul artei lui, mândri de aportul dat literaturii engleze de acest ex-căpitan de cursă lungă, venit să trăiască în mijlocul lor.

Cazul Istrati nu mi se pare diferit. Romanele, povestirile, paginile autobiografice au meritul de a fi introdus în literatura franceză din acea vreme cel puţin un temperament, un ton, un gen de subiecte şi o prezentare absolut noi şi într-adevăr personale... N-am decât să citez anumite pagini din Chir a Chiralina, Neranţula, Familia Perimutter etc., ca să simt în acest om – lipsit de instrucţie şcolară şi de cunoştinţe bine rânduite. – Dar devorat de pasiuni, de tandreţe şi dotat cu o uimitoare forţă de adaptare intelectuală – un talent de scriitor din cei mai autentici.

[...] O conjuraţie a tăcerii s-a închegat în jurul gropii lui Panait Istrati. Nu se mai vede numele lui, altădată răsunător şi care a fost cel al unei fiinţe singulare. [...] Nu-mi explic deloc această tăcere. A lăsat pretutindeni prieteni şi admiratori. Cu neputinţă să negi operei lui: originialitate, colorit, vervă, vivacitate contagioasă şi câteva calităţi sufleteşti frumoase. De ce această uitare şi detaşare faţă de-o operă care a cunoscut în scurt timp o celebritate aproape mondială, cucerind atâtea inimi? Să fie oare din cauză că, în ciuda succeselor, el rămăsese un «fenomen», un «în afara societăţii»?

[...] Ar fi hazardat să încercăm un pronostic [...] Totuşi, îmi pare cu neputinţă ca numele lui Istrati să nu iasă într-o zi din eclipsa momentană, pentru a cunoaşte o revenire în actualitate V'

În septembrie 1965, istoricul literar belgian Monique Jutrin Klener, pregătindu-şi monografia Panaït Istrati, un chardon déraciné (apărută la editura pariziană Maspero, în 1970), a intrat în corespondenţă cu Emst Bendz. Cu acet prilej, scriitorul suedez i-a completat cu noi aprecieri, într-o scrisoare, portretul celui ce-i devenise un scump prieten intim:

„Detesta dezordinea, în ciuda existenţei sale adesea turmentate. Scriitor autodidact – ce se considera un «intrus» în literatură – şi-a câştigat succesul şi gloria literară printr-o muncă supraomenească şi o existenţă cotidiană ordonată şi cât mai

firească.

1 Convingerea lui Emst Bendz este pe deplin confirmată în zilele noastre. După o „tăcere”, care a durat peste treizeci de ani, opera lui Panait Istrati a fost retipărită integral şi în tiraje de masă, atât în România şi Franţa, cât şi în numeroase alte ţări din lume. Panait Istrati a devenit astfel contemporanul nostru.

Astăzi, pe deasupra prăpastiei anilor ce s-au scurs, îmi reamintesc cu vie plăcere de acest prieten atât de tandru şi de sensibil în faţa suferinţei umane. Mă înclin cu respect dinaintea voinţei lui dârze de a se ridica mereu deasupra modestei condiţii sociale, răzbunându-se pe o educaţie schiloadă.

Panait Istrati n-a fost niciodată popular în Peninsula Scandinavă şi nici iubit de critici. Higienicii mei compatrioţi nu s-au lăsat seduşi de povestirile sale cu haiduci şi frumoase îndrăgostite care miroseau a usturoi şi mizerie orientală…"

JEAN-RICHARD BLOCH – „MÂNA FRANCEZĂ, PRIETENĂ”

Prietenia lui Panait Istrati cu Jean-Richard Bloch este un capitol important din biografia sa, de mare interes pentru istoria literară. După cum se ştie, Jean-Richard Bloch este a doua „mână franceză, prietenă”, care i-a citit manuscrisele până la inclusiv Mihail, corectându-le, când a fost cazul, din punct de vedere al gramaticii franceze.

O prietenie frăţească s-a înfiripat şi dezvoltat în paralel, pe parcursul a zece ani (1923—1932), deopotrivă de necesară amândurora, în ciuda deosebirilor de temperament, care nu i-au alterat esenţa.

Romain Rolland este cel care-l informează pe Jean-Richard Bloch 1 despre drama sinucigaşului de la Nisa, „scăpat de la moarte ca prin minune”. Fiind în posesia scrisorii istratiene, din 1919, el îi mărturiseşte, fără şovăire, presimţirea că „ar putea fi vorba de un nou Gorki (…) flacăra geniului izbucneşte din fiece pagină a sa, a făcut toate meseriile şi a vagabondat pretutindeni, în Europa şi Orient. Este mistuit de pasiuni. A învăţat franţuzeşte singur, acum doi ani, cu ajutorul lui Télémaque şi un mic dicţionar. Scrie uimitor, cu greşeli, cu inversiuni de frază, cu chiote şi răbufniri de lumină. Trebuie ajutat, să-şi poată scrie cel mai mare episod pasionant al vieţii lui (o prietenie), la care face aluzie cu înfrigurare”.

Dificila sarcină de a-l hotărî pe vagabond să scrie şi încă în

limba franceză şi-a asumat-o şi a îndeplinit-o Romain Rolland, în împrejurările cunoscute 2. Aceea de editor avea să revină lui Jean-Richard Bloch care dirija, li Ricder, colecţia „Prozatori francezi contemporani”. Apariţia Chir ei Chi- ralina în revista Europe (15 august—15 septembrie 1923) stârneşte entuziasmul lui Bloch care-i scrie lui Rolland. Acesta îi răspunde: „Eramsigur că povestirea lui Istrati te va răscoli. Dumneata eşti unul din rarii scriitori sensibili în faţa geniului, cu sau fără greşeli de gramatică. Istrati are destule; şi acum iată chestiunea: am de la el două manuscrise mari3, ce reprezintă primele două volume din opera proiectată: Adrian Zografi. În forma lor actuală, aceste volume nu sunt publicabile. Povestirea autobiografică, care ar trebui să fie romanul principal, aproape că dispare în desişul povestirilor episodice. (…) Cred deci că ar trebui mai întâi făcută o alegere a celor mii bune povestiri (şi se află câteva admirabile: Moş Anghel, Sotir etc.). Dar ar fi de asemenea nevoie să fie revăzute cu grijă, deoarece stilul lor este adesea extrem de nepotrivit (alteori e de-o justeţe uimitoare) – nimic mai natural, la un om care scrie «dintr-un foc», într-o limbă ce nu-i a sa. Dar

1 Două scrisori, datate 12 şi 17 martie 1921.

2 Vezi voi. Cum am devenit scriitor, Bucureşti, Editura Minerva, 1986, ed. A II-a, pp. 22-26 şi 301-328.

3 Manuscrisul de la Hautil-sur-Triel, realizat în vara lui 1922 şi care cuprinde povestirile Moş Anghel, Sotir, Kir Nicola, Mihail (în prima formă).

Această «toaletă» se impune; va trebui să-i consacri un timp oarecare. Nu vei avea ce să regreţi, fiindcă întreagă această operă este de-o vitalitate fără seamăn. După ce vei citi manuscrisele, veţi hotărî împreună publicarea lor." (Scrisoare datată 6 septembrie 1923.)

Propunerea fiind acceptată şi de Bloch şi de Istrati, ei se vor întâlni deseori la Paris, colaborarea dovedindu-se eficace pentru ambele părţi. Atunci când unul sau amândoi lipseau de la Paris, dialogul epistolar a complinit absenţa. E drept că, la început, Jean-Richard Bloch n-a răspuns spontan la insistenţele lui Panait Istrati, care voia să afle cum va fi dusă această muncă, dacă va fi consultat şi se va putea opune unor soluţii propuse de Bloch. Tot Rolland este cel care linişteşte atmosfera, restabilind echilibrul: „E de la sine înţeles – îi precizează într-o scrisoare lui Panait, că

dumneata ai oricând dreptul de a discuta cu Jean-Richard Bloch modificările lui. El este un om loial şi cinstit, care iubeşte sinceritatea.”

Cum s-a desfăşurat această muncă dificilă şi de mare răspundere, care presupunea un dezvoltat simţ artistic? Până unde îşi putea îngădui Bloch să „între” în text? Corespondenţa lor ne dă un răspuns clar, fără niciun dubiu. Corectarea manuscriselor, din punct de vedere al limbii franceze, s-a făcut cu meticulozitate şi dragoste, cu devotament şi consultare reciprocă. Mai mult decât atât: au fost cazuri când Panait Istrati a corectat pe şpalturi… corecturile sau greşelile scăpate de Bloch. Francheţea prieteniei le-a îngăduit să nu-şi ascundă gândurile, să-şi reproşeze unul-altuia greşelile. Totdeauna, înainte de a fi dat „bunul de tipar”, şpalturile în ultimă formă au fost recitite şi, la nevoie, rectificate de Istrati.

Panait Istrati a ţinut de la început ca munca prestigioasă a lui Jean-Ri- chard Bloch să fie cunoscută de cititori vrând chiar să i-o remunereze. Propunerea aceasta i-a făcut-o el însuşi în scrisori scriitorului francez. Lipsa scrisorilor lui Jean-Richard Bloch în arhiva scriitorului nostru constituie un handicap. Numeroase întrebări esenţiale care se desprind din scrisorile lui Panait Istrati îşi vor fi avut, desigur, un răspuns. De pildă, de ce nu a acceptat Bloch invitaţia stăruitoare de a-şi face cunoscută public munca de corectare a manuscriselor istratiene? Dacă au fost unele controverse de fond (ca în cazul Domniţei din Snagov), care au fost ele şi cum s-au rezolvat? Dacă scriitorul francez a formulat unele judecăţi asupra operei lui Panait Istrati, asupra forţei sale de creaţie? Şi, în sfârşit, dacă – deşi diferiţi ca formaţie şi temperament – prietenia le-a fost totuşi un acord perfect?

În interviul 0 oră cu Panait Istrati, luat de Frédéric Lefèvre (apărut în Les Nouvelles Littéraires, 1 octombrie 1927), scriitorul brăilean face publică munca lui Bloch, subliniind între altele: „îi datorez lui Bloch capacitatea de înţelegere a francezei mele, pe care a păstrat-o în întregime! (…) Sunt mulţumit de corecturile lui Bloch (…) el a respectat biata mea proză!” Iar în scrisoarea tiimisă în mai 1925, el îl roagă pe Bloch a-l socoti „frăţeşte recunoscător”, pen ru tot ceea ce a făcut pentru dânsul.

Abia în februarie 1935, Jean-Richard Bloch menţionează între

altele într-un articol1: „Din prietenie, i-am recitit manuscrisele primelor cărţi. Progresele sale în mânuirea limbii franceze au de ce să surprindă. Nu i-au trebuit decât doi ani pentru a deveni maestru.”

O apreciere asupra cărţii Moş Anghel, Jean-Richard Bloch face în scrisoarea din 31 august 1924, adresată lui Romain Rolland: „Am recitit şi pus la punct, luna aceasta, al doilea volum al lui Istrati. Cosma este o capo-

1 Homère, marchand de cacahouètes (Hoiner, vânzător de arahide), în Monde, Paris, 13 februarie 1935, dopera desăvârşită. Geniu în stare (nu voi spune brută: există aici o artă profundă, sub o pojghiţă de neîndemânare – o artă profundă, instinctivă, certă) – de comunicare directă. Această lungă povestire depăşeşte tot ceea ce primul său volum Clnra Chir alina ne făcuse dovada. Forţa viziunii atinge aici o expresie legendară; pagini care mă împing să gândesc la Cartea Junglei, altele (da, da!) la Homer, altele la Gorki din ultimele sale povestiri (…) N-am regretat lungile ceasuri petrecute asupra acestui manuscris. Închipuiţi-vă emoţia curăţitorului de diamante care, citind tot anul maculatură şi tot spălând noroiul, găseşte în sfârşit un diamant pur sub jetul de apă. Mi-a plăcut mai puţin Moartea lui Moş Anghel care va face parte din acelaşi volum. L-am anunţat de altfel (…); cât despre Moş Anghel, această povestire este una dintre cele mai bune din tot ce a scris, una dintre cele mai puternice şi mai adinei.

Dar ce progrese face Istrati în stăpânirea limbii franceze! Vocabular, întorsături de frază, sintaxă – totul se îmbogăţeşte, se armonizează, se statorniceşte. Am avut mult mai puţin de lucru la acest al doilea volum/’

Jean-Richard Bloch n-a iubit nici Domniţa din Snagov, care provoacă un interesant schimb de păreri, în corespondenţa lui Panait Istrati şi Romain Rolland. Aprecierile critice ale lui Bloch (pe care doar le deducem, lipsind scrisorile lui) par să se refere la partea de început a cărţii. În scrisoarea din 18 iulie 1926, referitor la această carte, Romain Rolland îi comunică scriitorului nostru: „Această nouă carte îşi păstrează importanţa ei în ansamblul operei dumitale. Te onorează şi mă bucur de acest lucru/’

* *

Problema corectării manuscriselor lui Panait Istrati de scriitori fran- cezi-prieteni (Romain Rolland, Jean-Richard Bloch, Jacques Roberfrance „Marcel Martinet şi Philippe Neel) a ocazionat unele comentarii tendenţioase atât în Franţa (în timpul campaniei calomnioase a lui Henri Barbusse), cât şi la noi 1. Cercetări întreprinse de istoricul literar belgian Monique Jutrin – autoarea singurei monografii străine despre Panait Istrati2 – au avut ca rezultat serioase contribuţii în restabilirea adevărului.

Având posibilitatea de a prospecta arhiva lui Jean-Richard Bloch, ca a confruntat manuscrisele Cosma şi Moartea lui Moş Anghel cu versiunea definiitivă a textelor tipărite în ediţiile respective la Rieder şi a constatat că modificările lui Bloch se referă la: „remanierea unor întorsături sintactice, corijarea unor termeni folosiţi impropriu, suprimarea unui cuvânt sau fraze de prisos. Dar Bloch a păstrat (în textul lui Istrati) unele întorsături sintactice originale, ca de exemplu această frumoasă imagine: La porte sest ouverte large au froid et à la vieu (Vezi: Jean-Richard Bloch Panaït-Istrati, în Europe, nr. 507, iulie 1971, pp. 180-192).

1 Cu ocazia publicării interviului Juliettei Pary: Le gnaf d’en face (Europe, septembrie 1952), Pierre Abraham – directorul revistei – prezentând interviul, insinuează între altele că „revizuirea “manuscriselor istratiene a însemnat în realitate „rescrierea lor în întregime “, adăugind că fratele său Jean-Richard Bloch „s-a achitat cu modestia-i cunoscută de aceste sarcini “. La data apariţiei interviului, Jean-Richard Bloch murise de cinci ani (1947). Adevărul a ieşit la iveală abia în posteritate.

La noi, alcătuitorii ediţiei bilingve au preluat bazaconiile lui Pierre Abraham, respingând ca necorespunzătoare versiunile autorului în limba maternă. Mai mult, s-au văitat de greutăţile întâmpinate în stabilirea… Textelor originale, editate de Rieder: „În lipsa textului iniţial (sic!) nu se poate şti cu siguranţă dacă cutare sau cutare cuvânt, expresie sau întorsătură de frază aparţine lui Istrati sau corectorilor care – să se reţină – nu erau redactori obişnuiţi de editură, ci scriitori francezi cu puternică personalitate “. (Vezi articolul în legătură cu Panait Istrati şi editarea operelor sale, de Al. Oprea, în Contemporanul, 5 martie 1965.)

2 Menique Jutrin-Klener: Panaït Istrati, un chardon déraciné, Paris, Mespero, 1970.

Daniel Lerault, un tânăr cercetător francez, aduce în nr. 19 (primăvara 1986) din Revue de la Bibliothèque Nationale, interesante contribuţii la cunoaşterea modului de corectare a manuscriselor istratiene, înainte de a fi tipărite în volum:

„Pentru a preciza ceea ce fiecare dintre scriitorii francezi a corectat în manuscrisele lui Istrati, voi lua ca exemplu Moş Anghel, la care avem cel puţin trei, dacă nu patru corecturi şi chiar cinci, ca să fim drepţi, aceasta din urmă constituind-o corecturile făcute de însuşi Istrati, pe şpalturi în tipografie. (Se ştie că Panait Istrati obişnuia să facă aceste ultime corecturi.)”

Şi, referindu-se la manuscrisul Moş Anghel, cercetătorul franccz alcătuieşte următorul „tablou comparativ” al corecturilor făcute de Romain Rolland şi Jean-Richard Bloch:

Panaït Istrati (manuscrit)

Les personnes présentes furent stupéfaites, devant ce spectacle (f. 249).

L’action la plus naturelle du monde (f. 249) tes malheurs sont comme mes malheurs (f. 250) Les habits délabrés, un manteau chiffonné... il ressemblait à un vieux mendiant (f. 247). L’oncle Dimi et sa sœur éclatèrent en larmes (f. 248).

L’oncle Anghel, exempt de toute émotion ramassa son frère... (f. 248) Sitôt assis, il effaça tout à coup son sourire, et eut des yeux, sinon méchants, du moins glacés (f. 248). Et sale jusqu’à la répugnance (f. 226).

...il les enleva à mesure qu’ils atteignaient l’âge de cinq ans et les mit en pension chez un parent à Galatz, où il allait les voir cinq ou six fois par an, s’occupant de près de leur éducation (f. 227).

Romain Rolland (corrections sur manuscrit et texte d’Europe)

Les personnes présentes furent stupéfaites, à ce spectacle (f. 249).

Id. (f.249)

Id. (f. 250)

Les habits délabrés, son manteau chiffonné... II ressemblait à un vieux mendiant (f. 247). L’oncle Dimi et sa sœur fondirent en larmes (p. 147 et f. 248). L’oncle Anghel, dénué de toute émotion, releva son frère... (p. 147). Aussitôt assis, il effaça tout à coup son sourire, et eut des yeux, sinon méchants, du moins glacés (p. 248). Et sale jusqu’à repu- pugner (f. 226 et p. 130) ... II les lui

enleva, à mesure qu'ils atteignaient l'âge de cinq ans et les mit en pension chez un parent à Galatz, où il allait les voir cinq ou six fois par an, suivant de près leur éducation (p. 130).

Jean-Richard Bloch (Edition Rieder)

L'assistance fut stupéfaite (p. 38).

L'action la plus naturelle (p. 39) tes malheurs sont mes malheurs (p. 39).

Les habits délabrés, le manteau chiffonné… il semblait un vieux mendiant (p. 36). L'oncle Dimi et sa sœur fondirent en larmes (p. 36).

L'oncle Anghel, dénué d'émotion, releva son frère… (p. 37). Aussitôt assis, il effaça son sourire, son regard se glaça (p. 37).

Et sale à répugner (p. H).

…il les lui ennlevait à mesure qu'ils atteignaient leurs cinq ans et les mettait en pension chez un parent, à Galatz, où il allait les voir cinq ou six fois par an, suivant leur éducation de près (p. 12).

Concluzia cercetătorului francez este următoarea:

„Această «toaletă necesară» este departe de ceea ce pretindeau câteva «guri rele» cum că manuscrisele lui Istrati au fost «rescrise» în epocă, de scriitori francezi care le-au corectat. Mai mult, progresele lui Istrati în limba franceză au fost atât de rapide, încât, în operele ce au urmat, corectorii francezi au avut puţin de retuşat. Însuşi Jean-Richard Bloch şi-a mărturisit admiraţia într-o scrisoare adresată lui Romain Rolland V*

În Franţa şi la noi, numeroase alte personalităţi literare au apreciat în presa interbelică şi din vremea noastră, măiestria cu care Panait Istrati îşi însuşise şi scria în limba franceză. 2

*

Problema amiciţiei, a prietenului căruia trebuie să i te devotezi lără limită, este o altă mare dezbatere, pe alocuri dureroasă, în paginile corespondenţei Panait Istrati cu Jean-Richard Bloch. Nu este un secret faptul că Panait nu s-a putut adapta mediului literar francez: „Arta – spunea el – ocupă prea mult loc în capul lor şi mai deloc în inimă. Prefer să rămân în afara mediului lor, care nu va fi niciodată şi al meu."

„Natură pe trei sferturi orientală" – cum îl caracterizase Rolland –, Istrati s-a simţit un înstrăinat în mijlocul prietenilor occidentali, un ofensat în nevoia sa de a se dărui „pentru un om, pentru o idee", fără rezerve, spontan şi tenace.

„Occidentul – notează Istrati – nu va putea înţelege niciodată prietenia orientală”, nevoia unei ore „de comuniune prietenească. Toţi mi-au opus bariera ocupaţiilor lor.” Lui Bloch îi reproşează, „sângerând”, că l-a căutat „în cărţi şi nu în viaţă”, că preţuieşte „mai mult opera, decât pe autor”, în timp ce el, Panait, simţea o „bucurie fără seamăn” ca să descopere „nu cărţi frumoase, ci fiinţe omeneşti, frumoase şi puternice, cu inimă generoasă”, cărora să li se dăruiască, „pe deasupra artei, care nu-i decât un reflex al vieţilor noastre”.

Temperament moderat, bazat pe raţiune, Bloch îi răspunde implacabil: „Am citit [Mihail, n.n. J, cu grija şi dragostea obişnuită. Lectura lui m-a umplut de bucurie, regăsindu-te acolo în întregime – forţă şi slăbiciuni, înţelepciune şi naivitate, inimă, viaţă, abundenţă, culoare, pasiune, tinereţe… Îţi trimit acest mic semn de afecţiune sinceră. Fă ce vrei cu el. Nu tu vei putea vreodată să-mi schimbi sentimentele faţă de tine.”

Aceste „declaraţii” şi altele asemănătoare se pot întâlni în paginile corespondenţei lor care, din păcate, nu-i completă. În timp ce scrisorile lui Panait s-au păstrat în întregime (32 la număr), cele ale lui Jean-Richard Bloch sunt ca şi inexistente. Nu se cunosc, în momentul de faţă, decât două: una, datată 26 septembrie 1927, aflată (în copie) la familia scriitorului francez, şi o alta, datată 2 decembrie 1932, în original, păstrată în arhiva Margaretei Istrati.

Fire de boem, veşnic pe drum şi fără un domiciliu stabil, Istrati şi-a semănat corespondenţa, manuscrisele şi cărţile cu autografe de la celebrităţi, pretutindeni unde i s-au oprit paşii. Un exemplu concludent: în scrisoarea din 30 septembrie 1927, trimisă lui Bloch, el îi atrage atenţia asupra noii sale adrese, „definitivă… până la moarte”! Se mutase, în vara acelui an, la Meu- don-Val-Fleury, unde închiriase un apartament confortabil pe Avenue de la Gare nr. 1. O lună de zile mai târziu, Istrati abandonează apartamentul şi pleacă în Uniunea Sovietică, de unde se va înapoia peste aproape doi ani.

1 Scrisoarea din 31 august 1924.

2 Vezi capitolul Omul şi opera în conştiinţa contemporanilor şi a posterităţii, în voi. Cum am devenit scriitor, Minerva, 1985, pp. 410 – 518,

Din tot ce lăsase (cărţi cu dedicaţii preţioase, manuscrise etc.)

în „custodia” unui alt prieten (Radu Florescu), nu mai recuperează nimic…

Prietenia Istrati-Bloch a avut un epilog dramatic. Neaşteptat.

În februarie 1935, revista Monde dezlănţuie campania calomnioasă de tristă aducere aminte. Jean-Richard Bloch se alătură calomniatorilor, publicând în paginile ei articolul Homer, vânzător de arahide…

Citindu-l, Panait Istrati a rămas consternat, câteva clipe fără glas. Apoi a exclamat: „Vânzător de arahide!? Bine, bine… totuşi… Homer!”

O SCURTĂ SECVENŢĂ:

GEORG BRANDÈS

Apariţia Kyrei Kyralina, în mai 1924, la Editura Rieder, îi aduce lui Panait Istrati nu numai consacrarea ca scriitor, ci şi o interesantă corespondenţă cu scriitori străni, de reputaţie internaţională. Printre aceştia se află şi marele critic danez Georg Brandès, care îi scrie la adresa: „George Ionescu, str. Colisée nr. 24, Paris”. Un dialog epistolar se încheagă, pe o durată de aproape doi ani (23 martie 1925—3 septembrie 1926), din care se cunosc cinci scrisori ale scriitorului nostru (în păstrare la Universitatea din Aarhus) şi o singură scrisoare a criticului danez, comunicată de S. Albu 1, aflată în fondul B.A.R.

Prima scrisoare a lui Brandès redeşteaptă în sufletul lui Istrati amintiri scumpe din adolescenţă. În acel timp, devorat de foamea de a citi pentru a cunoaşte şi înţelege, el descoperă o „biografie revelatoare” a lui Dostoïevski, cu un studiu de „douăzeci de pagini, semnate de Georg Brandès”, ce preceda traducerea în româneşte a cărţii Amintiri din Casa morţilor. Cucerit de lectură, Panait Istrati caută şi citeşte tot ceea ce se tipărise în româneşte din opera criticului danez.

Georg Brandès se află printre primii critici străini care-şi mărturisesc entuziasmul şi admiraţia pentru scrisul lui Istrati (în cronica: Panait Istrati, apărută în Social-Demokraten, Copenhaga, 2—3 iunie 1926).

În ansamblul ei, această corespondenţă este surprinzătoare prin adâncimea sentimentelor, în ciuda diferenţei de cultură, temperament şi vârstă. Nevoia de a se confesa domină nu numai natura orientală a lui Panait, ci – în egală măsură – şi natura nordică a scriitorului danez. El este întâiul care îi cere lui Panait

Istrati să-i dezvăluie viaţa lui de „scriitor occidental”. Să fi presimţit oare Brandès incapacitatea scriitorului nostru de a se obişnui cu atmosfera şi obiceiurile scriitorilor francezi? Răspunsul lui Panait Istrati este elocvent: „în nicio parte a Orientului n-am fost atât de singur ca la Paris… nimeni nu se interesează de^om, nimeni nu-l caută… Câte tristeţi aş avea de revelat, dacă aş deschide acest sac al durerilor intime şi nebănuite” …

Impresionează, de asemeni, în confesiunea epistolară a criticului danez, afirmaţia că el este, temperamental, un haiduc, însetat de justiţie. Şi, surprinzător, intuiţia că scriitorul brăilean nu era înrudit cu natura lui Romain Rolland.

1 S. Albu: Documente, în Secolul XX, septembrie 1963; vezi şi articolul lui Geo Şerban: întregiri la corespondenţa lui Brandès, în Secolul XX, nr. 7 – 9, 1979.

Socotim necesar, nu numai pentru cercetarea literară, ci şi pentru cititor, să cunoască aprecierile criticului danez, cuprinse în foiletonul Panait Istrati, publicat în Social-Demokraten. Reproducem câteva fragmente despre operă şi autorul ei:

„Istrati s-a încumetat să înveţe limba franceză singur, fără niciun profesor, citindu-i doar pe cei mai buni scriitori francezi. Astăzi el stăpâneşte atât ’ de bine noua sa limbă, încât cine nu cunoaşte realitatea cu greu ar bănui că nu-i francez sadea. Cărţile scrise până acum i-au creat o faimă întemeiată. Recunosc că, printre scriitorii europeni, Panait Istrati a devenit de multă vreme favoritul meu. El nu aparţine tagmei scriitorilor. […]

Vagabond înnăscut, a cutreierat peste mări şi ţări şi a încercat numeroase meserii […] De la bun început, a acumulat o enormă rezervă de amintiri. Întâmplările prin care a trecut sunt violente, zbucnind de forţă, de asprime şi cruzime, de patimă ca şi de credinţă […]

Istrati a început să citească de timpuriu, îmbogăţindu-şi cunoştinţele cu un zel neobişnuit. Probabil că, la început, l-au impresionat puternic marii scriitori ruşi: Tolstoi, Dostoïevski, Gorki. De foarte tânăr, a citit în traducere românească tot ce s-a tipărit din literatura nordică. După cum mi-a scris, a cunoscut, la optsprezece ani, lucrările mele de critică. Este uimitor că, în ciuda grelelor condiţii de trai, a găsit timp şi energie pentru a citi. […]

În pofida vieţii lui aspre, a rămas un sensibil până în adâncul fiinţei. Şi-a păstrat dragostea de oameni, deşi ştie cât valorează cei mai mulţi dintre ei. Extraordinar pare faptul că el socoteşte prietenia ca o floare a vieţii omeneşti, dându-i un înţeles aproape mitologic. Cinste lui Rolland şi grupului său că au reînsufleţit puternic credinţa lui Istrati în prietenie.

Prima şi poate cea mai valoroasă dintre cele trei cărţi, apărute până acum 1 este Kyra Kyralina [...] Acţiunea acestor povestiri este plasată în a treia parte a secolului trecut, când dominaţia turcilor era în floare în Balcani. Personajul principal din prima carte este femeia: Kyra Kyralina. Ea este de neuitat. În ea este întruchipată setea de viaţă. Deşi nu-i nobilă ca origine, nu e totuşi lipsită de nobleţe. Ea împrăştie în jur o radiaţie nesăţioasă şi însetată în acelaşi timp; şi personifică bucuria de a trăi după pofta inimii, exprimată cu o frumuseţe şi o forţă imposibile în Nordul nostru. La noi, ea ar fi fost simplă şi crudă. Pe când acolo, ea este – aşa cum spune însăşi Beatrice a lui Shakespeare – născută sub o stea jucăuşă. Imaginea ei devine şi mai conturată în cadrul în care este prezentată: maltratări din partea unui soţ de-o cruzime fără margini, în ai cărui ochi ea este privită ca o roabă, faţă de care orice maltratare se îngăduie.

Multe din cele povestite de Istrati ne reamintesc de literatura saga-urilor din Islanda. Acolo însă această literatură a fost transmisă de călugări care au temperat durităţile în comportare, impunând o castitate forţată, înăbuşind viaţa în firescul ei, aşa cum apare în povestirea lui Istrati. Oricât ar părea de ciudat, întâlnim la haiducii români de-acum cincizeci de ani mai multă cruzime şi prospeţime sufletească decât la islandezi, care se trag din vikingii de-acum o mie opt sute de ani."

1 Kyra Kyralina, Oncle Anghel, şi Présentation des Haïdoucs.

FRANÇOIS FRANZONI – UN CAPITOL DE MEDICINĂ SUFLETEASCĂ

Într-o scrisoare către Romain Rolland 1, Panait Istrati vorbeşte fascinat, despre un „faimos grafolog” care-i făcuse o expertiză ce-l tulburase prin extraordinarele adevăruri dezvăluite 2. Acest grafolog este poetul genevez François Franzoni.

Circumstanţele închegării acestei prietenii, care avea să-l ajute să suporte singurătatea atroce şi îndoiala de sine a anilor 1930—1931, sunt neobişnuite. Iată-le povestite de însăşi soţia poetului

elveţian:

„în acea seară, Franzoni era acasă, în mijlocul familiei, când deodată sună telefonul. Un glas de femeie se aude: «Eu şi bărbatul meu avem în casă un personaj stupefiant, odios şi fermecător. Vine de la Paris. E deznădăjduit şi doreşte să vă cunoască» […] Şi deodată soneria zbârnâie. În faţa uşii, un străin cu faţa descărnată, foarte înalt, cu înfăţişare de vultur sau de corb jumulit, dar care îşi păstrează urmele aripilor. Intră în casă, cu aerul unui prinţ. Înşfacă mâinile lui Franzoni, zdrobindu-le. Bărbatul meu îl cercetează cu privirea, uimit să desluşească în ochii străinului umbre de nepătruns şi străfulgerări de-o clipă.

«Mi-e sete!» spune Istrati […] Se aşează şi începe să-şi povestească viaţa de vagabond şi scriitor. După prima vizită, revine în fiecare zi şi-şi deschide, în continuare, inima-i deznădăjduită: o femeie pe care a iubit-o şi nu l-a iubit niciodată… tuberculoza care i-a revenit şi-l strânge în chingile-i nemiloase, forţele fizice care i se diminuează… greaua cumpănă sufletească, provocată de prăbuşirea faimoaselor sale marote: prietenia şi idealul social, credinţa în arte şi artişti."

În cele câteva zile petrecute la Geneva, prietenia lor se adânceşte, regă- sindu-se, şi unul şi celălalt, fraţi. În momentul despărţirii, Panait Istrati are lacrimi în ochi: „François nu mă lăsa singur acolo!”

Franzoni îl îmbrăţişează şi-i promite că va veni la Brăila. Şi la sfârşitul lui septembrie 1930, poetul genevez coboară în gara Brăilei, unde îl întâmpină „Leul prieteniei”, cum îl denumise Joseph Kessel pe Panait Istrati.

„Figura lui – povesteşte Franzoni – scânteia de bucurie. Chinurile sufleteşti i-au adâncit cutele feţii. Părul, negru acum câtăva vreme, este înspicat cu fire albe, la tâmple şi împrejurul frunţii”.

1 27 iulie 1927.

2 Reproducem câteva fragmente ilustrative din această expertiză grafologică, datată: Geneva, 25 februarie 1927: „O fire pasionată. Principalul său merit: sinceritatea; independenţă, opinii personale în faţa vieţii, originale, deloc influenţate de prejudecăţile mediului său. Ceea ce respectă, în cel mai înalt grad este curajul moral, francheţea – calităţi pe care le are el însuşi […] Se află în acest om, o sete de absolut, o dorinţă de

perfecţiune. […] Firea lui este absolut loială, deşi cam dură; se pare că tandreţea feminină nu şi-a avut locul pe care trebuia să-l aibă. A crescut în singurătate, într-un mediu necorespunzător firii lui adevărate. […] În prietenie, îşi acceptă prietenii aşa cum sunt în realitate; nu-i obligă să fie mai frumoşi, mai perfecţi şi nicidecum la fel cu el însuşi.

Este o personalitate foarte originală, prin acest amestec de intelectualism foarte rasat şi instinct combativ, ce te face să gândeşti la cutare personalităţi ale renaşterii hughenote: jumătate oameni de condei şi jumătate mânuitori de sabie. […] Are un ideal foarte frumos de demnitate personală, de independenţă, de altruism, devotament, sinceritate şi încredere absolută. Nimic într-însul de intrigant, de şarlatan; dimpotrivă o sinceritate aspră. Reflectează mult şi judecă în baza observaţiilor adunate. […] în rezumat: o personalitate care nu se lasă ferecată într-o singură formulă şi nu se predă nici unei definiţii. Amestec interesant de bunătate, pasiune, loialitate, răceală şi injustiţie. Nimic nu-i întunecă loialitatea funciară a caracterului său, sinceritatea şi generozitatea spiritului său/*

Scriitorul genevez este găzduit în căsuţa pe care şi-o construise Panait Istrati pe terenul prietenului său, coaforul Nicu Constantinescu. Merg împreună la Baldovineşti, unde Franzoni îl cunoaşte pe moş Dumitru, fratele lui moş Anghel. Se duc apoi în balta Dunării, afundându-se în frumuseţea sălbatecă a naturii. Şi se desfată dinaintea panoramei fascinante a Bărăganului, care îndeamnă la vagabondaj în tovărăşia ciulinilor fantastici…

Prieten tandru, Franzoni veghează, noaptea, somnul agitat al lui Panait Istrati şi amândoi se declară – într-o scrisoare trimisă la Geneva – „bolizi în stare de fuziune, care traversează spaţiile, urlând de durere şi bucurie”.

Într-o pagină autobiografică de mai târziu, François Franzoni evocă sejurul său la Brăila: „Am venit lângă Panait, aidoma lui Curvenal la căpătâiul lui Tristan, bolnav. Pe planul sentimentelor, prietenia noastră – care nu data decât de-o lună – a parcurs o întreagă eternitate. Realitatea nu-i mai prejos decât visul; dimpotrivă, îl confirmă şi-l înfrumuseţează. Panait mi-a povestit experienţa dură şi înflăcărată de Frumos, a vieţii lui; i-am dăruit întreaga capacitate a dragostei mele, lucidă şi fără limite. Am trăit zile de confesiune care ne-au ajutat să ne descifrăm

reciproc; ca să prindem noi forţe, ne-am odihnit în braţele tăcerii. Admir la acest om puterea fără seamăn în dăruirea inimii lui, în prietenie.”

Regăsindu-şi prietenul, la Brăila, François Franzoni îi duce câteva daruri, ca o atenţie amicală: un patefon cu câteva discuri şi două cărţi: lliada şi Odiseea. Reacţia scriitorului nostru îl miră şi-l farmecă în acelaşi timp.

„Artistul creator şi poetul care se află într-însul – mărturiseşte Franzoni – se pasionează pentru această frumuseţe a Eladei, care-i natura însăşi şi pe care prea puţini dintre contemporanii mei o sesizează întocmai. Instinctul lui este infailibil. Efortul lui egalează sublimul şi îl întregeşte. Nu se lasă niciodată prins în capcana farmecului artificial, de falsificări sau de lucruri slăbuţe. De exemplu, poemul meu despre Lausanne i s-a părut călduţ; ascul- tându-l, era cât pe-aci să adoarmă. În schimb, a muşcat cu sete din lliada, ca şi Pan dintr-o rază de soare. Familiarizat iute, cu «personalul» ceresc şi terestru – a cărui genealogie i-o explic – el se lasă dintr-o dată cucerit de povestea epică, ajungând pe plaja unde Ahile deplânge absenţa lui Briseis şi de-acolo, mai departe, în Olimp, unde zeii se comportă ca oamenii. Se desfată cu poznele lor, cu dragostele lor, uneori zguduindu-l un hohot de râs sănătos care răzbate până în lăcaşul zeilor.” 1

Cele treizeci şi două de scrisori ale lui Panait Istrati reconstituie cu fidelitate această prietenie şi în acelaşi timp o perioadă dramatică din viaţa lui. Ele sunt totodată o cronică marcând etapele reîntoarcerii la viaţa creatoare a scriitorului nostru, renăscut din propria-i cenuşă ca o altă Pasăre-Phonix, sub impactul durerilor altora; simte nevoia să se mişte ca altădată, să scrie, să aibă dorinţe; se plimbă adesea prin Grădina Publică (pe care o asemuie cu „Grădinile suspendate ale Semiramidei”), parcurge înfiorat aleea ce se năpusteşte parcă deasupra Dunării; răsfoieşte amintiri de pe vremea când, băiat de prăvălie la Kir Leonida, cu suflet învăpăiat de lecturi, cădea în extaz la priveliştea bătrânului fluviu; activitatea ca sindicalist, cu vorba şi condeiul, dăruit luptei pentru o omenire mai bună şi mai dreaptă.

Noi prieteni vin să-i alunge singurătăţile: scriitori moldoveni, în frunte cu Mihail Sadoveanu, care-l revendică „frate al meu şi fiu al acestui pământ”; Isaac Horovitz, ce va consemna în posteritate „zilele şi nopţile cu Panait

1 Toate citatele reproduse sunt extrase din monografia François Franzoni, poet şi grafolog, Geneva, 1973.

Istrati"; o tânără studentă, care se ghemuise în inima lui, îl reconciliază cu Femeia şi-l întăreşte sufleteşte, salvându-l miraculos – după propria-i mărturisire – „pe buza prăpastiei", redându-i bucuria de-a trăi.

Pornit din nou la drum, Panait Istrati desfăşoară, între 1923—1935, o intensă activitate ziaristică – în România şi Franţa – cu profesiuni de credinţă ce-şi marchează prezenţa în epocă, unele dintre ele fiind actuale şi în vremea noastră. Paralel, îşi continuă opera, cu ciclul Viaţa lui Adrian Zografi.

Primăvara lui 1931. Panait Istrati invită pe Renée şi François Franzoni să vină la Brăila, ca să vadă bălţile reînsufleţite, Dunărea purtându-şi alene gheţurile, să se piardă în necuprinsul Bărăganului fumegând, populat de năstruşnicii ciulini…

Invitaţia rămâne fără urmare. Iar scrisorile lui Franzoni devin din ce în ce mai rare. Un „malentendu” subminase această frăţie. Riposta lui Panait Istrati ni-l dezvăluie: „Ţi-am suprimat «identitatea», pretinde Renée?!?! Dacă ar fi să iau în seamă acest cuvânt şi să-l aplic la prietenia mea cu Mihail, ar trebui atunci să blestem pe cel mai mare prieten din viaţa mea, deoarece din ziua când l-am cunoscut am devenit un cu totul alt om”.

Doi ani mai târziu, Panait Istrati se afla internat la Sanatoriul „Filaret”, de la Bucureşti. Un an de zăcere la pat. Aci, el primeşte scrisoarea lui Franzoni, de la Neapole. Este „cântecul de lebădă” al prieteniei lor – „bolnave – spune Istrati – din vina mea şi a destinului”.

În ciuda unor discutabile manifestări temperamentale, care au întunecat prietenia Istrati-Franzoni, ea rămâne un capitol palpitant din viaţa scriitorului nostru, un capitol de „medicină sufletească “, cum îi plăcea s-o afirme…

JEAN GUÉHENNO

Relaţiile lui Panait Istrati cu scriitori francezi alcătuiesc un capitol special al biografiei sale. Din păcate însă, aria cercetării de până acum s-a limitat doar la Romain Rolland şi grupul de prieteni de la revista Europe. Întovără- şindu-l pe Marcel Marmoz preşedintele „Asociaţiei franceze a prietenilor” scriitorului nostru, în tentativa lui de-a recupera eventuale corespondenţe ale lui Panait Istrati cu scriitori francezi, l-am putut cunoaşte pe

academicianul Jean Guéhenno, care, spre uimirea noastră, ne-a vorbit despre corespondenţa purtată cu Panait Istrati în ultima perioadă a vieţii acestuia.

Între anii 1929—1936, Jean Guéhenno a fost redactorul-şef al revistei Europe, printre ai cărei colaboratori se număra şi scriitorul nostru După propria-i mărturisire, întâlnirile cu Panait Istrati au fost rare şi ocazionale, fără efuziuni sentimentale, însă pline de francheţe. Îl stima pentru valoarea artistică a operei, pentru credinţa neabătută în frumosul artistic pus în slujba adevărului, a dreptăţii şi a dragostei pentru cei obidiţi.

1 în perioada anilor 1929— 1935, apar în revista Europe, următoarele colaborări ale lui Panait Istrati: Sur le mémoire de nos amis qui meurent (15 iunie 1929), Le pêcheur d'éponges (15 iulie 1929), Confiance (15 februarie 1930), fragmente din Tsatsa Minnka (15 decembrie 1930— 15 martie 1931), Les Arts et l'Humanité d'aujourd'hui (15 iulie 1932), precum şi paginile autobiografice Post-scriptum à „Une nuit dans les marais ", scris la Montana sur Sierre, în 1929 şi apărut postum în revistă, la 15 noiembrie 1935.

Un fapt inedit: Jean Guéhenno îşi luase sarcina dificilă de a continua munca de corectare a manuscriselor istratiene, după moartea lui Jacques Robertfrance, dispărut în toamna lui 1932. Regretăm şi astăzi că nu am stăruit cu întrebările asupra acestei munci: ce manuscrise a citit şi ce corecturi a făcut? întrebări la care nu găsim răspuns, nici în scrisorile lui Guéhenno, şi nici în cele ale lui Istrati.

Corespondenţa dintre Panait Istrati şi Jean Guéhenno numără nouă scrisori (patru ale scriitorului francez şi cinci ale scriitorului român). Mulţumim pe această cale doamnelor Annie Guéhenno şi Margareta Istrati pentru sprijinul şi permisiunea dată ca aceste scrisori să vadă lumina tiparului.

Moartea lui Jacques Robertfrance ocazionează începutul acestui dialog epistolar. La cererea redactorului-şef, revista Europe publică (la 15 noiembrie 1932) articolul evocativ al lui Panait Istrati: Mon bon Robertfrance, tulburătoare reconstituire a prieteniei înflăcărate şi devotate ce le-a înfrăţit inimile pe un parcurs de aproape zece ani şi pe care Jean Guéhenno avea să-l aprecieze drept „cel mai frumos, cel mai îndreptăţit omagiu adus prietenului nostru". Noul ciclu Viaţa lui Adrian Zografi întruneşte

aprecierile entuziaste ale lui Jean Guéhenno, care şi publică fragmente din Le Bureau de Placement, în trei numere consecutive din Europe (15 februarie—15 aprilie 1933).

O altă contribuţie documentară preţioasă a acestui dialog epistolar este aceea privitoare la relaţiile dintre Romain Rolland şi Panait Istrati după întreruperea lor la 15 martie 1930. Separare temporară care a durat patru ani şi opt luni, dureros răstimp şi pentru unul şi pentru celălalt, fiecare folosind diverse ocazii pentru a-şi reafirma încrederea în prietenia ce le înfrăţise destinele, ca şi preţuirea şi respectul reciproc. Astfel, în două rânduri, Panait Istrati încearcă să-i comunice lui Romain Rolland – prin intermediul lui Jean-Richard Bloch şi Jean Guéhenno – că îi cere iertare, pentru „răul pricinuit”, că a rămas cinstit şi moare sărac.

În corespondenţa dintre Romain Rolland şi Jean Guéhenno, se află 16 scrisori (datate între 1928—1935), în care cei doi scriitori se ocupă cu stăruinţă şi interes de Panait Istrati. Pe prim plan se situează activitatea lui în România, continuarea operei literare, grelele dificultăţi materiale în care se zbătea ca urmare a conflictului cu editorul Rieder, agravarea stării sănătăţii. Reţinem, ca ilustrare, aceste câteva exemple:

„Am citit scrisoarea lui Istrati din La Voix 1. Am şi eu una, pe care o vom publica, provocată de o scrisoare a Luciei Delarue-Mardrus 2, care este de asemenea o luare de atitudine răspicată şi care va corecta, sper, supărătoarea impresie produsă printre cititorii noştri de apariţia articolului său din La Nouvelle Revue Française.” (Jean Guéhenno, 28 decembrie 1929).

„Am terminat de citit, în manuscris, noul roman al lui Istrati, Médi- térannée (Coucher du soleil), ce va fi lansat în curând de Rieder. Capitolul despre Shakespeare3 ar trebui publicat în Europe, dacă mai e timp. Are un umor excelent (…).

E o minune cum acest om bolnav, aproape muribund, poate să aibă într-una atari salturi, pline de vervă… Se află, de asemeni, în acest roman,

1 Lettre ouverte à Maurice-Constantin Weyer, în La Voix, 15 decembrie 1929.

2 Confiance. Réponse à une lettre mi-fermée, în Europe, 15 februarie 1930.

3 Cine e autorul lui Hamlet, învoi. Viaţa lui Adrian Zografi,

Bucureşti, Editura Minerva, 1983, pp. 326-344.

Câteva pagini admirabile 1, demne de a fi puse alături de ale lui Montaigne, privitor la prietenie." (Romain Rolland, 7 ianuarie 1935).

„Istrati nu face parte dintre acei meteori care dispar după un moment de strălucire. Se va vorbi despre el încă multă vreme. El va supravieţui, poate, multor glorii literare din vremea noastră. Ar trebui publicat un articol de adio, din partea Editurii Rieder şi a revistei Europe, pe care geniul acestui povestitor le-a onorat.” (Romain Rolland, 20 aprilie 1935).

Cel care aduce acest omagiu postum, din partea redacţiei revistei Europe este însuşi redactorul-şef, Jean Guéhenno.

„Trebuie să-l sprijinim neapărat pe Istrati, să facem pentru el tot ceea ce-i posibil. Acest om, muribund, disperat, trebuie susţinut. Sunt gata să, intervin, împreună cu dumneata şi Bloch, la editura Rieder…” (Romain Rolland, 17 februarie 1933).

Ultimii ani de viaţă ai lui Panait Istrati au fost întunecaţi de nesiguranţa zilei de mâine şi de campania denigratoare a lui Barbusse. După moartea lui Jacques Robertfrance, noii administratori-delegaţi ai editurii (E. Schneider şi Pierre Marcel) încalcă prevederile unui contract care asigura autorului plata unei sume lunare fixe, în contul drepturilor sale de autor şi de cedare a operei ad-vitam şi în posteritate.

Corespondenţa cu Jean Guéhenno şi Romain Rolland dezvăluie abuzul premeditat, înfometarea scriitorului român. Din iunie 1934, Rieder îi taie plata drepturilor de autor, blocate de o pretinsă datorie pe care el n-a recunoscut-o până la moarte, dar pe care soţia lui a trebuit s-o plătească pentru a putea elibera opera, reeditând-o integral la „Gallimard”, în perioada 1968 – 1970.

O PRIETENIE DIN ANII DE VAGABONDAJ

1919, sanatoriul elveţian Sylvana-sur-Lausanne, al „Crucii Roşii” americane. Panait Istrati se afla internat în clinica doctorului Gevey. Aici cunoaşte şi se împrieteneşte cu un alt bolnav; se înfiripă discuţii despre literatură şi recomandări de lecturi. Celălalt bolnav este Josué Jéhouda, un ziarist- soldat – care, într-o zi de grea cumpănă, îl sfătuieşte să citească opera lui Romain Rolland. „Opera lui Romain Rolland – va mărturisi Panait Istrati mai târziu, a fost pentru mine o revenire la viaţă.”

Au trecut şapte ani…

1926, ianuarie: Panait Istrati primeşte, la Nisa, o scrisoare de la Josué Jéhouda. Surpriza este atât de neaşteaptată, încât abia-i dă crezare: „Scrisoarea ta mă dă peste cap. (…) Tu exişti, deci… Nu eşti o nălucă (…) Ah! ce film ai creat, când m-ai sfătuit, primul, să citesc opera autorului lui Jean- Christophe!

Se revăd la Nisa, într-o atmosferă de fraternitate deplină, mai ales din partea lui Panait Istrati care vrea să-i arate recunoştinţa. Invitat de Jéhouda la Geneva, Panait Istrati ţine o conferinţă despre arte şi artişti, în sala

1 Chemarea Occidentului, în ibidem, pp. 396 – 412.

„Athénée “(25 aprilie 1926) şi se hotărăsc să scrie împreună o carte: Familia Perimutter, pecetluind astfel nu numai o prietenie, ci şi o frăţie de idei. Director la Revue Juive din Geneva, de orientare sionistă, Josué Jéhouda este şi scriitor. El îi dă lui Panait Istrati două cărţi ale sale: Regatul dreptăţii şi Pământul făgăduinţei. După lectură, Panait mărturiseşte: „Faci parte dintre scriitorii bogaţi în sentimente trăite; tu vrei ceva şi ştii anume ce… Am trăit alături de tine, citindu-te.”

Despre Familia Perimutter Jéhouda notează undeva: „Asociindu-mă numelui său, Panait a vrut să mă facă cunoscut publicului francez. Dar colaborarea noastră nu a fost reală. El mi-a dat manuscrisul integral al cărţii, odată cu libertatea de-a adăuga sau de-a tăia ceea ce voi crede de cuviinţă. Sarcina mea a fost de-a lumina viaţa interioară a personajelor, insuflându-le un suflet evreiesc. “

Romain Rolland şi Jacques Robertfrance fac o serie de observaţii, privind „intervenţiile” lui Jéhouda, considerând că sunt „greoaie şi adipoase” şi că au ratat cartea. Însuşi Panait Istrati îşi mărturiseşte scepticismul, într-o scrisoare către Jean-Richard Bloch: „… nu ştiu ce o să iasă, dar datoram lui Jéhouda această mână de ajutor.” Ca să reabiliteze tentativa, Panait Istrati scoate, în plachetă, capitolul I al cărţii, singurul în care Jéhouda nu operase „intervenţii”.1

Prietenia Panait Istrati-Josué Jéhouda nu se resimte de toate aceste „trepidaţii” ale creaţiei literare. Ea se continuă neabătută, dovedindu-şi tăria şi în momentele de grea cumpănă, când Barbusse îşi revărsa nestăvilit calomniile. Într-un studiu rămas inedit, Josué Jéhouda notează: „Prietenia noastră – care a fost

pecetluită de o carte scrisă împreună: Familia Perimutter (apărută la Gallimard, în 1927) se întemeia pe faptul că ne completam unul pe altul foarte bine. Istrati cunoştea bine lumea şi viaţa oamenilor. [...] Punctul nostru comun era cinstea şi independenţa, fiecare respectând personalitatea celuilalt. Astfel, prietenia noastră s-a menţinut intactă până la moartea lui. Când l-am revăzut, în 1934, la Nisa, mi-am dat seama că era pentru ultima oară... [...] Dezamăgit şi amărât, a murit deznădăjduit, nemaicrezând în nimic, în nicio persoană." 2

Se revăd pentru ultima oară în martie 1934, despărţindu-se afectuos pe peronul gării din Nisa. În timp ce trenul se punea în mişcare, Panait îşi scoate stiloul şi-l dăruieşte prietenului: „Ia-l ca amintire, să-mi scrii cu el necrologul". Cu acest stilou, Josué Jéhouda scrie studiul-evocare: Panait Istrati – o prietenie între un grec şi un evreu, mărturie a flăcării care le-a contopit sufletele.

Josué Jéhouda avea în proiect, o carte despre Panait Istrati, pe care o şi începuse. A murit în 1966, fără s-o termine. Din câte a reuşit să aştearnă pe hârtie, vom reda câteva fragmente în cele ce urmează, integrând în posteritate un portret care atestă dragoste, înţelegere şi preţuire:

„Istrati era tuberculos din adolescenţă; avea o privire blândă şi tandră care plăcea mult femeilor. Spunea despre sine: «Sunt un vagabond înnăscut, nimic nu m-a oprit în viaţă, nimic nu mi-a plăcut şi niciodată n-am stat locu-

1 Isaac, le tresseur de fil de fer, Strasbourg, ed. Joseph Heissler 1927. (în româneşte: Isac, împletitorul de sârmă, în voi. Nerantula şi alte povestiri, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, pp. 677-699.)

2 Panait Istrati văzut de Josué Jéhouda, în Bulletin des Amis de Panaït Istrati'Paris, nr. A, pp. 11—16.

Lui! E un adevărat blestem!» Apoi, tot el adăuga: «Peste tot unde m-au purtat paşii, am fost detestat de sectari». [...] S-a plâns de uscăciunea inimii la occidentali, de lipsa elanului la scriitori, de absenţa omeniei în anumite pagini ale literaturii moderne. Într-un cuvânt, Istrati a fost un pasionat al vieţii. Idealul lui: viaţa însăşi. [...]

Viaţa lui e în întregime dăruită cultului prieteniei. Mărturia mea – după patruzeci de ani, de când ne-am cunoscut – vrea să pună în lumină o personalitate de-o intransigenţă excepţională,

un om flămând de ideal şi dreptate, care biciuia orice fel de opresiune, de oriunde ar fi venit. […] Rămâne pentru noi un om care a apărat totdeauna demnitatea individuală, împotriva supunerii la spiritul de turmă şi al puternicilor «sugrumători ai vieţii».

[…] Trăsătura caracteristică a operei lui este cultul prieteniei, izvorât din dorinţa fierbinte de-a fi frate, de-a se putea împărtăşi în aceeaşi bucurie şi durere, de-a se adăpa cu prietenul descoperit pe cărările vieţii la fântâna eternă a existenţei, pentru ca amândoi să se simtă unul şi acelaşi, în plăcere ca şi în suferinţă […] El a fost un duşman al vieţii-corvoadă, trăită în constrângere şi opresiune. […] Concluzia lui, fără replică: societatea supra-organizată nimiceşte în om imaginea vieţii senine; cu cât ordinea socială e mai perfecţionată, cu atât omul se însingurează… Pentru el, omul – demn de acest nume – trebuie să freamăte odată cu viaţa, să iubească şi să urască, să-şi petreacă ziua «aplecat pe o carte de credinţă sinceră, visând la un ideal» […] «Când inima noastră este fierbinte, spune Istrati, viaţa cu privaţiuni este suportabilă, poate avea chiar unele bucurii; când inima e uscată, viaţa devine o corvoadă, chiar dacă ea este confortabilă şi îmbelşugată. Orice efort împlinit prin constrângere devine o corvoadă. Constrângerea decurge dintr-un fals devotament, din servilism». El a reproşat Occidentului şi altor părţi din lume, latura dominantă strict economică, relaţiile umane nefiind bazate pe dragoste şi prietenie, ci numai pe constrângeri. Istrati respinge orice constrângere, orice obligaţie impusă din afară. […]

Bucuriile şi suferinţele descrise în cărţile lui Istrati par depăşite, în comparaţie cu persecuţiile şi asasinatele de astăzi. Romantismul eroic nu mai este actual în vremea noastră. Dar orice scriitor adevărat, care lasă un mesaj prin opera lui, are un destin postum. Este incontestabil cazul lui Istrati; o jumătate de secol după moartea lui, generaţiile tinere îi descoperă opera. Şi e drept să fie aşa, orice scriitor care aduce o nouă expresie de viaţă sau de gândire poate fi sigur de supravieţuirea lui în timp… Studiul meu este, astfel „un omagiu adus memoriei unui scriitor care şi-a depăşit epoca şi participă cu succes la evoluţia literaturilor franceză, română şi universală.

[…] A scrie înseamnă pentru Istrati, denunţarea abuzurilor

celor tari în detrimentul celor slabi. El e plin de sarcasm faţă de scriitorii occidentali care, tot vorbind despre «frumos şi adevăr», îşi urmăresc în realitate propriile interese! El întoarce spatele cu dezgust în faţa formulei sterile a «artei pentru artă» şi aspiră să devină fratele tuturor dezmoşteniţilor. […] A fi indiferent – iată crima supremă, ea semnificând egoism. Bunătatea este singura, singura care contează pentru el, găsind-o cu prisosinţă printre cei săraci, nicidecum la omul civilizat, ghiftuit şi oblojit cu un egoism de necrezut […] Şi această bunătate el o apreciază în funcţie de sacrificarea a tot ce ai şi eşti, pe altarul dragostei şi al prieteniei."

A. M. DE JONG, – „COSMA” OLANDEZUL

Panait Istrati a fost un aprig şi bine inspirat „vânător” de oameni. O mărturiseşte singur: „Iubesc omul când poartă în sine dragostea prieteniei. Mă dăruiesc cu frenezie, fără să mă tocmesc. Îmi caut pretutindeni norocul, cu furia cartoforului. Joc totdeauna larg, deoarece nu pot suferi zgârcenia… Dar când câştig pun mâna pe o comoară.”

„Comori” de simţire şi de faptă, ce i-au întovărăşit existenţa, ajutându-l, în clipe de restrişte sau neprevăzut, să stea drept în bătaia vieţii.

Una dintre aceste „comori” de simţire este prietenia cu scriitorul olandez A. M. De Jong, prezentă cu fidelitate până în clipa morţii. O prietenie prea puţin cunoscută în posteritate şi care a împletit, cu consecvenţă, vorba cu fapta, realizând acea rară dăruire totală în comuniunea frăţească, spontană şi fără drămuire, consemnată în paginile unei corespondenţe dense ce vede abia azi lumina tiparului, în totalitatea ei.

„Întâlnirea” lui Panait Istrati cu A. M. De Jong a fost provocată de… Moş Anghel. Scriitorul olandez, traducând această carte, în 1926 pentru Editura Kosmos, se loveşte de unele expresii istratiene, al căror înţeles nu-i apărea clar. Conştiincios, el cere scriitorului nostru lămuririle necesare.

Dar gestul nu este doar o simplă îndatorire profesională, de traducător al unei opere scrisă într-o limbă străină. Într-o confesiune, apărută într-o revistă satirică de stânga 1, la Amsterdam, A. M. De Jong mărturiseşte că, la început, nu s-a numărat printre cei impresionaţi de „faima” noului Gorki al Balcanilor: „Auzisem vorbindu-se de opera lui, dar nu o

cunoşteam. Mărturisesc chiar că priveam cu oarecare neîncredere această glorie zgomotoasă, ce-mi apărea puţin cam snoabă. Dar în clipa când îi citii cărţile, toate scrupulele îmi pieriră ca prin farmec. Citii zile întregi de-a rândul, cu nesaţ… Şi ceea ce descoperii era un cm. Nu un scriitor profesionist. Traducerea operei lui îmi deveni o plăcere neasemuită.” 2

În anul 1926, A. M. De Jong nu era un scriitor oarecare. Avea scrisă o operă literară dintre cele mai apreciate de critică şi preţuită de cititori. Descendent dintr-o familie de ţărani săraci, a fost un timp institutor. În literatură a debutat în 1914. A desfăşurat şi o activitate susţinută de publicist, colabo- rând la cotidianul socialist Het Volk, a înfiinţat revista Nu (Acum) şi a tradus opera scriitorului antifascist Andreas Latzko. Scriitor de opinie, a luptat prin scris împotriva „ciumei brune” şi a plătit cu viaţa, fiind asasinat de bandele hitleriste care au ocupat Olanda în trecutul război mondial.

Prima întâlnire Istrati-de Jong are loc la începutul lui august 1927, la Nieuw-Borgoliet (reşedinţa scriitorului olandez). De Jong o reconstituie în evocarea mai sus citată: „L-am întrebat când a scris Codin. Mi-a răspuns: «în 3 924». Era exact acelaşi an, în care scrisesem Merinjntje Gizen, prima parte Het Verraad (Trădarea). De ce îl întrebasem? I-am explicat că Trădarea şi Codin tratau oarecum aceeaşi temă: un băieţel inteligent şi vioi, aflat într-o neobişnuită relaţie de prietenie cu un bărbat în toată firea – o fire sumbră – care e dus la pieire de-o dramă pasională, în care îşi ucide rivalul. Stranie

1 întâlnire cu Panait Istrati (Ontmoetingen met Panait Istrati), în De Notenkraker, 24 iunie – 4 noiembrie 1933.

2 Vezi şi articolul lui Sjoerd Vaan Paasen, despre prietenia Istrati-de Jong, în Manuscrip- tum nr. 2 (55), 1984, pp. 110-115.

Coincidenţă! Istrati e uluit, încântat. Se aprinde, îmi povesteşte câte ceva despre România, despre oraşul lui drag, Brăila. Mă întreabă din nou despre Merinjntje şi Kruik, despre urmarea romanului. «Tiii!», exclamă el, la un moment dat, dar astea sunt amintiri din anii copilăriei dumitale… exact ca-n cărţile mele. […] Dar, dumneata eşti chiar Adrian Zografi 1» … “

Din acea zi, scriitorul olandez va deveni un alter-ego pentru Istrati, care îl va chema, în scrisori: „Adrian, fratele meu! “, iar pentru voinicia lui sufletească, îl va alinta cu denumirile „Cosma

“sau „Taurul “olandez, făcându-l părtaşul agitatei sale existenţe, al greutăţilor de-a se putea descurca în confruntări cu realitatea, nu numai o dată duşmănoasă.

Tonalitatea de început a corespondenţei lor se va schimba repede după ce s-au cunoscut, A. M. De Jong simţindu-se – cum singur mărturiseşte – pătruns „până în străfundurile inimii de căutătura privirii lui Panagaki “.

„Cosma, olandezul “este, printre puţinii prieteni istratieni, cel care îi înţelege nevoia vitală de-a ajuta pe cei căzuţi în suferinţă, susţinându-l chiar băneşte în această direcţie. (De pildă, în cazul misteriosului Bernard, un tuberculos în ultimul grad, cules de Istrati în vreun sanatoriu.) „Cosma, olandezul “este şi singurul scriitor apusean ce nu va trece în tabăra defăimătorilor „haiducului “de la Brăila.

Amândoi s-au vizitat reciproc, în oraşele de reşedinţă. Despre una din vizitele scriitorului nostru la Bilthoven, lângă Utrecht, A. M. De Jong îşi aminteşte un episod, pe care-l evocă cu multă tandreţe: „Nu cunoştea, din 1001 de nopţi, decât ceea ce ştiu toţi copiii: „Ali-Baba şi cei 40 de hoţi, Aladin şi lampa fermecată, fragmente din Simbad marinarul. Surâsei şi-i dădui să citească primul volum din cele şaisprezece, traduse de Mardrus.

Fără multă încredere, începu să citească. Şi, surpriză! Lectura fu pentru el o revelaţie! ţipa de bucurie, de admiraţie, uluit de imnurile dedicate prieteniei, dragostei, deliciilor vieţii de vagabond şi ale descrierilor naturii, explozia tuturor pasiunilor. Nu se putea sătura citindu-le. Dorea să aibă toată această operă imensă şi incomparabilă, pentru a se cufunda în ea ca într-un ocean ce i-ar fi fost tot atât de familiar ca şi casa părintească. Apoi căzu pe gânduri:

«Doamne! dar ăsta sunt eu în întregime! Drace, cum e cu putinţă? Hotărât, câţiva arabi se vor fi strecurat printre strămoşii mei!». Apoi faţa lui fu cuprinsă de nemulţumire, frământată: «Ah!, iată nenorocirea de-a nu fi fost câtuşi de puţin erudit! … Am trăit aproape cincizeci de ani, fără a cunoaşte această frumuseţe fără pereche, miraculoasă, în care se află mai bunul din mine». Îndată redeveni entuziast şi se înapoie la lectura sa, fericit ca un copil căruia i-ai dat un dar magnific

Cu ocazia celei de a doua vizite a lui Panait Istrati la reşedinţa lui A. M. De Jong, la Bilthoven – pe lângă emisiunea de la Radio-

Hilversum, el scrie şi evocarea Acum zece ani, la Saint-Malo (Te Saint-Malo, tien jaar geleden) 2. Cu un an în urmă, reîntâlnindu-l pe de Jong după turneul cu conferinţa Artele şi umanitatea de azi, publicase pagina autobiografică Sarkiss. 3

În primăvara lui 1932, A. M. De Jong a venit în ţara noastră, pe care a vizitat-o la invitaţia scriitorului brăilean, ce-l ademenise cu „priveliştea măreaţă a Dunării, a meandrelor ei, cu meleagurile lui Codin”. Înapoiat

1 A. M. De Jong a tradus şapte cărţi istratiene: Chira Chiralina, Moş Anghel, Codin, Neranţula, Pescuitorul de bureţi, Ţaţa Minca şi Casa Thüringer.

* De Notenkraker, 5 şi 12 august 1933.

3 Het Volk, februarie 1932, cu desene de Is. Von Mens. În bibliografia prezenţelor istratiene în presa olandeză trebuie incluse şi „paginile autobiografice” Nemurire (Onsterjelijkheid) şi Bakâr, apărute în Nu (Acum), octombrie 1927 şi octombrie 1928.

Acasă, de Jong îşi va publica impresiile, mărturisindu-şi dragostea pentru Brăila, „pe care – spunea el – o iubesc mai mult decât alte oraşe”, arătându-se mulţumit de numeroasele prietenii legate, de căldura cu care a fost întâmpinat şi preţuit pretutindeni.

„într-o noapte, pe când mă aflam în căsuţa lui de la Brăila. – Şi-aminteşte de Jong –, Panait începu să-mi evoce câteva din secvenţele teribile, de necrezut, ale vieţii sale. Timp de două ore îmi vorbi fără întrerupere, eu ascultându-l aninat de buzele lui, înfricoşat adesea de cumplita frumuseţe a imaginilor ce-mi perinda pe dinaintea ochilor vrăjiţi. Sunt sigur că am trăit unul dintre cele mai frumoase romane ale sale, din păcate pierdut pe vecie, nefiind nimeni alt cu noi, spre a-l fi stenografiat. Aci se află întreaga lui măiestrie în a povesti – arta povestitorului popular.”

A. M. De Jong a urmărit cu interes crescând activitatea literară a lui Panait Istrati din perioada anilor 1930—1935. Într-o scrisoare din 18 februarie 1935, el îi scrie că a citit Casa Thüringer; „… o iubesc pentru că te-am regăsit în paginile ei, pe tine şi Brăila, care mi-e dragă mai mult decât oricare oraş din ţara ta. Dar ceea ce iubesc şi mai mult este «Cuvântul înainte» Acolo, eşti tu întreg, viu, fremătând de dragoste şi de revoltă, de toate pasiunile nobile, de durere, de regret, de omenie. O voi traduce cu toată grija şi dragostea. Voi încerca s-o public separat,

într-o revistă, înainte ca această carte să apară în librării.”

Panait Istrati simte în vorba şi comportamentul lui A. M. De Jong pe prietenul de nădejde, singurul rămas credincios în acei ani de grea cumpănă, când era atacat din toate părţile, calomniat chiar de mari prieteni de până mai ieri. Şi, în plus, tuberculoza, care îl asalta, tot mai neîndurătoare. Scrisorile lui din acea perioadă sunt adesea un geamăt de inimă învinsă: „Dacă nu am murit încă, fac oare în schimb ceva mai bun? Nimic. Boală lungă nu înseamnă viaţă, e mai rea decât moartea. Mă lupt cu ea de atâtea luni, pironindu-mi ochii în tavan, rumegându-mi neputinţa. Din fericire, Marga e cu mine. Şi asta mă consolează. Unde sunt oare admiratorii mei bogaţi, să vină să mă întrebe dacă n-am nevoie de-a fi internat în vreun sanatoriu elveţian? Deşertăciunea deşertăciunilor!”

Şi totuşi, Panait Istrati a izbutit, în acea grea perioadă a anilor 1930 – 1935, să-şi adauge operei un nou ciclu: Viaţa lui Adrian Zografi (scriind patru cărţi noi), să transpună şi să publice în româneşte Chira Chir alina şi Codin şi să desfăşoare o intensă activitate de publicist în presa română şi franceză, cu precizări de poziţii proprii, larg dezbătute în epocă, unele dintre ele păstrându-şi viabilitatea şi astăzi.

*

În vara anului 1935, A. M. De Jong a scris o tulburătoare şi judicioasă evocare despre Panait Istrati, omul şi opera (Panait Istrati de mens en zign werk 2). Acest text, rămas inedit în limba noastră, el l-a citit la comemorarea morţii lui Panait Istrati, de către „Asociaţia Olanda-România”, în iulie 1935, înfăţişând, cu respectul adevărului, un portret al omului şi scriitorului, juste aprecieri despre operă şi o tandră recunoştinţă:

„Personal, îi datorez încă şi încă. Îi datorez înflăcăratele ore de neuitat ale unei frăţii ce ne-a unit pe amândoi; îi datorez săptămânile de reconfortantă hoinăreală laolaltă, debordind de entuziasm, doldora de-o bucurie greu de

1 Prefaţa la Adrian Zografi sau mărturisirile unui scriitor din vremea noastră.

2 De Steem, 5 mai şi 6 iunie 1937.

Închipuit; îi datorez cunoştinţa câtorva bărbaţi de-o rară valoare umană, deveniţi tovarăşi de drum."

Încheiem notaţiile noastre cu acest fascinant portret, răspuns

la întrebarea pe care şi-a pus-o scriitorul olandez: „Cine a fost Panait Istrati, cel atât de ridicat în slăvi şi tot pe-atât de renegat?”:

„… Un vagabond de-a lungul drumurilor pământului […], un vizionar mai mult decât un artist, în înţelesul convenţional al cuvântului, mai degrabă un om revoltat, mai mult decât un revoluţionar. […] Viaţa lui năvalnică şi-a croit drum de-a lungul timpului, în niciun caz ca acele fluvii molcome ce străbat câmpiile, ci ca un torent de munte, fermecător şi neîmblânzit, copleşitor şi mânios, năpustindu-se asupra unor stânci inevitabile, urlând de durere sau de bucuria victoriei, rămânând totuşi tulbure, în adâncurile lui învolburate. Abia după ce a parcurs un drum lung şi aventuros, torentul şi-a regăsit liniştea în oceanul eternităţii.

Dacă o fi adevărat că fiece om are un drac pe lângă el, apoi Panait Istrati a trăit înconjurat de-o ceată de draci, care i-au transformat viaţa într-o luptă aprigă împotriva absurdului. Această luptă i-a pricinuit multe suferinţe şi nenorociri. Datorită acestei lupte, el ne-a dăruit frumuseţea tulburătoare a povestirilor lui sălbatice şi eroice.

O umanitate mare şi vehementă, cu multe slăbiciuni şi mari defecte, de pe urma cărora nimeni n-a suferit poate atât de crud cât el însuşi. Un vagabond genial, o flacără rătăcitoare, un exilat printre oameni. Un om pe care te simţeai împins să-l iubeşti cu o dragoste de nezdruncinat, în ciuda tuturor defectelor sale. Aşa vreau să-l păstrez în amintirea mea.

O veche şi înţeleaptă vorbă ne sfătuieşte a ierta mult celui care a iubit mult. Şi, fără îndoială, mai ales celui care a suferit foarte mult. Să iertăm, deci, totul lui Panait Istrati, neaducându-ne aminte decât de măreţia sa de artist, creator de frumuseţi orbitoare şi eterne." 1

NIKOS KAZANTZAKIS, – „TOVARĂŞUL DE DRUM”

Invitat oficial, cu ocazia celei de-a zecea aniversări a Revoluţiei din Octombrie, Panait Istrati ajunge la Moscova, la 20 octombrie 1927. Ziarul Pravda îi ia un interviu, reprodus şi de VHumanité sub titlul Mise en accusation de roccident2. După ce asistă la marea paradă din Piaţa Roşie, vizitează Leningradul, împreună cu alţi invitaţi străini (scriitori, ziarişti, oameni de ştiinţă). „Acolo, în mijlocul furnicarului de invitaţi – notează el mai târziu – caut

zadarnic privirea în care se dezlănţuiesc pasiuni nemărginite. Când deodată, un om” … E Nikos Kazantzakis, invitat şi el la serbările Marii Revoluţii. Înapoiat la Moscova, Panait Istrati îl invită la Hotelul „Passage”, unde era găzduit, ca să-l cunoască:

„Un om înalt, osos, în capul gol, puţin cabrat. De la primul pas, îmbrăţişă interiorul odăii mele, cu o aruncătură de ochi cinstită.

Intrarea lui, acest «bună ziua» aruncat spaţiilor şi glasul lui sonor îmi plăcură. Kazantzakis îşi scoase paltonul. Îl rugai să se aşeze lângă pat, deoarece şi devenisem prieteni.

1 Les Cahiers des Amis de Panaït Istrati, nr. 12, Valence, decembrie 1978.

2 L’Humanité, Paris, 1 octombrie 1927.

Atunci observai că acest om avea un cap de pasăre de pradă: negricios, fruntea teşită, un smoc de păr zbârlit pe creştetul capului, sprâncene de abanos, ochi de mare duce, perfect rotunzi, dar negri; pometţii foarte proeminenţi; la colţul buzelor, două cute adinei, verticale, care-i contractau obrajii şi-i prindeau gura ca într-o zăbală – amestec de senzualitate şi renunţare.

Torsul lat. Un ac de aur, făurit dintr-o frumoasă piesă antică, la cămaşa cu guler răsfrânt. Nimic suplu în această fiinţă. Trebuie ştiut acest lucru, deoarece vorbirea lui, care în mod normal pare obişnuită, devine uneori onctuoasă, insinuantă, atunci când se apleacă asupra ta ca un copac şi te cercetează cu privire caldă, inteligentă.

Kazantzakis vorbeşte o franceză obişnuită, fără căutări şi aproape impecabilă; mai corectă, în orice caz, decât a mea. Conduce conversaţia după placul său. Nu se lasă înşelat. Cochetează cu plasa ce-i arunc, ca şi mine de altfel cu lasso-ul lui; preludiul oricărei încăierări frumoase!

La capătul primei noastre întâlniri – un obicei pe care i l-am descoperit mai târziu – Nikos mă ameninţă cu arătătorul, în timp ce privirea-i zâmbitoare se apleacă asupră-mi:

— Spune-mi ce iubeşti mai mult?

Atunci, îi răspund din străfundul sufletului meu:

— Iubesc tot în ceea ce cred…

Înşfacă răspunsul meu, însuşindu-l şi completându-l, ca în gândurile mele:

— Da! să crezi totul… Dar nu uita niciodată: fără să te aştepţi la nimic! Altminteri, suntem pierduţi!" 1

Nikos Kazantzakis devine tovarăşul de drum al lui Panait Istrati, în- cepând cu excursia oficială pe traseul Moscova, Ucraina-Georgia – traversarea Caucazului – litoralul Mării Negre-Moscova.

„Amândoi tolăniţi în acelaşi compartiment, suntem înghiţiţi de stepele nesfârşite, populate de poveşti nemaipomenite. Lungi ore de rostogolire volup- tuoasă şi la fiece pas alte ţinuturi. Opriri prin gări, ca săj ne hrănim animalul. Coborâri, pe ici pe colo, pentru a ne sătura ochii de parăzi. «E viitorul omenirii, îmi spunea el. Bolşevismul nu marchează începutul unei noi civilizaţii, ci sfârşitul aceleia în care trăim. Iată pentru ce trebuie ajutat, ca să-i grăbească prăbuşirea... El este chemat să nimicească întreg acest talmeş- balmeş de false valori.»” 2

De comun acord cu cretanul, Istrati îşi întrerupe periplul sovietic, spre a merge în Grecia, să-şi strige „entuziasmul” despre ceea ce văzuse în U.R.S.S. „Apoi ne vom înapoia aici, ca să ne continuăm viaţa, să învăţăm şi să luptăm.” Cheltuielile voiajului le suportă Panait Istrati, care-şi încasase drepturile de autor asupra cărţilor traduse în ruseşte.

Înainte de-a părăsi Odesa, pe vaporul „Cicerin”, ei adresează acest patetic:

LA REVEDERE, U.R.S.S.!

„în clipa îmbarcării la Odesa, pentru Grecia şi Egipt, îţi trimitem salutul nostru final, ţie, Uniune a popoarelor libere. Spunem «noi», fiindcă suntem doi, doi bărbaţi, doi prieteni, doi luptători-deveniţi o singură flacără, Dioscurii dragostei făuritoare de viaţă nouă. Tu, Uniune Sovietică, ai înfăptuit această minune.

1 Vezi Nikos Kazantzakis, în voi. Amintiri, evocări, confesiuni, Bucureşti, Minerva, 1985, pp. 269-272 şi 275-278.

2 Un tovarăş de drum, în vol. Vers Vautre flamme, Paris, Union générale des éditions, 1980, p. 90 – 95. Reeditat în 1987, de Gallimard, col. „Folio “.

Eram singuri, aproape necunoscuţi unul-altuia până în clipa întâlnirii noastre, acum o lună pe acest pământ de foc ce-şi sărbătoreşte prima decadă de triumf revoluţionar. Unul dintre noi vine de jos; celălalt de sus1; Amândoi, descumpăniţi în egală măsură, în furtuna confuziei sociale universale. Dar într-o zi, privirile noastre s-au încrucişat în hărmălaia străzii Tverskaia, mâinile ni s-au înfrăţit. Aceasta va fi, pe viitor, raţiunea existenţei

noas- tre [... [

Vom fi acoperiţi de insulte. Aşa a fost de când lumea. Dar sărăcia noastră biblică şi forţa credinţei noastre ne vor servi drept pavăză. Ştim de pe acum câte uşi se vor închide dinaintea paşilor noştri. Cu atât mai bine! vom vorbi în stradă. Şi dacă porţile temniţelor se vor deschide ca să ne înghită, încă şi acolo vom striga: Trăiască Uniunea popoarelor libere!

La revedere!

Istr (ati) şi Kazan (tzakis)".

Este de la sine înţeles ce a însemnat – prin prisma confesiunii de mai sus – prezenţa lui Panait Istrati şi Nikos Kazantzakis, la Atena, la începutul anului 1928.

„în vacarmul elogiilor, încep să-şi arate colţii injuriile murdare, respingătoare, tipic greceşti – notează Panait Istrati într-o scrisoare. De la scandalul provocat, în România, în jurul meu, nicăieri tonul n-a fost atât de violent ca aici, în osanale şi înjurături abjecte. Nu-i un singur ziar care să facă excepţie." 2

În această atmosferă de vindictă, patronată de reacţiune, Panait Istrati vizitează spitalul de tuberculoşi „Sotiria" şi închisoarea politică „Singros" unde, în faţa deţinuţilor comunişti, promite să lupte alături de ei „până ce nedreptatea va fi stârpită în lume".

Conferinţa de la Teatrul Alhambra (11 ianuarie 1928) este organizată de profesorul D. Glinos, directorul revistei Renaşterea, care, într-un articol3, salutase sosirea celor doi scriitori, la Atena: „Grecii au dreptul să ştie ce se petrece în Rusia, deoarece ceea ce se publică în ziarele şi cărţile de reportaj de la noi sunt informaţii contradictorii". Patru mii de persoane umplu sala până la refuz, înghesuindu-se în faţa scenei unde iau cuvântul Panait Istrati şi Nikos Kazantzakis despre Ce se petrece în Rusia. Conferinţa se transformă în manifestaţie de stradă, alertă în guvern, panică în tabăra reacţiunii etc.

La 15 ianuarie 1928, Panait Istrati, Nikos Kazantzakis şi D. Glinos sunt chemaţi în faţa judecătorului de instrucţie, sub acuzaţia de „instigatori la ură printre cetăţeni". Procesul are loc la 3 aprilie, de faţă fiind reprezentanţi ai poliţiei secrete. Istrati şi Kazantzakis sunt acuzaţi a fi „agenţi ai Rusiei", cărţile scriitorului nostru sunt atacate ca „lipsite de orice valoare literară, conţinând insulte grosolane la adresa României şi Greciei".

Procesul se amână din cauza martorilor, până la 1 iunie, când „inculpaţii” sunt achitaţi în lipsă. Între timp, Panait Istrati părăseşte Atena (23 februarie 1928), autorităţile refuzându-i prelungirea permisului de şedere. El se înapoiase în U.R.S.S., unde se va reîntâlni cu Kazantzakis o lună mai târziu.

Împreună reiau călătoria prin U.R.S.S., străbătând-o în lung şi-n lat, de la Arhanghelsk până în Caucaz şi de la Urali la Marea Neagră, însoţiţi de Eleni Samios şi Marie-Louise Baud-Bovy. Şi de astă dată, Panait Istrati

1 Aluzie la origina socială a lui Istrati şi Kazantzakis.

2 Scrisoare către Bilili, în Les Cahiers des Amis de Panaït Istrati, nr. 12, Valence, noiembrie 1978.

3 Libertate, apărut în ziarul Rizospatis (Renaşterea), Atena, ianuarie 1928.

Contribuie copios la „punga comună”, pentru cheltuielile deplasărilor şi întreţinerii. „Am cheltuit tot pe-aci – îi scrie lui Romain Rolland – toate drepturile de autor la cărţile traduse (foarte mari tiraje), de la filmul Chira Chiralina, alte trei scenarii2 şi colaborări, în dreapta şi în stânga, pe la reviste şi ziare. În total, circa douăsprezece mii de ruble.”

Au străbătut împreună oraşe şi sate, stepe şi câmpii mănoase, munţi şi fluvii, având fiecare un „permis de liber parcurs pe apă şi pe pământ” – zile şi săptămâni de vagabondaj feeric, „rostogolire voluptuoasă”, ca să vadă şi să înţeleagă „totul”, ţipând de bucurie ori de câte ori întâlneau „opera socialistă”, disputându-se aprig „în faţa relelor ce subminau lumea nouă”. Scriu articole şi scenarii de filme.

Din această perioadă datează două scrisori ale lui Nikos Kazantzakis şi o scrisoare-răspuns a lui Panait Istrati, care profilează perspectiva celor „două drumuri”, ce începeau să se bifurce în acest moment al vieţii şi prieteniei lor. Le reproducem în continuare:

Kiev, 17 mai 1928

Dragă Panait, în mica scrisoare3 pe care mi-ai trimis-o, repeţi de trei ori cuvântuî „a reuşi”, ceea ce mi-a dat impresia că te paşte o mare primejdie. Pentru mine „a reuşi” însemnează: „să realizezi o operă mare”. Acelaşi lucru şi pentru tine. Dar tu te cheltuieşti prea mult în activităţi efemere şi vătămătoare. Nici tu, nici eu nu mai avem timp să ne risipim forţele urmărind ţeluri ce

sunt mai prejos de sufletele noastre. Amândoi ne aflăm la o cotitură decisivă a evoluţiei noastre. Putem să înfăptuim această operă mare, dar putem de asemeni să ne şi prăbuşim. A vedea personalităţi, a vorbi, a învăţa limba rusă, a aştepta, a ne supune puţin câte puţin şi fără să ne dăm seama, unor metode opuse acestei concepţii şi conduite de viaţă – iată ce-mi sugerează mica ta scrisoare.

Panaite! te iubesc prea mult, ca să nu fac tot ceea ce pot pentru a te readuce în „pădurea” sufletului tău. Până acum, noi n-am făcut mai nimic, afară doar de cele câteva exerciţii care să ne iniţieze în magie: de-a exprima prin cuvinte forţa teribilă, obscură şi minunată ce ne devoră.

Acum suntem gata: am iubit, suferit, ne-am bucurat, ne aflăm în creştetul curbei omeneşti: să ne ferim de cădere!

Acest efort de-a ne „feri” – iată singurul ţel al prieteniei noastre. Personal, sunt hotărât să-mi concentrez toate forţele ca să transform curba în săgeată. Dacă tu mă laşi singur, voi încerca „să reuşesc” singur; dacă ne vom strădui să mergem împreună, sarcina n-ar fi mai uşoară, ci mai profundă, mai bogată.

Văd, cu o limpezime supraomenească, cele două drumuri care se bifurcă în clipa de faţă a vieţii şi prieteniei noastre. Iată de ce te iau de braţ, mişcat până-n străfunduri.

Kazantzakis

1 Scrisoare datată, Moscova 11 ianuarie 1929.

2 Nu se cunoaşte decât un singur scenariu al lui Panait Istrati, al cărui manuscris l-a lăsat la studiourile „Vufku”, din Crimeea: Haiducii sau Domniţa din Snagov, Epopee populară modernă, în şapte părţi (Epoca 1840—1870). Teatrul acţiunii: Munţii Moldovei, Cotul Dunării la Brăila, regiunea Snagovului (lângă Bucureşti). O versiune prescurtată a făcut, în 1932, la Mănăstirea Neamţ. (Vezi revista Film, ianuarie 1953, articolul lui Mihai Dragomir: Panait Istrati scenarist).

3 Scrisoare inexistentă în arhiva lui Kazantzakis, probabil pierdută.

Dragă tovarăşe de drum,

Pentru prima oară am de la tine acest text pe care-l aştept de multă vreme şi care trebuie să-ţi oglindească sufletul.

Amândouă scrisorile 1 tale de astăzi sunt perfecte. Ele sunt tu însuţi.

A putea să scrii, să te exprimi cu o atare forţă şi precizie, cu o asemenea claritate, înseamnă să învingi moartea şi să triumfe viaţa!

Mi-ar plăcea să te pot îmbrăţişa imediat. Vino repede.

Al tău tovarăş,

Panait

Nikos, citesc şi recitesc scrisorile tale şi nu mă pot sătura! Ah, ard de dorinţa de-a te vedea cufundat într-o operă de un atare elan şi sinceritate. Acum îmi dau seama de ce nu m-am îndoit niciodată de forţa ta.

Diferenţa de optică, unul privind „în profunzime”, celălalt „la suprafaţă”, se accentuează. „Rusia e mare! — Îi spune Nikos – nu lăsa ca un caz izolat sau chiar o serie de fapte, oricât de respingătoare ar fi ele, să-ţi tulbure privirea. Panait, nu fi sentimental!”

Poziţii ireconciliabile. Eleni Samios mărturiseşte în cartea sa, Adevărata tragedie a lui Panait Istrati: „Afacerea Russakov mocneşte sub cenuşă şi nu-i presimţim dimensiunile în perspectivă. Atmosfera, în aceste ultime veghe comune, se încărca încetul cu încetul, devenind de nerespirat. […] începem să ne evităm.”

Cei doi fraţi şi tovarăşi de drum se despart fără să-şi dea mâna.

La 15 februarie 1929, Panait Istrati se află, din nou, la Paris, în timp ce Nikos Kazantzakis continua singur voiajul visat, mergând până în Siberia şi înapoindu-se la Moscova, la sfârşitul lui martie 1929.

Patru ani de tăcere, de-o parte şi de alta…

Începând din 1930, Panait Istrati se află, reîntors acasă, bolnav grav de tuberculoză, cu coloana vertebrală a sufletului la pământ. Încetul cu încetul, el reuşeşte să-şi recapete echilibrul interior, uşoară ameliorare a sănătăţii – ce îi dă putinţa de a-şi continua opera cu ciclul Viaţa lui Adrian Zografi. Traduce în româneşte Chira Chir alina, Codin, Casa Thüringer, Biroul de plasare şi în lumea Mediteranei (Apus de soare).

Retranşat pe poziţia „omului care nu aderă la nimic”, el desfăşoară, în ţară şi la Paris, o susţinută activitate în presă, aiirmând – între altele – că „viitorul omenirii nu-i o problemă de ordin material şi că, pentru rezolvarea acestei chestiuni, nu trebuie călcat în picioare tot ceea ce omenirea a adorat în trecut:

libertate, cinste, dreptate, adevăr, ideal, bunătate!”. El nu mai crede în puterea artei: „A devenit un meşteşug ca atâtea altele, poate cel mai josnic, fiindcă înşală omul simplu, adică partea cea mai bună din omenire”. Conferinţa Artele şi umanitatea de azi este un virulent rechizitoriu împotriva compromisului în rândurile mânuitorilor de condei sau penel.

1 Cea de-a doua scrisoare, tot de la Kiev, a lui Nikos Kazantzakis se ocupi de eventuala lui venire la Bekovo, de posibilităţi de locuit, singur sau cu Panait Istrati. În încheiere, îi spune: „Toţi prietenii de aici te aşteaptă, dar ei s-au consolat repede şi prea uşor. Suntem singuri pe-acest pământ. Dragă Panaitaki, tovarăşe de drum, viaţa e bună, moartea aşijderea, tot Pământul – ferm şi rotund – se odihneşte ca un sân de femeie în mâinile noastre pricepute “

— Nikos.

Profilează chiar continuarea operei sale cu Operele postume ale lui Adrian Zografi x.

Sunt primii paşi…

Simte nevoia de a-şi recupera prietenii pierdute: Nikos Kazantzakis şi Romain Rolland. La 5 decembrie 1932, îi scrie lui Nikos, aflat la Universitatea din Madrid. Doi ani mai târziu şi tot în decembrie, îl recâştigă şi pe Romain Rolland.

Reacţia lui Nikos este o frumoasă surpriză, plină de afecţiune trainică şi tandră. Nicio urmă de reproş pentru trecut.

Corespondenţa lor este un chiot nestăvilit de bucurie a regăsirii. Panait se întreabă chiar dacă au fost într-adevăr despărţiţi… Iar Kazantzakis, opresat de singurătate, de indiferenţa din jur, l-ar vrea aproape, să-i împărtăşească frumuseţea operei sale capitale: Odiseea. La curent cu luările de poziţie ale lui Panagaki în epocă, Nikos îi aduce acest suprem omagiu de înţelegere, de admiraţie, de solidaritate, considerându-l o „flacără” şi o „mare idee”, îndemnându-l să rămână drept, în bătaia vieţii, îndeplinindu-şi astfel misiunea de om şi scriitor pe acest pământ.

Corespondenţa lor se înscrie pentru posteritate, ca o pagină nemuritoare de frumuseţe sufletească, de solidaritate în durere ca şi în bucurie, de fidelitate şi dăruire totală pe altarul Prieteniei.

1 într-o scrisoare trimisă Editurii Rieder şi datată 22

decembrie 1932.